11. TEZ

ONBİRİNCİ TEZ KİTAP DİZİSİ

DEMOKRASİ, DEVLET VE SINIFLAR

6

Die Philosophen haben die Welt
nur verschieden interpretiert, es
kömmt drauf an, sie zu verändern.

Filozoflar dünyayı çeşitli biçimlerde
yorumlamakla yetindiler; oysa, asıl önemli
olan dünyayı *değiştirmektir*.

Brüksel, İlkbahar 1845

ONBİRİNCİ TEZ KİTAP DİZİSİ : 6

Haziran 1987

Kapak : *Sertaç Ergin*
Kapak Baskı : *Orhan Ofset*
Dizgi / Baskı : *Final Ofset A.Ş.*

ULUSLARARASI YAYINCILIK Ltd. Şti.

Klodfarer Cad. No: 31/5
Cağaloğlu - İstanbul

Abone Koşulları (Yılda Dört Kitap) :

Yurtiçi :	4500 TL.		
Yurtdışı :	ABD (Uçak postası ile)	:	$ 20
	Büyük Britanya	:	£ 10
	Federal Almanya	:	32 DM
	Fransa	:	110 FF

Banka veya posta havalelerinin *Uluslararası Yayıncılık* adına gönderilmesi rica olunur.

Demokrasi, Devlet ve Sınıflar

İÇİNDEKİLER

Altıncı Kitap Üzerine

«Günümüzde tarihsel maddeciliğe yönelik düşünsel saldırı çerçevesinde kimileri tarihsel maddeciliğin kaçınılmaz biçimde anti-demokratik yönelimler içerdiğini kanıtlamaya çalışıyorlar. Oysa, klasik tarihsel maddeciler emeğin kurtuluşunun tarihin gördüğü en demokratik biçimler altında gerçekleşeceğini savunmuşlardır. Bu anlayışta, sosyalizm ile demokrasi arasında karşılıklı ve zorunlu bir bağ vardır. Burada sözkonusu olan, salt siyasal demokrasi ile de sınırlanamayacak bir doğrudan demokrasidir...» 1985 Kasım'ında 11. Tez dizisinin ilk kitabında yayınlanan ve dizinin temel ilkelerini ortaya koyan «Başlarken» yazısında yer alıyordu bu satırlar. Elinizdeki kitapla birlikte 11. Tez, gerek dünya gerekse Türkiye sosyalistleri için büyük bir önem taşıyan demokrasi sorununun tartışılmasına doğru bir ilk adım atmış oluyor.

Bu tartışmanın, Türkiye'de sosyalist düşüncenin demokrasi konusuna yaklaşımında çok farklı tavırların ortaya çıktığı bir dönemе rastladığının bilincindeyiz. Bir yanda «Başlarken» metninde belirttiğimiz gibi, «sosyalizm ile gerçek bir demokrasi arasındaki zorunlu ve karşılıklı bağı» kopartan eğilimler var. Devrim-sonrası toplumlardaki siyasal yapılanma örneklerinden güç alan bu eğilimler, farklı türden demokrasiler olabileceğini görmezlikten geldikleri için, demokrasi kavramını bir burjuva siyasal kurumsallaşmasına indirgeyerek, soruna basit bir araççı yaklaşım içinde bakmaktalar. Buna karşılık, son dönemde gelişen yeni bir anlayış, aynı farklılaşmamış yaklaşımı karşıt bir uçtan yeniden üretiyor: sol-liberalizmin damgasını taşıyan bu anlayışta, demokrasi burjuva toplumunun, piyasanın, liberalizmin neredeyse doğal ve ayrılmaz bir ürünü haline geliyor.

Elinizdeki kitabın demokrasi konusuna eğilen ilk üç yazısı demokrasi sorununa, yukarıda sözü edilen iki anlayıştan kesin çizgilerle ayrılan bir teorik yaklaşım getiriyor. Gülnur Savran'ın yazısı, 20. yüzyılın siyasal mücadeleleri içinde pragmatik siyasal amaçların

hizmetine koşularak özüne yabancılaştırılmış olan marksist teorinin gerçek tezlerinin kavranabilmesi için klasik kaynaklara yeniden dönmenin önemini ortaya koyuyor. Yazar, Marx'ın düşüncesinde demokrasinin herşeyden önce bir devlet biçimi olarak kavramlaştırıldığı noktasından hareket ederek, farklı sınıfsal ilişkilere tekabül eden farklı tarihsel dönemleri kapsayacak tek bir demokrasiden söz edilemeyeceğini, burjuva demokrasisi ile sosyalist demokrasinin gerek sınıfsal içerik, gerekse biçim açısından çok farklı nitelikler taşıdığını göstermeyi amaçlıyor, Savran'ın Marx'ın düşüncesinin bu tahlilinden çıkardığı sonuç, sosyalizmin kuruluşu için temsilî demokrasinin aşılmasının ve kitlesel ve doğrudan bir demokrasinin yerleştirilmesinin vazgeçilmez bir koşul olduğu.

Savran'ın yazısını izleyen iki yazı, son dönemde yaygınlaşan, «demokrat olmanın yolunun liberal olmaktan geçtiği» yargısını eleştiriye açıyor. Levent Köker'in yazısı liberal demokrasiyi savunan düşünürlerin ve bu düşünürlere yöneltilen eleştirilerin bir değerlendirmesi niteliğini taşıyor. Yazar, 19. yüzyıldan bu yana Batı siyasal düşüncesinde iktisadî ve siyasal liberalizm ile demokrasi arasında görülen farklı ilişkilendirme biçimlerini ve bunlara yöneltilen eleştirileri irdeliyor. Bu irdeleme sonucunda, liberalizm ile demokrasiyi özdeşleştiren liberal demokrasi anlayışının kuramsal temellerinin özel mülkiyetin korunmasına dayandığı ortaya konuluyor, kapitalist üretim ilişkilerinin ise demokrasiyi sınırlandırıcı bir niteliği olduğu vurgulanıyor. Köker'in, yazısının sonunda sol düşüncenin eleştirel bakışının «ütopik» bir ifadesi olarak söz ettiği katılımcı ya da doğrudan demokrasinin, yüz yılı aşkın bir süredir çeşitli ülkelerde yaşanmış pratik deneyimlerde cisimleşmiş olduğunu düşünüyoruz. Hiçbiri kesin bir sonuca varmış olmasa da gelecek açısından büyük önem taşıyan bu tarihsel deneyimlere ilişkin değerlendirmelere 11. Tez'in sayfalarında ileride yer vermeyi amaçlıyoruz.

Köker'in eleştirdiği düşünürlerden biri olan Friedman, günümüz yeni-liberalizminin öteki büyük adı olan Hayek ile birlikte Necip Çakır'ın yazısının konusunu oluşturuyor. Çakır, önce yeni-liberalizmin dünya kapitalizminin 70'li yıllardan beri süregiden derin bunalımına sermayenin çıkarları doğrultusunda bir cevap getirmeye çalışan bir ideoloji olduğunu ortaya koymaya yöneliyor. Yazının ana gövdesi, yeni-liberal teorinin temel varsayımlarının incelenmesine ve sözkonusu düşünürlerin yaklaşımlarındaki tutarsızlık ve çelişkilerin sergilenmesine ayrılmış. Kapitalizm ile demokrasi arasındaki ilişkinin tarihsel gelişme içindeki görünümüne de genel çizgileriyle değinen Çakır, yeni-liberalizmin, kullandığı bütün demokratik re-

toriğe rağmen, aslında tam tersine otoriter bir toplumun savunuculuğunu üstlenmiş olduğu sonucuna ulaşıyor. Köker ve Çakır'ın bu değerlendirmelerinin ışığında, kapitalizm ile demokrasi ya da piyasa ile demokrasi arasında zorunlu bir bağıntı kuran anlayışların kuramsal temellerinin zayıflığı ve tutarsızlığı bir kez daha ortaya çıkıyor.

Demokrasi sorununu teorik bir düzeyde ele alan bu ilk üç yazıyı, Türkiye somutuna eğilen iki yazı izliyor. Sungur Savran'ın yazısı, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Türkiye'de göreli olarak demokratik yönetim biçimlerinin yerini düzenli aralıklarla askeri yönetim dönemlerinin almış olmasının nasıl açıklanması gerektiği sorunu üzerinde yoğunlaşıyor. Savran'ın temel tezi, askeri müdahalelerin bir ordu/toplum ya da devlet/toplum ikiliği içinde kavranamayacağı, tersine toplumun kendi içindeki mücadelelerin ve en başta sınıf mücadelelerinin bir ürünü olarak yerli yerine yerleştirilebileceği doğrultusunda. Yazar, buna bağlı olarak, farklı askeri müdahalelerin (özellikle de 1960 ve 1980 darbelerinin değişik toplumsal mücadelelerin ürünü olduğu ölçüde, sosyalistlerce aynı biçimde değerlendirilemeyeceğini, sosyalistlerin her toplumsal olaya işçi sınıfının ve kitlelerin mücadelesinin ve hareketliliğinin açısından bakmaları gerektiğini öne sürüyor.

Bülent Tanör'ün yazısı, son zamanlarda ne yazık ki seyrekleşen tutarlı bir maddeci tutumla, İslâm ile demokratik özgürlüklerin çeşitli düzeylerdeki içkin bağdaşmazlığını sergiliyor. Öte yandan, Tanör'ün yakın geçmişe ilişkin yorumlarının olsun, günümüzdeki siyasal- toplumsal güçler mevzilenişi konusundaki değerlendirmelerinin olsun 11. Tez'in bu alanlarda kalın çizgilerle de olsa yavaş yavaş şekillenmeye başlayan ana doğrultusundan kimi önemli noktalarda eni konu uzaklaştığı her halde fark edilecektir. Tanör'ün yazısına bunlara karşın memnuniyetle yer verişimizin bir nedeni yazının, el attığı konular açısından kendi içinde taşıdığı değer ise, bir başka nedeni de «Militan Materyalizmin Önemi Üzerine» (V. İ. Lenin, 1922) başlıklı yazıda dile getirilen bir ilkeyi bizim de paylaşıyor olmamız: din ve dinci ideolojilerle, «papaz (imam) yandaşlığı»nın her türüyle hesaplaşma alanında, değişik görüşlerden maddeciler arasında bir işbirliği ve ittifak kurulması gereklidir.

Sosyalistler için siyasal demokrasinin ötesine geçmenin gerekliliği, kendini esas olarak kurulacak yeni toplumdaki yapılanmalar bakımından hissettirse de, henüz kapitalist toplum içinde dahi demokrasinin, siyasetin yanısıra başka alanlarda da geliştirilmesi büyük önem taşır. Bu alanlar arasında önde gelen bir örnek, işçi sınıfının kitle örgütlenmesinin biçimlerinden biri olan sendikalardır.

Yıldırım Koç ile Cenan Bıçakçı'nın bu kitaptaki yazıları sendikal demokrasi konusuna eğilerek önemli bir işlevi yerine getiriyor.

Koç, sendika-içi demokrasinin önemini, işlevini ve gerçekleşmesi için gerekli mekanizmaları tartıştığı yazısında, dünya işçi hareketinin tarihi boyunca bu konuya ilişkin olarak geliştirilen farklı yaklaşımları da sergileyerek, başta anarko-sendikalist ve sosyal demokrat/reformist anlayışlar olmak üzere bazı yaklaşımları eleştiriyor. Yazarın görüşü ise, sendika-içi demokrasi mücadelesinin büyük önem taşıdığı, ancak kapitalist toplumun genel çerçevesi içinde sendikal demokrasinin önünde de ciddî engellerin var olduğu bilinciyle hareket edilmesi gerektiği biçiminde özetlenebilir.

Cenan Bıçakçı'nın yazısı, sendikal demokrasi sorununu Türkiye'nin deneyimine yerleştirerek tartışıyor. Bıçakçı, Türkiye işçi sınıfı hareketinin tarihinde sendika-içi demokrasinin güdük kalmış olduğunu savunduktan sonra, işçi sınıfının özgüveninin ve mücadelesinin geiştirilmesinde işçi örgütlerinde tabanın inisiyatifine öncelik veren bir yapının önemini vurguluyor. Yazar, Türkiye işçi sınıfının dar bir kesimini kapsamış da olsa, 1980 öncesinde ASİS sendikasında uygulanmaya çalışılmış olan sendikal demokrasi ilkelerini özetleyerek, bu deneyimi yeni kuşaklara aktarma açısından önemli sayılması gereken bir görevi yerine getiriyor.

Demokrasi tartışmasına son katkı, Galip Yalman'ın «Yayınlar» bölümünde yer alan yazısı. Yalman, A. Rouquié'nin Latin Amerika'da askerî rejimlerin evrimini kapsamlı biçimde ele alan kitabı üzerine yaptığı değerlendirmede, genel olarak azgelişmiş kapitalist toplumlardaki demokrasi sorununa da değinmiş oluyor. Yazı, bir yandan, Rouquié'nin Latin Amerika'nın tarihi boyunca belirli bir süreklilik taşımış olan askeri rejimlerin temelleri konusundaki gözlemlerini tartışıyor; öte yandan, azgelişmiş ülkelerde demokratik ve demokratik-olmayan devlet biçimlerinin oluşumunu, sınıf mücadelelerinin önemli bir boyutu olan hegemonya sorununa merkezi bir yer veren bir teorik çerçeveye yerleştiriyor.

11. Tez'in dördüncü kitabında, Amerikalı marksist düşünür Paul Sweezy ile yapılmış olan görüşmeyi yayınlarken, bu tür görüşmelere olanaklar çerçevesinde yer vermeyi umduğumuzu belirtmiştik. Britanyalı marksist düşünür Ralph Miliband ile yapılan görüşmeyi dizinin bu kitabında yayınlayarak bu dileğimizi yerine getirmiş oluyoruz. Uluslararası düzeyde, Miliband, 70'li yıllar boyunca marksist devlet teorisinin geliştirilmesine katkıda bulunan başlıca isimlerden biri olarak tanınır. Son yıllarda ise, Batı Avrupa solunda marksizmden uzaklaşma yönünde ortaya çıkan eğilimlere karşı verdiği teorik

mücadele ile dikkati yeniden üzerine çekmiş bulunuyor. Burada yayınlanan görüşmenin bazı yönleri, özellikle de Miliband'ın Britanya'nın somut koşullarıyla ilgili olarak anlattıkları, ilk bakışta Türkiye okuyucusu için ilgi çekici olmayan konular gibi görülebilir. Oysa, başka ülkelerin sosyalist ve işçi sınıfı hareketlerinin geçmiş deneyimlerinden çıkarılacak dersler son derecede önemlidir. Daha genel düzeyde ise, Miliband'ın kapitalist toplumda devletin doğası, sosyal demokrasinin sınırları, marksizmin güncelliği, Yeni Sol'un özellikleri, Gorbaçov'un yönelimleri gibi alanlarda ileri sürdüğü düşünceler, görüşlerine katılınsa da katılınmasa da, Türkiye sosyalistleri için üzerinde durulması gereken sorunlara değindiği için büyük önem taşıyor. Miliband'ın 60'lı yılların sonunda Britanya'daki öğrenci hareketlerine karşı üniversite yönetimlerinin takındığı tavır konusunda söyledikleri ise, YÖK cenderesine ve tek tip dernek ucubesine karşı öğrenci mücadelelerinin yükseldiği şu günlerde, Türkiye sosyalistleri için son derece anlamlı bir deneyim aktarımı niteliği taşıyor. Görüşmeler dizimizi daha ileride yayınlanacak kitaplarımızda da sürdürmeyi umuyoruz.

Dördüncü kitabımızın ana temasını oluşturan «Dünyada ve Türkiye'de Sosyal Demokrasi» konusunu beşinci kitabımızda Tülay Arın'ın SHP ve DSP programlarını eleştirel biçimde irdeleyen yazısıyla sürdürmüştük. Elinizdeki kitapta yine aynı konuyu bu kez uluslararası planda işleyen iki yeni yazı yer alıyor. Türkçe'de yayınlanmış çeşitli yapıtları dolayısıyla artık Türkiye okuyucusunun yabancısı olmayan Britanyalı marksist Perry Anderson, buradaki yazısında, Avrupa sosyal demokrasisinin tarihine kısaca göz attıktan sonra, 80'li yıllarda Güney Avrupa'ya yayılan sosyal demokrat iktidarların hangi ölçüte vurulursa vurulsun başarısız olan uygulamalarının bir bilançosunu çıkarıyor. Yazının en önemli yönlerinden biri de, Anderson'un (yazının başlığına da yansıyan) soru biçimindeki öngörüsü: yazar, Avrupa sosyal demokrasisinin önümüzdeki dönemde bir işçi hareketi niteliğini yitirerek burjuva hakimiyetinin alternatif bir aygıtına dönüşmesi olasılığını vurguluyor.

11.Tez'in dördüncü kitabında, dünya kapitalizminin süregiden bunalımına Batılı ve Üçüncü Dünyalı sosyal demokratların çözüm önerisi niteliğindeki Brandt Raporları'nın ilk ikisini irdeleyen Atilâ Eralp, bu kez doğrudan Sosyalist Enternasyonal'in çözüm önerisi olarak yayınlanan üçüncü Brandt Raporu'nu ele alıyor. Eralp'e göre, Sosyalist Enternasyonal bu çözüm önerisi ile özünde, dünya kapitalist sisteminde sarsıntıya uğramış olan ABD hegemonyasının giderek tamamen ortadan kalkmasını ve Batı Avrupa'nın yeni bir he-

gemonik güç olarak ortaya çıkmasını amaçlamakta. Sosyalist Enternasyonal'in özlediği Eralp'in deyimiyle, ABD'nin hegemonik güç olmadığı bir Bretton Woods sistemini yeniden oluşturmaktan başka bir şey değil.

Emperyalist sistem içinde farklı güç odakları arasındaki ilişkilerin bunalım ortamından çıkışta ne gibi değişikliklere uğrayabileceğini tartışan bir başka yazı ise Şevket Pamuk'un «Değinmeler» bölümündeki katkısı. Pamuk, ABD, Batı Avrupa ve Japonya arasındaki ilişkilerin önümüzdeki dönemde alabileceği görünümleri gözden geçirdikten sonra, söz konusu güçler arasında rekabetin artma eğiliminin güçlü olduğunu ileri sürüyor. Bu, aynı zamanda, ABD'nin eski hegemonyasını yeniden kurması olasılığının düşük olması ve Avrupa'nın konumunun güçlenmesi anlamına geliyor.

Yayınladığımız yazılardan bazılarının okurlarımızdan tartışma katkıları davet ettiğini görmek sevindirici oluyor. Arif Geniş'in bu kitabımızda yer alan yazısı, daha önce başka yayın organlarında başlayıp 11. Tez dizisinin beşinci kitabında A. Işıklı ve Y. Koç'un yazılarıyla süren «işçi hakları» tartışmasının geçici bir bilânçosunu çıkarıyor; tartışma içinde öne çıkan ve derinleştirilmesi gereken başlıca noktaların bir dökümünü yapıyor.

11.
TEZ
ONBİRİNCİ TEZ KİTAP DİZİSİ

DÜZELTME: Alpaslan Işıklı'nın *Onbirinci Tez*'in 5. kitabında yayınlanmış olan «Türkiye İşçi Hareketinin Batı İşçi Hareketi Karşısında Özgünlüğü» başlıklı yazısında dizgi hatası sonucunda iki yanlış yer almıştır. 12. sayfada, ABD faal nüfusu 180 milyon olarak gösterilmiştir. Doğrusu 80 milyon olacaktır. 31. sayfada ise Avrupa Sendikalar Konfederasyonu'nun kısaltılmış adı FTUC olarak gösterilmiştir. Doğrusu ETUC'tur.

Ralph Miliband İle Görüşme

Ralph Miliband İngiliz marksist solunun en önemli düşünürlerinden biri. Ayrıca, marksist siyasal bilim teorisinde uluslararası düzeyde önde gelen bir ad. Henüz 1960'lı yıllarda, marksist teori Britanya'da oldukça zayıf bir durumda iken, siyasal bilim alanında yayınladığı çalışmalarla marksist siyasal kültürün ve araştırmaların gelişmesine katkıda bulunmuş bir teorisyen. Sadece bilimsel çalışmalarda bulunmakla yetinmemiş, marksizmin gelişmesi ve yayılması amacıyla çeşitli teorik dergilerin yayınlanmasına katkıda bulunmuş biri.

Miliband 58 yaşında. Uzunyıllar boyunca, ünlü London School of Economics'de (LSE) Siyasal Bilim bölümünde «Senior Lecturer» (öğretim üyesi) olarak çalışmış. 60'lı yılların sonunda Batı Avrupa'yı saran öğrenci hareketleri LSE'ye de sıçrayınca, okul yönetimi öğrenci taleplerine karşı, Miliband'ın bu söyleşide kullandığı terimle «yüz kızartıcı» bir tavır takınmış. Bunun üzerine Miliband 1972 yılında Leeds Üniversitesi'ne geçerek öğretim faaliyetini Siyasal Bilim Profesörü sıfatıyla orada sürdürmeyi seçmiş. 1980'li yıllarda, Leeds Üniversitesi'nden ayrıldıktan sonra ABD, Kanada vb. ülkelerin çeşitli üniversitelerinde misafir öğretim üyesi olarak ders vermeyi sürdürmüş.

Yukarıda da belirtildiği gibi, Miliband yaşamının çeşitli aşamalarında Britanya solunun önemli teorik dergilerine yayıncı olarak katkıda bulunmuş. Önce, 1956 Sovyetler Birliği Komünist Partisi 20. Kongresi ve Macaristan olayları sonrasında Büyük Britanya Komünist Partisi'nden kopan bazı aydınların (Edward Thompson, John Saville vb.) 1957 yılında çıkartmaya başladıkları The New Reasoner

dergisinin yayın kurulunda yer almış. (Kendisi, bu yayın kurulunda KP kökenli olmayan tek üye olduğunu belirtiyor.) Daha sonra 1960'da, bu dergi ile Universities and Left Review *adlı derginin birleşmesinden doğan* New Left Review*'nun yayın kurulunda görev yapmış.* (New Left Review*'nun bu ilk döneminde yayın kurulunda, Miliband, Thompson ve Saville'in yanısıra, Eric Hobsbawm, Raymond Williams, Victor Kiernan, Rodney Hilton, Peter Worsley gibi ünlü adlar var.) Derginin yayın kurulunda 1962-63 yıllarında gerçekleşen yenilenme sırasında dergi genç bir kadronun yönetimine geçmiş, öteki kurucularla birlikte Miliband da üyelikten ayrılmış. 1964 yılında John Saville ile birlikte yıllık bir yayın olan* Socialist Register *başlıklı dergiyi yayınlamaya başlamış.* Socialist Register *halen her yılın başında yayınlanmakta, iktisattan siyasete, tarihten felsefeye çeşitli alanlarda marksist katkılara yer vermekte. Derginin yayıncıları arasına son yıllarda Belçikalı Marcel Liebman (geçen yıl öldü) ile Kanadalı Leo Panitch de katılmış.*

Siyasal bakımdan, Miliband dünya solunun hiçbir ana akımına bağlanmamış bir kişi. Ama kendi tavrını da, yayıncısı olduğu Socialist Register*'in çizgisini de sosyal demokrasi ve stalinizm dışında, bağımsız bir sosyalist yaklaşım olarak niteliyor. Bugünün «sosyalist» toplumları konusunda çok fazla yazmamış olmakla birlikte, aşağıdaki görüşmede de görüleceği gibi eleştirel bir tavra sahip.*

Teorik alanda, Miliband'ın adı en çok, 1970'li yıllarda Yunan asıllı Fransız marksist teorisyen Nicos Poulantzas ile karşılıklı olarak yürüttükleri polemik dolayısıyla duyulmuştur. Uzun bir süre boyunca, marksist devlet teorisi çevresindeki tartışmanın alanını tanımlayacak kadar büyük bir önem taşıyan bu polemik «göreli özerklik», «yapısalcılık», «araççılık», «Bonapartizm» gibi kavramlar çevresindeki tartışmalar aracılığıyla bütün bir kuşağın araştırmacılarının düşüncesine damgasını vurmuştur. Miliband devlet teorisinin yanısıra, sosyal demokrasinin doğası, Britanya politikası ve genel olarak marksist teori konusunda da önemli ve etkili çalışmalar yapmıştır.

Miliband'ın başlıca yapıtları arasında, Poulantzas ile tartışma içinde yazdığı makaleler dışında, şunlar sayılabilir:

- Parliamentary Socialism *(Parlamenter Sosyalizm, 1961).*
- The State in Capitalist Society *(Kapitalist Toplumda Devlet, 1969).*
- Marxism and Politics *(Marksizm ve Politika, 1977).*
- Capitalist Democracy in Britain *(Britanya'da Kapitalist Demokrasi, 1981).*
- Class Power and State Power *(Sınıf İktidarı ve Devlet İktidarı, 1983, makaleler derlemesi).*

Miliband/Poulantzas tartışmasının temel metinleri Türkçe'de şu kaynakta yayınlanmıştır: R. Miliband/N. Poulantzas/E. Laclau, Kapitalist Devlet Sorunu, *(baskıya hazırlayanlar: M. Belge/A. Aksoy, çev. Y. Berkman, Birikim Yayınları, İstanbul, 1977). Yazarın Türkçe'de yayınlanmış başka çalışması yoktur.*

Elinizdeki kitapta yayınlanan görüşme, Onbirinci Tez *Danışma Kurulu üyeleri Hacer Ansal ve Gülnur Savran tarafından mart ayı içinde Londra'da gerçekleştirilmiştir. Gerek açıklayıcı dipnotlar, gerekse ara başlıklar,* Onbirinci Tez *tarafından konulmuştur.*

Gülnur SAVRAN: Önce 1950'li ve 60'lı yıllardaki faaliyetlerinizden söz etmek istiyoruz. Sovyetler Birliği Komünist Partisi'nin 20. Kongresi'nin ve Sovyetlerin Macaristan'a müdahalesinin ertesinde, 1958 yılından itibaren güçlenen Nükleer Silahsızlanma Hareketi'nin **(CND - Campaign fcr Nuclear Disarmament)** başarılı gelişmesinin de katkısıyla, Britanya'da yeni bir hareket doğmuştu. Gerek yandaşlarınca, gerekse karşıtlarınca «Yeni Sol» .olarak adlandırılan bu hareketin en etkili düşünürlerinden biri olduğunuz biliniyor. Yaklaşık otuz yıl sonra, bugün geriye baktığınızda Yeni Sol'u nasıl görüyorsunuz? Sizce bir gelenek olarak ne ölçüde hâlâ yaşıyor bu akım? Daha sonraki sosyalist kuşaklara nasıl bir miras bıraktığı söylenebilir?

Yeni Solun Oluşumunu Belirleyen Etkenler

Ralph MILIBAND: Bir düşünce akımı ve bir dereceye kadar da bir hareket olarak, sanırım, hâlâ canlılığını büyük ölçüde korumakta. Bildiğiniz gibi, Yeni Sol, bir yandan Stalinizm'e ve marksizmin kemikleşmiş, bürokratikleşmiş bir versiyonuna; öte yandan da, sosyal demokrasiye, onun eksikliklerine ve başarısızlıklarına karşı bir tepkiyi ifade ediyordu. Bu işin bir yanıydı ve doğrusu bugün de hâlâ geçerli.

Kanımca, Yeni Sol'un bir diğer boyutu, marksizmin daha önceki aşırı derecede ekonomist yorumunda üzerinde durulmayan ve marksizmin üstyapısal unsurları olarak tanımlanabilecek olan siyasal, kültürel ve etik öğelerin öneminin yeniden vurgulanması idi. Bu unsurları yeniden keşfeden ve bunların önemini vurgulayan, üstyapıların kuramcısı olarak tanımlanan Gramsci olmuştu. Marksizmin, Gramsci'nin ışık tuttuğu bu perspektiften yeniden yorumlanması, Yeni Sol'un önemli bir bölümü için ilham kaynağı olmuştur. Bu artık eski bir hikâye. Ama bu etkinin de varlığı sözkonusuydu.

Üçüncü olarak, Yeni Sol, o günden bu yana güç kazanan bir dizi yeni hareketin de başlangıç noktasını oluşturmuştur. Feminizm, ABD'deki siyah hareket ve daha sonra eşcinsellerin ve lezbiyenlerin hareketleri. Bunu, anımsadığım kadarıyla, sosyalist düşüncelerin yeniden canlanışı, yerleşik bürokratik uygulamaların, cinsiyetçi uygulamaların sorgulanması olarak da nitelemek mümkün. («Cinsiyetçi» teriminin kendisi daha sonra kullanılmaya başlandı tabii.)

Dördüncü boyut (üstyapısal unsurların önemi hakkında söylediklerime rağmen küçümsenmemesi gereken bir boyut bu), kapitalist toplumlarda iktidarın yapısını çözümlemeye yönelik yeni bir gi-

rişim olmasıydı. Bir tür sosyolojik bir boyut da diyebiliriz buna: 1950'lerin sonlarında sosyolojik araştırmaların canlanması türünden birşey. Bildiğiniz gibi, 1950'li yıllar, Galbraith'in 1956'da yayınlanan The Affluent Society (Bolluk Toplumu) kitabının da simgelediği gibi, kapitalizmin yüceltildiği bir dönemdi. Bu açıdan, Yeni Sol, bu yüceltmenin bir yadsınması, bir reddi, kapitalizmde olumsuz ne varsa bunların yeniden vurgulanması anlamına da geliyordu.

Çok düzenli bir biçimde gitmiyorum ama, beşinci olarak, nükleer silahsızlanma boyutundan (Britanya'da bunun ortaya çıkış biçimi, 1958'de Aldermaston yürüyüşüyle başlayan Nükleer Silahsızlanma Hareketi[1] oldu) ve uluslararası ilişkilerin (Britanya sözkonusu olduğunda ülkenin dünyadaki konumunun) yeniden gözden geçirilmesi ihtiyacının hissedilmesinden söz etmek gerekir. Ne de olsa, 1956 Macaristan ve Süveyş bunalımları, ayrıca Küba devrimi ve 1959'da Castro'nun Havana'ya girişi gibi görmezlikten gelinemeyecek çok önemli olayların yaşandığı bir dönemdi.

İşte Yeni Sol'u oluşturan akımlar bunlardı. Ve bildiğiniz gibi bazıları eskisine göre daha da güçlü biçimde varlıklarını sürdürmekteler. Hâlâ canlılığını koruyan bir gelenekten söz etmek mümkün mü diye sorulursa, cevabım evet olurdu. Çok çeşitli dönüşümler geçirmiş olmasına ve artık Yeni Sol olarak anılmamasına rağmen, hâlâ yaşamakta ve kanımca sosyalizmin anlamını, doğasını ve boyutlarını muazzam biçimde zenginleştiren bir kaynak olduğunu kanıtlamış durumda.

Teorik Dergi Çıkarmanın Zorlukları

Hacer ANSAL: 1957 yılında yayın hayatına giren **The New Reasoner** dergisinin yayın kurulu üyesi olduğunuz biliniyor. Derginin 1960'da **Universities and Left Review** adlı bir başka dergi ile birleşmesi sonucunda ünlü **New Left Review** doğmuş. 1962-63 yıllarında New Left Review'nun yayın kurulunun neredeyse tümüyle değişmesiyle sonuçlanan olaylar, işin içinde olmayanlara hep bir muamma gibi görünmüş, 70'li yılların sonunda önce Edward Thompson,

---

1) Kısaca CND olarak bilinen Nükleer Silahsızlanma Hareketi, Soğuk Savaş koşullarında, iki karşıt blokun silahlanma yarışını protesto etmek amacıyla, Britanya Komünist Partisinden ayrılan bir grup aydının öncülük ettiği hareket, 1962 Küba Füze Bunalımının ertesinde Avrupa'da etkinliğini yitiren bu hareket, 1980'lerde Avrupa'ya yeni nükleer füzeler yerleştirilmesi kararının alınması ile birlikte yeniden canlandırılarak, Avrupa'da Nükleer Silahsızlanma (END), adı ile Nisan 1980'de yeniden örgütlenmiştir.

sonra da bir karşı-eleştiriyle Perry Anderson, bu olaylar konusunda kendi görüşlerini açıkladılar. New Left Review'nun yayın kurulunda 1960-62 döneminde yer almış biri olarak, bu konuda sizin değerlendirmeniz nedir? Olayın Yeni Sol'un Britanya'daki gelişimi açısından etkisi oldu mu?

MILIBAND: Karışık bir hikâye bu. The New Reasoner dergisi bilindiği gibi, John Saville ve Edward Thompson tarafından çıkarılmaya başlanmıştı. Dergiyi kuranların hepsi Komünist Partisi'nin eski üyeleriydi. Ben yayın kurulunun, eskiden Komünist Partisi üyesi olmayan tek üyesiydim. (Yayın kuruluna ya ilk, ya da ikinci sayıdan sonra katılmıştım.) Bu bakımdan çok katı bir siyasal mücadele okulundan geçmiş insanların oluşturduğu bir gelenek sözkonusuydu. O zamanki adıyla **Universities and Left Review** ise bambaşka bir girişimdi. Büyük ölçüde bir Yeni Sol girişimiydi. **The New Reasoner** ise, Yeni Sol düşünce akımlarına erişmeye çalışmakla birlikte, tam anlamıyla bir Yeni Sol girişimi değildi. **Universities and Left Review**, aralarında tarihçi Raphael Samuel'in de bulunduğu bir grup Oxford'lu genç öğrenci tarafından çıkartılmaya başlanmıştı. Ben, sanırım, ilk kez ikinci ya da üçüncü sayıda yazmıştım.

Zamanla, yayın kurullarındaki insanlar birbirlerini tanıdıkları için, iki dergi arasında yakın ilişkiler geliştirildi. Bir süre sonra da, iki derginin birleştirilmesi fikri ortaya çıktı. Konu çok tartışıldı ve yayın kurulları birçok kez ortak toplantılar düzenlediler. Sonunda birleşme kararı verildi. Yapılan oylamada otuzbeş-kırk kişi arasında karşı oy kullanan tek kişi ben oldum. Birleşmeye şiddetle karşı

çıkmamın nedeni, **Universities and Left Review**'ya karşı olmam değildi, tam tersine. Sadece iki derginin birleşmesinden iyi bir sonuç çıkmayacağını düşünüyordum. İki dergi farklı gelenekleri temsil ettiklerinden, yeni dergi gerekli iç bütünlüğü sağlayamayacaktı. **The New Reasoner** işçi hareketine daha fazla yönelik, siyasal yönü daha ağır basan bir dergiydi. Birleşmenin sonucunda **New Left Review** doğdu ve tahmin ettiğim gibi işler hiç de iyi gitmedi. Kısa sürede dergi önemli sorunlarla karşılaştı. Çorbaya tuz atmaya kalkışan çok fazla ahçı vardı, çok değişik akımlar sözkonusuydu. Ve dergi ne yapacağı konusunda kararsızdı.

Sonra Perry Anderson ve bir-iki kişi daha ortaya çıkıp yayın kurulunu tümüyle yenilediler ve derginin yönetimini devraldılar. Çok kişi bu olaya büyük tepki duydu ve kızdı. Ben tepki gösterenler arasında değildim doğrusu. Bence yapılan, çok makul bir kurtarma operasyonuydu. İnsanların duyarlılıklarına çok fazla dikkat edilmemiş olabilir, ama bu gibi şeyler hep olur. Bildiğim kadarıyla, hiçbir zaman açık bir çatışma olmadı.

Dergi tümüyle farklı bir yöne doğru evrildi ve bence (soldaki birçok kişinin kanısının aksine) Britanya'da marksist düşüncenin gelişmesine çok olumlu katkılarda bulundu. Ancak, siyasete eskisinden daha az, daha dolaylı biçimde karışıyordu. (Bunun iyi mi, kötü mü olduğu tartışılabilir.) Herhalükârda, çok daha fazla aydınlara yönelik bir dergi oldu. Zamanla adeta sembolleşen dili birçok insanı yabancılaştırıyordu. Kısacası, iki farklı akımın birleşmesinden dolayı, gerçek bir tutarlılık sağlanamamıştı.

The New Reasoner'in devam etmemiş olmasına her zaman üzülmüşümdür. (Hatta çok iyi hatırlarım, John Saville ve Edward Thompson'a o dönemde bu konudaki derin düş kırıklığımı açmıştım.) Nedeni, işi sürdürmeye kimsenin hazırlıkı olmayışıydı. Ne yeterli güdü vardı, ne de gerekli enerji ve belkide düşünce olgunluğu. Komünist Parti'ye duyulan tepki ve buna benzer şeyler. İleri doğru olumlu adımların nasıl atılacağını saptamak ise güç bir işti. Hâlâ da öyle. Siz de bilirsiniz, bağımsız bir sosyalist çizginin geliştirilmesi kolay değil. Bu sorun çözümlenemeyince dergi dağıldı. **The New Reasoner**'in eski sayılarına bakarsanız, çok şey vaad eden bir dergi olduğunu görürsünüz. Ama o dönemde, hiçbirimiz derginin sürekliliğini sağlayabilecek durumda değildik.

SAVRAN: Bu durumda, **Universities and Left Review** çizgisinin, **New Left Review**'ya **The New Reasoner**'den daha fazla damgasını vurduğu, yeni dergiye hakim olduğu ve böylece işçi hareketinden

uzaklaşıp, aydınlara yönelik bir dergi olmasına yol açtığı söylenebilir mi?

MILIBAND: Tam da öyle olduğundan emin değilim. **Universities and Left Review**, işçi hareketini görmezlikten gelen, ona kayıtsız kalan bir dergi değildi. Tam tersine. Sadece işçi hareketine daha değişik, çok daha az geleneksel bir açıdan yaklaşıyordu. Bu nedenle meseleyi sizin söylediğiniz biçimde ifade etmekte tereddüt ediyorum.

O dönemden bu yana **New Left Review**'yu gözden geçirirseniz, çok değişik biçimlerde siyasal mücadeleye müdahalelerde bulunduğunu görürsünüz. Perry Anderson ve Tom Nairn'in ilk sayılardaki makalelerinden başlayarak işçi sınıfı hareketinin deneyimlerinin kuramlaştırılması çabalarına çok yararlı ve önemli katkılar yapmıştır. Dergi, büyük ölçüde, İngiltere'deki işçi sınıfı hareketinin özelliklerinin ve niteliklerinin incelenmesini amaçlamaktaydı. Bu nedenle işçi sınıfı hareketinden uzaklaşmayı değil, ama daha farklı düzeyde bir müdahaleyi ifade ediyordu. Teorik bir müdahaleydi bu, işçi sınıfı hareketine dolaysız ve pratik bir müdahaleden çok. Dergiyi yönetenler bu tür bir pratik müdahaleden oldukça uzaktılar, böyle bir amaçları da yoktu. Dolayısıyla, çok keskin bir karşıtlık yoktu ortada. Bir vurgu farkı sözkonusuydu.

Yıllık Bir Dergi

ANSAL: 1964'de John Saville ile birlikte **Socialist Register**'i çıkarmaya başlamışsınız. **Socialist Register**'in pek benzeri olmayan bir özelliği var, yılda bir kez yayınlanıyor olması. Neden böyle? Dergiyi o dönemde çıkarmaya başlamanızdaki amaçlar neydi? Bunlar ne ölçüde gerçekleşmiş sayılabilir? Dergiyi yönlendiren (kelimenin dar anlamında) siyasal ilkeler var mı?

MILIBAND: Sanıyorum, neredeyse **Universities and Left Review** ile **The New Reasoner**'in birleşme kararının verildiği gündü, John Saville'e, **The New Reasoner** gibi bir dergiye ihtiyaç olduğunu söyledim. Kendisi, hiçbir şekilde o tür bir çalışmayı yeniden düşünemeyeceğini söyledi, kesin bir dille. Ben de yılda dört kez çıkacak bir dergiyi yürütebileceğimi düşünemiyordum. Böylece bir uzlaşmaya vardık. Yılda bir çıkarmayı önerdiğimde bunu kabul etti. Sen çıkarırsın, ben de sana yardım ederim dedi. Gerçekten de çok önemli yardımı dokundu. Yani, bir bir **pis-aller** (ehven-i şer - Miliband Fransızca söylüyor) idi yıllık olarak yayınlama kararı.

Başlangıçta, bu şekilde devam edip edemeyeceğimizden emin değildik. Yılda bir dergi çıkarmak alışılmamış ve zor bir iş. 1964'te ilk sayıyı çıkardığımızda, birisi bana 1987'ye ve daha öteye kadar

yayına devam edeceğimizi söylemiş olsaydı, inanmazdım. Şimdiye kadar 24 sayı çıkardık. Komik birşey bu: Solda bir yayın organının kapanmasından doğacak boşluk herzaman hissedilir. Şimdi bir kurum gibi algılanmak tehlikesiyle karşı karşıyayız. İnsanlar her sabah güneşin doğacağını varsaydıkları gibi, her yıl bir Register'in de yayınlanacağını varsayıyorlar. Sanki bir doğa olayıymış gibi, «Register'e ne oldu» diye soruyorlar.

Siyasal çizgi sorununa gelince. (Bir yayın kuruluyla çalışmıyorduk, büyük ölçüde iki kişilik bir girişimdi bu.) Başlangıçtan itibaren, bir yandan Stalinizm'i, öte yandan sosyal demokrasiyi reddeden bir dünya perspektifi ile hareket etmemiz gerektiğini düşünüyordum. Bu iki çizgiden uzak, bağımsız bir sosyalist çizgi izlemeye çalışmalı ve bunu öncelikle bir dünya perspektifi içinde gerçekleştirmeliydik. Bununla kastettiğim şu: sosyalistlerin kuramları, olayları ve bakış açılarını nasıl değerlendirmeleri gerektiği üzerinde durmalıydık. Bunu yapabilecek insanlara başvururken de sekterliği açıkça reddediyorduk. Güçlü olduğumuz hususlardan biri buydu: yazarlarımızın şu veya bu düşünceye sahip olup olmadığı bizim için belirleyici değildi. Sosyal demokrasinin solunda yer alan herkes bizim açımızdan azçok kabul edilebilir bir nitelik taşıyordu. Öteki amacımız, yılda bir çıkan bir dergide bunu gerçekleştirmenin ciddi sınırları olduğunu gayet iyi bilmemize rağmen, siyasal yaşama özgül bir müdahalede bulunmaktı. Amaçlarımızı gerçekleştirip gerçekleştiremediğimizi soracak olursanız, cevabım açıkça hayır olacaktır! Yapamadık ve yapamayacağız. Bu süregiden bir uğraş. Dergi bir forum niteliğindedir. Son yıllarda, önce geçen yıl ölen ve bizim için büyük bir kayıp olan Marcel Liebman'ın, son iki yıldır da, Toronto'dan Leo Panitch'in dergiye önemli destek ve katkıları oldu. Devam edeceğiz. Ne zamana kadar mı? Sonsuza dek! Zamanla dergiyi yürüten insanlar değişecektir ama bu doğrultuda bir görüşü geliştirme çabası sürecektir.

İngiliz Üniversitelerinde Liberalizmin Sınırları

SAVRAN: Akademik dünyada bir marksist aydın olarak yaşadığınız deneyim konusunda da bir-iki soru sormak istiyoruz. Uzun yıllar boyunca İngiliz üniversitelerinde siyasal bilim dersleri vermişsiniz. Şimdi, hiç olmazsa 1960'lı yıllara gelene dek, İngiliz akademik dünyasında, bir düşünsel akım olarak marksizm pek de ciddiye alınmazdı. Hatta Maurice Dobb'un, 50'li ve 60'lı yıllarda İngiliz üniversitelerinde marksistlere deli diye bakıldığını söylediği bile hikâye edilir. Bu açıdan sizin deneyiminiz ne oldu? Özellikle de Lon-

don School of Economics (LSE) gibi muhafazakâr bir kurumda yıllar boyu çalıştığınız göz önüne alınırsa...

MILIBAND: Böyle söylemeniz çok iyi. Çünkü genellikle, LSE muhafazakâr bir kurum olarak bilinmez. Yaygın kanı sol bir kurum olduğudur. Saçma bir görüştür bu. LSE, muhafazakâr ideolojinin kalelerinden biri olmuştur hep ve hâlâ da öyledir (Fabianizm[2] geleneğinden etkilenmiş olsa bile.) 1950'li yıllara gelinceye kadar öğretim üyeleri arasında hiçbir zaman bir marksiste rastlanmamış olduğunu söylemek yanlış olmaz. Marksist sayılabileceği ölçüde Harold Laski bunun tek istisnası. Onun sayesinde de okul solcu bir kurum olarak ün yaptı, oysa aslında öyle değildi. Siyaset bilimi bölümü gerçekten de dünyanın en geleneksel, en gerici bölümlerinden biriydi.

Bana gelince. Bana orada nefes alabileceğim bir alan tanınmıştı. Tabii, solcuların sembolik bir temsilcisi olarak. Hiçbir zaman komisyonlarda, atamalarda veya yönetime ilişkin konularda etkim olmuyordu. Bu gibi işlerin dışında tutulmama büyük özen gösteriliyordu. Ama bunun dışında, istediğimi yapmakta özgürdüm. İngiliz üniversitelerinde bu tür derslerin verilmesinin pek sözkonusu olmadığı bir dönemde, uzunca bir süre, lisansüstü düzeyde marksizm üzerine bir ders verdim. Öğrencilerden çok ilgi gördü, birçok Amerikalı öğrenci de bu dersleri izledi. Bu anlamda özgürlüğüm vardı.

SAVRAN: Yani öğrenciler o kadar tutucu değildiler, öyle mi?

MILIBAND: Öğrenciler her zaman öğretim üyelerinden çok daha ilericiydiler. Öğrenciler çok iyiydi. 1950'li yıllar entellektüel ve ideolojik açılardan çok kötü, karanlık bir dönemdi. 1960'ları en azından benim açımdan daha yaşanabilir kılan, siyaset sosyolojisi dalında bir Yüksek Lisans programının yürütülmesine katkıda bulunuyor olmamdı. Bu programa katılan öğrencilerin düzeyleri çok yüksekti. Bu çok nitelikli öğrencilerin arasında çok sayıda sol düşünceye sahip olanlar da vardı. Bu entellektüel çalışma ortamının varlığı sayesinde, okulda olup bitenlerle ilgilenmeden ki, zaten pek bir etkim de olmuyordu, coşku ile çalışma olanağı buldum. Bana verilen tek ödün, hiçbir zorluk çıkarılmadan istediğim dersleri okutabilmemdi.

---

2) Fabianizm 1880'lerde, pozitivist öğretinin ve faydacı Bentham geleneğinin etkisi altında, o dönemdeki marksist sosyal-demokrat harekete karşıt bir akım olarak İngiltere'de ortaya çıktı. İngiliz (Britanya) İşçi Partisi'nin entelektüel esin kaynağı olan Fabianizm'e göre sosyalizm, sınıf mücadelesi yoluyla değil, tedrici bir gelişme içinde demokratik parlamentarizm yoluyla, toplumsal refah politikalarıyla kurulabilir.

Marksist olduğu için Maurice Dobb'a[3] ingiliz üniversitelerinde deli diye bakılması, daha önceki bir dönemin işi. Dobb, 1920'lerde ve 30'larda Cambridge'de benzeri olmayan bir örnekti. Soğuk Savaş'ın doruk noktasına çıktığı 1940'ların sonu ve 1950'lerde de durum parlak değildi. Ama çeşitli üniversitelerde tek tük marksistler vardı. Daha önceki döneme göre durum o kadar kötü değildi. Belirli bir çalışma alanı tanınmıştı. Ama daha sonra daha da zorlaştı.

ANSAL: Bu noktada şöyle bir soru sormak istiyorum. LSE'de o kadar yıl ders verdikten sonra, 1972'de oradan ayrılarak Leeds Üniversitesi'ne geçtiğiniz biliniyor. Bu kararı almanızda herhangi bir siyasal ya da ideolojik çatışma rol oynamış mıydı? Daha somut olarak, 60'lı yılların sonundaki öğrenci hareketlerinin, bir kurum olarak LSE üzerindeki etkisi ne oldu? Öğretim kadrosu içinde, öğrenci hareketine karşı benimsenecek tavır konusunda önemli çelişkiler var mıydı?

MILIBAND: Hem de nasıl! 1966'dan, 1967'den itibaren öğrenciler bazı haklar talep etmeye başlamışlardı. Bu Yeni Sol tavrın bir parçasıydı. Okul yöneticilerinin (ki öğretim üyelerinin büyük çoğunluğu da onların tavrını destekliyordu) davranışları tam anlamıyla yüz kızartıcı idi. Okul bir sosyal bilimler okuluydu, ama yöneticiler sanki bir dişçilik okulundaymış gibi davranıyorlardı. Ne olup bittiği konusunda en ufak bir kavrayışları yoktu. «Biz Batı uygarlığının savunucularıyız» türünden bir düşüncenin ardına gizlenmişlerdi. Hatırlıyorum, bir iktisatçı bana uygarlığın sınır bekçileri olduğumuzu söylemişti. Bunlar öğrencilere saldırmayı, onları okuldan atmayı ve sürekli taciz etmeyi kendilerine iş edinmişlerdi. Bütün bunları tam anlamıyla yüz kızartıcı buluyordum. Hiçbir zaman da unutmadım.

Olayın çarpıcı bir başka yönü ise, kuramsal olarak liberal olanların, yani kendilerini ,mevcut ayrıcalıkları, otoriteleri ve davranışları bakımından güvencede hissettikleri sürece liberal olanların, birdenbire baskı yöntemlerine başvurmalarıydı. Liberallikleri bir sınav-

---

3) Maurice H. Dobb (1900 - 1976), kapitalizmin doğuşu, sosyalist planlama, değer kuramı, emperyalizm gibi çeşitli alanlarda yaptığı önemli bilimsel katkılar yanında aktif olarak siyasetle de ilgilenmiş, 1922 yılından öldüğü 1976 yılına kadar İngiliz Komünist Partisi üyeliğini sürdürmüş bir bilim ve siyasal eylem insanıdır. Dobb'un üç kısa çalışmasının Türkçe çevirilerinin toplandığı bir kitap için bakınız: *Kapitalizm, Sosyalizm, Azgelişmiş Ülkeler ve İktisadi Kalkınma* (Çev. Mehmet Selik), Ankara Doğan Yayınevi 1973 (Bu kitap, 1981 yılında, aynı başlıkla Ankara Üniversitesi SBF Yayınları arasında da basıldı). Ayrıca: M. Dobb, *Kapitalizmin Dünü ve Bugünü* (Çev. Feyza Kantur) İst. İletişim Y., 1985 (ilk baskı: Sosyal Adalet Yay. Ankara 1965).

la karşı karşıya kaldığı anda gerçek yüzleri ortaya çıktı. Sanki düşman bombalaması varmış gibi, sığınaklara çekilen insanların psikolojisine giriverdiler.

1960'ların sonlarında okuldan tamamen soğumuştum. Okulun entellektüel ve akademik çalışma açısından utanılacak bir hale geldiğini düşünüyordum. Birçok açıdan, o zaman istifa etmediğime pişmanım. Az sayıda meslektaşımla konuyu tartıştığımda, istifanın bir işe yaramayacağını söylemişlerdi. Sanırım, istifa etmemem bir hataydı. 1970'lerin başlarında okuldan ayrılma fırsatı doğduğunda, bu fırsatı sevinerek değerlendirdim.

LSE deneyimimi, sahte liberalliğin sıkıştığı zaman gerçek yüzünün nasıl ortaya çıktığını göstermesi açısından her zaman çok öğretici bulmuşumdur. McCarthy'cilik dalgası İngiliz üniversitelerini sarmış olsaydı, neler olabileceğini şimdi çok iyi biliyorum. İngiltere'de bu yaşanacak olsaydı, en az Amerika'daki kadar kötü olurdu. Benim deneyimim, bu açıdan çok yararlı ve öğretici olmuştur. Hatta, çoğu zaman düşünmüşümdür, Britanya'da Pinochet türü bir rejim olsaydı, çok sayıda öğretim üyesi ve bu arada benim LSE'deki meslektaşlarımın büyük çoğunluğu, hiçbir tepki göstermeden bunu kabullenirdi. «Ne yapalım, hayat böyle! Zavallı adamı kurşuna dizmişler, ama o da ileri gitmiş!» Bilirsiniz bu tavrı! Yok yok, kötü bir tecrübeydi, ama çok da öğreticiydi.

SAVRAN: Anlaşılan kontrolü elden kaçırmak istemiyorlardı...

MILIBAND: Aslına bakarsanız öğrenciler bazan çok aptalca davranışlarda bulundular. Bilirsiniz, öğrenciler böyle şeyler yaparlar. Ben bunu kendilerine de söyledim. Cephanelerini, sanki bol bol harcayabileceklermiş gibi kullanıyorlardı. Ama temelde talepleri tümüyle makuldu. Bunların bir çoğu, bugün zaten en olağan şeyler gibi görülen taleplerdi.

Öğretim üyeleri arasındaki çelişkilere gelince, bu 95'e karşı 5 türü bir çelişkiydi. Çoğunluk olup bitenlerden hoşnut değildi ama kayıtsızdı veya birşey yapmak istemiyordu. Öte yandan, küçük ama katı bir azınlık, muhafazakâr kontrol mekanizmalarını yeniden işletmek konusunda oldukça kararlıydı. Ama bunu «özgürlük», «liberalizm», «entellektüel bilmemne» diye sunma gayretindeydiler. İkiyüzlülüğün ve kötü niyetliliğin haddi hesabı yoktu.

İngiltere İşçi Partisinin Niteliği

ANSAL: Şimdi teorik katkılarınıza geçelim. İlk temel çalışmanız olan **Parliamentary Socialism** (Parlamenter Sosyalizm)'in yayınlanmasından bu yana çeyrek yüzyıl geçmiş...

MILIBAND: İnsan hüzünleniyor bunu duyunca!

ANSAL: Bu süre boyunca, sosyal demokrasiyi sürekli olarak kıyasıya eleştirdiniz: özel olarak, sizin deyiminizle, «hükümette bir değişimin... devlet sisteminde bazı personel değişiklikleriyle bir araya geldiğinde, devlete tümüyle yeni bir karakter ve rol kazandıracağı» varsayımı dolayısıyla. Sosyal demokrasi konusundaki bu yargınızın ışığında, 80'li yılların başında Britanya İşçi Partisi'nde ortaya çıkan gelişmeleri nasıl değerlendiriyorsunuz? Daha özel olarak, partinin sol kanadı konusundaki düşünceniz nedir? Sizce, parti yönetiminde bir değişikliğin önemli bir fark yaratması olanaklı mı?

MILIBAND: Önce son sorunuzu yanıtlayacak olursam, cevabım «Hayır» olacaktır. Sola doğru temel bir kayma olsa ve İşçi Partisi'nin önderliğine Tony Benn[4] gibi bir solcu gelse, tabii bu önemli bir sonuç da büyük bir olasılıkla partinin parçalanması olur. Ama bu değişiklik olur. Çünkü bütün partinin yönelimi değişmiş olur ve çok gerçekçi bir değerlendirme değil; böyle bir değişikliğin olması düşük bir olasılık.

Sözünü ettiğiniz kitabımı çoktandır okumamış olmakla birlikte, o dönemde geliştirmeye çalıştığım tezleri bugün de savunurum. İşçi Partisi çok derin çelişkileri ve çözümlenemeyen sorunları olan bir parti. Bu partinin geniş bir şemsiye olduğu söylenmiştir hep. Kastedilen, çok değişik akımları içinde barındırmasıdır. Ama bu birçok bakımdan yanıltıcı birşeydir. Doğrudur, ama sağ kanat ve merkez denetimi her zaman ellerinde tutmuşlardır. 1960'lardan beri bu denetim biraz gevşemiştir. Denetim hâlâ onlardadır ama sol da sesini duyurmaktadır. Bu nedenle parti programında sol eğilimlerin görüşlerinin, kuramsal olarak, şuraya buraya serpiştirildiğini görebilirsiniz. Bu, iktidara geldiğinde, İşçi Partisi'nin bu konularda pek birşey yapacağı anlamına gelmez. Ama bu görüşler programda mevcuttur. Veya belediye meclislerinde bu sol eğilimlere rastlayabilirsiniz: sağ «çılgın» meclislerden[5] hoşnut değildir, ama elinden de fazla birşey gelmez, yine de birşeyler yapmaya çalışır.

Kısacası, İşçi Partisi, çeşitli konulardaki tutumu açıkça belirlen-

---

4) İşçi Partisinin sol kanat milletvekillerinden ve 1970'lerdeki İşçi Partisi hükümetlerinde Sanayi ve Enerji Bakanlıklarında bulunmuş aristokrat kökenli Tony Benn, 1979'da İşçi Partisinin seçimleri kaybetmesinden sonra partinin liderliğini ele geçirmek için girdiği mücadelede başarılı olamamıştır.

5) R. Miliband, burada, İşçi Partisinin sol kanadına mensup eğilimlerin çoğunlukta bulunduğu belediye meclislerine sağ basının taktığı isme gönderme yapmakta. Bu meclisler, Thatcher hükümetinin kamu harcamalarını kısma politikasını reddeden politikalar izlemeyi sürdürdükleri için hükümetle ters düşmüşlerdir. Sonuçta, Thatcher hükümeti, Büyükkent Londra Belediyesi

miş bir parti değildir. Bu anlamda da, başarı şansı olan bir parti değildir. Kanımca, eskiden olduğu gibi şimdi de sağın ve merkezin egemenliği altındadır. Hiçbir şekilde solun değil. Ama sol kanat mevcuttur ve parti yönetiminin gözünde bir baş belasıdır. Bir türlü tamamen yok edilemeyen bir baş belası. Dolayısıyla, parti solda olmakla eleştirildiği gibi, solda olmamakla da eleştirilir ve partinin konumunun belirlenmesi sürekli olarak sorun yaratır. Bu çok kötü birşey; İşçi Partisi'nin sol kanadını da olumsuz etkileyen bir durum. Bu kanat bir türlü baş belası olmaktan öteye gidemiyor. Bazı şeyler yapabilir, bazı konularda baskı grubu işlevi görür, bazı hareketlerin itici gücü olabilir, ama genelde işi çok zordur.

Uzun bir süre önce, kitabın ikinci baskısına yazdığım sonsözde de belirttiğim gibi, bu durum sosyalist bir partinin kurulmasını zorunlu kılmaktadır. İşçi Partisi, benim için anlam ifade edecek bir bağlamda sosyalist bir parti değildir. Sol kanat, her zaman böyle bir parti haline gelebileceğine inanmıştır ama bugüne kadarki gelişmeler hiç de umut verici değildir. 1979 ile 1981 arasında bir süre, sol kanadın parti içindeki etkinliğinin artabileceği izlenimi doğmuştu. Ama sonunda bunun yanıltıcı bir izlenim olduğu anlaşıldı. Bu aslında çok üzücü bir durum, büyük bir trajedi. Nedenine gelince, İşçi Partisi Britanya işçi sınıfının yaratabileceği tek önemli kurum. Ve bilindiği gibi, şimdi büyük sorunlarla karşı karşıya. Bu sorunların üstesinden gelinmesini beklemek de, solda yeni bir gruplaşma gerçekleşinceye kadar mümkün gözükmüyor. Bu toplumsal reform partisinin, özünde, sendikalar tarafından desteklenen bir burjuva reform partisi olan bu partinin, amaçları bellidir. Sol da kendi güçlerini toparlamalıdır. Bu, eskiden beri gerekli olduğunu düşündüğüm ve şimdi de hâlâ inandığım birşey.

Kapitalist Devlet Tartışması

ANSAL: Sosyalist parti sorununu tartışmayı daha sonraya erteleyerek teorik çalışmalarınızı tartışmaya devam edebilir miyiz? Alanında bir öncü rolü oynayan **The State in Capitalist Society** (Kapitalist Toplumda Devlet) başlıklı kitabınızı 1969'da yayınladığınızda, Lenin ve Gramsci'den beri burjuva devleti konusunda yapılmış hemen hemen hiçbir ciddi marksist çalışma yoktu ortada. (Bir de, Troçki'nin Alman faşizmi konusundaki tahlilini eklemek gerek bunlara.) Sizin de kitabınızın Giriş bölümünde belirttiğiniz gibi, tek istisna Nicos Poulantzas'ın çalışmalarıydı. (Poulantzas'ın

---

(GLC) gibi belediyeleri yasaları zorlayarak lağvetme yoluna gitmiştir. Liverpool gibi belediyeler ise, merkezi hükümetin denetimindeki mali kaynakları iyice kısılarak ekonomik açıdan iflâsa zorlanmıştır.

devlet üzerine ilk derinlemesine çalışması olan **Pouvoir politique et classes sociales** - Siyasal İktidar ve Toplumsal Sınıflar 1968'de yayınlanmıştı.) Poulantzas ile aranızdaki tartışmaya birazdan döneceğiz. Önce genel bir soru: kitabınızın (ve Poulantzas'ınkinin) yayınlanmasından yaklaşık yirmi yıl sonra, marksist devlet teorisi tartışmasının vardığı noktayı nasıl değerlendiriyorsunuz? Bu süre boyunca ciddi bir ilerleme kaydedilebildi mi?

MILIBAND: Tabii ki, çok ilerleme sağlandı, tabii. Çok iyi hatırlarım: ilk kez 1965'te Socialist Register'de çıkan, sonradan başka yerlerde de birçok kez yayınlanan «Marx ve Devlet» başlıklı bir makale yazmıştım.[6] 1964'te bu makaleyi yazmaya başladığımda, önce mevcut literatürü taradım. Gördüm ki, önemli sayılacak hemen hiçbir çalışma yapılmamış. Sadece bir-iki makale vardı, o kadar. Ben o makaleyi yazdıktan sonra da, bir iki kitap, yazı vb. daha çıkmıştı, ama konunun önemi düşünüldüğünde, o zamandan bu yana kaydedilen gelişme müthiştir. Devlet, marksist yazında kendi başına bir sanayi dalı oldu neredeyse; sadece marksist yazında da değil, genel olarak siyaset bilimi yazınında da. Çok değişik açılardan incelendi, değişik boyutları ortaya çıkarıldı ve tartışıldı. Tüm bunların toplumsal gerçekliğin daha iyi anlaşılmasına katkısı oldu.

Bu nedenle devlet kuramı konusunda önemli gelişmeler olduğunu düşünüyorum. Toplumsal düşünce ve toplumsal analiz açısından karşılaştırılabilecek tek örnek (çok değişik bir düzeyde ve çok önemli bir örnek) feminizm. Kanımca, feminizm toplumsal kuramlar alanına muazzam bir katkı yapmıştır. Ama tabii bu, söylenilen her şeye katıldığım anlamına gelmez. Yine de, sosyal teoride gelişen alanlara bakarsanız, başlıcaları devlet ve feminizmdir. Elbette, dilbilim, göstergebilim gibi disiplinler de var ama olaya damgasını vuran bu ikisi.

SAVRAN: Bu da belki Yeni Sol'un bir mirası. Burada da, üstyapının ve feminizmin eskisinden daha ciddi biçimde ele alınmakta olduğu görülüyor.

MILIBAND: Kanımca bu doğru, ama başka birşey daha var. Kapitalizmin, 1960'lardan beri yaşanan bunalımının derinliği düşünülünce, devletin bir inceleme konusu olması kaçınılmaz. Nedir, ne yapar vb.? Ama, evet, bu, gerçeğe yaklaşmaya çabalayan akımın da bir parçası.

SAVRAN: 70'li yıllar boyunca, Poulantzas ile aranızdaki polemik marksist devlet teorisi konusundaki tartışmaya tam anlamıy-

---

6) R. Miliband: «Marx and the State», *The Socialist Register* 1965.

la damgasını vurmuştu. Tartışmaya katılan herkes şaşmaz biçimde sizin aranızdaki polemiğe de değinmek zorunda hissediyordu kendini. Bu süreçte, size «araççı», Poulantzas'a ise «yapısalcı» sıfatları takıldı. Poulantzas kendisine yakıştırılan sıfata şiddetle karşı çıkıyordu. Sizse, sizin için kullanılan «araççı» etiketini ne derecede geçerli gördüğünüzü hiç açıklamadınız. Sizce bu niteleme yerinde miydi, haklı mıydı? Size (ve başkalarına) yöneltilen «indirgemecilik» suçlamalarına karşı tavrınız nedir? İndirgemeci-olmayan bir marksizmin temel öncülleri neler olmalıdır?

MILIBAND: Bu tartışmanın, tarafların birbirlerinden çok şey öğrenme fırsatı buldukları nadir rastlanan bir boyutu olduğunu belirtmek gereğini duyuyorum. Ölümü, sosyalist düşünce ve çalışmalara büyük bir darbe olan Poulantzas adına konuşmak istemem. Ama kendi adıma, o tartışmadan çok şey öğrendiğimi söyleyebilirim. Düşüncelerim önemli ölçüde değişti. Aynı şeyin Poulantzas[7] için de geçerli olduğunu sanırım. Ama onun düşünceleri büyük ölçüde bu tartışmadan bağımsız olarak evrim gösterdi. Onu değişik biçimlerde etkileyen çok çeşitli faktörler vardı.

«Araççı-yapısalcı» tanımlamasına gelince. Bu tanımlamanın, her iki taraf için de doğruluk payı taşıyan yanları var. Poulantzas'ın düşüncesini «aşırı-yapısalcı» olarak nitelemem doğruydu. Öte yan-

---

7) Yunan asıllı Marxist düşünür. Nicos Poulantzas, 1979'da henüz 43 yaşında iken intihar etmişti. Çok sayıda ve çeşitli dillerde yayınlanan makalelerinin yanısıra, Marxist kurama önemli katkıları olan beş kitap yayınlamıştır. İkisi Türkçe'ye de çevrilen aşağıda belirtilen bu kitaplar incelendiğinde, Poulantzas'ın, zaman içinde «yapısalcı» okulun etkilerinden önemli ölçüde uzaklaştığı ve kendi kuramsal formasyonu ile bir hesaplaşma içinde olduğu görülmektedir. Fransa'da öğretim üyeliği yaptığı 1970'lerde, Avrupa Komünizmi çizgisini izleyen Yunan İç Komünist Partisinin de faal bir üyesiydi.
— *Pouvoir politiques et classes sociales*, Maspero, 1968
(*Political Power and Social Classes*, New Left Books, 1973)
— *Fascisme et dictature*, Maspero, 1970
(*Fascism and Dictatorship*, New Left Books, 1974
Faşizm ve Diktatörlük, Birikim Yayınları, 1980)
— *Les Classes Sociales dans le capitalisme d'aujourd'hui* (Editions Sevil, 1974)
(*Classes in Contemporary Capitalism*, New Left Books, 1975)
— *Lacrise des dictatures*, Maspero, 1975
(*The Crisis of Dictatorships*, New Left Books, 1976 *Geçiş Süreci*, Belge Yayınları, 1981)
— *L'etat, le pouvoir, le socialisme*, Presses Universitaires de France, 1978
(*State, Power, Socialism*, New Left Books, 1978)
Poulantzas'ın Türkçe'de çevrilmiş son bir makalesi için Bk. «Devlet ve Toplum Üzerine Araştırma», Türkçesi Ergin Koparan, *Felsefe Dergisi* 87/2 Mart 1987.

dan, bana yöneltilen «araççılık» eleştirisinde de, evet, bir doğruluk payı vardı. Tartışmalarda tarafları, katı, dondurulmuş kategoriler içinde tanımlama eğilimi hep olagelmiştir, çünkü bu işin kolay yoludur. «Şu araççı bir bakışaçısına sahip», «bu yapısalcı» vb. Halbuki, benim çalışmalarıma yorumsamaya (hermeneutik) dayanan bir inceleme uygulansa, yapısalcı unsurlar taşıdığı görülür. Ama hareket noktası açısından araççı düşüncelere ağırlık verdiğim çok doğru. Sonradan bunları (şimdi ayrıntılarına girmeyeyim) düzeltmeye çalıştım. Kendimi bir «araççı» olarak görmüyorum. Fakat ilk çalışmalarımda, bazı yapısal sınırları ve bazı yapısal güçleri yeterince önemsememiş olduğum doğrudur.

Öte yandan, bu araççılık meselesinde dikkatli olunması gerektiğini belirtmeliyim. Çünkü baştan beri çalışmalarımda yapmaya çalıştığım (Poulantzas'a tepki göstermemin nedeni de buydu) siyasal olanın, olumsal olanın, insan müdahalesinin önemini yeniden ortaya koymaktı. Büyük genellemeler yaparken dikkatli olmak gerekir ama, marksizmin tarihine bir göz atacak olursanız, yapısal etkenlerle olumsal olan ya da kendiliğinden müdahaleler arasında, determinizmle özerklik arasında, ekonomiyle siyaset arasında sürekli bir gelgit olduğunu göreceksiniz. İtiraf etmeliyim ki, benim amacım, değişik nedenlerle, üstyapısal faktörlerin önemini yeniden vurgulamaktı.

Sizin kullandığınız terimle, ekonomik indirgemecilik diye bir şey var mı? Marksist düşüncede bu tür bir unsur vardır. Marksist düşüncede ekonomistçe bir base (temel - Miliband Fransızca söylüyor) vardır. Marx'ın kendi düşüncesinde böyle ekonomistçe bir base olduğundan emin değilim. Bu daha çok İkinci Enternasyonal'e atfedilen bir unsurdur, bence haklı olarak. İyi bir ifade tarzı olmamakla birlikte, araççılık da dense başka türlü de ifade edilse, benim amacım siyasal olanın önemini yeniden vurgulamaktı. Ama ya o ya bu şeklinde bir yaklaşımı reddediyorum.

Bu bağlamda, ekonomik indirgemecilik ile kastedilen, ulusal ve uluslararası düzeyde, ekonomik güçlerin varlığının sonucu olarak oluşan yapısal sınırlamaların çok çok ciddiye alınması ise, o takdirde indirgemecilik kavramının burada bir işi olduğunu düşünmüyorum. Terim çok gevşek ve bir bakıma yanıltıcı. Eğer indirgemeci olmamak, bu boyutun göz ardı edilmesi ve tamamen volontarist, iradi, kendiliğinden olanı öne çıkaran bir yaklaşımla örgütlerin ve sınırlamaların yadsınması ise, kanımca, bu, ciddi toplumsal tahiil yapılmaması anlamına gelir ve çok sakıncalıdır. Bu, özne ile nesne arasında bir gelgit olarak da nitelenebilir. Bu boyutları da vardır. Farklı zamanlarda da vurgu farklılaşmıştır.

SAVRAN: Poulantzas'la giriştiğiniz polemiğin daha başlarında, onu kapitalist devletin «göreli özerkliği»ni abartmakla suçlamıştınız. (Poulantzas'ın Bonapartizm'in kapitalist devletin her biçimine damgasını vurduğu yolundaki görüşünü yadsımanızın anlamı da buydu.) Son dönemde de, 1983'de New Left Review'da yayınlanan bir makalenizde, daha önce devlet iktidarı ve sınıf iktidarı arasında yapmış olduğunuz bir ayırımdan hareketle, Skocpol ve benzerlerinin devlete neredeyse tam bir özerklik tanıyan yaklaşımını eleştirdiniz.[8] Sizce, bu «göreli özerklik» kavramının gerçek statüsü ne olmalı? Burjuva devletinin doğasının ve çeşitli biçimlerinin anlaşılması bakımından bu kavram ne derecede merkezi bir yer tutuyor?

MILIBAND: Sorunuz birçok soruna değiniyor. Tartışmanın başında Poulantzas'ı eleştirmemin nedeni, görece özerklik kavramının, son tahlilde, devletin konumunun ne olduğu sorusunu açıklığa kavuşturamamasıydı. Bir noktaya kadar, meseleye yaklaşım yöntemi olarak kabul edilebilirdi. Ama sonuçta, benim sınıf iktidarı ile devlet iktidarı arasındaki ilişki ya da toplum ve devlet arasındaki

8) R. Miliband, «State Power and Class Interests» *New Left Review*, 138, Nisan 1983.
Theda Skocpol, *States and Social Revolution*, 1979 Cambridge University Press.
T. Skocpol v.d. *Bringing the State Back In*, 1985, Skocpol, çalışmalarında, kısmen Claus Offe ve Fred Block gibi gelişmiş kapitalist toplumlarda devletin ve parti örgütlerinin, sermaye ve emek sınıflarının her ikisinden de «bağımsız» olduğunu savunmaktadır.

ilişki diye tanımladığım sorunun çözümüne fazla bir katkısı yoktu. Bu benim görece özerklik kavramına ilişkin başlıca itirazım. Söylendiği zaman çok anlamlı geliyor ama bir açıklama getirmiyor. Bir açıklama olmaktan çok, açıklama yerine geçen bir kavram. Görece özerkliğin altını çizmek önemliydi ama pek de bir işe yaramıyor. İyi ya da kötü, ben bu açmazdan «sınıf iktidarı» ile «devlet iktidarı» arasındaki «ortaklık» ilişkisini araştırmakla kurtulmaya çalıştım. Yeni bir formül önerecek durumda değilim ama hem ekonomiye, hem de siyasete önemli ölçüde özerklik tanıyacak, bir kavramlaştırma tasarlamalıyız. Öyle ki, ekonomik ve siyasalın, bazı açılardan bağımsız, bazı açılardan da tabii ki birbirleri ile yakından ilişkili olduklarını, ama sonuçta sınıflı bir toplumda, son kertede, mevcut egemenlik ilişkilerinin sürdürülmesini sağlayacak biçimde işlev gördüklerini kavramamıza yardımcı olmalı. Yani ben, yalnızca «göreli özerklik» terimini kullanmakla yetinmemek ve şöyle söylemek isterim: «Evet, her iki tarafta da epey özerklik vardır, ama bir de ilişki vardır ve sınıf egemenliği ve sınıf mücadelesiyle ilişkili olarak ikisi arasında bir uyuşma meydana gelmektedir ki bunu 'ortaklık' kavramıyla dile getirebiliriz.» Buna toplumsal düşüncede önemli bir ifşaat gözüyle bakıldığını söyleyemem; ben de öyle olduğunu sanmıyorum. Kavram belli sorunlar yaratıyor; ama araştırılmaya değer bir kavram olduğuna inanıyor ve, **faute de mieux** (daha iyisinin yokluğunda - Miliband Fransızca söylüyor), bu alanda çalışmaya devam etmek gerektiğini öneriyorum. Özellikle vurgulamak istediğim nokta, devletin ne denli özerk davrandığıdır. Devleti her zaman egemen iktisadî ve öteki güçlere bağlayan ve her zaman sıkılması mümkün olan bir gem vardır âdeta. Ama bunun belki de fazla kolaycı bir yaklaşım olduğunu, devlete iktidarda sahip olduğu —bir bağlam içerisinde elbette, bunu belirtmeye bile gerek görmüyorum— muazzam bağımsız otoriteyi atfetmediğini düşünüyorum. Buna karşılık bu ortaklık kavramının yararlı olabileceği kanısındayım.

Ekonomik İndirgemecilik Üzerine

SAVRAN: Holloway ve Picciotto, Alman devlet tartışmasına katılmış yazarların makalelerini bir araya topladıkları kitaplarının Giriş'inde Poulantzas ile aranızda ne gibi farklar olursa olsun, yaşamsal önem taşıyan bazı ortak noktalarınız olduğunu, bunların her ikinizi de Alman «devlet türetme» okulundan ayrıldığınızı belirtiyorlar. Temel olarak değindikleri nokta da şu: onlara göre, ne siz, ne de Poulantzas, devletin biçiminde ortaya çıkan değişikliklerle,

birikim sürecinin sürekli olarak değişen gereksinimleri arasındaki ilişkileri gözönüne almıyorsunuz. Bu eleştiriye ne dersiniz? Daha genel olarak, Alman «türetme» tartışmasını nasıl değerlendiriyorsunuz[9]?

MILIBAND: Bu okul üzerine bildiklerim, çubuğu bir yönde fazla büktüklerini düşündürüyor bana. Bunların gerçek anlamda bir iktisadî indirgemeci okul olduklarını düşünüyorum. Bu yaklaşımda birikimin gereklerinin devlet üstünde yarattığı tahditler, öyle zorlayıcı, öyle sıkı, öyle katı hâle geliyor ki devlet, her türlü gerçek özerklik öğesinden yoksun kalıyor. Böylece bir yönün aşırı vurgulandığı bir duruma geri dönmüş oluyoruz. Esas olarak bu okul içinde yer alan kimselerin çalışmalarıyla ilgili sorunlardan birisi de, okulun bana kalırsa neredeyse döngüsel bir süreç hâline gelmesi. Bu açıdan her şeyi açıklayabilirsiniz. Her şey bu açıdan açıklanabiliyorsa bu açıdan açıklanabilenler pek fazla değil demektir. Bana öyle geliyor ki bunlarda devleti harekete geçiren dinamik güçler konusunda kolaycı bir yaklaşım söz konusu. Birikim derlerse ben de bunun aşırı kolaycılık olduğunu söylerim.

SAVRAN: Bildiğim kadarıyla belirli bir dönemden sonra fazla bir gelişme gösteremediler.

MILIBAND: Hayır gösteremediler.

SAVRAN: Bu başlangıç noktasına saplanıp kaldılar galiba.

MILIBAND: Doğru.

SAVRAN: Esas olarak soyut bir yaklaşım olduğunu da gösteriyor belki de bu.

MILIBAND: Fazla verimli bir yaklaşım olduğunu düşünmemiştim. Bana bir çıkmaza giriyormuş gibi gelmişti. Birikim vardır, birikim bunalımları vardır, birikimin gerekleri vardır, tamam, buna kuşku yok. Ama buradan kalkıp, yapılan her şeyin, devletin yapısının da, doğasının da, morfolojisinin de, karakteristiklerinin de hep bundan, bir tür «sermaye mantığı»ndan «türetilmesi» gerektiğinin öne sürülmesi, bana hiç bir zaman fazla verimli görünmedi. En azından

9) J. Holloway ve S. Picciotto (der.): *State and Capital: A Marxist Debate*, E. Arnold, 1978.
Söz konusu yapıtta derlenen makalelerin ortak noktası, kapitalist toplumlarda, devlet-toplum ilişkisinin ancak sermaye birikimi sürecinin çelişkilerinden türetilecek devlet biçimleri temelinde incelenebileceğini öne sürmeleridir. Devletin işlevlerinde ve biçimlerinde meydana gelebilecek değişikliklerin sermayenin gereksinimlerine bağlı olarak açıklanabileceğini savundukları için bu okula «sermaye mantığı» okulu da denmektedir.

açıklayabileceği kadarını açıklayamıyor, hatta çok fazla şeyi fazla basitçe açıklıyor gibi göründü.

Kapitalist Devlet Kuramına Yeni Katkılar

SAVRAN: Poulantzas ile aranızdaki polemik sona erdikten sonra devlet konusunda yapılan tartışmalar hakkında ne düşünüyorsunuz? Aklıma Offe, Habermas, Jessop, Giddens gibi isimler geliyor. Sizce, bu yazarların çalışmaları ne ölçüde marksist devlet teorisine katkıda bulunuyor, ne ölçüde marksist teoriden Weber'ci ya da başka burjuva düşünce tarzlarına dönüşü temsil ediyor?

MILIBAND: Bütün bu kimselerin tek bir alaşım içinde bir araya getirilip getirilemiyeceğinden emin değilim tabii. Benim anladığıma göre bunlar, kapitalist toplumdaki devletin ya da kapitalist devletin çeşitli yüzleri, çeşitli yönleri üzerinde çalışıyorlar. Bu da, bana çok ilginç, çok yararlı, çok zahmete değer geliyor. Bir bakıma onların yaptıkları, anladığım kadarıyla, egemenlik mekanizmalarının çeşitli yönlerinin araştırılması - egemenliği meydana getiren nedir, egemenliğin (devletin bir kilit öğesi olduğu, ama besbelli ki tek öğesi olmadığı) kurucu öğeleri nelerdir? Bütün bunlar çok iyi, çok yararlı, iyice geliştirilmesi gereken belirli alanlara işaret ediyor. Özellikle de Giddens'ın devlet ve şiddet ve şiddetin tarihsel süreç içindeki yerine ilişkin çalışmalarını düşünüyorum bunları söylerken; bu söylediklerim Habermas ile Offe için de geçerli. Ne var ki bunların daha önce sözünü ettiğim, sınıf iktidarı ile devlet iktidarı arasındaki ilişki açısından ne demeye geldiğini soracak olursanız, doğrusu, görünürde yeni bir model türünden bir şeyin olmadığını söylerim. Ben görmüyorum böyle bir şey. Bana kalırsa Skocpol[10], bir tür Weberci devlet görüşüne, bir tür devlet an sich'e (kendinde devlet-Miliband Almanca söylüyor) doğru el yordamıyla ilerliyor. Ama henüz oraya varmış değil. Anlayacağınız, yine o gelgit hareketinin bir yanındayız: kendisi için devlet, kendinde devlet, özerk falan diye vurgulandığı yanındayız. Bu kadarı da bana kalırsa fazla. Sınıf güçleri ile devlet arasındaki ilişkinin ne olduğuna döndük gene; beni ilgilendiren de bu, şimdilerde üzerinde çalışmakta olduğum konu da bu. «Son yirmi küsur yılda yapılmış çalışmalardan, kabaca ifade edersek, marksist modelden önemli bir ayrılma olarak nitelendirilebilecek yeni bir devlet modeli çıkmıyor mu?» diye soracak olursanız cevabım ana hatlarıyla hayır olur. Sartre'ın başka bir konuda söylediği gibi: «Bref, faute de mieux, le marxisme (Kısacası, daha iyisinin yokluğunda, marksizm - Miliband Fransızca söylüyor).» Başka alanlarda olduğu gibi bu alanda da böyle bu.

---

10) Yukarıdaki 8 numaralı dipnotuna bakınız.

Azgelişmiş Ülke Devleti

ANSAL: Şimdi size hakkında çok fazla yazmamış olduğunuz iki konu üzerine soru sormak istiyoruz. İlk soru «Üçüncü Dünya» adı verilen ülkelerdeki devlet ile ilgili. Kapitalist devlet konusundaki araştırmalarınızı hep gelişmiş kapitalist ülkelerle sınırladınız. Azgelişmiş ülkeler kapitalist ülkeler oldukları ölçüde, bunlarda varolan devletlerin, bütün kapitalist toplumların ortak bir veçhesi niteliğiyle kapitalist devletin bazı özelliklerini paylaşmalarını beklemek yanlış olmaz. Size göre, Batı'da geliştirilmiş olan devlet teorisinin içgörüleri, ne ölçüde azgelişmiş kapitalist ülkelerin devletine uygulanabilir? «Üçüncü Dünya» ülkeleri devleti üzerine yapılan tartışmaları (örneğin «sömürge sonrası devlet» ya da «bürokratik-otoriter devlet» tartışmalarını) izlediniz mi? İzlediyseniz ne düşünüyorsunuz bu konularda?

MILIBAND: Bir yere kadar izledim. Sanırım ilk elde yapılması gerekli bir ayrım var: Çok sağlam ve belirli bir türde güçlü yapılara, iktisadi ve toplumsal yapılara sahip Üçüncü Dünya devletleri ya da toplumları, söz gelimi Latin Amerika'da ya da, aynı ölçüde olmasa da, Asya'da...

ANSAL: Örneğin Hindistan'da...

MILIBAND: Tam üstüne bastınız. Ya da Pakistan söz gelimi. Bunların Afrika'daki yeni ülkelerden ayırt edilmesi gerekiyor. Bunlar arasında bu konudaki çalışmalarda üstünde durulması gereken bir fark var. Latin Amerika ülkeleri konusunda ben, bunların batılı kapitalist ülkelerinkinden farklı, oldukça güçlü yapılara sahip kapitalist toplumlar olduğuna, bu nedenle otoriter rejimlerde olsun bir tür kapitalist-demokratik rejimlerde olsun devletin iktisadi, toplumsal ve siyasal güçlerin karmaşık bir biçimleşmesinin sonucu olarak buralarda sınıf hâkimiyeti açısından önemli bir rol oynamış olduğuna, hâlâ da oynadığına inanıyorum. Afrika konusunda ilginç olan, bana öyle geliyor ki, çok zayıf toplumsal yapıları bulunan kimi ülkelerde, devletin, tam anlamıyla çölün ortasında değil, ama sömürge, eski sömürge rejimler temeli üzerinde, demin söylediğim gibi, çok zayıf toplumsal yapılar içinde âdeta dışarıdan geldiği ülkelerde devletin güçlü iktisadi sınıfların gelişmesinin kesinlikle can damarı hâline gelmiş olmasıdır. **Marxism and Politics** (Marksizm ve Politika) konulu küçük kitabımda bu konuda bir şeyler yazmıştım. Gene de en passant (geçerken söyleyeyim - Miliband Fransızca söylüyor), bu benim alanım sayılmaz, bu konuda uzman değilim. Burada siyasal iktidarın iktisadi iktidardan kaynaklandığı yolundaki Mark-

sist görüşün bir bakıma tersine dönmesiyle karşı karşıyayız. Ama bu ilişki, zaten hiç bir zaman böylesine basitleştirilmiş bir biçimde geçerli olmamıştır. Ama yeni Afrika devletlerinde kuşkusuz olan, siyasal olandan iktisadi olana doğru bir hareketin söz konusu olması, buralarda devletin ve devlete tasarrufun yeni bir burjuvazinin meydana gelmesini ya da meydana gelmesi olanağının doğmasını sağlaması. Bu, yalnız bir devlet burjuvazisi değil, aynı zamanda devletin birçok bakımdan yaratıcısı ya da fitili olduğu sivil bir burjuvazi. Bu, bana öyle geliyor ki, gerek Latin Amerika, gerekse Afrika örneğinde devletin, verilmiş bir toplumsal düzeni, bence sınıf egemenliğine dayalı olan verilmiş bir toplumsal düzeni korumada can alıcı bir öneme sahip olduğunun işareti. Öyle bir devlet ki bu, onun ekseni üstünde düzenin sürdürülmesi açısından vazgeçilmez olan bütün bir bina yükseliyor. Bu açıdan taşıdığı muazzam önemin bir işareti bu durum. Ama dediğim gibi bu konularda okuyan, bunlarla ilgilenen, ancak bu alanda aslında uzman olmayan birisi olarak konuşuyorum.

ANSAL: Bildiğim kadarıyla, orada burada yer alan birkaç gözlemin dışında, «sosyalist» olarak anılan ülkeler konusunda pek de fikrinizi açıklamış değilsiniz. Özel olarak, bu toplumlardaki devletin doğasını hiçbir zaman ayrıntılı biçimde ele almadınız. Öte yandan, bu ülkelerin «sosyalizm»i konusunda her zaman eleştirel bir tavra sahip olduğunuz biliniyor. Çok yakın zamanda, «varolan sosyalizm» deneyiminin, Batı Avrupa solunda marksizme karşı bir soğumaya yol açan olumsuz etkenlerden biri olduğunu belirtiyordunuz. Bu toplumları, özel olarak da bu toplumlarda varolan devletleri, nasıl değerlendiriyorsunuz?

Sovyet Tipi Devletin Niteliği

MILIBAND: Bu konuda orada burada yazdım, ama çok değil. Şimdi bu konuda karşılaştırmalı bir çalışma içerisindeyim. Sovyet devleti, batılı kapitalist devletten elbette ki apayrı bir olay. Şöyle ki bu toplumlarda besbelli ki devletin dışında bir sınıf iktidarı söz konusu değil. Bir başka deyişle, bu toplumlarda bir yönetici sınıfın var olduğuna benim gibi inansanız da bu sınıfın yeri devletin içerisindedir ve var oluşu devlet aracılığıyla ya da büyük ölçüde devlet aracılığıyladır, çünkü devletin dışında başka bir güç yoktur. Böyle olunca tahlilin eni konu değişmesi gerekiyor. O zaman da, sosyalist düşünce içinde şu ya da bu biçimde hep sorulageldiği gibi, Sovyet tipi toplumlarda devletin dinamiği nedir, diye sormak gerekiyor. Demem o ki bir sürü iş yapan devletler söz konusu buralarda. Peki,

bunları harekete geçiren nedir? Tarihteki ya da Üçüncü Dünya'daki pek çok devlet gibi neden durgun değil bunlar? Gerçekte hâkim sınıfın aracı oldukları ya da en azından öyle sayılabilecekleri hâlde neden dikkate değer bir canlılık içindeler?

İmdi, solda birçoklarının bu sorulara verdikleri cevap, Sovyet tipi devletin amacının hâkim sınıfın iktidar ve ayrıcalıklarının korunması olduğundan söz edildiği ölçüde, bana doyuruculuktan oldukça uzak, hatta bütünüyle yetersiz geliyor. Sovyet tipi devletin ya da S.S.C.B.'deki Sovyet devletinin bir hâkim sınıfın iktidar ve ayrıcalıklarının sürdürülmesine yardımcı olmadığını söylemek istemiyorum. Yardımcı olduğu kanısındayım. Ama bu, bütünün o denli küçücük bir parçasını oluşturuyor ki! Demek istiyorum ki bu yoldan artığın tümünü mülk edinemezsiniz. Öyleyse sormak gerek: «Artık başka ne için mülk edinilip dağıtılmaktadır?» Benim cevabım, artığın devlet iktidarını ellerinde bulunduran kişilerin neyin genel olarak toplumun çıkarına uygun olduğuna karar verdiklerine dayalı olarak mülk edinilip dağıtıldığı yolunda. Bunlar, genel olarak toplumun çıkarına neyin uygun olduğuna aşağıdan çok az, hadi bir miktar etkiyle, bir miktar da başka kaynaklardan gelen etkiyle karar verirler. İmdi, bunların toplum için iyi olduğunu kararlaştırdıkları şey, ister silah, ister refah, ister daha çok tüketim malı ya da ağır sanayi, ister başka bir şey olsun, toplumun çıkarlarıyla örtüşebilir de, örtüşmeyebilir de. İrdelenmesi gereken bir konu bu. Ama devletin dinamiği galiba burada yatıyor. Devletin biricik kaygısının ufacık bir grubun çıkarını artırmak olduğunu düşünmek, bana kolaycı ve aslında yanlış, aslında mantıksız bir yaklaşım gibi geliyor. Çünkü olan biten bundan ibaret değil.

Bir anlamda diyebilirsiniz ki bu toplumlarda geleneksel olarak devleti harekete geçiren, —bunların gelişme düzeyleri göz önünde tutulduğunda şaşırtıcı da değildir bu— bir tür üretici dinamiktir. (Sırası gelmişken, Sovyet tipi devletler derken kişi başına gelir ve benzeri bakımlardan alabildiğine farklı, inanılmayacak derecede farklı ülkelerden söz etmiş oluyoruz. Kamboçya'nın Çekoslovakya'ya benzediği sanılmasın. Bence siyasal sistem ve iktisadî örgütlenişte benzerlikler, çok dikkate değer benzerlikler vardır; ama bu konuda çok titiz olmakta yarar vardır.) Ama bu devletleri üretim araçları sahipliği ve denetimine dayalı bağımsız bir hakim sınıfın bulunmadığı bir durumda ele alacak olursak şöyle sormamız gerekir: «Artığın mülk edinilmesi ve onun dağılımı ne içindir ya da neye hizmet etmesi amaçlanmaktadır?» Bu soruya ise benim burada vermeye çalıştığımdan başka bir cevap bulunabileceğini sanmıyorum.

Yani yetkililerin toplum için neyin iyi olduğu —elbette kendileri için de iyi olabilir bu— konusunda verecekleri karara bağlı bunlar.

SAVRAN: Öyleyse hiç demokratik olmayan bir biçimde tanımlanmış bir tür soyut «genel çıkar» söz konusu.

MILIBAND: Doğru, söylemek istediğim aşağı yukarı bu. Yani: «Bunları ne için yapıyorsunuz?» diye soracak olursanız şöyle derler: «Piyasa için değil, mülk sahipleri için değil, denetleyenler için de değil, toplumun iyiliği için.» Doğru mu bu? Sovyetler Birliği'nin, bugün sahip olduğu şuna buna ihtiyacı var mı? İşte bu, «genel çıkar»ı nasıl tanımladığınıza bağlı bir tartışma konusu. Bunun bir sürü sorun doğurduğunu söylemeliyim-halkın, üst düzeydeki, alt düzeylerdeki halkın ve ara tabakaların çıkarları, çeşitli grupların etkilerinin ne kadar olduğu, bir toplum olarak ne denli çoğulcu olduğu vesaire vesaire. (Bu yetkililer, üstelik o kadar yetkili ki devletin özerkliğinin burada kuvvetle, büyük bir kuvvetle vurgulandığını söylemek isterim.)

Bu, sanırım sosyalist ve marksist düşüncede gereğince çözülmemiş bir sorundur. Bu anlamda kanımca Trotskiy'in mirasının bir çeşit çelişik etkisi söz konusu. Trotskiy'in mirası, —bir anlamda— Trotskiy'in tahlili, çok geniş bir kapsama sahipti, tahlili açıdan çok zengindi. Ama aynı zamanda birçok bakımdan çok da sınırlıydı ve henüz fazla ilerilere götürülmüş sayılamaz. Bu konuda daha birçok şeyin yapılacağını ummak gerekiyor.

SAVRAN: 1985 yılında **New Left Review** sayfalarında yayınlanan önemli ve konusuna hakim bir makalenizde, Britanya solunun bir bölümünü, sizin ifadenizle, «bazı temel sosyalist ilkelerden» yüzgeri etmekle şiddetli biçimde suçladınız.[11] Sizin de belirttiğiniz gibi, bu akım (sizin kullandığınız terimle «yeni revizyonizm») hiç de Britanya'ya özgü değil; tersine, uluslararası bir gelişmenin parçası Britanya'da olup bitenler. Türkiye'deki tablo da, sizin yazınızda sözünü ettiğiniz Fransa örneğine oldukça benzer çizgiler taşıyor. Çok anlamlı bir olgunun sözünü edeyim: sizin «birçok ülkede 'revizyonizm'in etkili bir turnusol kâğıdı» olarak andığınız Gorz'un **Elveda Proletarya**'sına, Türkiye'de birçok sol çevreden övgü yağdı. Dolayısıyla, bu konudaki düşünceleriniz, Türkiye okuyucusu için büyük önem taşıyor. Bu konuda soracağım ilk soru şu: «sınıf» kavramı sosyalizm için (hem teori, hem de siyasal strateji bakımından) merkezi yerini ne ölçüde koruyor sizce?

---

11) R. Miliband: «The New Revisionism in Britain» *New Left Review*, 150, 1985.

Sınıf Önemini Koruyor

MILIBAND: Bu konuda üzerinde bir hayli çalışmış olduğum bir kitabı bu yıl bitiriyorum. Kitabın geçici başlığı **Class Struggle in Theory and Practice** (Teoride ve Pratikte Sınıf Mücadelesi), - bir tür tarama. Kitabın kökeninde birkaç yıl önce Cambridge'de vermiş olduğum ve «sınıf çatışmasına yeniden bakış» diye adlandırdığım dersler var. Amacım, kapitalist toplumların çağdaş gerçekliği içinde marksist sınıf mücadelesi paradigmasına ne olduğuna bakmaktı. Sınıf ve sınıf mücadelesi kavramının kesinlikle temel bir örgütleyici tahlil ilkesi olmaya devam ettiğine inanıyorum. Tony Giddens'ın yayıma hazırladığı ve sanırım mayısta çıkacak olan, modern toplum kuramı üzerine bir kitap için uzun bir yazı yazdım - adı «Class Analysis (Sınıf Tahlili)».

Evet sınıf tahlilinin kesinlikle temel olduğunu, bu nedenle de sınıfın can alıcı bir önem taşıdığını düşünmekteyim. Kastettiğim de oldukça açık bir şey; yani sınıfı toplumsal yığınların üretim süreci ya da iktisadî hayat (ayrıca toplumsal hayat) içindeki yerleri açısından tanımlıyorum. Buna bir de türev ama bununla ilişkili bir etkeni, sınıfı tanımlayan bir öğeler, ölçütler salkımı olarak iktisadî hayat içindeki yeri, geliri, gelir, güç ve sorumluluk düzeyini ekliyorum. Şimdi, sınıfı bu açıdan tanımlayacak olursak bir tür toplumsal harita elde ederiz ve bu harita üstünde bu ülkelerin nüfusunun büyük çoğunluğunun ya işçi sınıfı ya da tâbi sınıf diyebileceğimiz konumda yer aldığını görürüz.

Bence bu noktada solun büyük bölümüne musallat olmuş bir bulanıklıkla karşılaşıyoruz. O da şu: **Mademki** sınaî işçi sınıfı gerilemektedir, **şu hâlde** işçi sınıfı gerilemektedir. Bu doğru değil. Bana öyle geliyor ki **«adieux au prolétariat»** (proletaryaya elveda - Miliband Fransızca söylüyor), çok vakitsiz bir vedadır. Bunun bir sürü yönü var, öyle değil mi? Her şeyden önce sınaî işçi sınıfının, bazılarının deyişiyle, **«les métallos de 1936»**in (1936'nın metal işçileri - Miliband Fransızca söylüyor) yok olduğu doğru mu? Kimileri, Boulogne-Billancourt'da 1936'da çalışan metalürji işçisinin resmine bakıp: «Bu göçüyor» diyorlar. Ne ölçüde göçtüğünü abarttıklarını söylemek zorundayım. Kapitalist dünya ülkelerinde çalışan nüfusun hâlâ neredeyse üçte biri. Gene de geriliyor, gerilemeye devam edecek ve beyaz yakalı işçilere, hizmet işçilerine, dağıtım işçilerine filân yerini bırakacak - son derece doğru. Bunun anlamı şudur: Bütün bu ülkelerde kapitalizmin tarihinde kesinlikle yaygın, hep varolmuş olan, sürekli bir sürecin yer aldığı su götürmez. Buna **işçi sınıfının yeniden bileşmesi** diyebiliriz. Kapitalist dünyada bu anlamda meydana gelmiş en büyük değişiklik, topraktaki insanların yok

oluşudur - Avrupa'da ve Amerika Birleşik Devletleri'nde köylü kalmadı dense yeridir. (Aslında bunlar köylü değil, toprakta çalışan insanlardı, daha doğrusu köylüydüler de hiç değilse toprakta çalışıyorlardı.) Bu yeniden bileşme bir olgu. Ama bu kadarı, bana hâlâ nüfusun çoğunluğunu oluşturan ve çoğuna işçi sınıfı adını vereceğim bir tâbi sınıf gerçeğini silmeye yetmez görünüyor. Birincisi bu.

İkincisi, «proletaryaya elveda» diyenler, günümüzdeki üretim süreçlerinin işçi sınıfının tamamen parçalanmasına —otomasyon, robotlaşma ve benzerleri—, işçi sınıfının doğasında tam bir değişmeye yol açtığını söylüyorlar aynı zamanda. Bence hâlâ oldukça marjinal kalan olaylardan söz ediyorlar. Bunun yayılacağı kuşkusuz, ama olan bitenin gülünç bir şekilde abartıldığı kanısındayım. Üretim süreci, elbette artık geleneksel değil ya da hiç değilse bütünüyle geleneksel değil. Gene de henüz başlangıç hâlinde bulunan, her türden değişmeye yol açacaklarını benim de kabul ettiğim trendleri öngörmekte fazla ileri gittikleri kanısındayım.

Bana göre daha da önemlisi, sanki işçi sınıfı geçip giden günlerde türdeş, birleşik, sınıf bilinçliymiş de şimdi tam bir gerilemeye uğramış gibi konuşmaları. Bu bir efsanedir, hem de katıksız cinsinden! Şunu söylemek zorundayım ki bunların çoğunu sosyolojik açıdan yanlış, siyasal açıdan ise çok tehlikeli buluyorum. Sosyolojik olarak yanlış bir görüş olduğunu düşünüyorum. Elbette bunu söylediniz mi, yeni şeylerin ortaya çıktığını filân görmek istemeyen bir sofu, bir gelenekçi sayılma tehlikesiyle karşı karşıyasınız demektir. Umarım, öyle değilimdir. Elbette yeni şeyler ortaya çıkıyor, kapitalizmin tarihi boyunca ortaya çıktığı gibi. Kapitalizm akla hayret verecek kadar dinamik bir sistemdir. Gelgelelim işçi sınıfının, yani başlıca geçim araçları emek güçlerini satmak olan insanların, gelirleri gelir merdiveninin en düşük, görece düşük basamaklarında olan insanların, sistemin bütünü içindeki güç ve sorumlulukları en az olan insanların, sınıflı toplumda egemenliğin nesnesi olan insanların deyim yerindeyse buharlaştıkları ya da her nasılsa bağdaşık bir güç olma olanağını, potansiyelini yitirdikleri yolundaki görüş - bu görüş bana yanlış geliyor. Gerçekle hiç bir ilgisi yok da ondan.

«İşçi sınıfı, şimdi bütünüyle bağdaşık, bütünüyle yekpare, bütünüyle birleşik bir güç olmadığı gibi gelecekte de olmayacaktır» denirse ben buna katılırım, itiraz etmem. Zaten birlik, yekpare karakteristikler, aslında pek yapay yaratılardır. Hatta bunlara yapay bile denemez, mevcut değildirler. Demem o ki bunlardan söz edebilir, Stalincilik sırasında yapıldığı gibi işçi sınıfının birliğini ileri sürebilirsiniz. Ama bu bir retoriktir, tehlikeli bir retorik. Hayır, işçi

sınıfı içerisinde çoğulculuk vardır. Öyle olunca sınıfın içinde belli bir bağdaşıklığı yaratmak, partinin ya da partilerin görevi olur. Ama bu yüzden bu tâbi sınıfın başka sınıflarla ittifak vesaire içinde sahip olduğu potansiyeli göz ardı etmek - bu, bence çok felce uğratıcı, çok zararlı, çok güçten düşürücü bir tutum.

Gorz'un kitabına bakacak olursanız bir yandan işçi sınıfının potansiyelinin buna benzer biçimde - efsanedir diye (aslında Gorz, Marx'ın yazdığı zamanda da bir efsane olduğunu söylüyor) - reddedildiğini, bir yandan bir tür ütopik toplumun resmedildiğini görürsünüz. Ama ikisinin arasındaki köprü hiç mi hiç kurulmaz. Birinden öbürüne nasıl geçeceksiniz? Ben hâlâ inanıyorum ki toplumsal düzende demokratik, eşitlikçi ve iş birliğine dayanan bir doğrultuda ciddi, dört başı mamur, köklü bir dönüşümü arzuluyorsak işçi sınıfı olmadan, onun desteği, katılımı, işin içinde bulunması olmadan başarılı olamayız. O zaman diyebilirsiniz ki başarılı olamayız.

SAVRAN: Tam da öyle demeleri gerekiyor...

MILIBAND: Bu bir görüştür, tartışılır. Ama: «Bu topluma bizi ulaştıracak bileşenler hangileridir?» derseniz «yeni toplumsal hareketler falan» demek zorunda kalırsınız sanırım. Bakın, bu hiç de yeni bir şey değil. Toplumsal bilimciler, toplum kuramcıları ve sosyalistler, yıllardır, zamanın başlangıcından bu yana, Eflatun'un «koruyucular»ından Machiavelli'nin **Hükümdar**'ına, 18. yüzyılın aydın despotlarına dek toplumsal değişme için taşıyıcılar arayışı içinde olmuşlar, **philosophe**'lar (filozof - Miliband Fransızca söylüyor) genel ve ayrımsız bir biçimde **le peuple**'ü (halk - Miliband Fransızca söylüyor) ortaya atmışlar. Marx ile birlikte bu taşıyıcı işçi sınıfı olur. Gerçi proletaryanın böylesine sınıf bilinçli bir biçimde yürüyüşü görüşü bazı efsane öğeleri barındırıyor olabilir; ama söz konusu olan, çok karışık bir süreçtir. Bunların hepsi doğru - çok parçalanmış, çok zor, çok sancılı bir süreç söz konusudur. Bütün bunlar doğru. Ve diyebilirsiniz ki, ben demiyorum, ama biri diyebilir ki: «Olanaksız bir süreç bu.» Hayhay, o zaman nerede bulunduğumuzu biliriz. Ama: «Bizim istediğimiz de bu!» derseniz tercihinizi yaptınız, görevi yerine getirmesi olasılığı en yüksek olan, insanlara seslenmekte çok yavaş, çok sancılı, çok zor bir yola girdiniz demektir. Başka kimse bu görevi yerine getiremez - ne aydınlar, ne filozoflar, ne de başkaları. Elbette bu insanların da bir yeri var - tersini düşünmek saçma olur. Bu konuya daha fazla girmek istemiyorum.

Bana öyle geliyor ki bir dizi ayrımın yapılması gerekiyor. İşçi sınıfı çok gevşek bir terim, tâbi sınıf da öyle. Ben, önemli bir rol

oynayagelen, işçi sınıfı içindeki «eylemciler» kavramına büyük ağırlık veriyorum. Genel olarak işçi hareketinden söz ediyorsunuz diyelim, İngiliz işçi hareketi derken kastettiğiniz nedir? İngiliz işçi sınıfı, İngiliz işçi sınıfının büyük bir bölümü, ne yazık ki Muhafazakâr Parti'ye oy verir; her zaman vermiştir de. Bunda yeni bir şey yok. Birincisi bu. Tutalım ki: «Hayır, işçi sınıfını kastetmiyorum, kastettiğim işçi hareketidir» diyorsunuz. Bakın, işçi hareketi büyük bir insan yığını demektir: işçi sınıfı içindeki insanlar, örgütlü işçi hareketi, dergiler, partiler, kooperatifler, gazeteler, bir sürü şey, önderler, profesyonel sendikacılar... Bunların hepsi işçi hareketinin birer parçasıdır. «Ben daha özgül bir şeyi, örgütlü işçi hareketini kastediyorum» derseniz, çok güzel, bir yerlere doğru ilerliyoruz demektir. Şimdilerde Britanya'da sendikaların, T.U.C.'nin 9 milyon üyesi (1979'da 12 milyondu) var - büyük bir kalabalık. Ama bunların çoğu pek faal değil, şu anda değiller. (Gittikçe daha çok insanın katılması umulur.) Ama en sonunda eylemcilerden, tabanda gerçekten iş yapmaya istekli kişilerden, yayın dağıtan propagandacılardan, bununla ilgili bütün işleri yapanlardan söz ediyorsunuzdur. Bunların çok önemli olduğuna inanıyorum. İşin garibi, bunların pek az incelenmiş bir grup olmaları. Daha fazla incelenmeleri gerektiği kanısındayım. Bu eylemciliğinin her yerde —bütün dönemlerde ve bütün sınıflarda— bir azınlık görüngüsü olmasına yol açan şey nedir? Çok merak uyandırıcı bir görüngü.

Benim reddettiğim bu hikâye. Yoksa yeni toplumsal hareketleri elimin tersiyle itiyor değilim. Hiç değil. Daha önce de söylemiştim: Kadınların sosyalizmin anlamını zenginleştirmekte çok önemli bir işlevi yerine getirdiklerine inanıyorum. Bütün öteki hareketlerin de sosyalizme yüklediğimiz anlama çok önemli katkılar yaptığına inanıyorum. Gerçek şu ki benim gibi II. Dünya Savaşı sırasında ya da II. Dünya Savaşı'ndan sonra sosyalizm üzerine düşünmeye başlamış insanların sosyalizm tasarımları son derece yoksuldu. İnanıyorum ki kadın hareketinin bu tasarımı büyük ölçüde zenginleştirmiş olduğu doğrudur. Bu tarihi yaşadığım için kendimden biliyorum; öğrencilerime de hep söylerim. Bugün toplumsal çatışma konusunda verdiğim dersler cins sorununu da içine alıyor. Bu dersi yirmi beş yıl önce vermiş olsaydım cins konusundaki bölüme her hâlde yer vermezdim. Bana: «Cins konusunda bir ders ver ya da bu konuya yer ver» deselerdi. «Peki ama ne anlatacağım?» derdim. Konu gündemde değildi. İstemeyeceğimden değil, ne yapacağımı bilemezdim. Bugün bildiğimi iddia etmiyorum, ama hiç değilse sorunun boyutlarının farkındayım. Yani bir zenginlik getirmişlerdir ve yeni toplumsal hareketleri ihmal etmiyorum. Gene de: «Şimdi tek umu-

dumuz onlardır» demek bana keyfi ve fazlasıyla cesaret kırıcı geliyor. Cesaretimizin bu kadar kırılmasına izin vermemeliyiz.

ANSAL: Makalenizde, sözkonusu akımın birçok siyasal olgu tarafından beslendiğine dikkat çekiyorsunuz.: bunlar arasında, «varolan sosyalizm» deneyimini, Maocu düşlerin parçalanmasını, Avrupa komünizmine bel bağlayanların umutlarının sönüp gitmesini vb. sayıyorsunuz. Sizce, yeni koşullar altında (örneğin, Batı Avrupa'da işçi sınıfının yeni bir hareketlenmesi durumunda), bu akımın etkisi yavaş yavaş söner mi, yoksa belirli bir dayanaklılığı olması daha mı büyük olasılık? Daha somut olarak şöyle sorayım: bu yeni akımı, Batı Avrupa sosyalist hareketinde, önümüzdeki yıllarda veya onyıllarda ortaya çıkacak temelli bir yeniden bileşmenin önhabercilerinden biri olarak almak mümkün mü? Sosyal demokrasinin ve resmî komünizmin geleceğini nasıl görüyorsunuz? Demokratik ama reformist - olmayan gerçek bir sosyalizmin varolma şansı nedir?

Sosyalist Tasarı Çoğulcu Olmak Zorunda

MILIBAND: «Yeni toplumsal hareketler uzun ömürlü olacak mı?» sorusuna evet diye cevap vermek isterim. Kuşkusuz şimdi birtakım güçlükler içinde bulunan kadın hareketinin devam edeceği hem de uzun süre devam edeceği açıktır. Gittikçe daha çok anlaşılması gereken şey şudur: Sosyalist tasarı çoğulcu bir tasarı olacaktır. Bunun içinde değişik güçler arasında bir ittifaklar sistemi bulunacak, bunun çekirdeğine, benim inancıma göre, işçi hareketi ya da örgütlü işçi hareketi ile onlar adına konuşan etkenlikler (yani partiler) yer alacaktır. Bu, onların egemen olacakları, massedecekleri, tekel kuracakları anlamına gelmez - böyle bir şey kabul edilemez. Ama bir tür, «doğal hegemonya» diyeceğim geliyor, hegemonya değil de bir tür doğal «kıdem» ya da, ne derseniz deyin, «yönlendirme» meydana gelebilir. Gene de bu hareketlerin, bazıları büyüyecek, bazıları küçülecek olmakla birlikte kalıcı olacağına inanıyorum. Söz gelimi ekolojinin ya ayrı bir güç ya da sosyalist kümeleşmelerin bir parçası olarak devam edeceğinden kimin kuşkusu olabilir? Yani o bakımdan bir endişem yok. Şimdi karşı karşıya olduğumuz görev de, her şeyi massedip tekel kuracak tek partiyi kurmak değil. Böyle bir şey, bir zamanlar mümkün idiyse bile —ben kendi payıma mümkün olduğuna hiç inanmadım— artık mümkün değil. Ne mümkün ne de istenecek bir şey. Yani bu söz konusu değil. Bir ittifaklar sistemi olacaksa da partilerin can alıcı bir önem taşımaya devam edeceğine inanıyorum.

Sosyal demokrat partiler ile komünist partileri konusundaki sorunuza gelince; sanırım böyle bir soruyu bunların hangi toplumsal

ihtiyaçlara, hangi toplumsal taleplere, hangi toplumsal baskılara cevap getirdikleri açısından cevaplandırmak gerekir. Sosyal demokrasi, üzülerek söylüyorum, daha uzun bir süre batılı siyasal hayatta, yani ileri kapitalist ülkelerin hayatında hâkim bir güç, çok önemli bir güç olmayı sürdürecektir. İşçi sınıfının çoğunluğu, ezici çoğunluğu artımlı (incremental) ve kerteli reformlar kavramını benimsediği sürece sosyal demokrasi bu eğilimi temsil etmeye devam edecektir.

Avrupa Komünist Partilerinin Geleceği

Komünist partileriyle ilgili sorunlar daha farklı bence. Bazı farkları göz önünde bulundurmak gerekiyor: Açıktır ki İtalyan Komünist Partisi var olmaya devam edecektir. Bir tür sol sosyal demokrat parti hâline geliyorlar. Zaman içinde o kadar solda bile olmayabilirler, bilemiyorum. Fransız Komünist Partisi ve ötekiler gibi partilere gelince; bunların zamanla batılı ülkelerde yeni bir sosyalist oluşumun parçası hâline gelmelerini olanaksız görmüyorum. Birçok kez söylemiş olduğum gibi bu ülkelerde —yalnız Britanya'da değil— sosyalist bir partiye ihtiyaç olduğuna inanıyorum. Öyle bir parti ki sosyal demokrasinin de, Stalinciliğin mirasının da kamburlarına sahip olmasın. Fransız Komünist Partisi, şu sıralarda çok kötü bir durumda. Geçen hafta Paris'te bana gelecek seçimlerde oyların yüzde beş ya da altısını alabileceğini söylediler.

ANSAL/SAVRAN: O kadar düşük demek!

MILIBAND: Evet, ben de çok şaşırdım. Tamam, yüzde on da pek parlak sayılmaz; son aldıkları oy buydu. Ama beni son derece şaşırtan şey, insanların bunu kabullenmeleri oldu. Komünist Partisi ile hayli duygudaş kimseler yüzde beş altı diyorlar. Korkunç! Belki biraz daha fazla, ama zor. Komünist Partisi'nin içinde bunalımlar da var. Gerçi bu konularda çok ihtiyatlı olmakta yarar var, ama şimdilik onları eski yüzde otuzluk düzeylerine geri getirecek bir yeniden doğuşa benzer bir şey göremiyorum. Bunun belirli bir tarihî döneme tekabül ettiğini sanıyorum.

Bence daha muhtemel olan şey şudur: Sosyal demokrat olmayan talepleri, çok daha büyük ya da köklü bir yenilenme için talepleri dile getirecek bir partiye ya da etkenliğe ihtiyaç olduğu sürece böyle bir partinin var olması zorunludur-benim kritik kavram olarak gördüğüm bu ihtiyaç nerde olursa olsun, bir yerde dile getirilmesi gereken bir taleptir bu, meğerki otoriter yollardan bastırılsın.

Öte yandan, sanıyorum ki, işçi hareketlerinin tarihinde hep iki

tane akım varolagelmiştir, öyle değil mi? Açıkça sosyal demokrat olan, sistemin içerisinde yer alan bir toplumsal reform akımı. Bu parti, İşçi Partisi gibi, daha fazlasını isteyen ama onun içinde bulunan insanları da barındırmıştır. Bunun yanı sıra, adı ister «devrimci» akım, ister «radikal reform» akımı olsun, komünist partilerince temsil edilen bir ikinci akım olmuştur. Kanımca Batıdaki komünist partileri, otuzlardan bu yana, Halk Cephesi günlerinden bu yana ayaklanmacı partiler olmamıştır. Sosyal demokrasinin şu ya da bu biçimde solunda yer alan bir tür köklü reform akımı olmuşlardır. Demek istediğim şu ki bunun ayrıntılarına girmek istiyorsanız çok daha büyük bir tarihi, kesinlikle yapmalısınız bunu.

İmdi, eğer bu akıma gerek varsa ki, ben gerek olduğuna inanıyorum, bir azınlık akımı olsa da, her zaman bir azınlık akımı olmuş olsa da her hangi bir etkenliğin —ister komünist partisi ister reforma uğratılmış bir komünist partisi— onu dile getirmesi gerekir. Günümüzde İngiliz Komünist Partisi bir bunalım yaşıyor. Parti'nin zamanla sosyal demokrasinin olsun eski komünist partilerinin olsun zaaflarından arınmış yeni tipte bir sosyalist partinin bir parçasını oluşturacağını umuyorum. Ama bu bir umut yalnızca. Böyle bir kuruluşun yalnız gerekli olduğuna değil, oluşacağına da inanıyorum. Bunun ne zaman olacağını ise bilmiyorum.

Nasıl Bir Sosyalist Parti?

ANSAL: Britanya'da İşçi Partisi'nin solunda yeni bir sosyalist partiden söz ederken programı ve yapısı bakımından ne tipte bir partiyi göz önünde bulunduruyorsunuz? Nasıl bir program ve nasıl bir iç yapı öngörüyorsunuz? Bugünkü İngiliz solunun hangi güçleri böyle bir partinin bileşenleri arasında yer alabilir sizce?

MILIBAND: İyi bir soru. Bir dizi soru sormuş oldunuz. İngiliz solundaki hangi güçler, böyle bir partinin temelini oluşturacak? İşçi Partisi'nden bazıları, İşçi Partisi'ni terk edecek çok sayıda insan, Komünist Partisi'nden bazıları, şimdi siyasal açıdan yurtsuz olan ve bu tür bir etkenlik arayan çok sayıda insan. Devrimci soldan, Trotskiyci soldan bazıları ve daha başkaları. Bir hayli eşitsiz amaçlar açısından fazla birleşik olmayan bir kümeleşme olacak yani. Sınıf mücadelesine müdahale etmeyi amaçlayan bir parti olması gerektiğini düşünüyorum. Bir bakıma kadrolardan ve eylemcilerden —eylemci demeyi kadro demeye tercih ediyorum— oluşan, olabildiğince demokratik bir parti olacak. Ama her hangi bir yönetime ihtiyacımız olmayacağı yolunda bir yanılsama içinde değilim. Yönetime

ihtiyaç var, önderliğe ihtiyaç var, bir yapıya —bana sorarsanız demokratik merkeziyetçi olmayan bir yapıya— ihtiyaç var. Sanayi bölgelerinde ve başka bölgelerde mücadele ve müdahaleyi iş edinecek. Teorik çalışmayla, propagandayla ve benzeriyle uğraşacak. Reformlar için baskı yapacak.

SAVRAN: Tam da bu bağlamda, geçen yıl **Socialist Register** sayfalarında kullandığınız bir kavrama getirmek istiyorum sözü. «Devrimci reformizm» olarak formüle ettiğiniz kavrama. İlk bakışta kendi içinde çelişik bir kavram gibi görünüyor bu. Sosyal demokrasinin ötesine geçecek bir strateji olarak önerdiğiniz bu «devrmci reformizm»in içeriği nedir tam olarak?

MILIBAND: «Devrimci reformculuk» benim tarafımdan icat edilmiş bir laf değildir sağda solda kullanılmıştır. Bununla kastettiğim ise reform için mümkün olduğunca bastırma ihtiyacının kabul edilmesidir. Bunu devrimci yapan ya da en azından ona bu sıfatı veren iki şey vardır: Birincisi, bu reformlara yalnız kapitalizmin işleyişini düzeltmeyi değil, onu bütünüyle değiştirmeyi amaçlayan bir programın parçası olarak bakılacaktır. Öbür nokta şu: Bence reformculuk yalnız reform istemek değildir, reformu kolay yoldan bütünsel bir dönüşümü gerçekleştirmenin yolu olarak görmektir. Bu yolda ilerleye ilerleye bir gün bakacağız ki istediklerimizi sağlayıvermişiz -benim söylediğim bu değil. Bir tür hesaplaşmadan kaçınılabileceği görüşünü büyük kuşkuyla karşılıyorum. Bu anlamda devrimci olmanın anlamı, sonunda çok dolaysız, anayasa dışı ve anayasaya karşıt yollardan karşınıza çıkacak güçlerle yüz yüze gelebileceğinizi kabul etmek, buna hazır olmak vesairedir. İç savaşı önlemenin en iyi yolu ona karşı hazırlıklı olmaktır-aptalca değil, ciddilikle. Sözün kısası bu anlamda devrimcilik, iki şeyi içeriyor, diyebilirim: Birinoisi, temel dönüşüm konusunda ciddi olmak —bununla ne kastettiğimi birazdan açıklayacağım—; ayrıca bunu salt artımlı bir değişiklik olarak düşünmemek.

Şimdi, program konusunda neler söyleyebiliriz? Ya da köklü yenilenmeler ve bütünsel dönüşüm kavramlarıyla ne anlatmak istiyoruz? Bu soruları cevaplandırmak gerektiği açık.

Başlangıç noktasının, gelişmiş kapitalist toplumların günümüzdeki tipik toplumsal yapısı olması gerektiğini düşünüyorum. Oturduğumuz yerden «ideal toplum»un ne olması gerektiği konusunda fikir yürütmenin hiçbir yararı yok. Neyi savunduğumuzu açıklamadan önce, neye karşı olduğumuzu, nasıl bir durumla karşı karşıya olduğumuzu ortaya koyabilmemiz gerekir. Sanıyorum, gelişmiş kapitalist ülkelerde karşı karşıya olduğumuz şey de (kuşkusuz as-

lında birçok şeyden söz edilebilir), ama hiç olmazsa karşı karşıya olduğumuz şeylerden biri, iktidarın müthiş bir yoğunlaşma içinde olmasıdır-sorumsuz bir güç yoğunlaşması; iktisadi, güç ile siyasal gücün birleşmesi. Bana göre, sosyalizm bu iktidar yapılarının dağıtılmasıdır. Çok basit ve açık. Yapması kolay değil kuşkusuz ama kavramsal olarak basit. Sosyalizm dediğinizde anlaşılması gereken budur: hakimiyetin parçalanması, sınıf hakimiyetinin oluşturduğu bu yabancılaşmanın ortadan kaldırılması. Eğer bu böyleyse, sosyalizm konusunda ciddi olan herhangi bir partinin başlıca hedeflerinden biri (bu söylediğim bugünlerde hiç de popüler bir görüş değil!), iktisadî faaliyetin temel araçlarını kamu mülkiyetine, toplumsal mülkiyete (ne ad verirseniz verin buna) yeniden kazandırmak olmalıdır. Her oto tamir atölyesini, her birahaneyi, şunu bunu değil tabii; iktisadî, sınaî, ticarî ve malî alanlardaki ana birimleri. Günümüzde dev boyutlu güç odaklarıyla karşı karşıyayız. Üstelik şimdi bu odaklar özelleştirme faaliyetleri dolayısıyla büyüyor. Bunlar yeniden kamu alanına iade edilmelidir. Eğer bu yaklaşım bugün fazla taraftar toplayamıyorsa, toplayana dek beklemek zorundasınız.

Kamu mülkiyetinin doğurduğu sorunlar var deniyor: «devletçilik, devletleştirme, bürokrasi, bunlarla başa çıkabilecek misiniz?» deniyor. Evet, bütün bu sorunlar mevcut. Kolay değil bu işler. Ancak, en azından şu söylenmeli: yapmak istediğiniz şeyler için kaçınılmaz bu - aynen işçi sınıfına da ihtiyacınız olduğu gibi... Hiç yolu yok, bu sorunla yüzleşmeden edemezsiniz. Tabii amacınız kenarda kıyıda kalmış reformlar değilse.

Toplumun iktisadî açıdan demokratikleşmesi konusunda da birçok reform için bastırmak olanaklı. Bununla sadece işçi kontrolünü, işçi demokrasisini ya da üretim birimlerinde daha geniş bir demokrasiyi kastetmiyorum. Kastettiğim, toplumsal düzenin bütününü kapsayan bir demokratik atılım. Bu aynı zamanda devletin de demokratikleşmesi demek, sönüp gitmesi değil —henüz değil— ama gerçek bir demokratikleşmesi.

Tabii çok daha yaygın bir eşitliği de kastediyorum. Bugünkü kapitalist toplumlar aşırı derecede eşitsiz toplumlardır. Eşitsizliklerin köklü biçimde ortadan kaldırılmasını önermek gerekiyor - mutlak bir eşitlik değil tabii, bu bana ütopik bir hedef gibi görünüyor, özellikle arzu edilir bir yanı da yok, ama bugüne hiç mi hiç benzemeyen bir durum önermek gerekiyor. Sonuç olarak, insan bütün bunlara karşıysa, başka şeylere taraftar demektir. Ciddi bir sosyalist partide programın bir yönünün de demokrasi olması gerekir. Gelişmiş kapitalist ülkelerin «demokratik ülkeler» oldukları söyleniyor. Ben

buna inanmıyorum. Bunlar, demokratik biçimlere sahip olan ülkelerdir. Bu ikisi farklı şeylerdir: demokrasi başkadır, demokratik biçimlere sahip olmak başkadır. Beni kaygılandıran bir nokta daha var: bunlar, polisin, ordunun, askeri polisin gittikçe artan, şişirilen gücüyle, vatandaşlık haklarının, eylemci haklarının, muhalif olma hakkının çeşitli biçimlerde kısıtlanmasıyla gittikçe daha otoriter toplumlar haline gelmekteler. Biz durumu gevşetmeliyiz, bunu bir talep olarak geliştirmeliyiz.

Şunu da belirteyim: şimdilik bunlar taleplerdir. Ne yarın, ne de öbür gün gerçekleşecektir bunlar. Hemen yarın gerçekleşmezse vazgeçecekse insan, o zaman vazgeçecektir. Çünkü bu uzun dönemli bir projedir. Bin yıl bekleyecek bir proje değil tabii. Ama 2000 yılında herşeyin düzelmiş olacağını da söyleyemeyiz, pek az vakit kaldı 2000 yılına.

Bağlantısız Dış Politikanın Önemi

Bir başka alan daha var ki, çok önemsiyorum. Özellikle ABD ittifakında yer alan ülkelerdeki insanlar için çok önemli. ABD ittifakından çıkmak! Adını ne koyarsak koyalım,. ben «aktif bağlantısızlığa» («positive non-aligment») inanıyorum. Daha önce de kullanmış olduğum bir deyimle eğer «dünya çapında karşı-devrimci haçlı seferi»nin bir parçası (ABD ittifakı tam da budur) iseniz, sosyalizmi kurmaktan söz etmek düpedüz saçmadır. Ciddiye alınamaz. Onun için de, zamanla şu sonuca vardım: Britanya gibi bir ülke için (bu başka ülkeler için de geçerli) bağlantısızlık talebi devrimci bir taleptir. Üretim araçlarının ortak mülkiyetini talep etmek kadar devrimcidir bu talep. Emin olun çok çok dinamik ve önemli bir talep haline geldi bu. Bugünden yarına gerçekleşecek değil tabii. Kinnock'un bir takım Cruise füzelerini ülkeden çıkartmak için gösterdiği çabanın bile nasıl güçlüklerle karşılaştığı ortada. Ama bu talep sosyalist projenin gündeminin bir maddesi olmaya aday görünüyor.

Başka biçimde söylenirse, burada toplumun kıyısında yer alan grupların (örneğin devrimci grupların ve diğerlerinin) daha şimdiden ileri sürmekte oldukları bir talepler kümesinden söz ediyoruz. Sorun bunları tartışmanın merkezine getirmekte. Sosyalist hareket açısından (işçi hareketi açısından değil, sosyalist hareket açısından) bu, kadınların feminizmi gündeme getirerek yaptıkları şeyi yapmak demek. Yani sosyalizmi gündeme getirmek demek. Siz de kabul edersiniz kuşkusuz, feminizm toplumun dokusuna gerçekten nüfuz etmekten henüz çok uzak, ama bu konuda önemli bir yol katedilmiş

durumda. Sosyalizmin aynı konuma kavuşabilmesi için zaman ve çalışma gerekli...

Parti İçi Demokrasi Sorunu

ANSAL: Peki, partinin iç yapısı konusunda birşey söylemek ister misiniz? Varolan sosyalist partilerin iç yapısında sizce sorunlar var mı?

MILIBAND: Günümüzün komünist partileri demokratik merkeziyetçiliğe bağlılar. Bu, son derece kısıtlayıcı bir ilke haline gelmiş durumda. İç tartışmayı olması gerekenden çok daha güç hale getiriyor. İtalyan Komünist Partisi, demokratik merkeziyetçilik ilkesini açık biçimde terketmemekle birlikte pratikte büyük ölçüde gevşetmiş durumda.

Kanımca, parti içinde azami ölçüde demokrasi uygulanması gerekir. Yapılar elbette olacaktır, buna demin de değindim, ama hiziplerin yasaklanması, parti içindeki canlı yaşamın engellenmesi vb., bizim istediğimiz türden bir parti için çok zararlı görünüyor bana. Bakın ben, daha önce de yazmıştım bunu, demokrasi ve yönetim arasında bir gerilim olduğuna inanıyorum. Hayatın bir parçası bu! Herhangi bir formülle ya da dileklerle bundan kurtulabileceğimizi sanmak yanlış. Eğer yönetiminiz yoksa, kargaşa var demektir. Ama yönetim aşırıya kaçarsa, o zaman da bürokrasi doğar. Yani sürekli bir gerilim sözkonusu. Bu gerçeği tanımak, kabul etmek, ortada güçlükler olduğunu bilmek gerekir. Bu gerilimi asgariye indirebilecek bir yapı düşünülebilir. Ama hiçbir yapı bunu ortadan kaldıramaz. Aslında, bazı bakımlardan verimli bile olduğunu düşünüyorum ben bu gerilimin. İnanıyorum ki, yönetimler, önderlikler her zaman bir ölçüde hesap vermek zorunda olduğunu bilmeli. Taban grupları ise bir disiplin olduğunu, yönetimin gerekli olduğunu. Özellikle, benim sözünü ettiğim türden bir projede.

Tabii, demokratik-kapitalist bir bağlamdan söz ediyor olduğumu eklemem gerekiyor. Kapitalist-demokratik. Otoriter bir bağlamda neler olacağı bambaşka bir sorun. Daha önce de söylediğim gibi, beni en çok kaygılandıran şeylerden biri de, bu demokratik-kapitalist bağlamın demokratik öğesi üzerinde gittikçe büyüyen ölçüde kısıtlamalara tanık oluyor olmamız. Britanya'da bence bu durum çıplak gözle bile gözlenebilir bir hale geldi.

SAVRAN: Eğer yanlış anlamadıysam, «devrimci reformizm» stratejisi bağlamında sözünü ettiğiniz talepler, son tahlilde, kapitalizmin sınırlarının ötesine işaret eden talepler. Örneğin, üretim araç-

larının toplumsallaştırılmasına ilişkin talep tam da bu türden bir talep. Bu açıdan bakıldığında, «devrimci reformizm» stratejinizi bir «geçiş programı» anlayışından ne bakımdan farklı görüyorsunuz? Ya da, ikisi arasında paralellikler var mı?

MILIBAND: Sanıyorum ikisi arasında paralellikler var. Bence, «geçiş programları»nın —nasıl söyleyeyim?— çok ciddiye alınmıyor bunlar. Geçiş programınız vardır ve bunu bir eğitim aracı gibi kullanırsınız... başka türlü değil. «Aslında biz bu programa inanmıyoruz, gerçekleştirilmesi mümkün değil çünkü» gibi birşey. Bu anlamda bence, benim savunduğum talepler, bir geçiş programında yer verilen taleplerden çok daha yapısal bir nitelik taşırdı. Yok yok, benzerlik var arada. Bunu yadsımak istemem, neden yadsıyayım?

Bence, Troçkist eğilimdeki partilerin ortaya koydukları geçiş programlarındaki sorun, bunların sadece birer eğitim aracı gibi düşünülmüş olması. «Bakın, bu gerçekleşemez. Bizim istediğimiz bu ama gerçekleşmesi olanaklı değil» gibi bir tavır. Oysa bence bazı şeylerin elde edilebilir olduğunu çok daha fazla ciddiye almak gerekir. Yani, mevcut koşullarda, benim savunduğum türden bir program için şöyle bir durum düşünülebilir: bir grup «radikal reform» partisi iktidara gelerek politikalarını uygulamaya koyar, bu güçlü bir dirençle karşılaşır, iktidar elindeki her olanakla kitleyi seferber ederek bu dirençle başa çıkmaya çalışır. Yani, Salvador Allende'nin Şili'de yapmadığı türden şeyler. Kolay değil tabii, hiç emin değilim, elimde hazır reçeteler olduğunu da söylemek istemiyorum. Ama eğer küçük bir azınlığa dayanarak gerçekleştirilecek bir ayaklanma yoluyla iktidarın ele geçirilmesi olanağı, hatta böyle birşeyin arzu edilirliği dışlanırsa geriye ne kalıyor? Bir ittifak hükümetinin iktidara gelmesinden, köklü bir değişim ve reform programı uygulamasından, kendine güçlü bir seferberlik yoluyla hızla destek kazanmasından, karşıt güçleri yenilgiye uğratacak hareket noktasını oluşturmasından başka ne mümkün?

Şu ana kadar sözünü etmediğim, çok vurgulamak istediğim bir sorun var kafamda. Geçen hafta Paris'te katıldığım seminerde çok çıplak biçimde ortaya çıkan ve günümüzde çok yaygın bir tartışma konusu olan bir sorun: acaba bütün bunları, Avrupa bağlamı düşünüldüğünde, tek bir ülke çapında yapmak olanaklı mı? Bir sürü insan bunun olanaksız olduğunu kanıtlamak için Mitterrand deneyimini hatırlatıyor.

SAVRAN: Ama çok farklı bir sorun...

MILIBAND: Tümüyle. Tümüyle yanlış bir bağlantı kuruluyor. Ama buradaki esas sorun şu: bir tek ülke düzeyinde nereye kadar

gidebilirsiniz? Bence, herşeyin uluslararası düzeyde yapılabileceğinde ve uygun bir uluslararası güç bileşimi oluşana dek beklemek gerektiğinde ısrar etmek demek, ataleti savunmak demek. O seminerde, çok saygın bir Fransız iktisatçısı, günümüzde sorunların ulus-devleti aşmış olduğunu söylüyordu. Nükleer sorunlar olsun, iktisadi sorunlar olsun, çevre sorunları olsun, hepsi ulus-devleti aşmış olduğundan, sorunlara çözüm tek ülke düzeyinde bulunamazdı. Tamam, haklı! Öyleyse? Öyleyse, diyor, Avrupa Birleşik Devletleri'ni yaratmalıyız. Hatta Dünya Birleşik Devletleri'ni. Bir düzeyde gayet gerçekçi olmuş oluyorsunuz çünkü haklı olarak iktisadi, nükleer, çevresel sorunlara ancak uluslararası düzeyde çözüm bulunabileceğini söylüyorsunuz. Ama sonra bir de bakıyorsunuz ki, arş-ı âlâya doğru ütopik bir yolculuğa çıkmışsınız. Yok, böyle toptan olmaz. Öyleyse, toptan olmazsa, halimiz yaman demektir. Belki de. Mümkündür. Ama bu arada kendi ulusal alanınızda ne gücünüz varsa beslemek zorundasınız. Kendinizi korumak için de her türlü tedbiri almak gerekebilir, gerekir hatta. Bu da karmaşık bir iş. Ama, evet, devrim karmaşık bir iştir, eğer sorun buysa. Ama karmaşık demek, olanaksız demek değildir. İkisi ayrı şeyler. Kuşkusuz gerçek bir sorun bu. Tüm çevredeki güçlerin işbirliğini olabildiğince sağlamak gerektiği de açık. Kuşkusuz! Hatta, yeni bir enternasyonal yaratılabilse, inşa edilebilse, gayet iyi olurdu, kuşkusuz. Ama o zamana kadar hiçbir şey yapamayacağımızı söylemek - işte bu, umutsuzluğun savunusundan başka birşey değil!

SAVRAN: Geçen yıl **Onbirinci Tez** için yapılan bir görüşmede Paul Sweezy, Edward Thompson'un Sovyetler Birliği'nin silahlanma yarışından ABD emperyalizmi ile aynı derecede sorumlu olduğu yolundaki görüşünü eleştirmişti.[12] Sweezy, aynı zamanda, Gorbaçov'u «ABD'nin ikiyüzlülüğünü teşhir etme becerikliliğini» gösterdiği için övüyordu, aynı görüşmede. Gorbaçov'un nükleer silahlar sorununa ve Afganistan'a ilişkin girişimlerini siz nasıl değerlendiriyorsunuz? Uluslararası politikaya yaklaşımı, Brejnev döneminin yaklaşımından ne ölçüde farklılaşıyor? Sizce uluslararası ilişkilerde yumuşamaya dönme olasılığı ne kadar güçlü?

Gorbaçov'un Modernleşme Girişimi

MILIBAND: Gorbaçov'un girişimlerini, bunun ifade ettiği şeyleri büyük bir memnuniyetle karşılamamak olanaksız sanıyorum. Sovyetler Birliği'nin çeşitli yönleri konusundaki bütün eleştirileri-

12) *Onbirinci Tez* Kitap Dizisi 4, Ekim 1986.

me rağmen, beni bu ülke hakkında çok olumlu düşünmeye iten şeylerden biri, İkinci Dünya Savaşı'ndan, Stalin'den bu yana, yenilenme yönünde bu tür bir girişimin ikinci kez ortaya çıkıyor olması. Kruşçev'in yenilenme çabası, mücadeleye giriştiği Stalinizm'in damgasını yemiş, yarı-gönüllü, müteredddit, ikircikli bir olaydı. Çok büyük güçlüklerle ve çok olumsuz yönlerle doluydu. Bu seferki bana çok daha dayanıklı, çok daha ciddi, çok daha tutarlı görünüyor. Hem iç, hem de dış cephelerde.

Soruna liberalleşme kavramı çerçevesinde de, demokratikleşme kavramı çerçevesinde de bakmıyorum. Kuşkusuz her ikisi de mevcut. Ama esas olan modernleşme. Bu durumda, daha liberal önlemleri ve daha demokratik uygulamaları gerektiren bir modernleşme gereksinimi sözkonusu, birçok açıdan.

Evet, dolayısıyla, bu deneyimin çok olumlu olduğunu düşünüyorum, bizim Batı'da bel bağlayabileceğimiz en büyük umutlardan biri olduğunu düşünüyorum. Sadece uluslararası ilişkilerde yumuşama açısından değil. Ne de sadece, nükleer silahsızlanma açısından (bu konuda Rusların yaptıklarıyla bitmiyor iş, çok şey Amerikalılara bağlı). Sadece bunlar açısından değil, sosyalizmin yarattığı imge açısından böyle düşünüyorum. Eğer (bu eğerin altını çizmek gerek) Sovyetler Birliği işbirliği ve benzer öğelere yaslanan, insancıl bir toplum yaratma kapasitesini kanıtlayabilirse, bu Batı'da bizler için müthiş bir kazanım olurdu - ama daha çok uzağız böyle bir noktadan. Bu çok ağır bir görev - gerçekleştirilip gerçekleştirilemeyeceği konusunda da kocaman bir soru işareti var kafamda. Hiç kuşku yok, tek bir kişi ya da bir grup insan tarafından gerçekleştirilemez.

Bu tür bir girişimin sorunlarından biri, büyük ölçüde tepeden olması; aşağıda ise önemli ölçüde direnişle karşılaşması. Sadece bürokrasinin doruklarından değil tabandan. Rahatlarının bozulmasını istemeyen, daha fazla çalışmaları beklenen, çalışma garantisi gibi güvencelerini yitirmekten çekinen insanlardan. 1967-68'de Çekoslovakya'da, daha önce de Macaristan'da karşılaşılan sorunlar var. Hem bürokrasinin doruğunda, hem de tabanda belirli bir direnç var. Gorbaçov'un başarıya ulaşıp ulaşamayacağını, ne ölçüde başarıya ulaşabileceğini söylemek güç.

Ama, evet, çok olumlu ve Batı'da bizler için teşvik edilmesi gereken bir girişim.

Afganistan'a gelince, çekilmek istiyorlar, çok açık bu. Amerikalılar ise kalmalarını istiyor. Amerika'nın, Rusların Afganistan'da kalmasına ihtiyacı var. Hatta, Brejnev'e ihtiyacı var Amerika'nın.

Brejnev geri gelebilseydi bayılırlardı Amerikalılar. Çok yardımı dokundu onlara. Harikaydı! Gorbaçov ise tam bir sorun onlar için. İnanın, doğru bu.

Neyse, sanıyorum Afganistan'dan çıkmaya çalışıyorlar Ruslar. Ve günü gelince de çıkacaklar. Ve sanıyorum, bu ülkeye girmiş olmanın nasıl fahiş (Miliband «criminal» diyor, bu kelimenin bir anlamı da «caniyane») bir hata olduğunu (ben başından beri böyle düşünüyordum) farketmiş durumdalar. Büyük bir hataydı. Bir cürümden de kötüydü, hiç tartışmasız çok çok kötü bir yanlıştı.

Evet, dolayısıyla, bu gelişmenin çok olumlu olduğu kanısındayım. Çok umut verici bir işaret. Sonuç olarak, uzun yıllardır, bütün başarılarına rağmen (bunları da küçümsememeliyiz) sosyalizmin imgesi açısından çok olumsuz bir etken olmuştu. Sosyalizm mi istiyorsunuz? Alın size, işte sosyalizm! Bu imgenin geride kalması da çok uzun bir zaman alacak.

Her halükârda, kanımca bizim açımızdan şunu belirtmek önemli: Sovyet modeli, kapitalist demokrasiye karşı tek alternatif olarak alınmamalı. Sosyalist demokrasi diye birşey var. Bu da Sovyet modeli değil. Sovyet modeli de uzun bir süre sosyalist demokrasi olmayacak.

ANSAL: Son olarak, 50'li yılları 80'li yıllarla karşılaştırmanızı isteyeceğiz. 50'li yıllarda Kruşçev'in başını çektiği «açılım» ve bunun yanısıra Stalin'in gizeminin parçalanması süreçlerinin Batı Avrupa solunda yarattığı çalkalanmayı kişisel olarak yaşamış birisiniz. Bugün biliyoruz ki, Kruşçev «açılım»ının ömrü kısa oldu, yarı yolda nefesi kesildi. Bu ilk deneyimin ışığında, Gorbaçov'un yeni «glasnost» dalgasının şansını nasıl değerlendiriyorsunuz? Sovyet devletinin doğası gözönüne alınırsa, bu yeni «açılım»ın Kruşçev'inkinden daha dayanıklı olmasını beklemek için neden var mı?

MILIBAND: Kruşçev meselesinde dikkatli olmak gerek. Demin Kruşçev döneminin bir çok sınırı olduğunu söyledim. Unutmayalım ki, Kruşçev, sorunu, bir «kişiye tapınma» olarak sunmuştu. Sorun Stalin'di. Başka birçok sınırdan da söz edilebilir. Şimdiki deneyim bana daha dayanıklı, daha derin gibi geliyor. Ne kadar derine inecek, bilemiyorum. Belli bir noktada Komünist Partisi'nin katı tekeliyle yüzleşilmek zorunda kalınacak. Bu da temel bir sorun olacak.

Bence, Gorbaçov'un sorunu ille de yeni partilerin kurulması biçiminde çözmesi gerekmez. Sorunun cevabı bu değil. Cevap (ama bunun da hâlâ zor kabul göreceğini sanıyorum), ister kültürel, ister siyasal vb. çeşitli grupların, çıkarların, düşüncelerin, yönelimlerin özerk temsil organlarının örgütlenmesi yoluyla, şu anda yadsınan,

yaşamasına izin verilmeyen bir çoğulculuğun kaba bir biçiminin yaratılması olabilir. Eğer bu gerçekleşirse, eğer Sovyet toplumu (bence gerekli olan) bir yeniden-politizasyon süreci yaşarsa, (ama Parti'nin itaatkâr kulları gibi davranan yirmi bilmemkaç ya da otuz milyon partiliye sınırlı değil de Parti'nin dışında güçlü bir politizasyon), eğer bu yapılabilirse, o zaman gerçek bir demokratikleşme yoluna girmişiz demektir. Temsil yoluyla. Örneğin sendikalar üzerinde Parti'nin kontrolünün gevşetilmesi. Bence gerekli bu. Yani, doğrudan doğruya bir çok-partili sistem sorunu değil. Bu olanaklı olmayabilir ve eminim kabul görmez. Ama farklı birşey, bir simge olacak birşey, taleplerin zenginliğinin temsili. Bu olursa, gerçek bir demokratikleşme olabilir.

Bence liberalleşme farklı birşey. Liberalleşme devlet gücünün keyfiliğinin sınırlanması demek. Polisin insanları dövmesine engel olmak demek. Hiç de kötü birşey değil, Britanya'da da daha fazla liberalleşme olsaydı hiç fena olmazdı bence: vatandaşlık haklarının ve benim «eylemci hakları» dediğim hakların korunması, devlet gücünün sınırlanması. Bence liberalleşme bu ve ne kadar çok olursa o kadar iyi. Onlar da bu yönde ilerliyor gibi görünüyorlar.

İnsan daha da fazla olacak diye umuyor. Ama tehlikeye düşen çıkarları unutmamak gerek. Bunlar direnecektir. Ya pasif biçimde, hiçbir şey yapmadan, salt bürokrasinin gücüyle. Ya da aktif olarak. Onun için dayanıklı olur mu olmaz mı, bilmek zor. Umarım dayanıklı olur. Çünkü alternatifi korkunç olur - düşünün yeniden otoriter tipte bir rejim!

ANSAL: Öteki Doğu Avrupa ülkelerini de etkileyecektir herhalde, değil mi?

MILIBAND: Evet. Sanırım. Görünüşe bakılırsa, etkilemeye başladı bile. Tabii, öteki ülkelerdeki tehlike, bir Macaristan 1956 ya da bir Çekoslavakya 1968 türünden büyük patlamalara yol açması. Bu ülkeler, hükümetin meşru bir hükümet olarak kabul ediliş derecesi açısından Sovyetler Birliği'nden çok farklı olduğundan, bu tür patlamalar müthiş sorunlar yaratır ve 1956 ve sonrasında ortaya çıkan herşeyi yeniden canlandırır. Gorbaçov ve çevresi için de çok büyük bir yük oluşturur. Aslında, daha da kötüsü olur, Gorbaçov'un düşmesine yol açar.

Bu noktada Doğu Avrupa ülkelerinde bir liberalleşme ve demokratikleşme olacağını ummak gerekir elbette - ama bir patlama Allah vermesin! Gerçek ve denetimsiz bir patlama, bugün Sovyetler Birliği'nde süregiden deneyin tümünü tehlikeye atar. Eğer müdahale edecek olurlarsa, yine eski kötü duruma dönmüş oluruz. Mü-

dahale etmeyecek olurlarsa, Gorbaçov'un düşmanları «Bak gördün mü, izlediğin çizgi bizi nerelere getirdi!» diye başlarlar. Ordu «haberleşme hatlarımız» falan diye telaşlanır.

Onun için, sarsıntılı ve zorlamaya dayanan bir gelişmedense ağır ağır bir gelişme ümid etmek bana daha doğru görünüyor.

ANSAL: Teşekkür ederiz.

SAVRAN: Çok teşekkürler.

Marx'ın Düşüncesinde Demokrasi : Siyasetin Eleştirisi

Gülnur SAVRAN

Marx'ın demokrasi anlayışı üzerine herhangi bir tartışma devlet ve sınıf kavramlarından bağımsız bir biçimde yürütülemez. Bu koparılamaz bağın temelini oluşturan ise devletin kavramlaştırılış biçimidir. Bu düşüncede, devlet sınıflı toplumlara özgü bir olgudur ve geleceğin toplumunun sınıflı toplumlardan farklılaşmasıyla birlikte sönüp gidecektir; öte yandan, devlet hep, toplumdan bir ayrılmayı, toplumu oluşturan insanların faaliyetlerinin bir bölümünün kendilerine yabancılaşmış olmasını ifade eder. Bu genel çerçeve içinde demokrasi, her zaman, belirli sınıf ilişkileri üzerinde yükselen ve bu ilişkileri yeniden-üreten bir devlet ile bu ilişkilerin oluşturduğu toplumda somutlaşır. Böyle bakıldığında, devletin sönüp gitmesi perspektifiyle kurulmuş bir toplumda demokrasinin anlamı ve özgül biçimi, devletin sınıf ilişkilerini yeniden-üretmesi perspektifiyle kurulmuş bir toplumda olduğundan farklıdır: Sosyalist demokrasi devletin sönüp gitmesinin bir aracı ve biçimiyken, burjuva demokrasisi devletin kendini yeniden-üretmesinin bir aracı ve biçimidir.

Ancak Marksizm farklı devlet-toplum ilişkilerini ifade eden farklı demokrasilerin olduğunu ileri sürerken, genel-olarak-devletin varlığı üzerinde düşünmeyi tümüyle yadsımaz. Özellikle de Marksizmin sosyalist demokrasi konusundaki tasarımları, bizatihi devletin, belli bir düzeyde de olsa kavramlaştırılmasına dayanır. Bu kaçınılmazdır, çünkü sönüp gitmeye yönelmiş bir devletin özsel niteliklerini tasarlamak için, önce, bütün sınıflı toplumlarda, toplumdan ayrılmış bir alan olarak varolan devletin özsel niteliklerini kavramak gerekir. Kısacası, sınıfsal egemenlik bağlamında, insanların bazı toplumsal faaliyetlerinin kendilerinden koparılıp, siyasal faaliyet bi-

çimi altında, özgül bir alanda toplanmasının anlamı kavranmalıdır ki, bu faaliyetlerini insanlara geri vermeye **yönelmiş** bir devlet biçiminin ilkeleri üzerinde düşünülebilsin.

Bu usyürütmeye dayanarak, aşağıda Marksizmin demokrasi anlayışını sergilemeye çalışırken, ilkin kısaca genel-olarak-devlet kavramını açacağım. Bundan sonra, özgül bir toplum-devlet ilişkisi bağlamında, yani burjuva toplumunda demokrasinin taşıdığı anlamı irdelemeye çalışacağım. Son olarak ise, genel-olarak-devletin olumsuzlanmasına yönelmiş, ama bu süreci tamamlamamış bir devlet biçimi olan sosyalist demokrasi üzerinde duracağım.

I. GENEL-OLARAK-DEVLET

Düşünsel evriminin başlangıcından itibaren Marx'ın gözünde insanlığın evrensel özgürleşmesi» ile »kısmi, **salt** siyasal«[1] bir devrim çok farklı şeylerdir. İnsanlığın kurtuluşu siyasallığın artık ayrı bir varoluş biçimi olarak sözkonusu olmadığı bir durumdur. Bunun tersi, yani toplumdan ayrı bir alan olarak herhangi bir devletin varlığı ne anlam taşır peki? Bunu Marx'ın **Yahudi** Meselesi'nde söylediklerinden dolaylı olarak çıkarmak olanaklıdır: Devletin varlığı, insanın «kendi güçleri»ni «toplumsal güçler» olarak elinde tutup bunları kendisinin düzenlemesi yerine, bu güçlerin «siyasal güçler» biçimi altında insana yabancılaşarak kendisinden «ayrılması»nı ifade eder.[2] Demek ki, devletin olduğu yerde insan faaliyeti farklı alanlar arasında bölünmüştür ve bu alanlardan biri olan devlet insanın bazı faaliyetlerini kendi tekeli altına almıştır. Ancak şunu da belirtmek gerekir ki devletin varoluş **biçimi** olan bu «ayrılma», hiçbir şekilde, devletle toplumun birbirine dışsal oldukları anlamına gelmez: Marx'ın düşüncesinde devlet toplumun bütününün üzerindeki tarafsız bir alan konumunda değildir.

Bizatihi devlet ile toplum arasındaki bu **temel** ayrılığı bazı toplumsal işlevlerin devlet biçimi altında uzmanlaşmasını, Engels devletin doğuş süreci bağlamında ele alır. Örneğin, Atina devletinin oluşmasını anlatırken ileri sürdüğü tez şudur: Özel mülkiyetin ve toplumsal işbölümünün gelişmesiyle birlikte gens'in iç yapısı bozulur; bu aşamadan sonra artık gens'in iç sorunları farklı gens'lerin «ortak», «kamusal» sorunlarına dönüşür ve bunların çözümü gens'

1) Karl Marx, «Critique of Hegel's Philosophy of Right. Introduction.», *Early Writings*, Pelican, Harmondsworth 1975 içinde, s. 253.
2) Karl Marx, *Yahudi Meselesi* (çev. N. Berkes), Sol Yayınları, 1968, s. 42.

lerden ayrı «kamusal» bir bütüne devredilir.[3] Topluluğun genel ya da ortak sorunlarını üstlenmiş kişilerin topluluğun denetiminden çıkıp, özgül bir yöneticiler kategorisi altında toplanması, işbölümü ve sınıfsal egemenlik ilişkilerinin yerleşmesine bağlı olarak gerçekleşir. Toplumun denetimi altında sürdürülen işlevlerin bir bölümünün, toplumsal bütünden ayrı, «siyasal» işlevlere dönüşmesi ile topluluk içinde çelişkilerin gelişmesi arasındaki bağ **Alman İdeolojisi**'nde şöyle dile getirilir: «...özel çıkar ile kolektif çıkar arasındaki çelişkidir ki, kolektif çıkarı, devlet sıfatıyla, bireyin ve topluluğun gerçek çıkarlarından ayrılmış bağımsız bir biçim almaya... götürür..: Bu çıkarlar arasında ... daha o zamandan işbölümü tarafından belirlenen ... sınıf çıkarlarını buluyoruz.»[4]

Toplumdan ayrı bir siyasal ilişkiler alanını ya da genel-olarak-devleti kavramlaştırmanın bir uzantısı da şudur: Her devletli toplumda devlet görevlilerinden oluşan özgül bir toplumsal katman vardır. Belirli koşullar altında bu toplumsal katman özel bir toplumsal güce dönüşebilir. Devletin bu özsel niteliği, devletin bir süreç içinde sönüp gitmesinin uygun biçimi olan sosyalist demokrasinin tartışılmasında özel olarak önemlidir.

Devletin toplumdan ayrılması, Marksizmin demokrasi tahlilinin başlangıç noktası olmak zorundadır, çünkü bu düşüncede sosyalist demokrasi bütün geçmişle, bütün devlet biçimleriyle kökten bir kopuşun aracıdır. Sosyalist demokrasiyi tartışırken global bir devlet kavramı bu yüzden kaçınılmazdır. Ancak, kanımca bu temel ayrılık, devletin burjuva toplumundaki özgüllüğünün ve bu toplumla bu devlet arasındaki ilişkinin biçimi olan burjuva demokrasisinin kavranması açısından da anlamlıdır.

II. BURJUVA TOPLUMUNDA DEMOKRASİ

a) Siyasal Demokrasi

Marx'a göre burjuva devleti toplum ile devlet arasındaki temel ayrılığın doruğudur. Burjuva devletinin bu niteliği, kapitalizmde ekonomik ilişkilerle siyasal ilişkilerin birbirinden tümüyle farklı alanlarda yer almasından kaynaklanır. Bu toplumda, ekonomi ile

3) Frederich Engels, *Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni* (çev. K. Somer), Sol Yayınları, 1967, s. 153 - 155.

4) F. Engels/K. Marx, *Alman İdeolojisi* (çev. S. Belli), Sol Yayınları, 1967, s. 64. Ayrıca bkz. aynı yerde, s. 112: «Bireylerin şimdiye kadar meydana getirmiş oldukları hayal ürünü topluluk, hep, bireyler karşısında bağımsız bir varlık kazanmıştır.» (Değiştirilmiş çeviri.)

politika birbirinden ayrılmış kapitalist egemenlik biçimlerini ifade ederler.[5]

Kapitalist sömürünün salt ekonomik bir sömürü biçimi olmasının bir ifadesi olan bu ayrılığın, burjuva devletinin biçimi ve burjuva demokrasisi açısından anlamı şudur: Toplumdaki çelişkilerin doğrudan etkisinden soyutlanmış olduğu ölçüde bu devlet tüm toplumu ve dolayısıyla tek tek her bireyi temsil ediyor gibi görünür: «Bu (ayrılma) süreci burjuva demokrasisinin temsili devletiyle birlikte mükemmelleşir; devletin sivil toplumdan tümüyle ayrılması, gerçek dünyevi yaşamlarında eşit olmayan, sömüren ve sömürülen insanları, siyasal topluluk yanılsamasının göksel yaşamında tümüyle eşit kılar.»[6] Kapitalist sömürünün dolayımları olan eşitlik ve özgürlük, yani başka bir deyişle burjuva demokrasisinin temel öncülleri, bağrında çelişkileri barındıran bir toplum ile soyut bir topluluğu (community) ifade eden devlet arasındaki köprüyü oluşturur. Burada, toplumun bütününü ilgilendiren kararlara katılım ayrı bir siyasal alana katılım anlamını taşır. Siyasal haklar ve bunların evrensel niteliği gerçekte devlet ile toplum ayrılığını vurgulamaktadır: «herkesin **başka bir** alana katılma hakkını elde etme fırsatının bulunması, sadece, **kendi** alanının aslında bu hakkı içermediğini kanıtlar.»[7] Bu ayrılma bağlamında, demokrasi her zaman ve zorunlu olarak siyasal demokrasidir. Bireyler arasındaki (aslında egemenlik ilişkileri olan) gerçek ilişkileri değil, toplumdan soyutlanarak genelleştirilmiş bir alana katılımı ifade eder. «Yurttaş» toplumun yönetimine bu siyasal alanın aracılığıyla katılır.

Siyasal demokrasi kaçınılmaz olarak temsilidir. Burjuva toplumunda en olgun biçimine ulaşan toplum/devlet ayrılığı temsili demokrasiden daha ileri bir biçime izin vermez: Bu ayrılma bağlamında siyasal katılım toplumun üyelerinin kendi adlarına sürdürdükleri bir faaliyet değil, onlar adına siyasal yetkililerin üstlendikleri bir sorumluluktur. Toplum ile siyasal alan, kendi içlerinde, sınırları belirlenmiş faaliyetleri ve işlevleri barındırırlar; «yurttaşlar» siyasallıklarını, ancak, kendi siyasal iradelerini siyasal alanın üyelerine devretmek yoluyla gerçekleştirirler. Bu yüzden de, burjuva demokrasisi pasiftir; insanların toplumsal kararlara doğrudan katılımını,

---

5) Genel-olarak-devlet ve burjuva toplumundaki sivil toplum/devlet ayrılığı üzerinde «Sivil Toplumun Eleştirisi» (*YAPIT*, Sayı 5) adlı yazımda daha ayrıntılı bir biçimde durduğum için burada özet bir anlatımla yetiniyorum.

6) Valentino Gerratana, «Lenin e la dissacrazione dello Stato», *Ricerche di storia del marxismo*, Editori Riuniti, Roma 1972 içinde, s. 203.

7) Karl Marx, «Critique of Hegel's Doctrine of the State», *Early Writings*, Pelican, Harmondsworth 1975 içinde, s. 112.

devletin yapısı gereği, olanaksız kılar. Temsili sistemin en önemli kuramcılarından olan Montesquieu'nün **Yasaların Ruhu** adlı yapıtında, bu demokrasinin sınırları ve bu sınırlılığın kimi Eski Yunan cumhuriyetleri karşısındaki üstünlüğü açık bir biçimde dile getirilir: «En eski cumhuriyetlerde büyük bir kusur vardı; halka o zaman yürürlüğe konulması gereken kararları alma yetkisi verilmişti, oysa halk ... sadece kendi temsilcilerini seçmeli, yürütme ile ilgili süreçlere katılmamalıdır.»[8]

Marx temsili parlamento sisteminin burjuvazinin egemenliğini kurması için en uygun kılıf olduğunu savunur. Özellikle **Fransa'da Sınıf Mücadeleleri** ve **Louis Bonaparte'ın 18 Brumaire'i** adlı yapıtlarında parlamenter demokrasiyi burjuvazinin farklı dilimleri arasındaki çelişkilere dayanarak açıklar.

Marx'a göre 1848 Şubat devrimi burjuvazi açısından çok önemli bir adımı ifade eder: Bu devrim süreci içinde burjuvazi tek dereceli genel oy hakkını kurumsallaştırmakla **bir sınıf olarak** egemenliğini kurmuştur. Genel oy, burjuvazinin daha önce siyasal alandan dışlanmış olan dilimlerinin de bu alana katılmasını sağlamıştır. Önceleri burjuvazinin bazı dilimlerinin bir **ayrıcalığı** olan siyasal katılım böylelikle farklı dilimlerin **eşit hakkına** dönüşmüştür. Artık sınıfın yalnızca belli kesimleri değil, **bütünü** yönetici sınıf konumundadır. Bu bütünleşme iç çelişkilerin bir anlamda aşılması ve sınıfbirliğinin ön plana çıkarılmasıdır. Bu yüzden, temsili parlamento, Marx'ın gözünde, «... burjuvazinin farklı dilimlerinin **ortak** egemenliklerinin tek mümkün şekli, ... **sınıf egemenliklerinin** en güçlü ve en tamamlanmış biçimi..»[9]dir. Parlamentonun «evrenselliği farklı dilimlerin özgül çıkarlarının tümüyle ortadan kalkmasını sağlayamaz kuşkusuz ama bunların belli bir dengede tutulmasını olanaklı kılar.

1848 devriminden önce mali aristokrasi burjuvazinin egemen dilimini oluşturur. Bu olgu siyasal ifadesini seçim ayrıcalıklarında bulur. Dolayısıyla, burjuvazinin ayrıcalıklı olmayan dilimleri açısından devrimin asıl hedefi «seçim reformu»dur. Ve devrim sonrasında, siyasal ayrıcalıkların ortadan kalkmasıyla birlikte dilim farklılıkları da bastırılır: «Ne Bourbon, ne de Orleans adını taşımayıp yalnızca sermaye adını taşıyan burjuva cumhuriyetinde **ortaklaşa** hüküm sürebilecekleri devlet biçimini bulmuşlardı.»[10]

8) Alıntıyı yapan, Daniel Guérin, *Fransa'da Sınıf Mücadelesi*, «Giriş», Yazın Yayıncılık, 1986, s. 37.

9) Karl Marx, *Fransa'da Sınıf Mücadeleleri* (çev. M. E.), Sol Yayınları, 1967, s. 152. (Değiştirilmiş çeviri.)

10) Karl Marx, «Louis Bonaparte'ın 18 Brumaire'i» (çev. S. Belli), *Seçme Yapıtlar* I, Sol Yayınları, 1976 içinde, s. 496.

Öte yandan, burjuvazinin farklı dilimleri arasındaki potansiyel çelişkileri gündeme geldiğinde ve burjuvazinin genel sınıf egemenliği dilim çıkarları uğruna reddedildiğinde bile, burjuvazi içinde «saf demokrasi» savunucuları çıkar. Bunlar genellikle burjuva ideologlarıdırlar. Marx'a göre 1849 seçimlerinde «... cumhuriyetçi burjuvalar, sınıflarının ekonomik temellere dayanan büyük bir kesimini temsil etmiyorlardı. Bunların biricik önemi ve biricik tarihi iddiaları... sadece kendi özel rejimlerini anlayan iki burjuva kesime karşı... Cumhuriyetin anonim yönetimini yani burjuva sınıfının genel rejimini değerlendirmiş olmalarıdır.»[11]

Sınıfın tek bir diliminin egemenliğine karşıt olarak, burjuvazinin sınıf egemenliğini kurması bu sınıfın siyasal çıkarınadır. Bütün farklı dilimlerin birden ortak çıkarı olan sermaye ilişkisinin yeniden-üretimi, bu genel, bütünsel egemenlik biçimiyle sağlanır. Dolayısıyla burjuva toplumunun bütünü için geçerli olan siyasal/ekonomik, ya da genel/özel ikiliği burjuva sınıfının kendi içinde de sözkonusudur. Burjuvazi bu devlet biçiminde genel sınıf çıkarını, kısmi ekonomik çıkarlarının önüne çıkartmıştır.

Öyleyse, temsili parlamento, bir evrensellik yanılsamasına dayanır: Burada, bir yandan sivil toplumda ifadesini bulan atomize özel çıkarlar, öte yandan burjuvazinin farklı dilimlerinin kısmi çıkarları bütün ulusun çıkarı biçimi altında soyut bir genelliğe bürünür. Bütün bu çatışan çıkarların bir «genellik» altında birleşmesi burjuvazinin sınıf hegemonyasını ifade eder. Fransa'da 1840'ların parlamentosunu şöyle anlatır Marx: «Parlamenter cumhuriyet, burjuvazinin meşruiyetçi ve Orleansçı iki kesiminin, büyük toprak sahipleri ile sanayiin, birbiri yanında eşit haklara sahip olarak bir arada bulunabildikleri tarafsız alan olmaktan fazla bir şeydi. Parlamenter cumhuriyet bu kesimlerin ortak egemenliklerinin vazgeçilmez koşulu, onların genel sınıf çıkarlarının, hem bu ayrı ayrı kesimlerin, hem de toplumun bütün öteki sınıflarının istemlerine egemen olabileceği tek devlet biçimi idi.»[12]

b) Burjuva Demokrasisinin Çelişik Niteliği

Burjuva demokrasisinin salt siyasal demokrasi olması ve burjuvazinin sınıf olarak egemenliğinin en uygun biçimine tekabül etmesi, Marx'ın gözünde onun bir aldatmaca olduğu anlamına gelmez. Marx mutlakiyetçi devletten parlamenter devlete geçişi «siyasal öz-

11) Karl Marx, *Fransa'da Sınıf Mücadeleleri*, a.g.y., s. 104.
12) Karl Marx, «Louis Bonaparte'ın 18 Brumaire'i», a.g.y., s. 550.

gürleşme» olarak nitelendirmektedir. Kısmi, salt bir özgürleşme olmakla birlikte ezilen sınıflar açısından kurtuluşun bir aşamasıdır yine de bu adım. Ayrı bir alan olarak devletin varlığı aşılana dek parlamenter demokrasi çalışan sınıflar için de bir kazanım olma niteliğini sürdürecektir.

Verilmiş koşullarda burjuva demokrasisinin çalışan sınıflar açısından ileriye doğru atılmış büyük bir adım olması onun çelişkili doğasından kaynaklanır. Bu çelişki özellikle de genel oy hakkında içkindir. Siyasal ayrıcalıklar kaldırılıp, toplumun bütün üyelerine siyasal eşitlik sağlandığında, yalnızca burjuvazinin bütün kesimleri değil, toplumun bütün sınıfları siyasal mücadele arenasına katılmış olurlar. Dolayısıyla, garip bir çelişkiyle, burjuvazinin egemenliğinin en uygun kılıfı aynı zamanda bu sınıfı «siyasal garantilerden yoksun kılar».[13] Başka bir deyişle parlamenter demokrasi burjuvazinin koşulsuz siyasal egemenliği önünde bir engeldir.

Burjuva demokrasisinin sağladığı örgütlenme, tartışma vb. olanakları işçi sınıfının siyasal olarak gelişmesi için bir temel oluşturur. Marx burjuva demokrasisinin bu «eğitici» niteliğini, onun çalışanlar açısından taşıdığı en önemli boyut olarak görür. 1850'de Fransa'da genel oy kaldırıldıktan sonra geriye bu kurumdan çok önemli birşey kalmıştır ona göre: Halkın çoğu bu okuldan geçmiştir bir kez.[14]

Burjuva demokrasisinin bu çelişik niteliği onun en has kurumu olan parlamentoda somut bir biçimde ortaya çıkar. Parlamento kendi sınırlarının ötesine geçen bir tartışma sürecini başlatır. Bu, halkta kendi iradesini ortaya koyma eğiliminin doğması demektir ve bu eğilimin parlamento dışına taşmasını engellemek her zaman o kadar kolay olmayabilir. Çelişki açıktır: Siyasal eşitlik bir potansiyel olarak kendisini —salt siyasal niteliğini— aşma eğilimini taşır. Kuşkusuz bu, Marx'ın siyasal özgürleşme ile insanlığın evrensel kurtuluşu (ya da toplumsal özgürleşme) arasında yaptığı ayırımı ortadan kaldırmaz. Nitekim bu tür bir karışıklığı önlemek için Marksizm genellikle demokratik özgürlüklerle burjuvazinin temel kurumları arasında bir ayırıma baş vurur. Bu ayırım çerçevesinde, bir kurum olarak parlamento, genel oy, grev, örgütlenme, toplu gösteri hakları gibi demokratik özgürlüklerle aynı düzlemde yer almaz: Bu sonuncular ezilen sınıfların mücadeleleriyle kazanılmış haklardır.[15] An-

13) Karl Marx, *Fransa'da Sınıf Mücadeleleri*, a.g.y., s. 81.
14) Aynı yerde, s. 151 - 156.
15) Örneğin bkz. E. Mandel, *Critique de l'eurocommunisme*, Maspero, Paris 1978, s. 281 - 282.

cak yine de bu ayırım burjuva demokrasisinin çelişik birliğini ortadan kaldırmaz. Bu çelişkinin temelinde ise kapitalizmin genelleşmiş meta üretimi olması yatar: Eşit hak kapitalist sömürünün bir dolayımıdır, gerçekleşme biçimidir; ama eşit hak aynı zamanda da burjuvazinin siyasal egemenliğinin zaman zaman zorlanmasına yol açar. Dolayısıyla kapitalizm ile demokrasi arasındaki ilişki hem bir uyumu, hem bir çatışmayı bağrında taşır.

Burjuva demokrasisinin bu iç çelişkisine örnek olarak Marx Fransa'da, 1848 sonrasında gelişen olayları verir. Gerek 1848 Haziran'ındaki işçi hareketi, gerekse de 1848 ve 1849 yıllarında yapılan seçimler, bir ölçüde, burjuvazinin sınıf egemenliğini tehdit etmiştir. Bu tehdit karşısında alınan önlemler hep burjuva demokrasisinin sınırlarının daraltılması yönünde olmuş ve 1850'de genel oyun ortadan kaldırılmasında doruğuna ulaşmıştır. Marx'a göre bu, burjuvazinin siyasal iktidarının sınırlılığını teslim edişidir: «Demek ki burjuvazi ... eskiden 'liberal' olarak kutlamış olduğunu, şimdi 'sosyalist' diye suçlayarak, kendi öz-çıkarının kendi kendisini yönetmenin tehlikelerinden kurtulmayı buyurduğunu; toplumsal gücünü koruyabilmek için siyasal gücünü kırması gerektiğini ... teslim ediyor.»[16] Öyleyse, Bonapartist devlet, belirli koşullar altında, burjuva demokrasisinin burjuvazinin kendisi için tehlikeli olabileceğinin göstergesidir. Güç ilişkilerinin eşitliğe yaklaştığı bir denge durumunda, burjuvazinin toplumsal egemenliğini güven altına almanın yolu onun siyasal iradesinin olumsuzlanması olabilir.

Kısacası burjuva demokrasisi bağrında çelişkileri taşıyan karmaşık bir bütündür. Bir yandan, kapitalist üretim ilişkilerine dayandığı için, temel ilkesi, toplumsal ilişkilerin ekonomik ve siyasal ilişkiler biçiminde birbirinden ayrılmasıdır. Bu yüzden de, her zaman, siyasal ve dolayısıyla pasif demokrasidir. Öte yandan, onun bu «siyasal» niteliğini yer yer zorlayan özgürlükleri içerir; bu nitelik her zorlanmaya yüz tuttuğunda ise burjuva demokrasisi bizzat burjuvazi tarafından reddedilir.

III. SOSYALİST DEMOKRASİ: «YARI-DEVLET»

a) Siyasetten Öz-Yönetime

Burjuva demokrasisinin kaçınılmaz olarak siyasal demokrasi oluşunun sosyalist demokrasi açısından taşıdığı anlam nedir? Sosyalist demokrasi siyasal-olmayan, ya da salt toplumsal demokrasi

16) Karl Marx, «Louis Bonaparte'ın 18 Brumaire'i», a.g.y., s. 523. (Değiştirilmiş çeviri.)

midir? Bu soruları yanıtlayabilmek için, ilkin, sosyalist demokrasinin, sınıfların varlıklarını sürdürdükleri bir döneme tekabül ettiğini ve dolayısıyla da, tıpkı burjuva demokrasisi gibi, **devlet** ile **toplum** arasındaki ilişkinin biçimini ifade ettiğini belirtmek gerekir. Bu bağlamda toplumdaki sınıfsal egemenlik ilişkilerine dayanan bir «siyasal» alanın da hâlâ sözkonusu olduğu açıktır. Demokrasi henüz toplumun tümüyle kendini düzenlemesi ve toplumdan ayrı bir devletin işlevini yitirerek sönüp gitmesi anlamını taşımamaktadır.

Ne var ki, sosyalist demokrasinin siyasal niteliği burjuva demokrasisinde olduğundan farklıdır. Dayandığı sınıfın doğası gereği, sosyalist demokrasi temsili demokrasiden farklı olarak toplumu çoğunluğun yönetmesidir. Böyle olduğu için de, bu devlet biçimi altında toplum ile devlet arasındaki ayırım giderek azalır; toplumun giderek artan bir bölümü toplumun düzenlenmesine doğrudan katılır.

Marx'ın sosyalist demokrasiyi bir **geçiş dönemi** olarak nitelendirmesi bu devletin bir «yarı-devlet» olmasına, bu döneme özgü siyasallığın tam anlamıyla siyasallık olmayışına daha da açıklık getirmektedir. Sosyalist demokrasi «devlet durumundan devletsizlik durumuna» geçiş sürecine özgü bir biçim olduğu ölçüde, devlet burada tam anlamıyla devlet değildir. Çünkü kendini **devlet olarak değil, sönüp giden bir devlet olarak** yeniden-üretmesini sağlayacak bir örgütlenme biçimine dayanır. Bu örgütlenmeler, siyasal niteliklerinden giderek arınma eğilimini taşıyan biçimlerdir. Kitlelerin, toplumun düzenlenmesine, yani siyasal kararlara doğrudan katılımının araçları olan bu örgütlenmelerin dayandığı mantık, «siyasal»ın giderek toplum tarafından özümlenmesidir.

Kısacası, sosyalist demokrasi ya da doğrudan demokrasi «siyasal» alanın ayrı varlığının ortadan kalkmaya devletin sönüp gitmeye yüz tuttuğu bir dönemin örgütlenme biçimidir. Bu demokrasinin dayandığı ilkeler sözkonusu geçiş sürecinin yöneldiği **hedeften** bağımsız olarak kavranamaz. Başka bir deyişle, doğrudan katılım ve kitle denetimi, «siyasal»ın aşılmasına yol açan düzenlenme biçimleri olduğu içindir ki, bunlar sosyalist demokrasinin ana ilkeleridir. Çoğunluğun, «kamu» işlerinin düzenlenmesine doğrudan katılımı, sosyalist demokrasiyi toplum/devlet ayırımının ortadan kalkmasının **önbiçimi** kılar. Emekçilerin burjuva demokrasisindeki pasifliğinin burada olumsuzlanması bu ayrımın ortadan kalkmaya başladığını ifade eder.

Bunun pratikte somut olarak nasıl gerçekleşeceği ise, gündeme bu devletin **biçimi** sorununu getirmektedir. Ancak, bu soruna girmeden önce bir noktayı vurgulamak anlamlı olabilir. Sosyalist demok-

rasinin tanım gereği olumsuzlaması gereken şey burjuva toplumundaki ekonomi/siyaset ayrılığıdır. İki nedenle böyledir bu: Herşeyden önce, bu demokrasi devletin sönüp gitmesinin, yani ayrı bir siyasal alanın ortadan kalkmasının biçimi olduğu için. Ama asıl önemlisi bunun da temelinde yatan nedendir: Sosyalist devlet «emeğin ekonomik özgürleşmesinin politik biçimi»[17] olduğu için. Emeğin ekonomik özgürleşmesi her türden sömürünün ortadan kalkması olduğuna göre, bu özgürleşmenin temel öncülü emekgücünün meta olmaktan çıkarılmasıdır. Oysa, burjuva toplumundaki ekonomi/siyaset ayırımı tam da emekgücünün metalaşmasının bir sonucudur: Emekgücü meta olarak satıldıktan sonra hiçbir siyasal zora baş vurulmasına gerek kalmadan kapitalist sömürü gerçekleşebildiği içindir ki bu ayrılık ortaya çıkar. Emekgücünün meta olmaktan çıkması, bu metanın alınıp satıldığı, ayrı, salt ekonomik bir alanın ortadan kalkması anlamına gelir. İşte sosyalist devletin somut biçimini de, ekonomi ile siyasetin ve daha genel anlamda toplum ile devletin, giderek içiçe girmesinin hangi toplumsal örgütlenmeler altında gerçekleştiği belirler.

Marx'ın bu konuda baş vurduğu tarihsel örnek Paris Komünü'dür. Ancak bu ilk örnekten sonra, işçi sınıfı tarihi aynı ilkeye dayanan çeşitli örgütlenme biçimlerine sahne olmuştur. Birinci Dünya Savaşı sonrası Almanya, İtalya ve Macaristan deneyimlerinden 1936-37 İspanya'sına ve Halk Birliği Şili'sine kadar, çeşitli dönemlerde ortaya çıkan fabrika konseyleri, işyeri, mahalle ve köylü kurulları türünden kitle örgütlenmeleri, toplum/devlet ayırımını sorgulayan biçimlerdir. Bunlar kapitalizm altında kısmi bir nitelik taşıdıkları ölçüde adacıklar olarak kalmışlardır. Marx'ın tasarladığı biçimiyle sosyalist demokrasi bu tür örgütlenmelerin tüm topluma yaygınlaştırılmasına dayanır. Dolayısıyla da bu dönemin toplumsal örgütlenme ilkesini kavramak için Marx'ın Komün'ü nasıl değerlendirdiğine bakmak gerekir.

Paris Komünü'nün örgütlenme ilkelerini ele alırken Marx'ın üzerinde durduğu en önemli konulardan biri bütün siyasal işlevlerin özgül siyasal niteliklerinden arındırılmış olmasıdır. Bütün idari görevler ve bu arada polislik, doğrudan doğruya yerel konseylerde seçilen, geriye çağrılabilir delegelere verilmiştir burada. Bu, burjuva demokrasisinin temsili niteliğine karşıt olarak doğrudan demokrasinin yolunun açılması ve buna bağlı olarak da siyasal işlevlerin özel kişilerin mesleği olmaktan çıkarılmasıdır. Siyasal işlevlerin bu

17) Karl Marx, «Fransa'da İç Savaş», Paris Komünü Üzerine (çev. K. Somer), Sol Yayınları, 1977 içinde, s. 103 - 104.

biçimde topluluğun denetimine tâbi kılınması bu işlevlerin toplumdan bağımsızlaşamayacağı, ayrı bir alan oluşturamayacağı anlamına gelir.

«Siyasal» işlevlerin ortadan kaldırılmasının bir uzantısı da bu geriye çağrılabilir delegelerin hiçbir ekonomik ayrıcalıklarının olmamasıdır. Bu kişiler işçilerle eşit ücretler alacaklardır. Böylece Marx'ın deyişiyle, «yüksek devlet görevlilerinin yerleşik çıkarları ve temsil ödenekleri, bu yüksek görevlilerin kendileriyle birlikte ortadan kalktılar. Kamu hizmetleri, merkezi hükümet tarafından korunan kimselerin özel mülkiyeti olmaktan çıktı.»[18]

Bunun dışında, Marx'a göre Komün'ün gerçekleştirdiği bir başka önemli dönüşüm de, yasama ve yürütmenin tek bir bütün halinde bir araya getirilmesidir. Ayrıca kamu yöneticilerinin hepsi gibi adalet görevlileri de topluluğun seçimle göreve getirilen ve geriye çağrılabilir üyeleridir. Yasama ile yürütmenin birleştirilmesi, yürütmenin, halkın seçimle göreve getirilmiş delegelerinden yabancılaşmasını engelleyecek bir önlemdir. Böylece yetki devrinde bir aşama ortadan kalkmış olur ki bu da temsili demokrasi yerine doğrudan demokrasiyi yerleştirme yönünde atılmış bir adımdır. Ayrıca: «Komün parlamenter bir örgenlik değil, aynı zamanda hem yürütmeci hem de yasamacı, hareketli bir gövde olacaktı.»[19] Marx'ın bu önermesinin anlamı şudur: Bu erkler birleştirildiğinde, ortaya burjuva parlamento sisteminden farklı olarak, tüm sorumluluğu üstlenmiş bir kurum çıkar, çünkü yasaları yapan insanlar bunları uygulama yükümlülüğünü de taşıdıklarında kendilerini seçen kitleler karşısındaki sorumlulukları çok artmış olur. Kitlelerin hem yasaları yapan, hem de bunları uygulayan insanlardan hesap sormaları çok daha kolaydır. Yetki devrinin daha az aşamalı oluşuyla birlikte sorumluluk devri olanağı da azalır.

Ve nihayet, Komün ulusal düzeyde de tabandan başlayan bir örgütlenmeye dayanır. Burada yerel meclislerin ağırlığını dengeleyecek ve ulusal düzeyde koordinasyonu sağlayacak merkezi bir meclis de vardır; ancak görevlilerin geriye çağrılabilirliği ilkesi bu organda da geçerli olduğundan bu tür bir merkezileşme tabanın denetiminden bağımsızlaşmayı getirmez. Çeşitli düzeylerdeki meclislerle ortaya çıkan yapının iskeleti, kabaca, komünlerden başlayıp bölgelerden geçerek ulusal mecliste merkezileşen bir yapı biçimindedir.

Komün'ün temel örgütlenme ilkesi, kitlelerin, daha önce toplumsal işbölümü tarafından kendilerine kapatılmış olan alanlara

---

18) Aynı yerde, s. 99 - 100.
19) Aynı yerde, s. 99. (Değiştirilmiş çeviri.)

katılımının sağlanmasıdır. Bu, işyeri ve mahalle düzeyinde başlayıp toplumsal bütüne ilişkin kararlara uzanan bir zincirleme karar mekanizmasının işletilmesi anlamını taşır. Marx'a göre, emeğin ekonomik özgürleşmesinin öncülü de, toplumun her düzeyde yönetilmesine doğrudan katılımın temelinde yatan kooperatif üretimdir: «... kooperatif toplulukların ... ulusal üretimi, onu kendi öz denetimleri altına alan ve kapitalist üretimin kaçınılmaz yazgısı olan sürekli anarşi ve devirli sarsıntılara son veren ortaklaşa bir plana göre...»[20] düzenledikleri bir toplum yapısıdır bu. Toplumsal işbölümündeki bu köklü dönüşüm, «ekonomik» kararlara katılımın aynı zamanda «siyasal» kararlara da katılım olduğu bir örgütlenme biçimine dayanır; herkesin üretimin yönlendirilmesinde söz sahibi olması aynı zamanda herkesin devlet yönetimine katılmasıdır. Öz-yönetimin işyeriyle sınırlı bir boş etiket olmakla kalmayıp toplumun bütününe ilişkin bir örgütlenme ilkesi olmasını sağlayan, kitlelerin temsilcileri üzerindeki doğrudan denetimidir. Kısa aralıklarla yapılan seçimler ve temsilcilerin geriye çağrılabilirliğine dayanan bu denetim sosyalist demokrasinin kesintisiz bir demokrasi olduğu anlamına gelir.

Ancak, bu işleyişin gerçekten bütün çalışanların öz-yönetimi olmasının koşulu, işçi sınıfının bir kesiminin diğerlerini yönettiği bir duruma meydan vermeyecek önlemlerin alınmasıdır. Sosyalist demokrasinin ilkesi işçi sınıfı adına yönetime katılma değildir; hele bir 'çekirdek-örgüt'ün bu yönetimi üstlenmesi hiç değildir. Dolayısıyla, çalışanların, temsilcilerinin özerkleşmelerine ve kendilerinden bağımsızlaşmalarına karşı kurumsal önlemler almaları gerekir. Burjuva devletinin baskı aygıtlarının yerini kitlelerin denetiminde ve kitlelerden oluşan kolluk güçlerinin alması burjuvazinin eski hakimiyetinin yeniden kurulmasına karşı alınmış bir önlemse, ücret eşitliği, geriye çağrılabilirlik ve sürekli denetim yoluyla, ayrı bir katman oluşturulmasının engellenmesi de işçi sınıfının kendi temsilcilerine karşı aldığı bir önlemdir. Kamu hizmetlerinin siyasal baskı araçlarına dönüşmesini ve «yarı-devlet»in kendini devlet olarak yeniden-üretmesini önlemenin yolu, bu bütünsel katılımı kurumsal olarak yerleştirmektir.

b) Doğrudan Demokrasi Bir Ütopya mı?

Kapitalizm-sonrası toplumların mevcut durumu karşısında, Marx'ın bu tasarımının bir ütopya olmanın ötesine geçemediği çok söylendi. Yukarıda anahatlarını kabaca çizmeye çalıştığım bu yapı-

---

20) Aynı yerde, s. 105.

nın, gerçekten de, söz konusu toplumlarla yakından uzaktan ilgisi olmadığı açık. Ne var ki, çözülmemiş çeşitli sorunları barındırmaklá birlikte, dünya çapındaki güç dengelerini de göz önüne almak kaydıyla, bu tasarımın 'gerçekçi olmadığı' sonucuna varmak için yine de çok erken. Herşeyden önce, tarih sadece bugüne kadar gerçekleştirilmiş olandan ibaret değil; varolan **eğilimler** ve bu eğilimlerin dayattığı biçimler de tarihin bir parçası.

Ayrıca, demokratik-olmayan bir sosyalizm sosyalizm olmayacağı için, sosyalizmi kurmanın başka yolu olmadığı için de böyle bu. Başka bir deyişle, «emeğin ekonomik özgürleşmesi»ni sağlamanın başka yolu olmadığı için. Şayet emekgücünün meta olmaktan çıkarılması ,meta üretiminin giderek ortadan kalkmasına ve piyasanın giderek marjinal bir olgu haline gelmesine bağlıysa, toplumu **bu veriler** altında ve **eşitlik** temelinde örgütlemenin tek yolu kitlelerin katılımına dayanan bir demokrasi. Bir yandan, merkezi bürokratik planlama yerine Marx'ın ipuçlarını verdiği demokratik bir planlama sistemini yerleştirmek, toplumsal üretimi örgütlemenin en ussal biçimi. Çünkü kitlelerin taleplerine yabancılaşmış bir bürokratik işleyişin toplumsal gereksinimlerle bağlantı kurması olanaksız. Bu durumda ortaya çıkacak 'hata'lardan uzun uzun söz etmenin yeri burası değil. Öte yandan, bu tür bir demokratik yapı, eşitliği bozacak gelişmeleri ve ekonomik özgürleşme sürecinin geriye dönmesini engellemenin tek olanaklı biçimi.

Daha önce de belirttiğim gibi, Marx'ın Paris Komünü'nden çıkardığı temel ilkeler ışığında sosyalist demokrasiyi somutlaştırma çabalarına işçi sınıfı tarihinden kuşkusuz pek çok örnek verilebilir. Bu çabaları kendi içlerinde değerlendirmek bu yazının konusu değil. Ancak, varmış olduğumuz noktada sosyalist demokrasinin uygulanabilir olup olmadığı konusunda bir açılım getirmesi açısından Ernest Mandel'in son zamanlarda çıkan bir yazısına[21] değinmek istiyorum.

Mandel «demokratik olarak merkezileşmiş (ya da eklemlenmiş) öz-yönetim» diye ifade ettiği örgütlenme modelini, kapitalizmin gerçekte emeği nesnel olarak toplumsallaştırdığı tahliline dayandırır. Yazarın bu toplumsallaşmadan kastettiği şey, kapitalizmin bugün vardığı noktada, gerek fabrika ölçeklerinin gerekse de çokuluslu şirketlerin dayattığı bir planlamanın kendiliğinden yerleşmiş olmasıdır. Ara mallar düzeyiyle sınırlı olsa da, kaynakların piyasa yoluyla değil de giderek artan bir ölçüde doğrudan dağılımı biçiminde

21) Ernest Mandel, «In Defence of Socialist Planning», *New Left Review*, sayı 159 (Eylül - Ekim 1986).

gerçekleşen bu toplumsal üretim, Mandel'e göre, demokratik bir planlamanın anarşinin süregittiği eski toplumun bağrında ortaya çıkmış olan önemli bir maddi öğesidir.

Bu olgu, merkezi bürokratik planlama ile piyasa mekanizması dışında, demokratik planlamaya dayanan, yeni bir örgütlenmenin olanaklı olduğunu ortaya koymaktadır. İşte yazarın **ütopyacı-olmayan** bir örgütlenme modeli geliştirdiği kanısının temelinde de bu eğilim tahlili yatmaktadır. Bu örgütlenmenin ana kurumları ve işleyişi şöyle özetlenebilir:

İşçi ve halk konseyleri, örneğin yılda bir kez toplanan ulusal mecliste, genel bir ekonomik planın anahatlarını oluştururlar. Bu anahatlar, daha önceden, meclis için yapılan seçimler sırasında yurttaşların katıldığı tartışmalarla oluşturulmuş alternatiflerden çıkarılır. Benimsenen bu genel çerçeve, ortalama çalışma yükünü; çalışanların, emeklerine göre karşılanacak temel gereksinimleri için ayrılacak kaynak miktarını; büyümeye ayrılacak kaynak miktarını; piyasa aracılığıyla dağılacak temel-olmayan malların miktarını; parasal gelirin alt ve üst sınırlarını; fiyat politikasını belirler. Bundan sonra, her kesimde, öz-yönetime dayalı işçi konseyleri genel planın kendi kesimleriyle ilgili olarak saptadığı çalışma yükünü farklı üretim birimleri arasında dağıtırlar. Bu arada, özellikle tüketim mallarının cinsi, işçi konseyleri ile demokratik olarak seçilmiş tüketici birlikleri arasında karşılıklı danışma yoluyla, sınanır ve belirlenir. Tıpkı üretim gibi, kamu hizmetleri de, öz-yönetime dayalı bir konseyler zinciri biçiminde örgütlenir. Burada da, yurttaşların doğrudan seçimiyle oluşmuş konseyler ve bunların oluşturduğu ulusal meclis arasındaki **çift yönlü iletişimle** konut, eğitim, sağlık, ulaşım vb. gibi sorunları en **doğrudan yaşayan kişilerin** kararlara aktif katılımıyla çözmek olanaklıdır.

Bu genel tabloda iki nokta özellikle önemlidir: Bu yapıyla bir yandan, örneğin uzmanlaşmış bürokratik yapılar olan çeşitli 'bakanlıklar'ın yerini öz-yönetim örgütleri aldığında, ayrı bir devlet görevlileri katmanının oluşması önlenmiş olur; bu, toplumsal işbölümünün büyük ölçüde sorgulanması demektir. Öte yandan, merkezi yönetim ile öz-yönetim arasında bir kopukluğa meydan vermeyecek bir örgütlenme biçimidir bu. Bu olgular ise, ayrı bir alan olarak devletin işlevsizleşme ve sönüp gitme sürecine girmesinin göstergeleridir. Bu örgütlenmenin piyasaya ve merkezi bürokratik planlamaya göre çok daha ussal olduğu ise açıktır Mandel'in gözünde. Kaynak dağılımına ilişkin kararların bedelini kararları alanların ödediği bir düzenlemede yanlışların düzeltilmesi olasılığı çok daha

yüksektir. Nihayet, yazara göre, bu yapı çıkar çatışmalarının olmadığı bir toplumu varsaymaz; sadece, bu çelişkilerin ussal bir planlamayı ve toplumsal işbirliğini engellemesine karşı yapısal önlemler oluşturur.

SONUÇ

Bu örgütlenme modeli toplumsal demokrasi ile siyasal demokrasinin birbirinden kopuk olarak yanyana varolmasının ötesinde bir dönüşümün ifadesidir. Sosyalist demokrasi bu ikisinin içiçe girdiği bir düzenlemeye dayanır ve bu niteliğiyle «siyasal»ın giderek aşılmasına yol açar. Marx'ın devletsiz toplum perspektifi ancak bu süreç göz önüne alındığında somutluk kazanır. «Siyasal»ın gereksizleşmesinin somut mekanizmaları sağlanmadıkça Marksist «siyaset eleştirisi» bir dilek olmanın ötesine geçemeyecektir.

Marx'ın siyaset kuramının en can alıcı yanı bu «siyaset-karşıtı» niteliğidir. Lefebvre'in deyişiyle: «Sosyalizm kendi gerçek hedefini —ruhunu— ortaya çıkardığı andan itibaren siyasal kabuğunu üzerinden atar.»[22] Bu hedef geçiş döneminde kendini duyurmadığı sürece, yani sosyalist demokrasi siyasal niteliğinden arınma eğilimini göstermediği sürece, bir geçiş döneminin doğası gereği taşıması gereken dinamizm durdurulmuş demektir. Böyle bir toplumda hem burjuva demokrasisinin pasifliğine geri düşmek çok kolaydır, hem de «ekonomi»ye ilişkin kararlara salt teknik kararlar gözüyle bakmak ve bunları bilgili kişilerin uzmanlığına terk etmek. Toplum/devlet ayrılığının ve toplumsal iş-bölümünün yeniden-üretilmesine yönelik bir devlet biçimi, insanların içinde yaşadıkları toplumu kendi iradeleri doğrultusunda yönetmelerine olanak vermez. Oysa Marx'ın nihai hedefi insanın bu bütünselliğinin kurulmasıdır.

---

22) Henri Lefebvre, *De l'état*, c. II, 10-18, Paris 1976, s. 198.

Liberal Demokrasi ve Eleştirileri

Levent KÖKER

Demokrasi, Türk toplumunun siyasal tartışma gündemindeki en temel sorunlardan biri olmayı sürdürürken, 1980 sonrasının «demokrasiye geçiş» platformunda yer alan tartışmaların daha çok, «24 Ocak Kararları»nda ifadesini bulan «liberal» iktisat politikaları ile demokrasi arasındaki ilişkilerin niteliği üzerinde yoğunlaştığı gözleniyor. Bu bağlamda ortaya atılan görüşler de, genel olarak, iki karşıt kutuptan oluşan bir çizgi üzerinde yerlerini alıyorlar: Bir yanda «24 Ocak Kararları»nın simgelediği düşünülen «liberal» iktisat politikalarının demokrasi için vazgeçilmez bir önkoşul niteliğinde olduğu düşüncesi; diğer yanda da «iktisadî liberalizm»in —özellikle azgelişmiş ülkelerde— demokratik olmayan, otoriter, baskıcı ve hatta anti-demokratik siyasal yapılanmalarla birlikte bulunduğu yolundaki düşünce tarzı.

İktisadî liberalizmi demokrasinin önkoşulu olarak gören düşünce biçiminin temel referans noktası, Batı toplumlarının tarihsel ve güncel deneyimleri hakkındaki bir genel değerlendirme üzerinde odaklaşıyor. Bu genel değerlendirmeye göre, Batı'da önce kapitalizmin gelişmesi, sonra da liberal demokrasinin kurumsallaşması söz konusu. Batı tarihinin 1500'lerden başlayarak geçirdiği köklü değişimler içinde böyle bir öncelik-sonralık ilişkisinin saptanması, beraberinde kapitalizm ile demokrasi arasında bir neden-sonuç ilişkisinin bulunduğu yargısını da gündeme getiriyor. Bu tarihsel gelişime uygun olarak, bugün de, İngiltere ve A.B.D. gibi ülkelerde, genellikle Friedmancı olarak adlandırılan iktisat politikalarının uygulanması sözü edilen yargıyı pekiştirmek amacıyla kullanılıyor.

İktisadî liberalizm ile demokrasi arasında bir neden-sonuç ilişkisinin varolduğu yargısı, yalnızca 24 Ocak Kararları'nı savunan-

larca ileri sürülmüyor. ANAP iktidarına yöneltilen eleştiriler arasında önemli bir yeri bulunan bir eleştiri, iktisadî liberalizmin siyasal liberalizmle (veya demokrasiyle) bütünlenememesi üzerinde duruyor ve iktidarı bu açıdan eleştiriyor. Bir diğer deyişle, iktisadî liberalizmi savunan ANAP iktidarına karşı, yine aynı neden-sonuç ilişkisi açısından eleştiriler yöneltiliyor.

Bu çalışmanın amacı, iktisadî liberalizm ile demokrasi arasında varolduğu düşünülen neden-sonuç ilişkisinin Batı siyasal düşüncesinde nasıl ele alındığı konusuna eğilmektir. Bu doğrultuda, önce söz konusu neden-sonuç ilişkisini savunanların görüşlerini ele almak ve bundan sonra da, bu düşünce biçimine hem liberal düşünce geleneği içinden ve hem de daha çok sosyalist hümanizmden etkilenmiş olarak ortaya konulan eleştirileri gözden geçirmek gerekiyor. Gerek iktisadi liberalizm-demokrasi ilişkisini savunanlar, gerek bu ilişkiyi eleştirenler, doğal olarak, liberalizm, kapitalizm, sosyalizm ve demokrasi kavramları hakkında değişik anlayışlardan ve Batı toplumlarının tarihsel gelişiminin genel özellikleri konusunda da farklı değerlendirmelerden hareket ediyorlar. Dolayısıyla, iktisadî liberalizm-demokrasi ilişkisi konusunu bu farklılıkları sergileyecek bir biçimde ele almak, aynı zamanda, söz konusu kavramlar hakkında belirli bir açıklığa erişmeyi ve böylece çağdaş kapitalizmin çelişkilerine, bu toplumsal örgütleniş tarzına meşrulaştırıcı veya eleştirel açılardan yaklaşanları ayrıştırmayı da olanaklı kılmaktadır.

Çalışmanın bu çerçevesi içinde, günümüzdeki «muhafazakâr» ve «eleştirel» akımların, özellikle gelişmiş Batı ülkelerinin görece özgül sorunları etrafında biçimlenmiş olan kavramsal ve dolayısıyla ideolojik nitelikleri ortaya konulmak istendiğinden, ayrıca bir tanımlama çabasına gerek olmadığı düşünülebilir. Yine de, en azından liberal demokrasi ve liberalizm kavramları hakkında bir ön açıklamada bulunmak yararlı olacaktır.

Liberal demokrasi terimi, İkinci Dünya Savaşı sonrasında, Batı toplumlarında varolan siyasal kurumları, bu kurumların varoluşlarını güvence altına alan hukuk kurallarını ve bu kurum ve kurallar içinde işlemekte olan siyasal süreci anlatmak üzere kullanılmaktadır. Bu anlamda liberal demokrasi; genel ve eşit oy ilkesini, düzenli aralıklarla yapılan gizli oy ve açık sayımlı seçimlerle siyasal iktidarın el değiştirebilmesini, halkın temsil edildiği kurumların (parlamento gibi) varlığını, hukukun üstünlüğünü (ve dolayısıyla yargı erkinin bağımsızlığını), düşünce, anlatım ve örgütlenme özgürlüğünü içermektedir.

Liberal demokrasinin nasıl tanımlandığı konusunda, bu ilkeler

etrafında bir consensus'un varlığından söz etmek mümkünse de, aynı şeyi liberalizm için söylemek mümkün değildir. Liberalizmi yalnızca bir siyasal doktrin olarak tanımlayanlar, kavramı liberal demokrasi ile özdeş bir tarzda kullanmaktadırlar. Bu anlamda liberalizm, kısaca, bireysel özgürlüğün en temel değer olduğu ve bu özgürlüğün toplumdaki herkes için istendiği ve güvence altına alındığı bir toplumsal-siyasal örgütlenme tarzının savunusunu üstlenmiş bir doktrin olmaktadır.

Liberalizmi daha çok bir iktisadî politika olarak tanımlamak yukarıda sözü edilenden daha güçlü ve yaygın bir eğilimdir. Bu açıdan liberalizm, iktisadî yaşamda devlet müdahalesini en aza indirmeyi, tüm ekonomi içinde kamu sektörünün payını azaltmayı ve böylece iktisadî ilişkileri kendi «yasaları»na tabi kılmayı öngören bir programın adı olmaktadır. Devlet ile toplum (ve ekonomi) birbirlerinden ayrılmış ilişki alanları haline geldikten ve bu ayrılma temelinde devletin ekonomiye müdahale etmesinden sonra, bu müdahalenin toplumsal, iktisadî ve siyasal sonuçlarını gidermek anlamını taşıyan böyle bir programın, aynı zamanda belirli bir iktisadî örgütlenme tipini «iyi» olarak idealleştirdiği söylenebilir. 1929 Krizi'nin hız verdiği refah devleti uygulamalarını böyle bir «iktisadî liberalizm» açısından eleştirenler, eleştirilerine temel olmak üzere, idealleştirilmiş bir «piyasa ekonomisi modeli»ne ya da «tam rekabetçi kapitalizm»e başvurmaktadırlar. İşte bu anlamda da liberalizmden söz edilmekte ve kavram, ileride de değinileceği gibi, günümüz kapitalizminin yaşanan gerçekliği içinde gözlenen «tekelleşme» olgusunu dikkate almayan bu model doğrultusunda kapitalizmle özdeş bir içerik kazanmaktadır.[1] Nitekim, iktisadî liberalizm ile demokrasi arasında bir neden-sonuç ilişkisi kuran düşünce tarzı, liberal demokrasinin kurumsal özellikleri ile liberalizmin bu üç anlamını birleştirmeye çalışmakta ve bu birleştirme temelinde demokrasinin ancak kapitalizmle birarada yaşayabileceği yargısına ulaşmaktadır.

I. LİBERALİZM-DEMOKRASİ BAĞLANTISININ KURAMSAL TEMELLERİ

«Demokrasi, ancak kapitalizmde varolabilir.»

Milton Friedman'ın 1962'de yayımlanan **Kapitalizm ve Özgür-**

1) Liberalizmin bu anlamları ve liberal demokrasi kavramı için bkz. George Sabine ve Thomas L. Thorson, *A. History of Political Theory*, Hinndale, Illinois: Dryden Press, 1973, s. 608 vd.; A.D. Lindsay, *The Modern Democratic State*, New Tork: Oxford University Press, 1962; R.M. MacIver, *The Modern State*, London: Oxford University Press, 1966, s. 149 vd., 291 vd.

lük[2] adlı yapıtının temel tezlerinden en çok tarşılanını bu cümle ile özetlemek mümkün. Demokrasiyle kapitalizmin uyum içinde, birlikte varolabilecekleri düşüncesini bir adım daha ileriye götürerek, demokrasinin yalnızca kapitalizme özgü olduğunu ileri süren bu tez, demokrasi ve kapitalizm kavramlarının belirli tanımlanış biçimleriyle savunulmaktadır. Demokrasi, Batı toplumlarında varolan siyasal-kurumsal biçimiyle «liberal demokrasi»yle özdeşleştirilirken, kapitalizm de, bireyler ya da kuruluşların «özgür iradeleri»yle girdikleri ilişkilerden oluşan ve bu nedenle de tümüyle iktisadın kendi kurallarına göre işlemesine olanak veren bir serbest piyasa modeline göre tanımlanmaktadır. Demokrasi ve kapitalizmin bu tanımlar temelinde bütünleştirilmelerini sağlayan Friedman tezinin düşünsel öncüllerini ortaya koyarak, liberalizmle demokrasi arasındaki neden-sonuç ilişkisini savunan düşünce çizgisini açıklığa kavuşturmak mümkündür.

A. Bir Hükümet Oluşturma Yöntemi Olarak Demokrasi ve Rekabetçi Kapitalizm

Demokrasinin ancak kapitalizmle birlikte varolabileceği düşüncesinin en temel dayanak noktalarından biri, demokrasinin salt bir hükümet oluşturma yöntemi olarak kavranmasında ortaya çıkmaktadır. En açık biçimiyle Schumpeter'in Kapitalizm, Sosyalizm ve Demokrasi[3] adlı yapıtında formüle edilmiş olan bu tanıma göre demokrasi, «politik bir metottur, yani politik —yasama ve idare ile ilgili— kararlara varmak için bir tür örgütlenmedir ve bu haliyle, belli tarihsel koşullar altında varacağı sonuçlarla ilgili olmaksızın kendiliğinden bir amaç olmaya uygun değildir.»[4] Benzer bir doğrultuda, Linz'e göre de demokrasi, «liderler arasında serbest yarışmayı gerçekleştirmek üzere, dernek kurma, haber alma ve haberleşme temel hürriyetlerine dayanarak siyasal tercihlerin serbestçe ifadesine imkân veren sistemlere[5] verilen bir addır.

Schumpeter'le Linz'in demokrasiyi tanımlayışlarında görülen bu benzerlik, aradaki önemli bir farkı gözden kaçırmamıza neden olmamalıdır. Linz'in «totaliter ve otoriter rejimler»i «demokrasi»den

2) Milton Friedman, *Capitalism and Freedom*, Chicago: University of Chicago Press, 1962.

3) Joseph A. Schumpeter, *Kapitalizm, Sosyalizm ve Demokrasi*, Cilt I ve II (çev. R. Tınaz ve T. Akoğlu), İstanbul: Varlık yay., 1968 ve 1971.

4) *Age.*, Cilt II, s. 159'dan dili düzeltilerek aktarılmıştır.

5) Juan J. Linz, *Totaliter ve Otoriter Rejimler* (çev. Ergun Özbudun), Ankara: Siyasi İlimler Türk Derneği yay., 1984, s. 12 - 13.

ayırdetmek amacıyla kullandığı ve bu ayrım çerçevesinde kapitalist topluma özgü bir siyasal sistem olarak sunduğu demokrasi, Schumpeter için, mutlaka kapitalist toplumda varolabilecek bir siyasal sistemin adı değildir. Schumpeter'e göre,

«(k)apitalizmle demokrasi arasında gerçekten doğal bir yakınlık vardır. Bu iki sistemin birlikte, feodal toplumun içinden çıkarak evrilmiş olmaları basit bir tarihsel rastlantı değildir. Bununla birlikte, demokrasinin sosyalist bir devlette de varlığını sürdürebileceği ve hatta güçlenerek gelişebileceği de doğrudur. Schumpeter'in öngördüğü kapitalizmin nihai yokoluşu, beraberinde, zorunlu olarak demokrasinin de sonunu getirmeyecektir.»[6]

Demokrasiyi yalnızca bir «yöntem» olarak tanımlamak, Schumpeter'in çözümlemesinde, hem kapitalim ile demokrasi arasındaki neden-sonuç ilişkisinin varlığını ve hem de sosyalist bir devlette de demokrasinin olabilirliğini vurgulamak üzere kullanılmaktadır. Buna karşılık, demokrasiyi, yine bir yöntem olarak kavrayan Friedman ve Linz, bu yöntemin yalnızca kapitalist toplumda varolabileceğini belirtmektedirler. Burada üzerinde durulması gereken nokta, bir yöntem olarak tanımlanan demokrasi ile kapitalist toplum arasındaki neden-sonuç ilişkisinin kuruluşunda başvurulan düşünsel ögelerin niteliği sorusudur.

Demokrasinin ancak kapitalist bir toplumda varolabileceği düşüncesinin dayanağını oluşturan ögelerden ilki, hem demokrasinin hem de kapitalizmin «serbest rekabet» ilkesi temelinde örgütlendiklerini kabul etmektir. Kapitalizm, bireylerin kendi özgür iradeleriyle, kendi çıkarlarını gözeterek girmeyi kararlaştırdıkları ilişkileri ifade eden ve her bireyin kendi yararını maksimize etmeye çalıştığı bir iktisadî sistemdir. Demokrasi de, farklı toplumsal kesimlerin, kendi siyasal tercihlerini, örgütlü bir biçimde (ör. siyasal partiler aracılığıyla), ortaya koyarak siyasal iktidarı ele geçirmek için, halkın önünde «serbestçe» rekabet ettikleri bir siyasal sistemdir. Bir diğer deyişle rekabetçi kapitalizm, iktisadî ve siyasal alanlarda «serbest piyasa» modeline sahip bir toplumsal örgütlenme tarzını ifade etmektedir.[7]

Kapitalizm ile demokrasi arasında, «serbestlik» bazında kurulmak istenen bu benzerlik, öyle görünüyor ki, herşeyden önce man-

---

6) Richard D. Coe ve Charles K. Wilber derl., *Capitalism and Democracy: Schumpeter Revisited*, Notre Dame, Indiana: University of Notre Dame Press, 1985, s. 2-3.

7) Bkz. C.B. Macpherson, *The Life and Times of Liberal Democracy*, Oxford: Oxford University Press, 1977, s. 42 vd.

tıksal bir özellik taşımaktadır. Bir diğer deyişle, kapitalizmin «serbest rekabet» modeline göre, demokrasinin de bir «siyasal yöntem olarak» tanımlanmaları, bu tanımların yaşanan gerçekliğe uygun olup olmadıkları önemli olmaksızın, veri kabul edilerek kapitalizm ve demokrasi arasındaki neden-sonuç ilişkisi kurulmaktadır.

Kapitalizm ile demokrasi arasındaki neden-sonuç ilişkisini pekiştirmek amacıyla başvurulan ikinci düşünsel öge ise, yukarıda sözü edilen mantıksal bağlantının Batı tarihinden çıkartıldığı görüşüdür. Buna göre, Batı'da, 1500'lerde başlayan gelişmeler, sonuç olarak bir «modern toplum»u yaratmışlardır.[8] Modern toplumun ögelerini oluşturan iktisat, kültür ve siyaset alanlarında, birbirlerini karşılıklı olarak etkileyen gelişmeler, feodal toplumdaki hiyerarşik (insanlar arasında kan bağı, mensup olunan toplumsal grup gibi özelliklere bağlı olarak kurulmuş olan) ilişkilerin çözülmesini başlatmışlardır. Bu bağlamda, önce ticaretin gelişmesi, ardından insan emeğinin piyasada alım-satım konusu haline gelmesi (metalaşması), insanları birey kavramı temelinde «eşit» olarak gören bir dünya görüşünün de filizlenmesini beraberinde getirmiştir.[9] Bu temel üzerinde, burjuvazinin başını çektiği, «mutlakiyetçilik»e karşı «özgürlük mücadelesi», sonuçta Batı demokrasisinin bugünkü kurumsallaşma biçimine ulaşmıştır. Batı tarihinin yaklaşık son dört yüzyıllık deneyimi, iktisat ve siyasette «serbest piyasa»nın (yani, kapitalizm ve demokrasinin) tarihsel olarak da bir neden-sonuç ilişkisini ortaya koyduğunu kanıtlamaktadır.

B. Kapitalizm-Demokrasi İlişkisinin Felsefî Savunusu: Faydacılık

Kapitalizmle demokrasi arasındaki ilişkiyi bir neden-sonuç ilişkisi olarak gören ve bu görüşünü mantıksal ve tarihsel kanıtlarla pekiştirmek isteyen anlayış, bir üçüncü düşünsel öge olarak felsefeye, insan davranışının etik temelleriyle ilgili bir felsefe akımı olan faydacılığa başvurmaktadır. Böylelikle, demokrasinin kapitalizme özgü olduğu düşüncesi, yalnızca mantıksal ve tarihsel olarak pekiştirilmekle kalmamakta, aynı zamanda, «rekabetçi kapitalizm» ile «demokrasi»nin birarada bulunmalarının «iyi toplum»u meydana getir-

8) Bkz. Reinhard Bendix, «Tradition and Modernity Reconsidered», *Embattled Reason, Essays on Social Knowledge*, New York: Oxford University Press 1970, s. 250. Karş. Talcott Parsons, *The Systems of Modern Societies*, Englewood Cliffs, New Jersey: Prentice Hall Inc., 1971.

9) Bkz. Louis Dumont, *From Mandeville to Marx, The Genesis and Triumph of Economic Ideology* (Chicago: The University of Chicago Press, 1977).

diği savunulmaktadır. Bu anlamdaki bir felsefi savununun, bugünkü kapitalizmi, tüm kurumlarıyla meşrulaştırıcı bir «muhafazakârlık» anlamı taşıdığını anımsatarak faydacılığın kapitalizm-demokrasi ilişkisinin analizinde nasıl kullanıldığına geçelim.

Faydacı anlayışın birinci ögesi, insanın «doğal» davranışının niteliğiyle ilgilidir. Buna göre, insan, doğal olarak iyiye yönelir, kötüden kaçınır. İyi, insana haz kötü ise elem verir. Haz ve elem kavramları ise, insan ihtiyaçları temelinde tanımlanmaktadırlar. Buna göre, insanın ihtiyaç duyduğu nesnelere sahip olması haz, bu nesnelerden yoksun kalması ise elem kaynağı olmaktadır.[10]

Bu noktada, faydacı anlayışın ikinci ögesine geçilmektedir. İnsan, bağımsız, kendi özgür iradesiyle davranan bir «özne-birey» olarak görülmekte, toplum da bu bireylerin basit bir toplamı olarak tanımlanmaktadır. Dolayısıyla, her bireyin kendi ihtiyaçlarını en yüksek ölçüde tatmin ederek sağlayacağı bireysel azami fayda, bireylerin toplamı olarak toplumun da azami faydası anlamına gelecektir.

Faydacı anlayışın bu genel çizgisi, siyasal düzeyde, devlet-birey (ve dolayısıyla toplum) ilişkileri açısından ne gibi sonuçlar doğurabilir? Sorunun, liberal (gece bekçisi) devletin meşrulaştırılmasına yönelmiş bulunan bir yanıtı, devlet gücünün başta iktisadi ilişkiler olmak üzere, toplumsal ilişkiler alanına karışmaması yolundadır. Devletin toplumsal ilişkilere karışmaması gerektiği düşüncesi, bireylerin tek tek kendi «iyi»lerini gerçekleştirmeye yönelik «doğal davranış»larının engellenmediği bir düzen içinde, faydacılığın temel ilkesi olan «en yüksek sayıda insanın en yüksek mutluluğu»nun sağlanacağı varsayımına dayanmaktadır.[11]

19. yüzyıl siyasal ve toplumsal düşüncesinin ana sorunsalını belirleyen tüm-toplumsal (societal) ilerleme düşüncesi bağlamında, bu ilerlemenin nasıl sağlanabileceği sorusuna da bir yanıt olarak ortaya çıkan faydacı akıma göre, ilerlemenin temeli, bireyin özgür, engellenmemiş davranışıdır. Bir diğer deyişle, tüm-toplumsal iyiliğin gerçekleşmesi ve geliştirilmesi bireyin engellenmemiş davranışına bağlanmaktadır.[12]

Liberal (gece bekçisi) devletin böylece savunulması, yanıtlanması gereken bazı sorular içermektedir. Bunlardan ilki, iktisadi dü-

---

10) Bkz. C.B. Macpherson, *The Life and Times*, s. 23 vd.; Amy Gutmann, *Liberal Equality*, Cambridge: Cambridge University Press, 1980, s. 18 vd.

11) Sabine ve Thorson, *a.g.e.*, s. 612 vd.

12) Bkz. Robert Nisbet, *History of the Idea of Progress*, London: Heinemann, 1980, s. 179 vd.

zeyde, tam rekabetçi kapitalizmin «iyi ve adil» bir düzen olup olmadığı; ikincisi tam rekabetçi kapitalizmin siyasal düzeyde, demokrasi ile birleşmesi bakımından faydacılığın uygun bir felsefî temel oluşturup oluşturmadığı ve son olarak da, faydacı anlayışın birey ve toplum kavramlarını tanımlayışı temelinde savunulan iktisatta devlet müdahalesinin reddinin pratikte hangi mekanizmalarla sağlanabileceğidir.

1) *Tam Rekabetçi Kapitalizm İyi ve Adil Bir Düzendir*

Tam rekabetçi kapitalizmin iyi bir düzen olduğu düşüncesi dışsal etkenlerle tanımlanmış bir bireysel özgürlük anlayışına göre ileri sürülmektedir. Bireysel özgürlük, bireyin hem başka bireylerden ve hem de siyasal iktidardan gelebilecek her türlü dışsal müdahale ve zorlamadan bağımsız olarak davranabilmesi biçiminde tanımlanmakta ve bu tür bir özgürlük ortamının tam rekabetçi kapitalizmde varolduğu düşünülmektedir. Böylece, hem bir değer, hem de tüm-toplumsal iyiliğin tek kaynağı olarak bireysel özgürlüğün gerçekleştiği tam rekabetçi kapitalizmin iyi bir düzen olduğu savunulmaktadır.[13]

Kapitalizmin «adil» bir düzen olduğu ise, klasik iktisadın, sınırsız ihtiyaçlara karşı kaynakların kıtlığı düşüncesi temelinde savunulmaktadır. Bireylerin, tatmin edebildikleri ölçüde, kendi mutluluklarını da maksimize edebildikleri ihtiyaçları sınırsız, buna karşılık, söz konusu ihtiyaçları karşılamakta kullanılan kaynaklar kıt olduğundan, bireyler arasındaki mübadele ilişkilerine hiçbir dışsal müdahalenin bulunmadığı tam rekabetçi kapitalizm, herkese —kendi özgür davranışı ile— yaptığı katkının gerçek karşılığını verebilen bir düzendir ve dolayısıyla da, bu anlamda «adil»dir.[14]

2) *Faydacılık ve Demokrasi*

Faydacılık, «en yüksek sayıda insanın en yüksek mutluluğu» ilkesi doğrultusunda, genel ve eşit oy ilkesinin belirlediği temel üzerine kurulu bir «çoğunluğun (temsilcilerinin) yönetimi» olarak demokrasi ile kolaylıkla bağdaştırılabilmektedir. Çünkü, faydacı anlayış toplumu, tek tek bireylerin basit bir toplamı olarak görmekte ve böylelikle de, en yüksek sayıda insanın en yüksek mutluluğunu

---

13) Friedman'ın *Kapitalizm ve Özgürlük* adlı yapıtının yanında bkz. Rose ve Milton Friedman, *Free to Choose*, Harmondsworth: Penguin, 1980.

14) Bkz. G.A. Cohen, «Freedom, Justice and Capitalism», *New Left Review*, No. 126, Mart - Nisan 1981.

gerçekleştirmenin en elverişli yolu, çoğunluğun yönetimi anlamında demokrasi olmaktadır.

Faydacılıkla demokrasi arasındaki bu —ilk bakışta oldukça tutarlı gibi görünen— bağlantı, daha çok İngiliz siyasal düşüncesinin John Stuart Mill öncesi «felsefi radikalizmi»ne uygundur. «Nihai siyasal egemenlik (Bentham'a göre) halkın içinde yer almalıdır, çünkü ancak bu yolla hükümetin çıkarının genel çıkarla örtüşmesi sağlanabilir.»[15]

John Stuart Mill'in babası James Mill ile Jeremy Bentham'ın formüle ettikleri faydacılık, bu özelliği ile demokrasiye yatkın bir öğreti niteliğinde gibi görünmektedir. Ancak, ilke olarak egemenliğin halkta olması benimsenmekle birlikte, bunun pratiğe aktarılması söz konusu olduğunda bazı sorunlar ortaya çıkmaktadır. Bu sorunların temelinde, yine faydacı anlayışın benimsediği bireysel özgürlük ve özel mülkiyet gibi değerlerin, genel ve eşit oy hakkına dayalı bir «çoğunluk yönetimi»ndeki durumlarının ne olacağı kaygısı yatmaktadır. Faydacı düşüncenin kurucularından Jeremy Bentham ile —ve belki de ondan daha da ağırlıklı olarak— John Stuart Mill'in vurguladıkları nokta, eğitilmemiş, cahil kitlelerin yönetiminde tek söz sahibi olmalarını savunmak ve bu anlamda bir demokrasiyi arzulamak, bireysel özgürlük ve özel mülkiyet gibi değerleri ortadan kaldıracak bir düzeni savunmak anlamına gelebilir. Dolayısıyla, «eğitimin aydınlanmış bir seçmen kitlesi oluşturmasına dek» oy hakkının evrenselliğini askıda tutmak gerekecektir.[16]

3) *Faydacılık ve Doğal Hukuk Sentezi: Liberal Demokrasi*

Faydacı düşüncenin genel çizgisi, tek tek bireysel faydaların toplamından farklı ve hatta onlara üstün bir «genel fayda» (veya genel çıkar) kavramını ve bu «genel fayda»nın bir siyasal eylem programını haklı göstermek üzere kullanılması fikrini içermediği sürece, bireysel özgürlükle temellendirilmiş iktisadi liberalizm için elverişli bir zemin oluşturabilmektedir. Ancak, İngiliz siyasal düşüncesinde, liberalizmin gece bekçisi devlet anlayışını savunan Locke'un «doğal haklar ve toplumsal sözleşme» kuramına getirilen eleştiriler sonucunda 18. yüzyılın sonlarında biçimlenmiş bulunan faydacılığın yol açtığı tartışma konuları dikkate alındığında, bu elverişliliğin pek de öyle geçerli olmadığı görülmektedir.

Siyasal iktidarı yaptığı eylemler karşısında sorumlu kılabilme-

---

15) Sabine ve Thorson, *a.g.e.*, s. 629.

16) *A.g.e.*, s. 629 - 630.

nin ve böylece devlet kudretini sınırlandırabilmenin etkili bir yolu olarak Locke tarafından ortaya konulan doğal haklar ve toplumsal sözleşme öğretisi, faydacılık gibi, «bireysel özgürlük» fikrine dayanmaktaydı. Aradaki fark, Locke'un düşüncesinde bireysel özgürlüğün —faydacıların sonradan eleştirdikleri bir nokta olarak— insanın doğası gereği, vazgeçilmez, dokunulmaz bazı haklarının bulunduğu ve siyasal örgütlenmenin temelini de, insanın kendi rızasıyla bu haklarını «koruma» görevini bir «üstün otorite»ye verdiği «toplumsal sözleşme»nin oluşturmasıdır.[17]

Faydacı düşünce için doğal haklar ve toplumsal sözleşme kavramları birer kurgudan (fiction) ibarettir ve bu nitelikleri yüzünden de siyasal örgütlenmenin temelini oluşturamazlar. Her sözleşmede olduğu gibi, siyasal örgütlenmenin temelini oluşturduğu ileri sürülen toplumsal sözleşmede de tarafların verdikleri sözleri tutmaları, faydacılara göre, yükümlülük (obligation) veya görev nedeniyle değil, bireyin haz ve elem arasında yaptığı rasyonel tercih ve hesap nedeniyle mümkündür. Dolayısıyla, siyasal örgütlenmenin tek ve gerçek temeli «fayda ilkesi»dir.[18]

Fayda ilkesinin siyasal örgütlenmeye temel oluşturması, pratikte çeşitli sonuçlara yol açabilecek bir özellik göstermektedir. Bir kere, tek tek bireylerin kişisel faydalarını gerçekleştirmeleri, ihtiyaçlarla kaynaklar arasındaki «sınırsızlık-kıtlık» ilişkisi nedeniyle olanaksızdır. O halde, çoğunluğun faydasını gerçekleştirmesi tercih edildiğinde genel ve eşit oy ilkesine dayalı bir demokrasiyi savunmak gerekmektedir. Fayda ilkesinin bir diğer pratik sonucu ise, yürütülen mantık gereği, siyasal iktidarın «çoğunluğun çıkarı»nı gözeterek eylemde bulunmasının meşru olduğunu kabul etmektir. Birinci durumda, siyasal iktidarın «demokratik» yollarla çoğunluğun (daha doğrusu, çoğunluğun temsilcilerinin) eline geçmesi, «avam»ın cahil ve bilgisiz oluşu nedeniyle, eğitilmiş, yüksek kültürlü azınlık için bireysel özgürlüklerin ortadan kalkması anlamına gelecektir. İkinci durumda ise, siyasal iktidarın «genel fayda» (veya, daha sık

---

17) Locke'un siyasal kuramı hakkında bkz. Sabine ve Thorson, *a.g.e.*, 478 - 499 ve Alâeddin Şenel, *Siyasal Düşünceler Tarihi, Tarihöncesinde İlkçağda Ortaçağda ve Yeniçağda Toplum ve Siyasal Düşünüş*, Ankara: Teori yay., 1986, s. 425 - 446. Bu arada, Locke'un doğal haklar kuramında, esas olarak «yaşam, mülkiyet ve çalışma» haklarının insanın vazgeçilmez ve dokunulmaz hakları olarak görüldüğünü belirtelim.

18) Bkz. Jeremy Bentham, «Yönetim Üstüne Bir Parça'dan Seçme Parçalar», (çev. Ömer Madra, Kenan Yenarsoy ve Mete Tunçay); Mete Tunçay derl. *Batı'da Siyasal Düşünceler Tarihi - 3 Yakın Çağ, Seçilmiş Yazıları*, Ankara: Teori yay., 1986, s. 38 vd.

kullanılan bir terimle «ortak iyi» (common good) adına, iktisadî ilişkiler de dahil olmak üzere, tüm toplumsal ilişki alanlarına müdahalesinin yolu açılmış olacaktır.[19]

Faydacılıkla doğal hukuk ve toplumsal sözleşme öğretisi arasında, 18. yüzyılın ortalarından başlayarak gelişen kuramsal tartışmalar, toplumsal tarihin oluşları içinde, yukarıda belirtilen sorunları çözmek için pratik bir senteze ulaşmışlardır. İngiliz sanayinin 19. yüzyıldaki gelişimi, işçi sınıfının artan toplumsal ve siyasal taleplerini de beraberinde getirince, 1832'deki oy hakkının genişletilmesine yönelik olan seçim reformu ve sonrasında siyasal sistemin giderek demokratikleşmesi ortaya çıkmıştır.[20] Bu süreç içinde, faydacıların öğerdikleri «cahil kitlenin eğitim yoluyla aydınlatılması» ve bundan sonra sistemin demokratikleşmesinin sağlanması pratik bir çözüm olmamıştır. Halk kitlelerinin «bireysel özgürlüğü tehdit eden» taleplerine karşı getirilen pratik çözüm, bireysel özgürlüğü güvence altına alacak hukuksal mekanizmaların Lockecu toplumsal sözleşme öğretisinde içerilen kuvvetler ayrılığı ilkesi temelinde kurumsallaşması biçiminde ortaya çıkmıştır. Böylece, Antik Yunan'dan 19. yüzyılın sonlarına dek, cahil kitlelerin yasa tanımayan yönetimi anlamında kötü bir şey olarak anlaşılan demokrasi, liberalizmin bireysel özgürlük idealiyle uyumlu bir biçime kavuşturulmuş ve «liberal demokrasi» sözcüğünü telaffuz etmenin zemini de ortaya çıkmıştır.[21]

C) Çağdaş Liberalizm, Bireysel Özgürlük ve Demokrasi

Batı siyasal düşüncesinde, liberal değerler arasında ilk sırayı alan bireysel özgürlük ile demokrasi arasında, özellikle 19. yüzyıl liberalizmi içinde bir gerilimin varlığı görülmektedir. Bu gerilimin, özellikle İngiliz siyasal düşüncesi bağlamında açık bir sınıfsal nitelik gösterdiği rahatlıkla söylenebilir. Bireysel özgürlük ve demokrasi arasındaki bu gerilimin giderilmesi, Batı demokrasisinin İkinci Dünya Savaşı sonrasındaki kurumsallaşması içinde bir ölçüde mümkün olabilmiştir. Artık, günümüzde kendisine «liberal» sıfatını ya-

19) Bu konuda bkz. L.T. Hobhouse, *Liberalism*, London: Oxford University Press, 1945, s. 66-67. Faydacılardaki «devletçi» eğilimlere yol açabilecek düşünsel ögelerle Fabian sosyalizmi arasındaki ilişkiler için bkz. Gutmann *a.g.e.*, s. 69 vd.

20) Andrew Gamble, *An Introduction to Modern Social and Political Thought* London: The Macmillan Press, 1981, s. 151 vd.

21) *A.g.e.*, Ayrıca bkz. C.B. Macpherson, *Demokrasinin Gerçek Dünyası* (çev. Levent Köker), Ankara, Birey ve Toplum yay., 1984, s. 14 vd.

kıştıran bir kimsenin, şu görüşleri benimsediğini söylemek mümkün değildir:

«Demokrasiye gelince, yeni seçmen kitlelerinin tümden cahil oldukları, önyargı ve tutkuya başvurarak kolayca aldatılabildikleri ve sonuç olarak istikrarsız oldukları, ve iktisadi sorunları onlara anlatabilme ve çıkarlarını Devlet'in çıkarlarına bağlayabilme güçlüğünün, özel mülkiyetin güvenliği açısından olmasa bile, kamu güveni için bir tehlike haline gelebileceği doğrudur. Bir Demokrat'tan farklı olarak, gerçek bir Liberal bu tehlikeyi her zaman gözönünde bulunduracaktır.»[22]

Çağdaş liberalizm, demokrasi sorununu Batı siyasal sisteminin kurumları aracılığıyla çözülmüş olarak görmektedir. Bir diğer deyişle, Batı toplumlarında varolan siyasal kurum ve kuralların demokratik olduğu ve bu kurum ve kurallarda ifadesini bulmuş olan siyasal sistemin demokratik olduğu kabul edilmektedir. Dolayısıyla, çağdaş liberalizm, kavramın bireysel özgürlük ideali ile iktisadi boyutunu odak noktası olarak gören bir tartışmanın konusunu oluşturmaktadır.

Bu açıdan bakıldığında, kapitalist ve «demokratik» olan Batı toplumlarında ortaya çıkan iktisadi sorunların çözümü için önerilmiş bir iktisadi politika olarak Friedmancı liberalizm, «özgürlük, demokrasiden daha önce gelir» sözüyle[23] özetlenebilecek 19. yüzyıl yaklaşımını değil, iktisadi özgürlükle bunun doğal sonucu olan siyasal özgürlüğün kısıtlanmış olduğu «refah devleti» uygulamalarının terkedilmesini önermektedir. Bu öneri, en iyi biçimde A.B.D.'nde Reagan ve İngiltere'de Thatcher yönetimlerinin uyguladığı iktisadi politikalarda kendisini pratiğe aktarma olanağına kavuşmuştur.[24]

19. yüzyılda liberalizmi iktisadi açıdan «laissez faire» ilkesiyle yorumlayanlarla, Friedmancı liberalizmin günümüzde, örneğin kamu işletmelerinin özelleştirilmesi uygulamalarında belirginleşen yönü, her iki akımın bireysel özgürlük temelinde birleştiklerini göstermektedir. Farklılık, 19. yüzyıl liberallerinin genel eğilimi, özgürlükle «siyasal eşitlik» (demokrasi) arasında bir çelişki olduğunu düşünmek doğrultusundayken, çağdaş liberalizmde «demokrasi»nin temelinde siyasal özgürlük, siyasal özgürlüğün temelinde ise «iktisadi özgürlük» fikrinin bulunduğunun kabul edilmesi yatmaktadır.

Bu çerçevede, siyasal ve iktisadi iktidarın «merkez»de yoğunlaş-

---

22) Anthony Arblaster, *The Rise and Decline of Western Liberalism*, Oxford: Basil Blackwell, 1984, s. 76.

23) *A.g.e.*, s. 75.

24) Bu konuda çok yararlı bir Türkçe derleme için bkz. *Kriz, Neo-Liberalizm ve Reagan Dosyası*, derl. Ragıp Zarakolu, İstanbul: Alan yay., 1985.

masının getireceği otoriter eğilimlere karşı, güçlü bir ademi merkeziyet geleneğine sahip Anglo-amerikan toplumlarında, merkezdeki bu yoğunlaşmanın engellenmesi yoluyla iktisadi ve siyasal özgürlüklerin güvence altına alınarak kapitalizm ve demokrasinin birlikteliğinin sürdürülmesi gerektiği düşüncesi, Friedman modelinin önermiş olduğu iktisadi politikaların meşrulaştırıcı ideolojisini oluşturmaktadır.

Friedman'ın **Kapitalizm ve Özgürlük**'teki görüşleri, devletin yeniden klasik gece bekçisi devlet modeline uygun olarak dönüştürülmesine yöneliktir ve bu yönelişin temeli, ilginç bir biçimde, bireysel haklar ve özgürlükler anlayışına değil de, faydacılığın ana varsayımlarına başvurularak oluşturulmuştur. Bu bakımdan, tam rekabetçi bir kapitalist piyasa ekonomisinde, insanların hiçbir zorlama altında kalmaksızın, kendi çıkarlarını gözeterek yapacakları seçimler doğrultusunda —yani, kendileri için «en iyi» olanı belirleyerek— mübadele ilişkisine girdiklerini kabul etmek gerekmektedir.[25] Friedman'ın iktisadi ve siyasal özgürlük ile kapitalizm hakkındaki bu görüşleri ve önerdiği iktisadi politikalar, kökleri 19. yüzyıl sonlarına doğru uzanan ve devletin halk kitlelerinin yaşamlarını iyileştirmek amacıyla iktisadi yaşama müdahale etmesinin yarattığı, örneğin sosyal sigortalar ve işsizlik sigortası gibi kurumlardan vazgeçilmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Friedman'ın bu düşünceleri ve pratiğe yönelik önerileri, felsefi düzeyde Robert Nozick tarafından ve daha da köktenci bir tarzda savunulmaktadır.

Gerek **Anarşi, Devlet ve Ütopya**,[26] gerek **Felsefi Açıklamalar**[27] adlı yapıtlarında Nozick, Lockecu gece bekçisi devlet düşüncesini temel almakta ve Locke'un doğal haklar ve toplumsal sözleşme ögeleriyle kurduğu bireyin doğal haklarını koruma göreviyle yükümlü devlet anlayışını, kendisini **«ultraminimal devlet»** olarak adlandırdığı görüş doğrultusunda geliştirmektedir. Nozick'in görüşlerinin, çağdaş liberalizm, bireysel özgürlük ve demokrasi ilişkileri çerçevesinde gösterdiği en ilginç özellik, refah devletinin topluma sunduğu tüm hizmetlerin, özelleştirme uygulamaları ve devletin de bir «özel şirket» gibi düşünülmesi sonucunda, piyasada arzedilen ve ancak bedeli ödenerek yararlanılabilir hizmetler biçiminde anlaşılmasını, devletin «liberal gelenek» içinde bile zorunlu hizmetleri arasında düşünülen hakları koruma ve güvenliği sağlama hizmetine dek

25) Bu modelin bir açıklanış biçimi ve eleştirisi için bkz. Chantal Mouffe, «Demokrasi ve Yeni Sağ», Zarakolu, derl., *a.g.e.*, s. 65 - 83.
26) Robert Nozick, *Anarchy, State and Utopia*, New York: Basic Books, 1974.
27) R. Nozick, *Philosophical Explanations*, Oxford: Clarendon Press, 1981.

genişletilmesidir. Buna göre, devletin insanların temel haklarını (yaşam, çalışma ve mülkiyet) ve genel güvenliği koruma hizmeti de, ancak bu hizmetin bedelini ödeyebilenlere götürülecektir.

Nozick'in «ütopyası»nın pratik değeri bir yana, çağdaş liberalizmin bireysel özgürlük vurgusunun «serbest piyasa modeline» uydurulmuş bir anarşizmle birlikte varolabileceğinin de ilginç bir örneği olduğu söylenebilir. Nozick gibi uç örnekler bir yana bırakılırsa, çağdaş liberalizmde Batı demokrasisinin kurumsal özellikleri tartışılmamakta; demokratik olduğu kabul edilen bu kurumlar içinde toplumsal, iktisadi ve siyasal ilişkilerin bireysel özgürlüğe uygun olarak işlemelerinin sağlanması gerektiği düşüncesi öne çıkmakta ve aslında siyasal karar-alma süreçlerine halk kitlelerinin aktif katılması olarak —herkesin bu katılım olanaklarına eşit biçimde sahip olması anlamında— siyasal eşitlik temelinde tanımlanması gereken demokrasinin de, bireysel özgürlüğü güvence altına alan en iyi sistem olarak tanımlanarak savunulması söz konusu olmaktadır.

II. LİBERAL DEMOKRASİ VE LİBERALİZMİN ÇAĞDAŞ ELEŞTİRİLERİ

Liberalizmin yukarıda özetlenmeye çalışılan çağdaş biçimi, hem liberal düşünce geleneği içinde, hem de bu geleneğin dışında değişik biçimlerde eleştirilmektedir. Bu eleştiriler arasında, liberalizmi refah devleti modeline göre tanımlayanların eleştirisi öncelikle dikkati çekmektedir. Batı toplumlarında, Friedmancı iktisat politikalarının «muhafazakâr» '(yani, kapitalizmin 1970'lerden sonraki status quo'sunu korumayı hedefleyen) siyasal iktidarlarca uygulanmasına karşılık, bu status quo'nun radikal olarak dönüştürülmesine değil de, evre evre düzeltilmesine izin vermesi anlamında «liberal» etiketini hakeden bu eleştiri çizgisinin temel savlarını kısaca özetleyerek, lberal demokrasiye ve liberalizme getirilen radikal eleştirilere geçmek mümkün olacaktır.

A) Çağdaş Liberalizmin «Liberal» Eleştirisi

Günümüzde, Reagan ve Thatcher yönetimlerinin uygulamakta oldukları (ve bu arada, özellikle IMF aracılığıyla Türkiye'nin de içinde bulunduğu bazı azgelişmiş ülkelere ihraç edilmiş olan) Friedmancı iktisat politikalarının Batı liberalizmi içindeki yeri, bu öğretinin daha çok «negatif özgürlük» kavramına, atomist (bireyci) bir toplum kavrayışına ve faydacılığın insan doğası anlayışına dayanmasıyla belirlenmiştir. Bu öğretinin yine Batı düşüncesi içindeki liberal gele-

nekten kaynaklanan kavramlarla eleştirilmesinin genel özelliklerini ortaya koyabilmek için öncelikle bir terim sorunu üzerinde durmak gerekmektedir.

«Çağdaş liberalizm» terimini, günümüzde uygulanmakta olan Friedmancı iktisat politikalarının genel düşünsel çerçevesini belirtmek üzere kullandım. Oysa, bu iktisat poltikalarını bugün uygulayanlar, örneğin İngiltere'de «Muhafazakâr Parti», A.B.D.'de ise, bu ülkenin kendine özgü siyasal gelenekleri çerçevesinde «sol»da kalan «Demokratlar»a karşı «sağ»da ve dolayısıyla «muhafazakâr» bir çizgiyi temsil eden «Cumhuriyetçiler». Nitekim, benim yukarıdaki anlamda kullandığım «çağdaş liberalizm» yerine, bazen (dn. 24'te belirtilen derlemede olduğu gibi) «neo liberalizm», bazen de «yeni muhafazakârlık» (ya da yeni sağ) terimleri kullanılmaktadır.[28] Burada, neo-liberalizm terimi üzerinde durarak «çağdaş liberalizmin 'liberal' eleştirisi»ne geçmek istiyorum.

Batı düşüncesinde, 19. yüzyılın sonlarına doğru ortaya çıkan ve İngiliz liberallerinin radikal kanadı tarafından temsil edilen bir düşünce ve pratiğin adı da «neo-liberalizm».[29] Günümüzde Friedmancı iktisat politikası ile bunun genel çerçevesini oluşturan bir öğretinin adı olarak kullanılmak istenen bu terim, 1890'ların İngilteresinde, tam da Friedmancı politikaların genel özelliklerine ters düşen bir düşünce tarzını ifade etmek için kullanılmış. 19. yüzyıl sonlarında ortaya çıkan bu «neo-liberalizm»in genel özelliklerini şöyle sıralamak mümkün:

(1) 1890'ların «neo-liberaller»i, öncelikle bireyi içinde yer aldığı toplumdan soyutlayarak ele almanın yanlışlığına değiniyorlar. Onlara göre birey, kendisine bu niteliği veren toplumun bir parçası. Böylece kendilerini atomist toplum anlayışından uzaklaştıran «neo liberaller», tek tek bireylerin basit bir toplamını aşan, bireylerin tümünü kucakladıktan başka kendine özgü bir varlık niteliği kazanan bir toplum anlayışına ulaşıyorlar. Buradan hareketle, faydacılığın temel varsayımları da yadsınmış oluyor. Bunlardan en önemlisi, her bireyin kendi faydasını maksimize etmesi yoluyla, bu faydaların basit bir toplamı olan tüm-toplumsal iyileşmenin de gerçekleşeceği görüşünün yerine, tek tek bireysel faydalardan ayrı, onlara üstün bir

28) Bkz. Mouffe, *a.g.m.* ve Norman Wintrop ve David Lovell, «Varieties of Conservative Theory», N. Wintrop, derl., *Liberal Democratic Theory and Its Critics*, London: Croom Helm, 1983, s. 133 - 189.

29) Norman Wintrop, «Liberal-Democratic Theory: The New Liberalism», Wintrop, derl., *a.g.e.*, s. 83 - 132; Michael S. Freeden, *The New Liberalism*, Oxford: Oxford Univ. Press, 1978.

«ortak fayda» kavramı ve bu kavramın geliştirilmesi gereken bir değer olarak benimsenmesi söz konusu.

(2) 19. yüzyıl sonunda ortaya çıkan neo-liberalizmin faydacılık yanında, yadsıdığı bir diğer düşünce sistemi ise, Lockeçu doğal haklar öğretisi. Locke, insanların doğal haklarını, adı üstünde, toplumsal örgütlenmenin bulunmadığı (yani toplum-dışı) bir doğal durum varsayımıyla temellendirmekteydi. Neo-liberal akıma göre, insanın toplum dışı bir varlığı, dolayısıyla bu varlığından gelen ve topluma karşı bunların korunmasını ileri sürebileceği birtakım hakları bulunmamaktadır. Hak da, ödev de toplum içinde ve toplum sayesinde vardır. Bu hakların bağlandığı en üst kurum da -devlettir.

(3) Faydacılığın atomist toplum görüşünü ve Lockeçu doğal haklar kuramını yadsıyan bu neo-liberalizm, özgürlük kavramı hakkında da, «bırakınız yapsın»cı liberalizmden farklı düşünmektedir. Bireyin diğer bireylerden ve/veya siyasal iktidardan gelecek dışsal müdahale ve zorlamalardan arınmış olması anlamında kullanılan «negatif» özgürlük kavramından farklı olarak özgürlüğü «pozitif» bir anlamda kullanan neo-liberalizmin anlayışı, oldukça özlü bir biçimde öyle ifade edilmiştir:

> «Muhtemelen hepimiz özgürlüğün, doğru olarak anlaşıldığında, en büyük nimet olduğunda birleşiriz; ona erişmek, yurttaş olarak bütün çabalarımızın gerçek amacıdır. Ancak, özgürlükten söz ettiğimizde, bununla ne anlatmak istediğimizi dikkatlice düşünmeliyiz. [Bununla] sadece sınırlamalardan ve zorlamalardan bağımsız olmayı anlatmayız. Sadece, neyi istediğimiz önemli olmaksızın, dilediğimizi yapmayı anlatmayız. Bir insan ya da bir insan kümesi tarafından başkalarının özgürlüğünün kaybolması pahasına sahip olunan bir özgürlüğü de anlatmayız. Yüksek bir değeri olan bir şey olarak özgürlükten söz ettiğimizde, yapmaya ve zevk almaya değecek bir şeyi yapmak ve ondan zevk almak konusundaki pozitif bir güç ya da kapasiteyi ve de başkalarıyla ortak olarak yaptığımız ve zevk aldığımız bir şeyi ifade ederiz.»[30]

(4) Böylece tanımlanmış bir «pozitif özgürlük» anlayışı ve bu özgürlüğe toplumdaki herkesin eşit olarak sahip olması düşüncesi, 19. yüzyıl sonlarındaki İngiliz neo-liberalizminin iktisadi programını da belirlemiştir. Sıralamaya çalıştığım üç özellikten de çıkarsanabileceği gibi, bu neo-liberalizm, iktisadi alanda müdahaleci politika-

30) 1890'ların neo-liberalizmini en fazla etkilemiş olan İngiliz idealist düşünürü Thomas Hill Green'in özgürlük tanımı: aktaran Wintrop, *a.g.m.*, s. 90. Bu düşünürün, «Siyasal Boyun Eğme Yükümünün İlkeleri Üzerine Dersler'den Seçme Parçalar» (çev. Oğuz Onaran) Mete Tunçay, derl., *a.g.e.*, s. 134 - 167'de yayımlanmıştır.

ları, refah devleti ölçülerini ve özellikle 19. yüzyıl İngilteresinin temel sorunu olan işsizlik ve mülkiyet dağılımındaki eşitsizliği giderici önlemleri savunmaktadır. Doğal olarak, bu tür politikaların savunulması, mülkiyet hakkının doğallığı, kutsallığı ya da dokunulmazlığı gibi bir felsefeye dayanamazdı. Nitekim, özetlemeye çalıştığım hak ve özgürlük anlayışı doğrultusunda, 19. yüzyıl sonundaki neo-liberalizm, en azından mülkiyet hakkının «ortak fayda» (veya, daha alışkın olduğumuz bir deyimle, kamu yararı) amacıyla sınırlandırılabilmesini, hatta gerektiğinde ortadan kaldırılabilmesini savunmuştur.

19. yüzyıl sonlarının bu, bir anlamda «devletçi» neo-liberalizmin özetlemeye çalıştığım temel varsayımları, özgürlük kavramına getirdiği pozitif boyut ve toplum içinde gelir dağılımının daha adil olması gerektiği düşüncesi ile liberalizm ve demokrasi arasındaki ilişkiler hakkında da farklı bir kavrayışın temelini oluşturmuştur. Friedmancı liberalizm, negatif bir özgürlük anlayışını esas aldığından, klasik, bireyci düşüncedeki özgürlük-eşitlik çelişkisine dayanmıştı. Bunun demokrasi ve liberalizm ilişkileri açısından anlamı ise, özünde siyasal eşitliği ifade ettiği düşünülen demokrasinin bireysel özgürlüğü ortadan kaldırmayacak bir biçimde düzenlenmesiydi. Buna karşılık neo-liberal görüş ve bu görüşün günümüzdeki uzantıları, pozitif özgürlükle toplumsal eşitlik arasında bir çelişki değil, bir uyum görmektedirler. Böylelikle, bireysel hak ve özgürlüklerin en yetkin bir biçimde korunduğu bir siyasal rejim tipi olarak tasarlanmış bulunan «liberal demokrasi»ye toplumsal (ve iktisadî) bir boyut kazandırılmış olmaktadır.

Günümüzde, toplumsal ve iktisadi bir içerik kazandırılmış bir «liberal demokrasi»yi savunanlarla klasik bireyci liberalizmin «bırakınız yapsın»cılığından yana olanların aralarındaki bu farklılığa rağmen, birleştikleri önemli bir nokta bulunmaktadır. Bu da, Batı demokrasisinin kurumsal-hukuksal çerçevesinin artık tartışılmadığı gerçeğinde ortaya çıkmaktadır. Tartışılan ana konu, sınırsız bir iktisadî girişim özgürlüğü temelinde iktisadî alanda devlet müdahalesini reddeden Friedmancı önerilerle, insanın kendine özgü amaçlar peşinde koşan bir varlık olduğu, bu amaçları gerçekleştirdiği ve geliştirdiği ölçüde kendi kişiliğini de geliştirme olanağına sahip bulunduğu, bunun için de gerekli kaynaklara (birincil mallara) sahip kılınması gerektiği düşüncelerinin temellendirdiği bir birey anlayışı etrafında odaklaşmaktadır. İnsanın kendi kişiliğini geliştirmesi ve bunun içinde gerekli kaynaklara sahip olmasının gerektiği düşüncesi, toplumsal kaynakların «adil» bölüşümü ile pratiğe aktarılmak istenmektedir. John Rawls'un **Bir Adalet Kuramı** adlı yapıtı, çağ-

daş liberalizme yöneltilen eleştirilerin bu niteliğini açık bir biçimde ortaya koymaktadır. Toplumsal yapının temelini «adalet»te gören Rawls, adaletin birinci ilkesi olarak «herkesin eşit hakka» sahip olması gerektiğini belirttikten sonra, ikinci ilkesi olarak da, «toplumsal ve iktisadi eşitsizlikler(in) (a) en az ayrıcalıklı olanlara en çok fayda sağlayacak ve (b) fırsat eşitliğini denk tutan koşullarda herkese görev ve konumları açık tutacak biçimde ayarlanma(ları)» gerektiğini vurgulamaktadır.[31]

B) Çağdaş Liberalizmin Radikal Eleştirisinin Kuramsal Temelleri

Buraya kadar, özet olarak aktarmaya çalıştığım tartışmalar içinde, genel olarak liberal düşünce geleneği içine oturtulan, ancak biri bireysel özgürlüğü diğeri ise hak ve fırsat eşitliğini odak noktası olarak kabul eden iki çizgi ortaya çıkmaktadır. Aralarında hem düşünsel, hem de pratiğe yansıyan önemli farklılıklar olmasına karşılık, her iki çizgi de, kapitalizmin temel kurumu olan «özel mülkiyet»i benimsemiştir. Buna karşılık, kuramsal temellerini şimdi ortaya koymaya çalışacağım radikal (ya da eleştirel) düşünce bağlamında, en önemli eleştirinin bir bütün olarak kapitalizme yöneltildiği görülmektedir. Kullandığı kavramsal kategoriler itibariyle, Marx'ın 1844 Elyazmaları'nda temellendirdiği düşünülen yabancılaşma sorunsalı içinde yer alan bu radikal düşünce çizgisini, şu noktalar üzerinde odaklaşarak anlatmak mümkündür:

1) *Bireysel Özgürlük, Yabancılaşma ve Demokrasi*

«Kapitalist toplumlarda herkes, sadece kendi emek gücüne de olsa, bir şeye sahiptir ve herkes sahip olduklarını satmakta ve sahip olduğu neyi satmışsa onun izin verdiği ölçüde satın almakta özgürdür.»[32] Kapitalizmin özel mülkiyet kurumu temelinde yer verdiği bu özgürlük anlayışı, iki açıdan eleştirilmektedir: Bir kere, kapitalist toplumda sadece emek gücüne sahip olmanın dışında başkaca bir mülkiyeti bulunmayanların, yani emek gücünü «satmak»

31) John Rawls, *A Theory of Justice*, Oxford: Oxford University Press, 1971. Buradaki alıntı, Samuel Gorowitz, «John Rawls - Bir Adalet Kuramı» (çev. Serap Can), Kenneth R. Minogue ve Anthony de Crespigny, derl., *Çağdaş Siyaset Felsefecileri* (çev. derl. Mete Tunçay), İstanbul: Remzi K., 1981, s. 275'ten yapılmıştır.

32) G.A. Cohen, «Capitalism, Freedom and the Proletariat», Alan Ryan derl., *The Idea of Freedom, Essays in Honour of Isaiah Berlin*, Oxford: Oxford University Press, 1979, s. 9.

zorunda bulunanların çoğunlukta olduğu bir gerçektir. Dolayısıyla, piyasada mübadele ilişkisine girip girmeme konusunda, kapitalist toplumun insanları «seçme» özgürlüğüne sahip değillerdir. Yalnızca bu nedenle bile, kapitalist toplumdaki özel mülkiyet kurumu, en hafif deyimle «özgürlüğü sınırlandırmaktadır».[33]

Özgürlüğü sınırlamalardan ve zorlamalardan bağımsız olmak anlamında kullandığımız zaman anlamlı olan bu eleştirinin yanında, bireyin kendi insanî güç ve kapasitelerini gerçekleştirme ve geliştirme olanaklarının toplamı olarak özgürlüğü tanımladığımızda, kapitalist toplumun eleştirisi bir başka boyut daha kazanmaktadır. İnsanın kendi kişiliğine bağlı olan potansiyellerini gerçekleştirebilmesinin bazı koşulları vardır. Bunlar, insanın kendi emek gücünü kısmen ya da tümüyle bir başkasının emrine sunmak zorunda olmaması; kendi emek gücünü gerçekleştirebileceği araçlara sahip olması ve potansiyellerin gerçekleşmesinin ifadesi olan emek ürünleriyle bütünleşebilmesi (yani mübadeleye yönelik üretimde bulunma zorunluluğunun yokluğu).[34]

Bu koşullar kapitalist toplumda bulunmamaktadır ve yoklukları, kapitalist toplumda bazı düşünsel ve siyasal sonuçlar doğurmaktadır. Bunlardan ilki, insanın toplum içinde birlikte yaşadığı diğerlerini kendi amaçları için birer engel olarak görmeye başlaması ve bu görüş temelinde kendi «özgürlüğüne» müdahale edilmemesi talebini ileriye sürebilmesidir. İkincisi ise, piyasada değişim amacı için üretimde bulunulmasının sonucu olarak, insanın kendi yaratmış olduğu şeylerden uzaklaşması, kendi emeğinin ürünlerine kendisinden bağımsız varlıklar gözüyle bakmasıdır. Böylelikle, kapitalist toplumdaki siyasal iktidarın örgütleniş tarzı da, insanlara kendi dışlarında «nesneleşmiş» bir varlık olarak görünmektedir. Dolayısıyla devlet ile toplum birbirlerinden ayrılmış faaliyet alanları olarak kavranmaktadır.[35]

Üretim sürecinden siyasal ilişkilere dek her alana damgasını vurmuş bulunan bu «yabancılaşma» durumu, kapitalist toplum ile demokrasi arasındaki ilişkilerin bir «uyuşmazlık ilişkisi» niteliğinde kavranmasını gerektirmektedir. Kapitalizm, yarattığı yabancılaşma

33) *A.g.m.*, s. 13. Karş. C.B. Macpherson, «Zarif Mezar Taşları: Friedman'ın Özgürlük Anlayışı Üzerine Bir Not», *Demokrasinin Gerçek Dünyası*, s. 123 - 147.

34) William Leiss, «Marx and Macpherson: Needs, Utilities, and Self-Development», Alkis Kontos, derl., *Powers, Possessions, and Freedom*, Toronto: University of Toronto Press, 1979, s. 119 - 138.

35) Yabancılaşmanın bu siyasal boyutu hakkında bkz. Bertel Ollman, *Alienation, Marx's Conception of Man in Modern Society*, *Cambridge:* Cambridge Univ. Press, 1976.

durumuyla, insanların siyasete aktif ve doğrudan katılmaları anlamında bir demokrasiyle bağdaşamaz. Kapitalizmin süreç içinde yaratmış olduğu liberal demokrasinin kurumsal yapısı ise, demokrasinin özellikle katılmacı boyutunu oy vermeye indirgeyen, katılmanın —kendileri de, katılmayı önleyici «oligarşik» kurumlar niteliğinde olan örgütler dışında fazlaca mümkün olmadığı bir siyasal rejim tipidir. Bu rejimin temelinde yer alan

«Liberal özgürlük kavramı siyasal iktidarı özgürlükle çatışan bir şey olarak anlamakta ve dolayısıyla mutluluğu tümüyle ev yaşamının özel alanı içine oturtmaktadır. İktidarın geniş çapta sınırlandırılmasıyla insanlar kendilerinin seçtikleri *özel* mutluluklarının araçlarını kovalamakta serbest olurlar. Arendt, aksine, özgürlüğü siyasal iktidarın sağlıklı bir paylaşımıyla özdeşleştirmekte ve böylelikle bir kamu alanını başkalarıyla paylaşmanın coşkunluğu (anlamında) *kamu* mutluluğu kavramının sınırlarını çizmektedir. Bir kimsenin diğer insanlarla birlikte dünyayı etkilemesi anlamında iktidarda olma olanağı yaygınlaştıkça, hem siyasal özgürlüğün hem de kamu mutluluğunun etki alanının genişlemesi daha büyük olacaktır.»[36]

Hannah Arendt'in idealize edilmiş bir Antik Yunan demokrasisi temelinde kapitalizme ve liberal demokrasiye yöneltti̇ği bu eleştiri, gene aynı düşünürün kapitalist toplumun gelişme sürecinde devletin konumuna ilişkin görüşleriyle birlikte değerlendirilmelidir. Çoğu kez ileri sürülenin aksine, kapitalizmin gelişimi devlet ile toplumun ayrılması, devletin, başta iktisadi ilişkiler olmak üzere toplumsal ilişkiler alanına, bireysel özgürlükleri korumanın dışında bir müdahalede bulunmaması biçiminde gerçekleşmemiştir. Feodalizmin çözülüşünü ifade eden ticari gelişmesi, sermaye birikimine dayalı bir yeni toplumsal örgütlenme zorunluluğunu ortaya çıkarınca, iktisadî gücü ellerinde bulunduranlar (burjuvazi) siyasal iktidarı da ele geçirme mücadelesine başlamış ve başarıya ulaşmıştır. Burjuvazinin güçlü merkezi krallıklara karşı verdiği bu mücadele, negatif bir bireysel özgürlük anlayışıyla temellendirilmişse de, aslolan, sermaye birikimine dayalı kapitalist gelişmenin aynı zamanda otoritenin de tek elde yoğunlaşmasını ifade ettiğidir. «Bırakınız yapsın» cı liberalizmin gece bekçisi devlet anlayışı, kapitalist gelişmenin tarihsel gerçeğine ve sermaye birikiminin beraberinde bir «otorite birikimi»ni ve merkezi devletin güçlenmesini de zorunlu kılması olgusuna ters düşmektedir.[37]

---

36) Ronald Beiner, «Action, Natality and Citizenship: Hannah Arendt's Concept of Freedom», Zbigniew Pelczynsky ve John Gray, derl., *Conceptions of Liberty in Political Philosophy*, London: The Athlone Press, 1984, s. 353.

37) Hannah Arendt, *The Origins of Totalitarianism*, New York: Harcourt Brace, 1968, s. 145.

2) *Katılmacı Demokrasi Düşüncesi*

Kapitalist toplumdaki insanlararası ilişkilerin ve liberal demokrasinin bu eleştirisi temelinde, liberal demokrasiye alternatif olabilecek bir demokrasi modelinin ögeleri nelerdir? Bunun yanıtlanması için, öncelikle demokrasi sözcüğünde varolduğu ileri sürülen bir çelişkiye değinmek gerekmektedir. «Demokrasi ve Sanayileşme» başlıklı incelemesinde Gellner, bu çelişkiyi şöyle dile getiriyor:

> «Bir eleştirmen, halkın, halk tarafından, halk için yönetimi fikrinin bir anlamsızlık ile bir çelişki ve umutsuz bir bulanıklığın birleşimi olduğunu gözlemleyebilir. Yönetim, tanımı gereği halkın yönetilmesidir: başka ne olabilir ki? Yönetim, ayrıca, düzenin sağlanması amacı ve belki başka amaçlar için iktidarın yoğunlaşması demektir. Dolayısıyla halk *tarafından* yönetim kendisiyle çelişkilidir. İktidarın yoğunlaşması olmaksızın iktidarın yoğunlaşması anlamına gelmektedir. Ve nihayet halk *için* yönetim, genel yararın öyle veya böyle belirlenmiş olduğunu ve belirsiz olmadığını önceden kabul etmektedir ki, açık bir biçimde doğru değildir.»[38]

Gellner'ın işaret ettiği bu çelişkiler, «halk tarafından, halk için yönetim» olarak demokrasinin «liberal» versiyonunda, halkın —genel ve eşit oy ilkesi doğrultusunda— bir ülke üzerinde yaşayan herkesi kapsamına alması nedeniyle ortaya çıkmaktadır. Buna karşılık, demokrasi sözcüğünü insanlık tarihine armağan eden Antik Yunan deneyiminde halk (demos) neyi ifade ediyordu?

Aristoteles'in Politika adlı yapıtında «halk» (demos) kavramının antik çağ kent devletindeki (polis) tüm yurttaşları kapsamayıp, «yüksek kimseler, ileri gelenler (eşraf)» dışındakileri ifade etmek üzere kullanıldığını görmekteyiz. Yine aynı yapıtta, yönetimlerin sınıflandırılmasında, oligarşi ile demokrasi ayrımının temel ölçütü, mülkiyet ölçütüne göre belirlenen zenginlik ve yoksulluk kategorileri biçiminde ortaya konmakta; hemen her toplumda mülk sahibi zenginlerin azınlıkta, mülksüz yoksulların ise çoğunlukta olduğu gerçeği karşısında, demokrasinin çoğunluğun yönetimi olduğu sonucuna varılmaktadır.[39]

Görülüyor ki, demokrasi kavramının içerdiği «halk tarafından yönetim», halktan her zaman ülke üzerinde yaşayan «herkes»in an-

---

38) Ernest Gellner, «Democracy and Industrialisation», S.N. Eisenstadt, derl., *Readings in Social Evolution and Development*, Oxford: Pergamon Press, 1970, s. 248.

39) Aristoteles, *Politika* (çev. Mete Tunçay) İstanbul: Remzi K., 1975, s. 81-82 ve 116-117.

laşılmadığı gerçeği karşısında, kendisiyle çelişkili bir terim değildir. Aristoteles düşüncesinde halk kavramının kullanılış biçimi, sözü edilen çelişkiyi liberal-demokrasiye özgü bir çelişki ve dolayısıyla liberal demokrasinin temsili kurumlarıyla «profesyonel siyasetçilik»in meşrulaştırılmasının bir öğesi olarak görmemizi sağlamaktadır. Bunun yanında, yine Aristoteles düşüncesinde insanın «amaçlı eylem»de bulunan bir toplumsal varlık olarak tanımlanması, katılmacı demokrasi düşüncesinin temel ögeleri arasında oldukça önemli bir yere sahiptir. İnsanın «amaçlı toplumsal eylemi»ni yabancılaşma durumundan kurtulma olarak anlaşılan bir «özgürleşme» kavramı çerçevesine oturtarak günümüz siyasal düşüncesine aktarmak mümkündür. Nitekim, Arendt özgürlüğü siyasetin varlık nedeni **(raison d'etre)** olarak görmekte ve şöyle yazmaktadır:

> «Ender olarak —kriz veya devrim dönemlerinde— siyasal eylemin doğrudan amacı haline gelen özgürlük, aslında, insanların siyasal örgütlenme içinde birarada yaşamalarının tek nedenidir. Onsuz siyasal yaşam anlamsız olacaktır. Siyasetin varlık nedeni özgürlüktür ve [özgürlüğün] uygulama alanı eylemdir.»[40]

Arendt'in sözünü ettiği özgürlük, bireyin daha üst bir birim olan toplumla zorlayıcı olmayan birlikteliğini, yani bireyin kamusal yaşama doğrudan ve aktif bir biçimde katılabilme olanaklarını ifade etmektedir. Bu bağlamda, bireyin «özel yaşam» alanı ile «kamu yaşamı»nın birbirinden ayrılmış olduğu kapitalist topluma da olumsuz bir gözle bakıldığını görmekteyiz. Özel yaşam ile kamusal yaşamın ayrılması, bireylerin kamusal yaşama (siyasete) katılmalarının sınırlandırıldığı kapitalist toplum, özellikle teknolojik denetimin gelişmesiyle birlikte, insanların özel yaşam alanlarını kamusal gücün denetleyebilmesine olanak sağlamıştır. Bir yönüyle gündelik yaşamın sürdürülmesi bakımından pratik kolaylıklar getirmiş olan teknolojik gelişmeler, diğer yönüyle insanın özel yaşam alanının bile denetlenmesini sağlamış, bunun da ötesinde, insanların kendi yaşamlarını kendi diledikleri̇nce sürdürebilme (yani özgürce «amaçlı toplumsal eylem»de bulunabilme) olanaklarını da hemen hemen ortadan kaldırmıştır. Bu açıdan, kapitalist toplumun temsili «demokratik» kurumları yerine iktisadi ve teknolojik denetimin gücünü «yurttaşlar»ın doğrudan sahiplenebildikleri bir katılmacı demokrasi düşüncesini savunmak, ileri sanayi toplumunun temel sorunlarından biri olarak gündeme getirilmektedir.[41]

---

40) Beiner *a.g.m.*, s. 352.

41) Bkz. Jürgen Habermas, *The Theory of Communicative Action, Vol. 1, Reason and the Rationalization of Society*, Boston: Beacon Press, 1984; J. Habermas, *Toward a Rational Society*, London: Heinemann, 1977.

Günümüzün büyük ölçekli ulus-devletlerinde katılmacı bir demokrasinin pratikte nasıl gerçekleştirileceği, bu bakımdan düşünülmesi gereken bir sorun olarak ortadadır. Ölçeği küçültmek, yani ulus-devleti bir «çağdaş mitos» olmaktan çıkarmayı başarabilmek ve bunun yanında, belki teknolojinin sağladığı iletişim olanaklarından yararlanmayı becerebilmek, katılmacı demokrasiyi gerçekleştirmek için akla gelen pratik yollar arasında sayılmakta.[42] Bu noktadan daha ileriye götürülmüş pratik çözümlerin bulunmayışı, radikal düşüncenin araçlardan çok amaçları öne çıkaran ve eleştiriye öncelik tanıyan, bir anlamda «ütopyacı» niteliğinin bir sonucu olarak görülebilir. Ancak, ideolojinin «status quo»yu sürdürme işlevini üstlenen bir «yanlış bilinçlilik» biçimi olduğunu, buna karşılık «ütopya»nın toplumsal dönüşümleri hızlandırıcı «devrimci» bir içerik taşıdığını unutmamak gerek.

42) Bkz. C.B. Macpherson, *The Life and Times*, «Participatory Democray» başlıklı V. bölüm.

Piyasa ve Demokrasi

Necip ÇAKIR

GİRİŞ

İkinci Dünya Savaşını izleyen 30 yıl boyunca neredeyse tapılan Keynesci iktisat politikalarının nitelediği birikim tarzı ve bu birikim tarzına dayalı toplumsal örgütlenmeler, 1970'lerde yaşanan bunalım karşısında çaresiz kaldılar. Bu başarısızlık sağda ve solda bir dizi insanı yeni arayışlara yöneltirken, bu arayışlar yeni «parlak» fikirlerin üretilmesi ya da üzerine ölü toprağı serpilmiş eski «parlak» fikirlerin prim kazanarak, öne çıkarılması ile sonuçlandı. Liberalizm etrafında odaklaşan bu fikirler, ortak bir noktada buluştular ve demokrasinin varlığının önkoşulu olarak piyasanın ve adem-i merkezi karar alma süreçlerinin geliştirilmesinin gerekliliğinde hemfikir oldular. Piyasa ile demokrasi arasında gördükleri bu tek yönlü ilişkiyi ortaya koyarken, sıfatları arasına ordo (düzen ya da Friedman'ın ifadesiyle yasa ve düzen, bknz. 2, 50)[1] sıfatını katan yeni liberalizm bireyi yeniden çözümlemenin odağı yaparken, sol liberalizm aynı sonuca ulaşmada sivil toplumun yüceltilmesinden yararlandı. Böylece bunalımı izleyen gerici dalgaların yarattığı yılgınlık ve suskunluk ortamında uzunca bir süre meydanı boş bulanların 'yaşasın piyasa' çığlıklarından başka ses duyulmaz oldu.

Bunalımı izleyen dönemde uluslararası sermayenin yeniden yapılanması uzun sürmedi ve bu yeniden yapılanma çerçevesinde siyasal üstyapı da yeni birikim tarzının gereklerine cevap verebilecek hale getirildi. Bunun sonucunda da, IMF ve Dünya Bankası gibi kuruluşların zorlamalarıyla, uluslararası işbölümü çerçevesinde eklem-

1) Kaynaklara yaptığım göndermelerde, parantez içindeki ilk sayı, kaynağın listedeki sırasını, ikinci sayı ise sayfa numarasını ifade edecek.

lenen ülkelerde yeni liberalizm resmi politika haline gelirken, sol liberalizmin payına sistem için zarif bir düşünsel 'seçenek' olup, yeni liberal politikaların meşrulaştırılmasına dolaylı hizmet etmekten başka bir şey düşmedi.[2] Böylece piyasa olmadan demokrasi olmayacağı, bunun için de merkezi karar alma süreçleri yerine adem-i merkezi karar alma süreçlerini geçiren piyasanın temel bir gereklilik olduğu insanların kafalarına yerleştirildi.

Bu yazı ne piyasanın gerekli olup olmadığını ele alacak, ne de sol liberalizm üzerinde duracak. Yeni liberallerin iktisadi rekabetçilik olarak niteledikleri kapitalizm ve bu rekabetin arenası piyasa ile, siyasal rekabetçilik olarak niteledikleri demokrasi arasında kurdukları ilişkiyi tartışmayı hedefleyecek. İktisadi ve siyasal rekabetçilik arasında ilkinden ikincisine doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi kuran bu görüş, kapitalizmin zorunlu sonucunun demokrasi, demokrasinin önkoşulunun ise kapitalizm olduğunu öne sürüyor. Benim bu yazı çerçevesinde yapmak istediğim de, başta Hayek ve Friedman olmak üzere, yeni liberallerin görüşlerindeki içsel tutarsızlıklardan hareketle, piyasa ile demokrasi arasında bu kuramcıların öngördüğü gibi bir bütünleşmenin değil, tersine, bir karşıtlığın olduğunu ortaya koymak olacak.

Böyle önemli bir karşıtlığın sergilenmesinde kuramsal çözümlemenin tek başına yeterli olmayacağını düşündüğümden, ampirik gözlemlerin yanısıra, tarihi gelişim seyirinin de analizine zaman zaman yer verilmesi gerektiğine inanıyorum. Bu yüzden de temel olarak üç bölümden oluşacak bu çalışmanın ilk bölümünün içeriği, II. Dünya Savaşından 1970'lerdeki bunalıma kadar geçen sürede Keynescilik ve sosyal demokrasinin yeni liberal yeniden doğuşa nasıl bir uygun ortam hazırladığını ortaya koyacağım. Yeni liberal analizin odağının ve biriminin birey oluşu, bu kuramın temel ögelerinin[3] ele alınacağı ikinci bölümün birey ve bireyi tanımlayan, daha doğrusu bireylerin toplamı ile ulaşılan toplum etrafında odaklaşmasını gerekli kılıyor. Buna duyduğum gereği açıklamak için Hayek'in şu

---

2) Bu yazı çerçevesinde sol liberalizmi tartışmayı gerekli görmüyorum. Bu 42'de bulunabilir. Ama konuyla ilintili olduğu için bir noktayı belirtmeyi de gerekli görüyorum. Bilindiği gibi sol liberaller piyasa olmadan demokrasi, demokrasi olmadan da sosyalizm olmayacağını ileri sürüyorlar. Demokrasi olmadan sosyalizm olmayacağı çok açık kuşkusuz. Ama, bu yazının ortaya koymayı amaçladığı gibi, eğer sözkonusu demokrasi piyasa ilişkileri ile belirlenen güdük bir demokrasi ise, böyle bir demokrasinin sosyalizme çok yararı olmayacağı da açık.

3) Yeni liberal kuramın öğelerini ele alırken, bunu tarihi kaynaklarına kadar götürmeyi hedeflemiyorum. Bunun için bknz. 40.

sözleri yeterli sanırım: «gerçek bireycilik...... öncelikle bir toplum kuramı, insanın toplumsal yaşamını belirleyen güçleri anlamak için bir çabadır. Ancak bundan sonraki aşamada toplumun bu algılanışından siyasal kurallar türetebilir... Toplumsal olguların anlaşılmasının, tavırları ile kendisini yönlendiren ve başka insanlara yönelen bireyin faaliyetlerinin anlaşılmasından başka yolu yoktur.» (12, s. 135)

Bu zeminin hazırlanmasından sonraki aşamayı ifade eden üçüncü bölüm, demokrasi ve özgürlük havarisi geçinen yeni liberallerin aslında nasıl bir otoriter toplum özlemi içinde olduklarını ortaya koyarak, piyasa ile demokrasi arasında nasıl bir karşıtlık olduğunu sergilemek çabası etrafında odaklaşacak.

I. YENİ LİBERAL YENİDEN DOĞUŞ

Kapitalizmin tarihi gelişimi içindeki en hızlı ve sürekli birikim süreci II. Dünya Savaşı sonrasından başlayarak, 1970'lerde yaşanan bunalıma kadar geçen süreyi kapsar. Yaklaşık 30 yıl süren döneme bakıldığında, bu dönemi niteleyen birikim tarzının en temel özelliğinin, Keynesci iktisat politikaları doğrultusunda, devletin talebi yönlendirmek amacıyla ekonomiye yaptığı müdahalelerle belirlenen işlevi olduğu görülür.

Bu dönemde Keynesci politikalar doğrultusunda devlet piyasadaki etkisini (vergilerden kamu harcamalarına, kamu yatırımlarından istihdama, üretim artışından reel ücret artışına kadar) yalnızca doğrudan hissettirmekle kalmıyor, (eğitim, sağlık ve önemli ölçüde kültür vb. gibi) hizmetlerin üretimini de belirli ölçüde üstlenerek, piyasanın kapsamını da daraltıyordu. Bunların yanısıra, devlet, özel kesime kamu kuruluşları aracılığıyla ucuz girdiler sağlayarak ve en büyük tüketici olarak doğrudan ya da (transferler, sübvansiyonlar, asgari ücret gibi uygulamalarla) dolaylı talep yaratarak, yüksek kar oranlarının gerçekleşmesini de olanaklı kılıyordu. Talebin bu yönlendirilmesi ile artan tüketim, istihdamın, üretimin ve reel ücretim artışını teşvik ederken, sağlanan refah artışı da tüketimi körüklüyordu. Dolayısıyla aşırı üretim bunalımların ertelenmesi ve hızlı ve sürekli bir birikim olanaklı hale gelirken, ücret ilişkisinin kurumsallaşması ve parasal ilişkilerin dönüşmesini de sağlıyordu.[4]

---

4) Yapısal öğelere ağırlık veren tekelci devlet görüşü, devleti kapitalistler arasındaki rekabeti düzenleyen ve tekellere yarayan bir araç olarak görmüş ve ücret ilişkisinin kurumsallaşmasına ve parasal ilişkilerin dönüştürülmesine

Sözü edilen dönemde devletin ekonomiye yoğun müdahalesi ile sağlanan hızlı birikim ve refah artışı, tüm dinamiğini piyasada arayan liberal iktisat politikalarından önemli bir kopuşun ifadesiydi. Bu da dönemin yarattığı iyimserliğin etkisiyle, liberalizmin artık iktisadi ve siyasal düşünce tarihinde yer alması gerektiğini ortaklaşa paylaşılan kanı haline getiriyordu. Bunun sonucunda da «üretim araçları üzerindeki özel mülkiyete dayalı karar mekanizmasının kendi dinamiğinden hareketle beklenen istihdam düzeyini sağlamaya gücünün yetmeyeceği ve devlet müdahalesinin bunun için gerekli olduğunu» (2, s. 43) ileri süren Keynesci ilke yüceltiliyordu.

Gelişmiş ülkelerde refah devleti uygulamalarını, gelişmekte olan ülkelerde ise popülist politikaları olanaklı kılan bu hızlı birikim ve refah artışının etkileri, iktisatla sınırlı kalmıyordu kuşkusuz. Kapitalist devletin iki temel işlevinin, yani «sermaye birikimi ile bu birikimin meşrulaştırılması arasındaki çelişkilerin» (35, s. 6; 32, s. 66-67) önemli ölçüde giderilmesi ve devletin yalnızca kârlı birikimin değil, toplumsal uyumun da sağlanabilmesi için gerekli koşulları yaratıp, koruması mümkün oluyordu. Bunun gerçekleştirilmesindeki en temel etken de devlet harcamalarıydı.[5] Bu harcamaların yanısıra işleyen ideolojik koşullandırma da, devletin toplumsal sınıflardan bağımsız tüm toplumun devleti olarak nitelenip, toplumsal işlevinin gizemleştirilmesini sağlıyordu. Böylece sosyal devlet nitelemesi çerçevesinde devletin fetişleştirilmesi gerçekleştirilirken, toplumsal uyum işlevinin sürekli olarak öne çıkartılabilmesi ve sermaye birikimi işlevinin göz ardı ettirilmesi olanaklı hale geliyordu. Bunun sonucunda da «bir ekonomi politik tasarımı olarak Keynesciliğin uzlaştırıcılık görevi, devlet aracılığıyla gerçekleştirilen bir sınıflararası uzlaşma» (2, s. 43), hatta mistifiye edilmiş biçimi ile sınıflararası denge olarak yorumlamak mümkün oluyordu.

Bu sınıflararası uzlaşma temelinde güçlenen sosyal devlet fetişizmi geniş ölçekli sivil ve siyasal hakların sınıf başatlığı ile uyum içinde kalmasını ve bunların işleyişinin sınıf hakimiyetinin yumu-

---

devletin yaptığı katkıyı gözardı etmiştir. «Ücretli sınıfın tüketim tarzını kapsayan toplumsal üretim ilişkileri şebekesinin yokluğu, tüketimin finanse edilmesinin toplumsallaştırılmasına, metalar olarak üretilmiş şeylerin işlevsel kullanımına ve koruma ve sigortaya yapılan harcamalara yol açan nedenlerin dikkate alınmasını olanaksız kılar» 2, s. 26-29).

5) Sözü edilen devlet harcamaları, kârlı özel birikimi gerçekleştirme amacı ile yapılan toplumsal harcamalar ile emeğin yeniden üretim maliyetini düşüren toplumsal tüketim harcamalarından oluşan toplumsal sermaye harcamalarının yanısıra, toplumsal uyumun sağlanarak, devletin meşrulaştırılması amacına hizmet eden toplumsal harcamaların birleşimidir. Bknz. 35, s. 6-9.

şatılmasına yardımcı olmasını sağlamıştır. Böylece hakim sınıfın başatlığını varolan demokratik kuruluşlar ve bunlar aracılığıyla gerçekleştirilen demokratik katılımla diktatörlüğe gerek kalmadan yeniden üretmesi mümkün olmuştur.

Yoğun ideolojik koşullandırma ile beslenen böyle bir süreç içinde nedensellik ilişkilerinin insanların düşüncelerinde tersyüz edilmesi ve örgütlü sınıf mücadelesinin gerekli kıldığı demokratik katılım sonucunda elde edilen sınıflararası uzlaşmanın, bir sonuç değil bir neden olarak algılanması hiç de zor değildir. Dolayısıyla sınıf mücadeleleri sonucunda örgütlenme özgürlüklerinin elde edilmesi ve bu özgürlüklerin sınıf mücadelesini demokratik katılımla desteklemesinin sonucunda çoğunluğu oluşturan ücretlilerin toplumsal artık değerden pay taleplerinin ürünü olan refah devleti uygulamaları, pederşahi sosyal devletin bir ihsanı olarak algılanır. Böylece başat sınıfın çalışanların örgütlü mücadelesi sonucunda tehlikeye giren sistemi yeniden üretebilmek için refah devleti uygulamalarına zorlanması[6] ve bu uygulamaları aslında temel amacı olan birikim içinde eritip, yoğuracak yeni bir yapılanmayı gerçekleştirmek zorunda kalması gözardı ettirilir. Bunu izleyerek bir yandan sınıflararası uzlaşma hakim sınıfın iyiniyetinin bir göstergesi olarak algılanırken diğer yandan da sınıf mücadelesinin kazanımların devlet tarafından verildiği ve dolayısıyla sınıf mücadelesine gerek kalmadığı yanılsaması filizlenir. Bunun peşinden sınıf mücadelesinden ve bunu zorunlu kıldığı örgütlenmeden beklenenler, giderek (iki yıllık toplu sözleşmeler, tarımda taban fiyatlar, asgari ücret vb. uygulamalar) pederşahi devletten beklenilir hale gelir. Böylece süreç içinde sınıf mücadelesi ve bunun için gerekli örgütlenmeler gevşerken, giderek devletin verdiği kadarıyla yetinilir ve örgütlenmeden kopmuş bireyler olarak devletin kanatları altına sığınmaktan başka çare kalmaz.

Sonuçta kapitalist ve sosyalist sistemlerin karma ekonomik yapı çerçevesinde yakınlaşması teorileri ile birlikte, bu sistemin işçi sınıfının çıkarları ile en uyumlu sistem olduğu, bu yüzden de sınıf mücadelesine gerek kalmadığı kolaylıkla iddia edilir. Böylece bir yandan toplumsal sınıflardan bağımsız tüm toplumun devleti yanıl-

---

6) «Toplumsal hizmetlerin yaygın bir biçimde sağlanması da demokratik oy hakkından bağımsız olarak her nasılsa çıkacaktır ortaya. Bu hükümetlerin devletin ayakta kalabilmesi için tehlikeli olan işçi sınıfının hoşnutsuzluklarını gidermek üzere duydukları zorunluluk nedeniyle ortaya çıkacaktı. Refah devletini bu amaçla öneren kişi, Alman İmparatorluğu'nun muhafazakâr şansölyesi, ve kendi hiç de büyük bir demokrat olmayan Bismarck'tı» (22, s. 17).

sanması pederşahi sosyal devlet fetişizmi çerçevesinde pekişirken, diğer yandan da ideolojinin sonunun geldiği ve devrimci laflara gerek kalmadığı, sosyal reformlar temelinde pragmatizmin hakim olduğu yeni bir dönemin başladığı fikrinin yükselmesi için elverişli zemin oluşur. (bknz. 31, s. 67) Böyle nurlu ufuklar altında genel refah artışının süreceği, demokratikleşmenin gelişeceği ve bunun da en temel garantisinin devlet olacağı inancının yerleşmemesi için neden yoktur. Bu da bir yandan çalışanların gücünün, onların örgütsüzleştirilmeleri ve bireylerin atomize olmaları sonucu kırılmasına neden olurken, öte yandan da büyük ölçekli devlet harcamaları ile devlet gücünün merkezileşmesine yol açar. Böylece devletin zaman içinde çalışanların taleplerine set çekebilecek dirençe sahip olması mümkün olur.

Nitekim 1970'lerde yaşanan bunalımla birlikte bu gücün nasıl kırılmış olduğu apaçık ortaya çıkmıştır. Bunalım karşısında Keynesci politikaların umutsuz çırpınışları ile puan toplayan yeni liberalizm, bunalıma karşı dört elle sarılınan umut haline gelmiş ve tek örgütlü tepkiyle karşılaşmadan, yeni liberal iktisat politikaları ile birleşen yeni sağ saldırıyı başlatabilmiştir. Bunu yaparken de hem sosyal devlet uygulamalarının örgütlenmeleri çözüştürüp, kitleleri bireyselleştirmesinden, hem de devlet harcamaları ve müdahalesi ile devletin gücünün merkezileşmesinden sonuna kadar yararlanmıştır. Bununla da yetinmeyip, sermayenin geçirdiği bunalımdan sonra yeniden yapılanmasını sağlayacak çerçeveyi kurarken, yeni birikim tarzının gereksinimlerine yanıt verecek yeni bir rejim kurmak üzere, siyasal üstyapıyı da yeniden örgütlemiştir.

Siyasal üstyapının bu yeniden örgütlenmesinden devlet de payını almakta gecikmemiş ve «özgür piyasa, güçlü devlet» sloganı bu döneme damgasını vurmuştur. Böylece devlet müdahalesine görünüşte karşı çıkan yeni liberalizm, bu müdahaleden vazgeçmek ya da gücünü azaltmak yerine, piyasa mekanizmasını tüm toplumsal alanlara yaymaya yönelmiştir. Bunu da devletin müdahalelerinin piyasa düzenini olumsuz etkilemenin yanısıra, bireyi de bağımlılaştırdığını vaaz ederek yapmıştır. «Bireylerin ya da grupların durumu hükümetin faaliyetlerine ne kadar bağımlı duruma gelirse, bu bireyin ya da grupların kabul edilebilir bir dağılım adaletini hedeflenmesi yolundaki ısrarları o denli çok olur. Hükümetler de peşin hükümlü bir arzulanır dağılım kalıbını ne denli çok gerçekleştirmeye çalışırlarsa, farklı birey ya da grupların durumlarını kendi denetimleri altına almaya o denli çok gerek duyarlar. Sosyal adalet inancı da siyasal etkinliğe egemen olunca da bu süreç giderek totaliterleşir» (11, s. 68). Böyle bir gereklilik sonucunda da yalnızca iktisadi

ilişkilerin değil, siyasal ilişkilerin de piyasanın gerekleri ile uyum içinde olmasının sağlanması kolaylaşır.

Sosyal devlet anlayışının hazırladığı bu uygun zemin üzerinde, çözüşmüş örgütlenmeler toplumsal sorunların, başarı ve başarısızlıkların bireyselleştirilmesine engel değilken yeni liberallerin uzun vadede refah için herkesin fedakarlık yapmaları gerektiğini iddia etmeleri. Bu çerçevede herbiri reel ücret azalışları anlamına gelen kemer sıkma önlemleri birbirlerini izlerken, en büyük fedakarlık demokrasiden yapılmış ve demokratik örgütlenmeler temelinde siyasal katılımı gereksiz kılan, belirli zamanlarda yinelenen güdük bir oylama mekanizmasına dönüşmüştür. Böylece kapitalistler arasında ve kapitalistler ile işçiler arasında rekabet ile belirlenen kapitalist yasalar doğrultusunda işleyişin önünde hiçbir engel kalmamıştır. Bu birikim de «her koyunun kendi bacağından asıldığını» savunan bireyselleştirme ile birlikte anarşik işleyen piyasa mekanizmasının gerekleri ile uyumlu hale gelmiş ve bunun garantisi de bu birikim tarzında otoriter/teknotrat bir niteliğe bürünmüş olmuştur.

Dolayısıyla, tarihsel olarak kanıtlanmış bir gerçeklik bir kez daha ortaya çıkmış ve daha ileride ayrıntılı olarak sergileneceği gibi kapitalist yasalara göre işleyen piyasanın gerekleri ile demokrasinin bağdaşamayacağı açıktır. Bunun sonucunda da toplumsal örgütlenmeler ve demokratik katılım önemini yitirirken, bireylerin üzerinde ne toplumun, ne de toplumsal belirlenimin etkisi kalmış, herhangi bir sınıfa, gruba ve ideolojik belirlenime bağlı olmayan kendi soyutluğu içindeki birey sürekli olarak öne çıkarılmıştır. Bireyin yeniden toplumsal çözümlemenin birimi ve odağı ve toplumun da bireysel parçalardan oluşan bir bütün olarak algılanmasıyla birlikte, otoriter/teknokrat devletin himayesi altındaki toplumun örgütlenme biçimi ekonokrasiye[7] dönüşmüştür.

II. YENİ LİBERALİZMİN TEMEL ÖGELERİ

Birey, Rekabet ve Piyasa

Bir üretim tarzı olarak kapitalizmi, kendisine öngelen üretim tarzlarından ayıran maddi yaşamın üretimi ve yeniden üretiminde siyasal otorite, gelenek, topluluk, mezhep, grup vb. belirlenimlere ve bu belirlenimlerden kaynaklanan zora gerek kalmamasıdır. Aynı

7) Ekonokrasi terimini 41'den ödünç aldım.

özgüllük toplumsal artığın mülk edinilmesinde de çıkar ortaya ve daha önceki toplumsal kuruluşlarda olduğu gibi statü, gelenekler, din, siyasal zor gibi iktisadın dışında belirlenmiş eşitsizlik ve bağımlılıkla toplumsal artığın sahiplenilmesine ihtiyaç duyulmaz.

Bu üretim tarzında insanların iktisadi alan dışındaki tüm bağlardan kopmuş özerk bireyler olmaları, toplumsallaşmanın bu alan içinde kurulan ilişkilerle sağlanmasını gerekli kılar. Bu çerçevede metanın ürünün evrensel biçimi haline gelmesi üretimin kullanım yerine değişim için yapılması ile birlikte, genelleşen değişim en temel toplumsal ilişki olur. Bireylerin kendi özerk iradeleriyle aldıkları kararlar doğrultusunda yaptıkları değişim de, yalnızca bu değişime konu olan malların eşitlikçi mübadelesini değil, mülkiyet haklarını karşılıklı olarak tanıyan hukuki bir eşitlik ilişkisini de ifade eder. Dolayısıyla, metaların değişimi ile kurulan toplumsal ilişkilerin insanlarla nesnelerin ilişkisi olarak algılanıp, şeyleştirilmesi ile birlikte, bu biçimsel eşitlik ve özgürlük ilişkisinin altında yatan hakimiyet/bağımlılık ilişkileri gizemlileştirilir. Bu da kendi soyutluğu içinde izole edilmiş, yabancılaşmış bireyin yüceltilip, toplumsal analizin birimi ve odağı haline getirilmesi ile sonuçlanır.

Böylece tüm insan davranışlarını simgelediği varsayılarak soyut bir toplumsal kategori haline getirilen birey ve bireyle özdeşleşen eşitlik, özgürlük ve mülkiyet hakkı tüm zaman ve mekanlara genelleştirilip, evrenselleştirilerek, belirli bir tarihsel döneme karşılık geldiği tamamen göz ardı ettirilir. Bu da doğanın insan iradesinden bağımsız, sürekli bir düzene sahip olması gözleminden hareketle, toplumsal düzeni insan iradesinin getirdiği kısıtlamalardan bağımsız ve sürekli kılacak evrensel yasalar biçimindeki hak, özgürlük ve davranışların neler olduğunun keşfedilmesini olanaklı kılan zemini verir.[8]

Dolayısıyla, **toplumun tarihi gelişim süreci içinde bir kesit kendi soyutluğu içinde ele alıp, bu kesitin özgüllükleri tüm zaman ve mekanlar için genelleştirilmiştir.** Bunun sonucunda da bireyler bir şekilde özgürleşip,[9] geçmişin bağlarının koyduğu sınırlamaları

---

8) Bu konuda bknz. 17, s. 18-22. Katouzian bu çerçevede Descartes'ın «düşünüyorum, öyleyse varım» deyişiyle dile gelen Kartezyen öznellik dış dünyanın gözlemlenmesinin ürünü olan akılcılık ve ampirisizm gelenekleri ile modern fizik ve astronominin gelişmesinin ortaya çıkardığı mantıki tümdengelim sürecinin bu arayışı ve «keşfi» olanaklı kıldığını belirtiyor.

9) «Rekabet içinde her şey tersine çevrilmiş göründüğünden, bu bireylerin bilincinde de böyle olur» diyor Marx (29, s. 225) ve Grundrisse'de devam ediyor «serbest rekabetle özgür kılınan bireyler değildir, daha ziyade sermayedir özgür kılınan. Sermayeye dayalı üretim gerekli oldukça, yani toplumsal

aşmışlar ve fiziksel ve düşünsel potansiyellerini ortaya koyabilecek hale gelmişlerdir. Bunun nasıl gerçekleştiğinin önemi yoktur. Bu zaman boyutsuz kesitte önemli olan bireylerin fiziksel ve düşünsel potansiyellerini harekete geçirmeleri sonucunda neler elde ettikleri ve evrenselleştirilen akılcı ve iktisadi davranışla **kişisel çıkarlarını nasıl yüceltmeyi başardıklarıdır.**

Kendi kişisel inisiyatifleri ile bireysel potansiyellerini harekete geçiren bireyler, çabalarını yönlendirecek, bu bireysel çabaları belirleyen farklı bireysel amaçların çatışmasını engelleyip, uyum içine sokacak bir toplumsal düzenleme ilkesine de gerek duyacaklardır. Bireylerin farklılaşan amaçlarını gerçekleştirirken, diğerlerinin de amaçlarına hizmet etmesini sağlayarak çatışma olasılığını ortadan kaldıran ve iktisadi yaşamda zorlayıcı müdahaleleri gereksiz kılan bu ilke **rekabet** olacaktır. Böylece bu toplumun varlığı için gerekli olan sözleşmenin en temel ögesi haline gelen rekabet toplumsal düzenin sürekliliğinin sağlanması ve bireylerin kişisel özgürlüklerinin ve potansiyellerinin gerçekleştirilmesinde belirleyici bir öğe olacaktır.[10]

Bireylerin kendi potansiyellerini gerçekleştirmek üzere akılcı ve iktisadi davranışları, bu potansiyellerini en iyi ortaya koyabilecekleri alanları seçmelerini zorunlu kılacaktır. Bu da işbölümü ve uzmanlaşmayı beraberinde getirecektir. Bu çerçevede bireylerin farklı ama herbiri doyumsuz potansiyellerini gerçekleştirme istemleri, bu-

---

üretim gücünün gelişimi için en uygun biçim sermaye olduğu sürece, sermayenin saf koşulları içinde bireylerin hareketi onların özgürlüğü gibi görünür» (28, 650).

10) Toplumsal düzenleme ilkesi olarak algılanışı ile birlikte rekabet, nasıl ortaya çıktığının ve nasıl toplumsal değişimlere yol açtığının önemini yitirdiği tarihsiz, zaman boyutsuz, kendini sürekli yineleyen ve böylece varlığını sonsuza dek sürdürebilen, varlığı işleyişi ile açıklanan bir ilke haline gelmiştir. Halbuki Marx'ın belirttiği gibi çok aldatıcıdır bu. «Rekabet...sermayeye öngelen üretim tarzlarına özgü sınır ve engellerin tarihi olarak yadsınması gibi görüldüğünden, tarihsel bir bakış açısından Fizyokratlar tarafından oldukça doğru bir biçimde 'bırakınız yapsınlar, bırakınız geçsinler' olarak adlandırılıp, geliştirildiğinden, bu tamamıyla olumsuz yanıyla, yani tamamıyla tarihsel yanıyla hiç ele alınmamış, bu da özgür bireylerin karşılıklı iticiliği ve çekiciliği ve böylece de tüketim ve değişim alanlarında özgür bireyciliğin mutlak varlık tarzı biçiminde yalnızca kendi bireysel çıkarları ile belirlenen, kısıtlayıcı bağlardan kurtulmuş bireylerin fikir ayrılığı olarak algılanması biçimindeki daha da büyük saçmalığa yol açmıştır» (28, s. 649 - 650). Bunun sonucunda da rekabet her yerde baş gösterir. Rekabet dışsal koşullar aracılığıyla açıklanmıştır. Görünüşte olumsal bir nitelik taşıyan bu dışsal koşulların zorunlu bir gelişmenin dışavurumundan başka bir şey olmadıklarını ekonomi politik bize öğretmez» (26, s. 152).

nun için gerekli metalar biçimindeki maddi edinim nesnesi yeterince sağlanamayacağından, kıtlık sorununu doğuracaktır. Bu kıtlık sonucunda da farklı bireysel potansiyellerin farklı etkinlikte gerçekleşmeleri kaçınılmaz olacaktır. Ama hangi metalarda ve bunların ediniminde kıtlık olacağı önceden bilinemeyeceği için, rekabet süreci bu «ilahi» işleyişin temel mekanizmalarından biri haline de gelecek[11] ve «rekabetin kullanımının akılcı bir meşrulaştırılması, rekabetçilerin faaliyetlerini belirleyen gerçekleri önceden bilmememiz zemininde» (9, s. 255) yapılacaktır.

Tüm üretimin değişim için yapıldığı ve ürünün meta biçimini aldığı bu yapı içinde bireylerin akılcı ve iktisadi davranışlarıyla potansiyellerini eşitlik, özgürlük ve rekabet içinde gerçekleştirmelerinde ulaştıkları **etkinliğin derecesinin sınanacağı bir arenaya** gerek duyulacaktır. Bu da, bu zaman boyutsuz kuramsal yapı içinde nasıl ortaya çıktığı ve geliştiği belirsiz olan piyasa olacaktır. Böyle bir çerçevede elde edilen etkinliğin piyasada sınanmasında kullanılabilecek tek ölçüt metaların birikimi olacağına göre, mülk edinme tutkusu,[12] tarihsel niteliği gözardı edilerek, yalnızca tüm zaman ve mekanlara değil, tüm insanlara da genelleştirilen en temel itki olacak-

11) McNulty'nin belirttiği gibi «ekonomi kuramında rekabet etmek, fiilin (birlikte aramak olan) etimolojisine karşın, genellikle bağımsız hareket etmek anlamındadır» (30, s. 654). Bu yüzden de burjuva iktisadında «bireyin durumu Newton mekaniğinin atomlarınınkine benzer bir rol oynar» (37, s. 6). Bu bağımsız davranmanın kapitalizmin erken aşamalarında daha önceki üretim tarzlarının bağlarından kurtularak, «özgür» kılınmanın saçma uzantılarından biri olduğu kanısındayım. Halbuki Marx'ın belirttiği gibi bu «serbest rekabetin insan özgürlüğünün nihai gelişimi ve serbest rekabetin yadsınmasının, bireysel özgürlüğün ve bireysel özgürlüğe dayalı toplumsal üretimin yadsınmasına eşit olduğu yolundaki görüşün saçmalığıdır. Bu sınırlı temel üzerinde-sermayenin hakimiyeti temeli üzerinde-özgür gelişmeden başka bir şey değildir. Dolayısıyla bu tip bir bireysel özgürlük aynı zamanda tüm bireysel özgürlüğün en mükemmel askıya alınışı, bireylerin arasındaki ilişkilerden bağımsız olan şeylerin nesnel güçlerinin, hatta nesnelerin aşırı etkisinin, biçimini varsayan toplumsal koşullar altında bireyciliğe en kesin boyun eğdirmedir» (28, s. 652).

12) Macpherson bu çerçeveye oturmuş bireyciliği 'sahiplenici bireycilik', bu bireycilik anlayışının geçerli olduğu toplumu ise 'sahiplenici piyasa toplumu' olarak niteliyor. Bu konuda bknz. 47 ve 48. Bu mülkiyet kavramı da yalnızca maddi olarak mülk edinimiyle sınırlı değildir. Locke'a göre bir insanın karar verebilmesinin önkoşulu olan mülkiyeti, kendi fiziksel güç ve çalışma kapasitesi (emeği) ile de gerçekleştirebilir. Üstelik mülkiyet hakkı da bu çerçevede meşru kılınır. Çünkü insan emeği aracılığıyla kendi kişiliğini ürettiği nesneye iletir ve nesneler üzerinde kendi emeğinin harcanması, o nesneleri kendinin bir parçası yapma olanağını verir. Bu konuda bknz. 18, s. 162. ve 38, s. 485 - 487.

tır. Bu genelleştirmeden adem-i merkeziyetçi karar alma mekanizmaları ve bunu olanaklı kılan kurumsal yapı olarak piyasa da nasibini alacak, bunlar da evrenselleştirilecektir.

Böylece başlangıçta sözü edilen eşitlik ve özgürlüğün gerçek niteliği ortaya çıkacak ve bunun maddi edinim de eşitlik ve özgürlük değil, bireysel potansiyelleri gerçekleştirme de eşitlik ve özgürlük olduğu açığa çıkacaktır. Bunun sonucunda da yalnızca mülkiyet farklılaştırmasının meşrulaştırması kolaylaşmayacak, mülk edinmede eşitsizlik de savunulabilecektir. «Eşitsizlik sadece acınacak bir durum değil, tersine çok da sevindirici bir durumdur, kısacası zorunlu bir durum» (2, s. 49). Bunun sonucunda da Darwinci ayıklama ya da doğal ayıklama süreci olarak nitelenen rekabetin,[13] bu deneme yanılma süreci içinde devreye girmemesi ve alabildiğine işleyip, en dayanıklı ve güçlü olanlara, yani bireysel potansiyellerini en etkin gerçekleştirenlere yaşama hakkı tanıyıp, diğerlerinin ortadan kaldırılmasına engel olacak hiç bir şey yoktur.

Böyle bir çerçeve rekabetin varlığı ve Darwinci ayıklama mekanizmalarının işleyişi ile de yetinemez. Bunların varlığının yanısıra rekabetin sürekli olması ve piyasanın da kesintisiz değişim içeren bir süreç haline gelmesi de gereklidir. Bunun önkoşulu ise bireysel potansiyelleri gerçekleştirmek üzere yapılan planların uyumsuzluğu ile sistemde beklenmeyen şokların birarada varolması ile açıklanan ve rekabet sürecine içkin olan belirsizliktir.

Bireyler arasında ayıklama mekanizmalarını sürekli kılan bu belirsizlik bir toplumsal örgütlenmenin temel koşullarından biri olarak nitelenen eşitsizliğin kesintisiz olması için de gereklidir. Çünkü tarihsiz, varlığını kendini sürekli yineleyerek koruyan, bunun sonucunda da varlığı işleyişi ile açıklanan rekabetin[14] dinamik bir süreç olması, beraberinde durağanlığı getirerek, rekabeti aksatacağı ileri sürülen eşitlik ile bağdaşmaz. Dolayısıyla, belirsizliğin yokluğunda sistemdeki beklenmeyen şokların anında ayıklanması ve planlardaki uyumsuzluğun zaman içinde giderilmesi ile birlikte temel dinamizm

13) Friedman, rekabetin Darwinci bir doğal ayıklama sürecini temsil ettiğini ifade ediyor ve bunun kâr ve fayda maksimizasyonuna dayanan neoklasik modelle aynı sonuçları vereceğini belirtiyor. Yani kâr ve fayda maksimizasyonunu doğru dürüst beceremeyenler ya da aynı anlama gelmek üzere, çevrelerine rakiplerinden daha iyi uyum gösteremeyenler, en güçlü ve dayanıklıların varlığını sürdürebileceği sistemden Darwinci ayıklama mekanizmaları ile ayıklanacaklardır. Bu konuda bknz. 3, s. 114 - 119.

14) Burada McNulty'nin belirttiği gibi rekabet kavramıyla ilgili bir belirsizlik vardır ve birbirinden ayrılması gereken rekabet kavramıyla, rekabetçi piyasa düzeni içiçe geçirilmiştir. Bknz. 30, s. 641 - 643.

unsuru olarak nitelenen eşitsizliğin duraksaması ve rekabetin aksaması sonucunda göreli de olsa bir eşitliğin ortaya çıkması kaçınılmaz olacaktır. Bu da bir kez gerçekleşince, insanlara eşit davranmanın ötesinde eşit yapmak için bir neden görmeyen gerçek bireycilik, herhangi bir toplumsal örgütlenmeyi gerçekleştirebilmek için insanlara farklı davranmak «zorunda» kalacaktır. (12, 141, 152) Böyle bir ayırımcılığın nereye varacağını kestirmek çok güç değil.

Sözü edilen belirsizlik, yeni liberal çözümlemede çok belirleyici bir öğe olan kendiliğindenlik ile de yakından ilintilidir. Bu ekolün önemli temsilcilerinden biri olan Lachmann'a göre insanların güdüleri psişik süreçler ile belirlenirken, planlar ve amaçlar genellikle kendiliğinden oluşur ve daha önceden varolan hiçbir şeye tekabül etmezler. Dolayısıyla, amaç ve planların oluşumunda güçlü bir kendiliğindenlik ve belirsizlik vardır ve bunlar yalnızca arzulanır değil, gereklidir de bu çerçevede. Çünkü plan ve amaçların kurumsallaştırılmasına yönelik herhangi bir sistematik etki ancak bu kendiliğindenlik ve belirsizlik ile giderilebilir.[15] Böylece belirsizlik ile bütünleşen kendiliğinden faaliyet genelleştirilip, piyasa mekanizmasında deneme yanılma ile erişilen süreç sürekli kılınırken, bu kesintisizlik insan iradesi ve çabasının devamlı işleyişinin ifadesi haline gelir.

Rekabetin işleyişinin ve sürekliliğinin olanaklı kıldığı bir başka etken de, bireylerin potansiyellerini gerçekleştirme de sahip oldukları varsayılan fırsat eşitliğidir. Burada, fırsat eşitliğinin mutlak bir eşitlik olmayıp, yeteneklere açık bir kariyer olduğu ısrarla vurgulanır (13, s. 84. 5, 163)[16] Dolayısıyla Rockefeller ile Taylorist bir üretim süreci içinde tüm işlevi vidaları sıkmak olan bir işçinin kendi potansiyellerini gerçekleştirmede fırsat eşitliği bakımından hiçbir

---

15) «Katallaksi ya da kendiliğinden piyasa düzeninde hiç kimse herbir katılımcının ne elde edeceğini öngöremez. Belirli insanların elde edecekleri sonuçlar da hiç kimsenin isteği doğrultusunda belirlenemez. Ne de herhangi bir kimse belirli insanların belirli şeyler elde etmesinden sorumludur.» (13, s. 367).

16) Friedman fırsat eşitliğinin özgürlüğün önemli bir parçası olduğunu ileri sürerek, bunun özdeşleşme anlamına gelmediğini ve yaşamın adil olmadığını ucuz bir demogojiyle savunurken, şans faktörünün etkisini Rusya, Çin vb. «terör» ülkelerinde ve ABD'de doğmak, Marlen Dietrich gibi bacaklara, Muhammed Ali gibi güçlü yumruklara sahip olmak gibi «ciddi» bilimsel kategorilere bağlı olarak açıklıyor. Olaya fırsat eşitliği açısından bakıldığında SSCB'de bırakın politbüro üyesini, bir işçinin çocuğu olmak ile New York Harlem'de zenci olarak doğmak kıyaslanabilir. Adil olmayan yaşam bazı güzellik ve üstünlüklerin bazı insanlarda toplanmasıyla da sonuçlanabilir. Örneğin Muhammed Ali, Marlen Dietrich gibi bacaklara sahip olsa, güçlü yumruklarına kimbilir ne denli zarif ayak oyunları ekleyebilirdi. Bu ciddi bilimsel tartışmalar için bakınız 5, s. 160-169.

«farkı» yoktur bu kuramda. Bu noktada nedense bir esnekliğe gerek duyulur ve yeteneklere uygun faaliyette bulunması olarak nitelenen fırsat eşitliği çerçevesinde, bu yeteneklerin ve geçmiş birikimlerin elde edilmesinde şans, fiziksel ve toplumsal çevre koşulları gibi son derece «bilimsel» etkenlerin rol oynadığı ileri sürülür. Ama bu bile fırsat eşitliğinin yalnızca bireysel potansiyellerin gerçekleştirilmesinde değil, bu eşitliğe sahip olduğu varsayılan tüm bireyler arasındaki değişim ve sözleşmelerin yürütülmesi ile mülk ediniminde söz konusu olmasıyla çelişmez.

Böylece fırsat eşitliğini belirleyen yeteneklerin oluşumundaki eşitsizlikler de rekabetin sürekli olmasına hizmet ederken, kendiliğindenlik, belirsizlik ve Darwinci ayıklama mekanizmaları ile ifade edilen piyasa mekanizmasının anarşik işleyişinin meşrulaştırılmasının ötesinde yüceltilmesinin önünde engel kalmaz. Bu çerçevede sistematik etkilerle bireysel faaliyetlerin kurumsallaşmasına tepki gösterilirken, kendi içinde bir bütün haline gelip, soyut bir toplumsal kategoriye dönüşen bireyin tüm insanlığa genelleştirilmesi ile davranışlarının, güdülerinin ve gereksinimlerinin kurumsallaşmasının önemi yoktur. Çünkü fırsat eşitliğini belirleyen yeteneklerde, bireysel potansiyellerde mülk ediniminde ve piyasadaki eşitsizlikler, bu aşırı güdükleşmiş insan davranışlarının yöneltebileceği tek amaç mülk ediniminden, nasıl gerçekleştiği belirsiz de olsa, bir amaçlar çeşitliliği türetme mucizesini gösterir. Bu amaçların çeşitliliği de olmalarıdır. Böylece insanlar arasındaki işbirliği sonucunda, insanlar temel taşlarından biri haline gelir.

Kendiliğinden Piyasa Düzeni (Katallaksi) ve Metodolojik Bireycilik

Rekabet, belirsizlik ve kendiliğindenlik ile nitelenen bu düşünce sistemi içinde farklı bireysel potansiyellerden kaynaklanan amaçların çeşitliliğini koruyup geliştirecek bir yapıya gerek duyulur. Tüm toplumsal ilişkilerin iktisadi alan içinde kalıp, iktisadi ilkelerle belirlenmesine karşın, bu yapının ekonomi olmasına olanak yoktur. Çünkü bu görüşe göre ekonomi «rekabet içindeki amaçlar arasında, bunların nisbi önemlerine bağlı olarak bileşik bir plan çerçevesinde veri bir amaçlar kümesinin dağıtıldığı bir faaliyetler bileşkesinden oluşur» (8, s. 107). Halbuki «piyasa tarafından yaratılan kendiliğinden düzen, hiç de böyle bir şey değildir... Böyle bir kendiliğinden düzen genel düşüncenin daha önemli olarak nitelediği gereksinimlerin, daha önemsiz olanlardan önce giderilmesini garantileme-

diği için farklıdır... Piyasanın kendiliğinden düzeninin ya da katallaksinin yararları iki tanedir; bu düzen içinde kullanılan bilgiler, tüm üyelerin bilgileridir. Hizmet ettiği amaçlar tüm çeşitliliği ve karşıtlığı içinde bu bireylerin farklı amaçlarıdır» (9, s. 257-258). Böylece «piyasanın düzeni ortak amaçlara değil karşılıklılığa, yani katılanların karşılıklı yararı için farklı amaçların uzlaştırılmasına dayanır» (13, s. 366) ve bu düzenin en temel üstünlüğü de burada yatar. Halbuki piyasa düzeninin belirli bir öncelik içinde farklı gereksinimleri tatmin etmesi gerekli bir ekonomi olarak yanlış yorumu, düzenleme amacıyla bir dizi müdahaleyi beraberinde getirir. Çeşitliliğin yarattığı zenginlik içindeki bireysel amaçların gerçekleştirilmesi açısından bundan daha büyük bir tehlike olamaz.

Bu noktadan hareketle Hayek ekonomi ile kendiliğinden piyasa düzeni (katallaksi) arasındaki ilişkiyi ilkinin amaçlara yöneldiğini (teleokratik), ikincisinin ise yasaların yönetimi altında olduğunu (nomokratik) belirterek açıklar. Böylece kendiliğindenlik ile düzeni biraraya getirmekle yetinmeyen, bunlara bir de yasaların yönetimini katan Hayek, katallaksiyi herbiri belirli bir amaçlar hiyerarşisine tekabül eden birçok ekonominin bir piyasada karşılıklı uyumu sonucunda ortaya çıkan bir düzen olarak niteliyor. (8, s. 108-109)[17] Bu da «katallaksinin mülkiyet, sözleşme ve haksız fiil yasaları içinde hareket eden insanların aracılığıyla, piyasa tarafından yaratılmış belirli bir kendiliğinden düzen» (8, s. 109) olmasını ifade ediyor. Bunu gerçekleştiren de meta üretiminin gelişmesi, yani üretimin değişim için yapılması sonucunda meta üretiminin genelleşen değişimi zorunlu kılmasıdır.

Genelleşen değişim ile mümkün kılınan «değişik bireylerin nihai amaçları üzerinde andlaşmaya varmasalar bile birbirlerine yararlı olmalarıdır. Böylece insanlar arasındaki işbirliği sonucunda, insanlar gruplar halinde ortak amaçları paylaşır ve bu amaçları paylaşmayan ve farklı ortak amaçlara sahip insanlarla çatışırlar», (8, s. 110). Ama kendiliğinden piyasa düzeni (katallaksi) ve bunun üzerinde yükselen 'açık' ya da 'büyük' toplum, değişim diye anılan sihirli bir değnek aracılığıyla düzen, yasalarla yönetim ve kendiliğindenlik gibi nitelemeleri biraraya getirmekle yetinmez. Temel üstünlüğünü ve

---

17) Hayek 13'te aynı tanımı verdikten sonra, şöyle devam ediyor: «Rekabet içindeki farklı amaçlarımıza ilişkin bir bakış açısının farklı kaynaklardan sağlanan kullanımının belirlediği bir uyumlu kararlar sistemidir Katallaksi Bu tanımdan hareket ederek, kendiliğinden piyasa düzeni ya da katallaksiyi bu tip ekonomilerin içiçe geçmesi olarak niteleyip, en temel özelliğinin tek bir amaçlar hiyerarşisine dayanmaması olduğunu ifade ederek, özgür ya da açık (büyük) toplumu, bunun üzerine oturtuyor. Bknz. 13, s. 367 - 368.

gücünün kaynağını da «yalnızca kendi amaçlarımızı gerçekleştirmek üzere diğer insanların hedeflerinin gerçekleşmesine, onlarla aynı hedefleri paylaşmadan, hatta onları tanımadan, yardımcı olmamızdan alır» (8. s. 110). Dolayısıyla katallaksi bireylerin farklı kişisel potansiyellerinden kaynaklanan çeşitlilik içindeki amaçlarını uyum içine sokarak, değişim, işbölümü ve rekabet aracılığıyla herkesin bundan yararlanmasını olanaklı kılmak üstünlüğüne sahiptir. Bu bağlamda katallaksi üzerinde yükselip, «büyüklüğünü» amaçların bu çeşitliliğinden alan büyük toplum da, amaçların değil, yalnızca araçların birliğini ifade eder.

Böyle bir çerçevenin maddeci bir bakış açısından eleştirilmesini gerekli gördüğüm bir dizi öğesi var. Öncelikle, bireylerin amaçlarındaki çeşitliliğe bir tehdit olarak nitelenen **amaçlar arasındaki hiyerarşi**, ne keyfidir, ne de özneldir. «İnsan gereksinimlerinin hiyerarşisi'nin hem fizyolojik, hem de tarihsel bir sosyal temeli vardır... Gereksinimlerin bu hiyerarşisi, piyasa güçlerinin, despotik bürokrasinin ya da aydın uzmanların diktatörlüğünün herhangi bir sonucu değildir. Bu hiyerarşi ifadesini kendiliğinden ya da yarı kendiliğinden tüketici davranışının kendisinde bulur» (23, s. 16). Ayrıca, tüm bireysel davranışları, temel «toplumsal itki» haline getirilen mülk edinme amacına indirgeyen bir düşüncenin, böyle bir hiyerarşiden şikayetçi olması da içsel tutarsızlığının iyi bir göstergesidir. Üstelik böyle bir düzen genel düşüncenin, yani çoğunluğun, gereksinimlerini hiyerarşinin olmadığı bir çerçevede azınlığın gereksinimleri ile bir tutarak, ileride değinileceği gibi, nasıl bir demokratik öze sahip olduğunu ortaya koyar.

Doğrudan üreticiler arasındaki ilişkilerin metaların üretimi ve değişimi ile kurulduğu bu çerçevede, insanlarla insanlar arasındaki ilişkiler **insanlar ile şeyler arasındaki ilişkiler** biçimine bürünür. Bunun sonucunda da toplumsal ilişkilerin bu şeyleştirilmesi, yani **meta fetişizmi**, bu en olumsuz niteliği ile baştacı edilir. Bu şeyleştirilmiş ilişkiler yumağı da insan davranışlarını tekil bir boyuta, mülk edinme tutkusuna indirgeyen bu düşünce sisteminde, açık ya da büyük toplum olarak nitelenen «mücizevi» düzenin kuruluş ilkesi haline gelir.

Toplumsal ilişkilerin bu biçimde şeyleştirilmesi de bir kez gerçekleştiğinde, **insanların varlıklarının toplumsal üretiminde kurdukları ilişkilerin** gizemleştirilmesi de zor olmaz. Bu da maddi yaşamın üretiminde kurulan ilişkilerin, insanların kendi iradelerine bağlı olarak kurdukları ilişkiler olarak algılanmasını getirir beraberinde. Bu da bir kez olunca, bireysel potansiyellerini gerçekleştirme de ulaştıkları etkinlik ölçüsünde ortaya koyabildikleri varlıklarının da,

kişisel bilinçlerinin, yani bireysel fiziki ve düşünsel potansiyellerinin, ürünü olarak nitelenmesi güç olmaz. Böylece toplum «maddi yaşamın üretiminde aralarında, zorunlu, kendi iradelerinden bağımsız belirli ilişkiler kuran» (25, s. 25) insanlar topluluğundan, aralarında değişim ilişkisinden başka hiçbir toplumsal ilişki olmayan insanlar yığınına dönüşür. Nedensellik ilişkilerinin bu tersine çevrilmesi ile birlikte, **insanların bilinçlerinin toplumsal varlıkları** ile belirlenmesi gerçeği yerine, varlıklarının bilinçleriyle belirlendiği yanılsamasının alması yadırganmaz. İnsanın toplumdan hareketle açıklanmasının yerini, toplumun insandan açıklanmasının almasıyla birlikte, bu güdük insan yığını açık ya da büyük toplum olarak nitelenip, yüceltilirken, **metodolojik bireyciliğin** alanına girilir.

Von Mises'in ifadesiyle metodolojik bireyciliğin anlamı, «tüm faaliyetlerin bireyler tarafından yürütüldüğü» ve «bireysel üyelerin dışında toplumsal bir kollektifin varlığının gerçekliğinin olmadığıdır» (16, s. 213). Dolayısıyla metodolojik bireycilik toplumsal olguların bireyler cinsinden açıklanması anlamına gelir ve temelinde insan faaliyetinin amaçlı ve belirli bir hedefe yönelik olmasını bulundurur. Ama insan faaliyetinin, bunu gerçekleştirmeden önce yapılan planlar cinsinden açıklamayı amaçlayan bu yöntem, bu etkinliği önceden belirlenmiş ya da bilincinde olunan bir amaç olarak görmez.

Böylece kendiliğindenlik yine devreye girer ve insan faaliyetinin belirli bir hedefe yönelik ve amaçlı olması, bu belirli hedef ve amaç kendiliğindenlik değilse, bu kendiliğindenlik ile bir çelişki yaratmaz nedense. Oysa «inisiyatif alma kapasitesine sahip, mantık ve özgürlüğü olan bir yaratık» (46. s. 54) olarak nitelenen insanın faaliyetlerinin kendiliğindenleştirilmesinin iki temel sakıncası vardır. Öncelikle, bu yaklaşım ilerlemeyi kendiliğinden kılarak, **ilkel bir determinizmin** ağına düşer. İkinci olarak da insan faaliyetinin kendiliğindenliği, bu faaliyeti **içgüdülere** indirgeyerek insanı hayvandan ayıran en temel özellik olan **amaçlarını bilincinde taşıması üstünlüğünü**, 'içsel olarak tutarlı' bir çerçeve yaratmak uğruna gözardı eder.[18] Halbuki «en kötü mimarı, arıların en iyisinden ayıran,

---

18) Doğa maddeleri üzerinde insanın biçim değişikliğinin ötesinde bilincinde olduğu amaçları gerçekleştirmesi, bireysel olarak değil, üretici güçlerin belirli bir gelişmişlik düzeyinde kurulan üretim ilişkileri çerçevesinde toplumsal olarak belirlenir. Yoksa Newton'dan önce kafasına elma düşen pekçok insanın (insanların elma ağaçları altında oturma «özgürlüğü» kapitalizmin gelişmesinin bir ürünü olmadığına göre) yerçekimini bulması gerekirdi. Bunun ötesinde üretici güçlerin gelişmişlik derecesine bağlı olarak kurulan toplumsal ilişkiler doğrultusunda doğanın maddelerine verilen biçimin yanısıra bilincin-

balmumunda inşa etmeden önce mimarın hücreyi kafasında kurmasıdır. İnsan doğa maddeleri üzerinde yalnızca bir biçim değişikliği yaratmaz, bu maddelerde kendi amacını da gerçekleştirir. Bu amaçta bilincinde olduğu bir amaçtır» (27, s. 284)

Birey ve nitelikleri böyle tanımlandıktan sonra, metadolojik bireycilik bağlamında daha şaşırtıcı şeylerle karşılaşmak da olası. Bu çerçevede mademki toplumsal analizin birimi ve odağı birey ve amaçlanan da herhangi bir amaçlar hiyerarşisine yönelmeyen bireydir, o zaman yöntemin de Hayek'in önerdiği gibi birleştirici ya da sentetik olması gerekiyor. Bu yöntemin özü de toplumsal bütünün bireysel parçalardan hareketle kavramsal olarak kurulmasına dayanıyor. Dolayısıyla, «bu açıklamanın yapısı piramitseldir. Herbir öğe altındaki öğelerin üzerinde yükselir. Bir kez bir parça o hiyerarşide kendi altındaki öğelerden oluşursa, yapılar bu bileşkeni oluşturan öğelerle kurulduğu sürece, bunların niteliği değişmez. İnceleme tek yönde ilerler: makro mikro ile açıklanır ve Avusturya ekolünün ısrar ettiği gibi çözümleme bireyle başlamalıdır» (16, s. 220).

Böylece metodolojik bireycilik çerçevesinde bireyin amaçsal niteliğinin bu biçimde vurgulanması ile birlikte,[19] amacın tüm toplumsal faaliyetin özü olduğunun ileri sürülmesi ve bunu izleyerek temel nedenselliğin amacın kendisine indirgenmesi olanaklı hale geliyor. Bu da tüm sosyo-ekonomik işleyişin temel dinamiğinin bireysel ve amaçlı faaliyete indirgenmesi ile sonuçlanıyor. Dolayısıyla, bireysel amaç tüm insan faaliyetlerine hükmeden evrensel ilke haline gelirken, bu ilkenin merkezinde yer alan bireysel amaç da toplumsal amacın varlığı için yeterli neden oluyor. Böyle bir çerçeve içinde de «toplamlar birbirlerine birimler ya da derneşik güçler olarak tepki gösterirler. Burada birey toplumsal gücün yalnızca bir kısmı, kitlenin bir atomu olarak algılanır ve üretim ile tüketimin toplumsal niteliğini ortaya çıkaran rekabetin bu biçimidir» (29, s. 193).

---

de olduğu amaçlar ve bu amaçlara bağlı olarak gereksinimler de farklılaşır. Artık su baskınlarından korunmak için Sümerler gibi setler yapmıyor barajlar üretip su baskınlarını önlemenin ötesinde elektrik üretimi ve sulamayı da gerçekleştiriyoruz.

19) Burada bir şeyi not etmek gerekiyor. Nishiyama'ya göre metodolojik bireycilik, toplumsal/siyasal bireycilik değildir ve Hayek'in anladığı biçimiyle bireyler değil bireysel tavırlar üzerindeki bilgilerimizden hareket eder. Veri öğelerden hareketle toplumsal bütünün açıklanmasıyla da sınırlamaz kendini. Çünkü herbir bütün daha büyük olan bir şeyin birleşenidir. Ayrıca herbir bütün bileşenlerin içiçe geçmesiyle oluşur ki, bu bileşenlerin biçimi sabit kalmayıp, nitelik, davranış ve değer değişikliklerine uğrayıp, karşılıklı etkileşim içinde değişim gösterirler. 33, s. liv-lv.

Bireylerin toplamından hareketle ulaşılan bütünler, bu düşünce sistemi içinde, bireyin en temel özelliği olan ve kendi kişisel potansiyellerini gerçekleştirmesindeki etkinliğini ifade eden, mülk edinme tutkusuna esareti ile çelişmez. Tam tersine, bireylerin toplamı ile ulaşılan bütünler, kendiliğinden faaliyet ve bunun sonucunda ortaya çıkıp, bireyselliği garanti altına alan kişisel amaçları korur ve sürekli kılar. Dolayısıyla, bu bütünler «herbir bireyin kendi içinde bir amaç olmasına» ve «temel postülaların bireyin niteliğinin asıl paye, mutlak değer ve ahlaki kıymet olmasına hizmet eder» (43, s. 9) bu düşünce sistemi çerçevesinde. Böyle bir süreç içinde temel toplumsal dinamik ve bireysel potansiyellerin gerçekleştirilmesinin önkoşulu olan rekabet, bu gerçekleşme ile birlikte yeniden üretilir. Bunun sonucunda da bu «toplumun» doğal düzenini ifade eden serbest rekabet içinde bu rekabetin ayıkladığı ve varlığı rekabeti etkileyebilecek sınırlamalar olmadan toplumun yararının bir bütün olarak yükseldiğinin varsayılmasının önünde hiçbir engel kalmaz.

Yasalar ve Devlet

Toplumun yararının bir bütün olarak yükseldiğinin varsayılması, temel toplumsal dinamik olan rekabetin ve rekabetin işleyişinin ürünleri olan özgürlüklerin, hakların ve fırsat eşitliğinin sürekli kılınmasını sağlayacak koşulların yaratılması için bu sürecin dışından kaynaklanan müdahalelere gerek duyulmasını engellemez. Bu müdahaleler de, fırsat eşitliğinin uzantısı olarak herkese eşit davranması gereken yasalar aracılığıyla yürütülür.

Bireylerin amaç ve planlarında herhangi bir hiyerarşiye yönelmelerini engelleyen belirsizlik ve kendiliğindenlik ile nitelenen, rekabet ve bunun olanaklı kıldığı fırsat eşitliği, mülkiyet, değişim, sözleşme özgürlüklerini ve haklarını beraberinde getiren bu doğal düzen (ya da en mükemmelleştirilmiş, bu yüzden de en gizemlileştirilmiş biçimiyle katallaksi) içinde yasalara gerek duyulması, bu yapının «mükemmelliği ile çelişir görünür.[20] Ama bunun nedeni, bu düşünce sisteminin, toplumsal ürünün paylaşımında ortaya çıkan ve üretimin toplumsallığı ile mülkiyetin özel olması arasındaki çelişki-

20) Hayek buna kapitalizm adını bile vermez. Bu özgür sistemi ne kapitalizmin ne de 'bırakınız yapsınlar' ilkesinin betimleyebileceğini öne sürerek, kapitalizmin özgür sistem gibi bir sistemin belirli bir tarihi aşamada kısmi gerçekleşmesi olduğunu ama temel olarak yararlananların kapitalistler olduğunu öneren bir sistem olduğu için yanıltıcı olduğunu belirtiyor. Bknz. 14, 306.

den kaynaklanan toplumsal uyum sağlama işlevinin Smith'den beri çözülememiş olmasında yatar.

Aslında hareket noktası olarak bireyi alan ve bireyin potansiyellerini gerçekleştirmesi davranışlarını inceleme konusu yapan bir çözümleme bağlamında uyum sağlama işlevine yer yoktur. Herkes «eşit» ve «özgür» olduğuna göre ve rekabet içinde potansiyellerini gerçekleştirerek, mülk edinebildiğine göre, bazılarının mülk edinememesi onların kişisel sorunudur, bireysel başarısızlıklarının bir ifadesidir. Burada sözü edilen eşitlik de özdeşlik olmadığına ve yetenekler de farklılaştığına göre, bireysel potansiyelleri gerçekleştirme etkinliğinin, yani mülkiyetin de özdeş olması gerekmemektedir. Önemli olan insanların bu potansiyelleri gerçekleştirme ölçüsünde adil pay alıp almadıklarıdır. Herkesin katkısı farklı olduğuna ve bu da yeteneklerle belirlendiğine göre, eşit davranılmasının ötesinde eşitlik amacı güdülmesi için bir neden yoktur. Böyle olunca da Friedman'a göre Marx'ın «herkesten yeteneklerine göre, herkese ihtiyacı kadar» ilkesinin yerini, neyin adil olduğunun belirsiz olduğunu vurgulamasına karşın çağdaş «herkese adil pay» ilkesi alır. Bunu tartışmayı yürütürken **Alis Harikalar Diyarında** adlı esere atıfta bulunması da, Friedman'ın yürüttüğü mantığın «güçlülüğüne» ve kafasındaki modelin «gerçekliğine» ışık tutar. (5, s. 166-167).

Bu düşünce sistemi içinde doğal haklar olarak nitelenen mülkiyet ve sözleşme hakları ile yasalar önündeki eşitlik doğal hukuk kurallarını oluşturur. Ama bireysel amacı tanımlayan ve toplumsal sisteme damgasını vuran mülkiyet hakkı, Darvinci ayıklama mekanizmaları ile nitelenen rekabet süreci içinde ancak mülkiyetin merkezileşmesi ve yoğunlaşması ile birlikte yürütülebilir. Bu da kaçınılmaz olarak fırsat eşitliğine sahip olduğu varsayılan pekçok insanın mülksüzleşmesini ve rekabetin bu insanlara yeni bir özgürlüğü, «mülkiyetten kopma özgürlüğünü» tattırmasını getirir beraberinde. Dolayısıyla, üretim araçlarından özgür olanlar, Macpherson'un ifadesiyle, kendi insani güçlerini başkalarına satmak zorunda kaldıklarından, bireysel fiziki ve düşünsel potansiyellerini de gerçekleştirmekten özgür kılınırlar. İnsanların **birşeyde özgür değil, birşeyden özgür olduklarını** vurgulayan[21] böyle bir yapının da bu iki

21) Machlup liberalizm ile ilgili olarak en çok karıştırılan konulardan birinin, «bir şeyden özgür olmak» ile «bir şeyde özgür olmak» olduğunu belirtiyor. Bu konuda da haklı bence. Mülkiyetten özgür olanların, mülkiyet edinmede özgür olduklarını düşündürecek kafa karışıklığından daha tehlikeli ne olabilir ki? Üstelik böyle bir karışıklık bu özgürlüğün asıl anlamını da kaybetmesi ile sonuçlanabilir. Savran'ın belirttiği gibi, bu çok özel bir özgürlüktür. «Bir başkasının iradesinden özgür olmak demek bu: yani yalnızca olumsuz an-

özgürlük olmadan işlemesine olanak yoktur. Çünkü ayıklayıcı rekabet süreci, mülk edinme tutkusu doğrultusunda sermayenin birikimini hızlandırırken, güçsüzleri mülksüzleştirip, ayıklayacaktır. Sermayenin merkezileşmesi ve yoğunlaşması da bu yeni mülksüzlerin emek güçlerini ya da bireysel potansiyellerini satın alarak, sermayenin daha da birikmesini olanaklı kılacaktır. Böylece toplum içinde herkes eşit olurken, bazıları daha da eşit olacak ve mülkiyet temelinde işleyen yasalar karşısında eşitlik de, herkesin piyasada sahip olduğu «eşitlik» katsayılarına göre belirlenecektir. Bunun sonucunda da yasalar karşısındaki eşitliğin asıl anlamının, yasaların üstünlüğü olduğu ortaya çıkacaktır.

İş bununla da kalmaz. «Rekabetin işleyişi yalnızca para, piyasa ve bilgi kanalları[22] gibi belirli kurumların yeterli örgütlenmesini değil, herşeyden çok bu rekabeti koruyup, onu en yararlı biçimde işletecek uygun bir hukuksal sistemin varlığına bağlıdır. Yasanın özel mülkiyet ve sözleşme özgürlüğü ilkelerini tanıması yeterli değildir. (Uygun bir hukuk sistemi) bundan daha da çok değişik şeylere uygulanmış biçimiyle mülkiyet hakkının eksiksiz bir tanımlamasına da bağlıdır» (15, s. 28).

Burada birşeye dikkati çekmek gerekiyor. Mülkiyet hakkı ne denli ayrıntılı tanımlanırsa, bu hakkı koruyan yasaların da o denli ayrıntılı hale gelmesi gerekir. Ayrıca bu yasaları yürütecek kurumun da, bu denli çok ayrıntıyı üstlenecek biçimde ayrıntılı örgütlenmeye, güce ve gereğinde ortaya koyabileceği zor potansiyeline de sahip olması lazımdır. Mülkiyetin ayrıntılı tanımlanması gereği, sermayenin giderek yoğunlaşan ve merkezileşen biriminin, mülkiyetin kapsam ve niceliğini arttırması sonucunda doğar. Dolayısıyla, mülkiyetin ayrıntılı bir tanımlanması, bireysel özgürlük ile sermaye birikimi arasında, sermaye birikiminin güçlü devlet desteğiyle gerçekleştirilmesi anlamında bir tercihi getirecektir beraberinde. Bu ise klasik liberalizmin özgürlükçü devletsiz bir toplumla, otoriter devlet düzeni arasındaki temel çelişkisinin giderilmesini ifade edecektir. (bknz. 2, s. 51) Bu yüzden de Hayek'in «muhtemelen hiçbir

---

lamda özgür olmak; bir şeyden özgür olmak... Burjuva toplumunun bireyi başkalarının müdahalesine kapalı olduğu için ve sadece o ölçüde özgür» (40, s. 60).

22) Lindbeck gibi piyasanın erdemleri üzerine vaaz veren bir iktisatçının «piyasa güçlerinin bazı durumlarda kamu desteği olmaksızın bireylerin yaygın ve çeşitli haberleşme araçlarından ve kültürel faaliyetlerden yararlanma olanağı sağlamadığı açıktır» (20, s. 113) demesi gerçekten hoş. Ama daha da hoşu piyasa peygamberi Hayek'in bazı bilgi kanallarını özel işletmelerin asla yeterli bir biçimde sağlamayacağını belirtmesi. Bknz. 15, s. 128.

şey bazı liberallerin belirli kaba yakıştırmaları, en çok da laissez faire ilkesinde kalın kafalı ısrarları kadar zarar vermemiştir» (15, s. 13) demesi boşuna değildir.[23]

Herbiri kendi içinde bir amaç olan bireylerden kurulu ve belirli bir amaçlar hiyerarşisinin olmadığı toplumda yasaları yürütecek kurum olarak devletin tanımı, bu amaçlar çeşitliliği ile uyum içinde olmalıdır. Bunun ötesinde, temel toplumsal dinamiği ayıklama mekanizmaları ile mülksüzleştirme ve sermaye birikimini gerçekleştiren rekabet olan yapıda, bu işleyiş ile belirlenecek devletin işlevlerinin de gizemlileştirilerek, meşrulaştırılması da sağlanmalıdır bu tanımla. Bunun da çaresi bulunur.

Amaç çeşitliliğine sahip bireylerin ortak faaliyetleri, bunların ortak amaçlar üzerinde fikir birliğine vardıkları alanlarla sınırlı olacaktır: Bunlar nihai olmayıp, farklı insanların farklı amaçlar için kullandıkları araçlar olacak ve böyle olduğu sürece de fikir birliğine varma eğilimi duyacaklardır. Dolayısıyla, bireylerin kendi amaçlar sistemini ve kendi araçlarını verdikleri «böyle kurulmuş bir örgütlenme, diğerleri arasında bir kişi, devlet durumunda diğerlerinden çok daha güçlü bir kişi olarak kalır. Bir devletin faaliyetlerine rehberlik edebilecek fikir birliğine devletin faaliyeti bu fikir birliğinin sınırlı olduğu alanlarda kaldığı sürece güvenilebilir» (15, s. 45). Böylece tüm toplumların temel örgütsel sorunu olan toplumsal emeğin dağılımının nasıl gerçekleşeceği sorunu gizemlileştirilip, «çok sayıda insanın ekonomik faaliyetlerinin nasıl eşgüdümleneceği (22, s. 126) sorunu haline getirilmesi ile birlikte bireyler arasındaki gönüllü işbirliği ve fikir birliği, bu düzenin işleyişi için işlevlerini hizmetkarlıkla sınırlamış devleti getiriyor. Bu ise tüm bütünlerin bireyler olarak algılanmasını olanaklı kılarken, bu bütünlerin kendi başlarına bir amaçlarının olmayacağını da garantilemiş oluyor.

III. LİBERALİZM Mİ, DEMOKRASİ Mİ?

Yeni Liberal Ekonomik Determinizm

Liberal Düşünceye göre büyük ya da açık toplum, «rekabetin güçlerinin insan çabalarını eşgüdümleyen bir amaç olarak müm-

23) Bu konuda Hayek yalnız değildir. Lindbeck «her türlü örgütlenmiş otoritenin reddi görüşüne dayanan anarşizme» piyasa sistemi eklenirse, 'bırakınız yapsınlar' dünyasına girileceğini belirtirken (20, s. 94). Machlup'da liberalizmin «bırakınız yapsınlar» ilkesiyle özdeşleştirilmesi hatasına işaret ediyor (21, s. 127 - 128).

kün olan bu en iyi kullanımı, yani toplumsal örgütlenmenin ilkesi olarak rekabetin bu başarılı kullanımı» (17, s. 27) temelinde oluşur. Bu toplumda amaç ve başta devlet olmak üzere, kuruluşların bireyselleştirilmesi de bu ilke çerçevesinde gerçekleştirirken, bu büyük ya da açık toplumun çoğulculuğunu da sağlar. Bu düşünce sistemi çerçevesinde bu yapı, belirli bir amaçlar hiyerarşisine hizmet etmek yerine, zengin bir amaçlar çeşitliliği üretmenin ötesinde, bu çeşitliliği, temel dinamiği doğrultusunda, zor ya da kısıtlamalardan kurtararak sürekli de kılar. İşleyişi rekabet ile belirlenen kendiliğinden piyasa düzeni, yani katallaksi, de bu çoğulculuğun dinamikleşmesini sağlar. Çünkü bireysel potansiyellerin gelişiminden bağımsız olamayan bireysel gereksinimler gelişip çeşitlendikçe, bunlara ulaşma amaçlarındaki çeşitliliğin de artması kaçınılmazdır. Amaçlardaki çeşitliliğin bu artışı da beraberinde çoğulculuğun daha geniş bir yelpazeye yayılmasını getirir.

Yeryüzünde cenneti vaad eden bu toplumun en büyük özelliği ve üstünlüğü de, aralarındaki, farkların varlığına karşın, karşılıklı yararlanma ilkesi içinde barışçıl işbirliğinin, amaçlar farklılaştığı ölçüde yararlanmayı arttıran değişim aracılığıyla kurulmasıdır. Bunu olanaklı kılan ise piyasanın her türlü zorlamadan uzak işleyişi ve bu işleyişin amaçların önemlerine göre sıralanmasına izin vermeyişidir.[24] Üstelik böyle bir yapıda çeşitliliğin önkoşulu olan bireysel amaçların gerçekleştirilmesi, bireysel başarının ifadesi olacağından, bu işleyişe yapılacak herhangi bir müdahale, bireysel başarıyı engelleyecektir. Bu yüzden de kendiliğinden işleyen piyasa düzeni ve kendiliğinden işleyişin ifade ettiği doğallık, bireyin kendi başına karar almasını olanaklı kılan ve belirli bir amaca yönelten özerklik ve özgürlüğü sağlamaktadır. İşte bu düşünce sistemi içinde en temel insani özgürlük de budur. Çünkü bu, insanın aldığı kararları ve yöneldiği amaçları yerine getirebilmesi başarısı temelinde varol-

---

24) Özgün anlamıyla halk yönetimi ya da plebler tarafından yönetim anlamına gelen demokrasi, liberalleştirilmeden önce kaçınılmaz olarak dayandığı çoğunluğun amaçlarına öncelik vermek ve böylece amaçlar arasında belirli bir hiyerarşi kurmak durumundaydı. Böyle bir yönetimde ise halk ya da plebler çoğunluğu oluşturduğuna göre, önceliğe sahip amaçlar bunların amaçları olacaktır. Demokrasinin liberalleşmesi ve liberalizmin demokratlaşması sonucunda sağlanan gizemlileştirme, toplumda varolan amaçlar arasında herhangi bir öncelik ya da hiyerarşinin olmadığının vurgulanmasıyla sonuçlandı. Bunun anlamı ise halkın yönetimi içinde çok büyük çoğunluğun amaçlarının çok küçük bir azınlığın amaçları ile bir tutulması, bunlara eşit önem atfedilerek, bu yönetimin tüm toplumun yönetimi olduğu ve toplumsal sınıflardan bağımsız kılındığı yanılsamasının yaratılmasıdır. Bknz. 22, s. 3-17.

ma özgürlüğünü ve kendi bilinciyle belirlediği varlığını sürdürebilme özgürlüğünü getirir beraberinde. Tümüyle iktisadi olan bu özgürlük de bu düşünce sistemi içinde vazgeçilemez konuma sahiptir.

Bu madalyonun bir yüzüdür yalnızca. Gerçekleştirilmesinde elde olunan başarı varlığın ifadesi olan tüm karar ve amaçlar iktisadidir. Ayrıca, insanın birey olarak varlığını sağlayan tüm özgürlükler, başta mülkiyet[25] olmak üzere değişim ve sözleşme özgürlükleri, iktisadidir. Bunlar kendiliğinden piyasa düzeni içinde, bu düzenin görünmez eli «tüm liberal kuramın en sevgili fetişi» (4, s. 146) rekabetle sağlanırken, tüm toplumsal işleyişin temeli burada yatar ve bu da iktisadidir.

Böylece herşey iktisadi karar, amaç ve özgürlüklere indirgenirken ideolojik, siyasal, kültürel belirlenimlere hiç yer kalmaz bu totolojik açıklayış çerçevesinde. Bunlar ancak piyasanın kendiliğinden işleyişinin izin verdiği ölçüde olanaklı hale gelirken, tüm toplumsal sorunlarda iktisadi sorunlar biçimine bürünür.[26]

Böylece 'bilimsel' kılınan soyut bir toplumsal kategori olarak birey çerçevesinde insan kendi yaratıcı faaliyetine yabancılaşırken, tüm yaratıcı etkinlik yüzeysel eşitlik ve özgürlük ilişkileri ile biçimlendirilmiş, boyutsuz tekil bir amaca, yani maddi servet birikimine, indirgenir. Bunun sonucunda da doğanın mülk edinilmesi süreci içinde kurduğu toplumsal ilişkiler bağlamında yaratıcı faaliyeti ile bilincini geliştirip, yeteneklerni kapsamlılaştıran insan sahneyi terkeder. Yerini ise takılan at gözlüklerinin olanaklı kıldığı bakış açısının yoksulluğu içinde dünyanın ve toplumun gözlemini yapan ve bir an önce köşeyi dönme tutkusuyla yaşayan doyumsuz figüran birey alır. Böylece toplumsal varlık olarak insanın en temel insani nitelikleri gözardı edilip, bunların yerine içgüdüler konur.

Ama toplumsal olarak belirlenmiş insandan, asosyal bireye geçişle birlikte, insanın yaratıcı faaliyetine yabancılaşması çerçevesin-

---

25) «Liberalizmin programını tek bir sözle ifade edecek olursak, şöyle diyebiliriz: mülkiyet, yani üretim araçları üzerindeki özel mülkiyet... Liberalizmin öteki tüm talepleri, bu ana talepten kaynaklanır» (Von Mises, aktaran 2, s. 42)

26) Ama yine de bu ekonomik determinizm ya da Hayek'in deyişiyle «pan-ekonomizm» değildir. «Bunu 'iktisadi amaçları' diğerleri arasında öne çıkarmak yolunda bir çaba olarak ifade etmek bir yanlış anlamadır. Son kertede iktisadi olan hiçbir amaç yoktur. Piyasa düzeninin icra ettiği hizmetler kadar bireylerin iktisadi çabaları, her zaman iktisat dışı olan birbirleriyle rekabet içindeki nihai amaçlar için araçların dağılımından oluşur. Tüm iktisadi faaliyetin görevi de sınırlı araçların hangisi için kullanılacağına karar vererek rekabet içindeki amaçları uzlaştırmaktır. (8, 113)

de ortaya çıkan bu tekdüzeleştirilmiş bireyler, yine de amaçlar çeşitliliğine sahip olma mucizesini gösterirler. Üstelik, paylaşılan tek amaç olan (bunun dışında amaç olması bu çerçevede olanaksızdır) köşeyi dönme tutkusu bir ideoloji, ortaklaşa paylaşılan amaçlar ve değerler sistemi, haline gelmez nedense. Dolayısıyla çoğulculuk korunur. Ama bu çoğulculuk amaçların farklılığından değil, ortak amaca ulaşma da yararlanılan ve siyasal amacın gerekli kıldığı işbirliği olmadan da gerçekleştirilebilecek **araçların çoğunluğundan** kaynaklanır.

Sonuçta çerçevesi böyle çizilmiş alan içinde ne siyasete, ne de ideolojiye gerek kalır. Çünkü bunların her ikisi de kaçınılmaz olarak toplumsal belirlenmeyi, ya da en azından birey üzerinde toplumun etkisini getirir beraberlerinde. Halbuki neden toplum adı verildiği belli olmayan ve «üyeleri» ifadesi bile seyrek kullanılıp, katılımcılardan söz edilen böyle bir toplamda, yalnızca bireysel amaçları çerçevesinde belirlenmiş bireyler vardır. Bu da bir kez varsayılınca, buna dayanarak bir varsayımlar zinciri kurmak olasıdır.

İnsanlar bireysel olarak belirlenmişlerse, özgür oldukları varsayılabilir. Eğer insanlar özgürlerse, bunun kaynağında kendi başlarına karar alabilmenin yattığını varsaymak da aynı ölçüde mümkündür. Eğer insanlar kendi başlarına karar alıyorlarsa ve aldıkları kararları da kendi fiziki ve düşünsel potansiyelleri dahil, mülkiyetleri belirliyorsa, mülkiyetin varolduğu, eşitsiz dağıldığı ve bunun insanların eşitsiz yaradılışından kaynaklandığı da varsayılabilir. Dolayısıyla toplumun tarihsel gelişme süreci içinden bir kesit ve bu kesidin içinden de birey kendi soyutluğuyla ele alınınca, bu birey çerçevesinde tarihsiz ama tüm zaman ve mekanları kapsayacak nitelikte genellemeleri bir varsayımlar/aksiyomlar temelinde türetmek olası. Yapılan da bu zaten. Bu da bir kez yapıldığında, ne mülkiyetin, rekabetin vb. nin nasıl oluştuğunu açıklamaya, ne de bireyin ve amaçlarının hangi tarihsel aşamalarda, ne gibi dönüşümler sonucunda bu hale geldiğini soruşturmaya gerek var.

Burada yürütülen totolojiyi ortaya koymak için şöyle bir mantık yürütmek olası. Varsayalım ki birey özgür ve bunu belirleyen de iktisadi özgürlüğü, yani kendiliğinden piyasa düzeninde rekabet içindeki serbest girişim özgürlüğü. Ama bireyin başka özgürlükleri de var. Ortaya bir önerme atalım ve bireyi özgür kılan iktisadi özgürlükleri olduğuna göre, tüm diğer özgürlüklerinde bu özgürlüklerden kaynaklanması zorunlu olduğunu iddia edelim. Bu çerçeve içinde bunu kanıtlamak çok kolay. Kanıt için varsayalım ki, iktisadi özgürlükler yok. Ama daha önce iktisadi özgürlüklerin bireyi özgür kıldığını

varsaydığımız için, birey bu durumda özgür olmayacak. Eğer birey özgür değilse, başka özgürlüklerinin olması olanaksız. Dolayısıyla bu totoloji çerçevesinde çelişki yoluyla kanıtlama, **iktisadi özgürlüklerin tüm özgürlüklerin kaynağı** olduğunu kolaylıkla ortaya koyacak. Bu yüzden de bu çerçevede «**iktisadi özgürlük, siyasal özgürlük için temel bir gereklilikti**r. İnsanların birbirleriyle merkezi yönlendirmeye ve zora dayanmayan bir işbirliğine girmesini olanaklı kılarak, siyasal gücün işlediği alanın daralmasını sağlar. Buna ek olarak, serbest piyasa gücü dağıtarak, siyasal gücün merkezileşmesini engeller» (5, s. 21).

Bu ifadenin anlamı, **siyasal gücün sınırlı olması durumunun ancak iktisadi güç ve özgürlüklerin elverdiği ölçüde siyasal güç ve katılımın olması durumunda** gerçekleşebileceğidir. Bu hiç de anlamsız değildir bu çerçeve içinde. Çünkü bir toplumda siyasal özgürlükler varsa, bu siyasal özgürlüklerin olanaklı kıldığı siyasal katılım ancak toplumsal olarak belirlenmiş amaçlar ve işbirliği çerçevesinde işletilebilir. Bu ise, ister başka sendikalar olmak üzere baskı grupları, ister siyasal partiler olsun, siyasal bir gücün varlığını gerekli kılacağından, siyasal özgürlükten yararlanıp, siyasal katılım içinde işbirliğine girerek bu güce hayat verenlerin, bu güçten talepleri (yoksulluğun, işsizliğin, eğitim yetersizliğinin önlenmesi vb.) olmasını gerektirecektir. İnsanların siyasal örgütlenme sonucunda bir güç oluşturmak üzere işbirliği yapmalarının altında yatan temel neden de böyle toplumsallaştırılmış taleplerin varlığıdır. Bu taleplerin varlığı siyasal katılım aracılığıyla işbirliğini doğurarak, siyasal bir gücün ortaya çıkmasına neden olur.

Ama böyle bir güç yeni liberallere göre **çok tehlikelidir. Çünkü «devlete sınırsız müdahale hakkı tanıyarak, bu hakkı meşrulaştırır.** Böylece bireyin özgürlüğünü yıkacak boyutlara ulaşır. Liberalizmin önlemek istediği şey de budur. O bakımdan bireyin özgürlüğünün devlet tarafından kısıtlanmasını önlemek, devletin müdahalelerinden bağımsız bir kesim **yaratarak** önlemek gerekli oluyor» (Hayek, aktaran 32, s. 69)[27]

---

27) Burada siyasal sistem ile devlet sistemin özdeşleştirilmesi biçiminde ciddi bir hata var. Siyasal sistem partiler, baskı grupları gibi siyasal kuruluşların yanısıra, dev işletmeler kitle iletişim araçları (mass media) vb. politik olmayan kuruluşlardan oluşurken, bunların işleyişi de siyasal sistemi etkiler. Buna karşılık devlet sistemi hükümet, idare, yargı, ordu, polis, parlementer meclisler gibi kurumlardan oluşurken, bunların karşılıklı etkileşimi ve işleyişi, devlet sistemini biçimlendirir. Devlet gücü de bu kuruluşlar aracılığıyla ifade edilir. (bu konuda bknz. 31, s. 50-51). Dolayısıyla bu özdeşleştirme devlet sistemi ile siyasal sistem arasında ikinciden ilkine doğru tek yön-

Dolayısıyla, böyle bir siyasal güç «insanların kendi yaşamlarını kendilerinin belirlemesi anlamında» (5, s. 159) ya da «herkesin bilgisini kendi amaçları için kullandığı bir durum olarak» (14, s. 300) özgürlükle bağdaşmaz. Siyasal güç olarak özgürlük, iktisadi özgürlük olarak nitelenen mülkiyet, değişim ve sözleşme özgürlükleri açısından, bunlara yapılan müdahalelerle getirilen sınırlamalardan ötürü kabul edilir olamaz. Bu yüzden de iktisadi özgürlüklerin sınırlarını belirlediği iktisadi sistemin ya da katallaksinin kendiliğinden işleyişinin, bu sürecin dinamiklerinden farklı dinamikler içeren siyasal süreçlere ve bu süreçlerin görece özerkliğine tahammülü yoktur. Böylece «iktisadi özgürlük olmadan siyasal özgürlük anlamsız» olacağından ve «tüm diğer özgürlüklerin önkoşulu iktisadi özgürlük» olacağından, iktisadi özgürlük ile siyasal özgürlük arasında birebir ilişki kurulur. Bu ilişkinin ifade ettiği ise iktisadi özgürlüklerin olanaklı kıldığı ya da gerekli gördüğü kadar siyasal özgürlüktür. Bu da siyasal özgürlüğü «bir insanın kendi vatandaşlarına karşı zor kullanmaması» (Friedman, 2, s. 53) koşuluna indirgerken, siyasal faaliyeti güdükleştirilmiş seçimlere bu işleyişe uygun yasa yapımına ve yönetimin denetimine hapseder. Bunun anlamı ise, bu sisteme hayat veren bireysel özgürlüklerin çizdiği sınırlar içinde kalan düzenin elverdiği seçenekler arasından, bu seçeneklerle belirlenen çoğulculuk doğrultusunda seçişte bulunmanın ötesinde siyasal etkinliğin olmamasıdır. Böyle bir çerçevede de, seçimlerin görünmez müzayedeci tarafından yöneltilip, yüzleri belirsiz ve birbirleriyle ilgisiz insanların belirli zamanlarda biraraya gelip, başlarını sallayarak onay verdikleri, sonra da ortadan kayboldukları bir mekanizmadan başka bir şey olması olanaksızdır. Bu aşırı güdükleşmiş siyasal etkinlik de, siyasal alanda da var olduğu ve Smith'in görünmez elinin tam karşıtı bir işleyişe sahip olduğu ileri sürülen görünmez elin öldürücü etkilerinin, Smith'in görünmez elinin gücüyle altedilmesi olarak nitelendirilerek yüceltilmektedir.[28]

---

lü bir belirleme ilişkisi olduğunu varsayarak ve devletin farklı kuruluşlardan oluşup, bunların karşılıklı etkileşimi ile belirlendiğini gözardı ederek, devletin siyasal sistemden özerk olabileceğini peçeliyor. Bu da üzerinde sonradan durulacağı gibi depolitizasyonun önemli bir öğesi.

28) Friedman 'pederşahi' olarak nitelediği refah devletini eleştirirken, siyasal alanda da bir görünmez elin olduğunu ama bunun Smith'in görünmez elinin tam tersi bir işleyişe sahip olduğunu belirtiyor. «Devlet müdahalesi aracılığıyla yalnızca kamu yararına hizmet etmeye çalışan birey, hiçbir şekilde amacı olmamasına karşın, görünmez el tarafından özel çıkarları yükseltmeye yöneltilir... Adam Smith'in görünmez eli, siyasal alanda işleyen görünmez elin öldürücü etkilerini altetmeye yetecek güçte olmuştur» (5, s. 24-25)

Büyük bir ustalıkla gizemlileştirilen bu tek yönlü ve son derece finalist/determinist yaklaşım, ne yöntemsel bir hataya dayanır, ne de tarihin ve toplumların yanlış çözümlenmesinden kaynaklanır. Bu iktisadi ve siyasal güçlerin aynı elde toplanmasına karşı çıkıp, bu güçlerin ayrıştırılmasını savunan klasik liberalizmin temel çelişkisinin aşılması için neyin gerekli olduğunu koyar ortaya. «Özgürlük savaşçısı» toplumsal piyasa ekonomisinin başarısının ifadesi olan bu çözüm, **iktisadi ve siyasal güçlerin ayrıştırılmasını değil, tam tersine bunların ikincisinin ilkine hizmet etmesi doğrultusunda birleştirilmesi gereğine dayanır.** Bu da ustaca gizemleştirilerek, iktisadi rekabetçiliğin olduğu yerde siyasal rekabetçiliğin, ekonomik liberalizmin olduğu yerde siyasal liberalizmin, yani demokrasinin, olacağı türünden genellemelerin tek yönlü belirlenim çerçevesinde türetilmesini olanaklı kılar. Böylece iktisadi özgürlük ve bu özgürlüğün en temel niteliği olan sermaye birikimi ile siyasal özgürlük ve demokrasi arasındaki çelişkiler kolaylıkla giderileceği düşünülür. Bu gizemlileştirme temelinde oluşan sonucun, tüm zaman ve mekanlara uygulanmasının önünde de hiçbir engel kalmaz.

Tarihte Kapitalizm - Demokrasi İlişkisi

İktisadi güçler ile siyasal güçler arasındaki birliği tarih de yadsımaz aslında. İktisadi özgürlüklerin herhangi bir engelle karşılaşmadan hayata geçirilebilmesi için bu güç birliği, kapitalist gelişmenin tarihi içinde her aşamada gerekli olmuştur. Feodalizmin bağrında gelişen kapitalist üretim ile elde olunan iktisadi özgürlük ve özerkliklerin varlığı, kapitalist üretim ilişkilerinin gelişip serpilmesi için gerekliydi. Ama bu iktisadi özgürlük ve bu temelde sağlanan iktisadi hakimiyet, burjuvaziye siyasal özgürlüğün yolunu açmaya yetmemiştir. Dolayısıyla iktisadi özgürlük ve rekabetin olduğu her yerde siyasal özgürlük ve rekabet olmamış ve toplumsal olarak yaratılan artığın aristokrasi tarafından siyasal zorla gaspedilmesini sona erdirecek, burjuvazi tarafından iktisadi zorla elde olunmasını sağlayacak çerçeve gelişmemiştir.

Bu yüzden de mutlakiyetçi monarşik devlet altında iktisaden hakim sınıf haline gelen burjuvazinin siyasal özgürlüğüne kavuşması, bu monarşileri yıkıp aşacak ve piyasa üzerinde yükselen toplumu siyasal olarak da özgür kılacak büyük toplumsal dönüşümlere zorlamıştır. Ancak bu dönüşümlerden sonra bu yapının gerekleri ile uyumlu bir devletin, liberal devletin, kurulması mümkün olmuştur.

Dolayısıyla Harbman'ın belirttiği gibi «ticaret ve manüfaktür, vatandaşların siyasal faaliyette yer almasını sağlayacak iktisadi koşulları yaratmaz. Bunlar bireyi yalnızca feodal sistemdeki bağımlılıktan kurtarmışlardır. Yani bireyleri kişisel kulluktan özgürleştirmesine karşın, piyasa onları bağımsız ve özerk vatandaşlar yapmaz» 7, s. 768).

Yapmamıştır da zaten. Mutlakiyetçi monarşilerin egemenliği altındaki burjuvazinin iktisadi ve siyasal süreçlerin birbirinden ayrılması gerekliliğini «bırakınız yapsınlar, bırakınız geçsinler» sloganı temelinde savunması, **iki farklı sınıfın-aristokrasi ve burjuvazi-hakim olduğu iki farklı alanın -siyaset ve iktisat-ayrıştırılması isteğinin ifadesidir yalnızca.**[29] Henüz kendi gelişimini tamamlayamadığı için, siyasal gücün aristokrasi tarafından denetlenmesine karşı çıkamıyan burjuvazinin farklı süreçlerde farklı güçlerin egemenliğini ve işleyişini savunması da, bunun tüm toplumun yararına olduğunu ileri sürerek meşrulaştırması da boşuna değildir. Eğer mutlakiyetçi devlet piyasa özgürlüklerini korursa, bu kapitalizmin gelişimini hızlandıracağı gibi, toplumsal olarak yaratılan artığı ve bu artıktan aristokrasinin aldığı payı da arttıracaktır.

Bu sınıflararası uzlaşma ya da siyasal egemen aristokrasinin kanatları arasına sığınma, kapitalizmin gelişiminin önünde aristokrasi engel haline gelmeye başlayıncaya kadar sürecektir. Aristokrasinin büyük toplumsal dönüşümler ile devre dışı bırakılmasından sonra, burjuvazinin iktisadi ve siyasal süreçler arasında bir ayırım görmesine de gerek kalmayacaktır. Dolayısıyla, «en iyi devlet, en güçsüz devlettir» görüşü, **aristokrasinin siyasal egemen olarak burjuvazinin hakim olduğu piyasaya müdahalesini en aza indirgemenin ötesinde bir anlam taşımayacaktır.** Bu güçsüz devlet görüşü de aristokrasinin siyasal egemen olduğu dönemle sınırlı kalacaktır.[30] Bu çerçeve de açıktır ki, bu görüş hiçbir zaman devletin güçsüzlüğünü öngörmemiştir. Tersine devletin müdahale etmesi ve etmeme-

---

29) Siyasal alanla iktisadi alanın kapitalist toplum çerçevesinde ayrı birer bütün oluşturduklarının varsayılması, sivil toplum-devlet ayırımı çerçevesinde ifade edilir. Sivil toplum ve eleştirisi için bknz. 39.

30) Bunun en önemli istisnası, diğerlerine kıyasla kapitalizme çok erken ama görece daha yumuşak geçiş yapan İngiltere'dir. Doğu Avrupa'da kapitalizmin gelişmesi, feodalizmin yeniden canlanmasına yol açarken, Almanya'da büyük toprak sahibi Junkerlerle kapitalizme geçiş gerçekleşmişti. Burjuvazinın işçi sınıfını ardına alarak, aristokrasiyi devirdiği Fransa'da ise peşpeşe gelen devrimler, güçlü devleti gerekli kılmıştı. Kapitalizmin gelişme tarihi içinde serbest rekabetle nitelenen dönem olan 19. yüzyılda işçi sınıfının mücadelesine set çekmeyi amaçlayan Kutsal İttifak'ın kuruluşu da bunun kanıtıdır.

si gerekli alanları ayırarak, müdahale etmesi gerekli görülen alanlarda tüm gücünü işletmesini gerekli kılmıştır.

İktisadi ve siyasal alanlardaki egemenliğin ayrışmasının sona ermesi ve bunun sonucunda da siyasal özgürlüğün, en temel özgürlük olan ve diğer tüm özgürlüklerin kaynağı olan iktisadi özgürlüğün uzantısı haline gelmesi, iktisadi bireycilik ile siyasal bireyciliğin bütünleşmesini sağlamıştır. Bunun sonucunda da «siyasal bireycilik tüm devlet faaliyetinin mihenk taşı olarak (başta serbest girişim özgürlüğü olmak üzere) bireysel özgürlüğün öne çıkarılması» (3, s. 49) anlamına bürünmüştür. Böylece sivil toplum-devlet ayırımının yanısıra, bir bütün olarak nitelenen bireyde akılcı, iktisadi davranan insan ile yurttaş olarak nitelenen siyasal birey arasındaki ayırım da gündeme gelmiştir. Bu da tüm karar ve özgürlüklerin iktisadileştirilmesinin, siyasetin iktisadın elverdiği ölçüde olmasının ve iktisadi özgürlük ve rekabetten, siyasal özgürlük ve rekabete yönelen tek yönlü belirleme ilişkisinin tam anlamıyla gerçekleşmesini sağlamıştır.

Böyle bir çerçeve içinde de Friedman her zamanki «nitelikli» genellemelerinden birini yapmak fırsatını bularak, iktisadi ve siyasal düzenlemelerin ancak belirli birleşimlerinin olabileceğini öne sürebilmiştir. Friedman'a göre yalnızca iktisadi özgürlüğü sağlayan iktisadi örgütlenme biçimi olarak rekabetçi kapitalizm siyasal özgürlüğü geliştirebilir. Çünkü iktisadi gücü siyasal güçten ayırarak, bunların birbirlerini dengelemesini yalnızca rekabetçi kapitalizm mümkün kılabilir. Dolayısıyla, sözü edilen tek yönlü belirleme ilişkisi bu çerçevede en açık ve kapsamlı biçimine bürünür. Demokrasinin kapitalizme özgü siyasal örgütlenme biçimi olduğu ve tanım gereği rekabetçi olduğu iddia edilirken, rekabetçi bir kapitalizmin gerekleri ile uyumlu tek iktisadi rejim olduğu vurgulanır. (bknz. 4, s. 48).

Bu bağlamda farklı tarihsel aşamalara karşılık düşen kavram ve kategorilerin, aynı çerçevede biraraya getirilmesinin yol açtığı tutarsızlığın da önemi yoktur.[31] Bu tarihsiz, geçmişi ve geleceği olmayan bu çözümlemede bir kez böylesine ilahi bir birlik kurulduğunda, bunun genelleştirilmemesi ve tüm zaman ve mekanlarda insan

31) Rekabetçi kapitalizm kategorisi, kapitalist üretimin ilk aşamalarında bu üretim küçük işletmeler çerçevesinde örgütlenirken, bu üretici birimlerin hiçbirinin üretimleri ile piyasayı etkileyecek büyüklüğe ve fiyatları belirleyebilecek güce sahip olmadıkları aşamaya karşılık düşer. Buna karşılık demokrasi 20. yüzyılın ürünüdür ve kapitalizmin bu aşamasının rekabetçi değil, tekelci olduğu genel kabul görür.

doğasına en uygun biçim olduğunun vaaz edilmemesi için neden de yoktur.

Ama bu belirleme/belirlenme ilişkisinin peçeleyip, gizemlileştirdiği çok önemli bir nokta var. Macpherson'un belirttiği gibi, «piyasa mekanizmaları ile demokrasi arasında bir neden sonuç ilişkisi kuranlar, demokrasiyi ampirist bir eğilimin sonucu tek adam, tek oy ilkesiyle özdeşleştirmektedirler» (18, s. 166).[32] Bu da bir kez yapıldığında iktisadi sürecin belirlediği ve bu sürecin uzantısı olan siyasal süreçteki etkinlik son derece güdük bir hale gelir. Bunun sonucunda da düzenin belirlediği seçenekler temelinde sınırlanan siyasal çoğulculuk, sözde siyasal rekabet ile bu seçeneklerden birini onaylamaktan öte gidemeyen siyasal katılımı doğurur. Bu da her türlü siyasal örgütlenmeyi gereksiz kılan ve doğası gereği belirli toplumsal amaçların gerçekleşmesi için işbirliğini öngören siyasal süreci bireyleştiren bir depolitizasyon süreci ile pekişir.

Bununla da yetinilmez. Tek yönlü belirleme ve 'tek adam, tek oy' ilkesi çerçevesinde de olsa, **siyasal katılım ve özgürlüğün ne denli zorlu sınıf mücadelelerinden sonra**[33] elde edildiği gözardı olunarak, bu durumun başından beri kapitalizme özgü olduğu genellemesi türetilir. Halbuki bu 20. yüzyılda gerçekleşebilmiştir ancak ve bu döneme kadar demokrasi gelişen burjuvazinin aristokrasinin egemenliğine karşı sermayenin başatlığını meşrulaştıran bir ideoloji ve siyasal iktidarın kurulması ve örgütlenmesi için biçimsel bir mekanizmadan öteye gidememiştir. Siyasal hakları nüfusun %10'u ile kısıtlayıp, eşitlikçi özünü yitiren bu egemenlik biçimi, Marx'ın belirttiği gibi hakim sınıfın hangi üyelerinin nüfusun çoğunluğu

---

32) Bu 'tek adam, tek oy' ilkesi, ki bunun bile reddedildiği daha sonra görülecektir, siyasal özgürlüğün varlığını ifade etmez. Preston'un belirttiği gibi bu ilke ve bunun oylamaya yönelik müdahaleleri önlemek ile ilişkili ölçütleri, seçmenlerin özgür seçiv yaptıklarını garantilemez. «Bizim kişisel amaçlarımızı tanımlamaya kalkışan bir siyasal otorite, özgürlüğümüzü reddeder» (36, s. 672). Marx ise kişisel amaçlarımızı tanımlamayacak, dolayısıyla bizi özgür kılacak devlet tanımını şöyle verir: «özgürlük devleti toplum üzerinde bir organ olmaktan, tamamen topluma tabii bir devlete dönüştürmekten geçer» (24, s. 326-27). Ancak böyle bir devlet kişisel amaçlarımızı tanımlamaz, ama bizim amaçlarımız, toplumsal amaçlarımız kuşkusuz, devleti tanımlar.

33) «1848'ten önce siyasal demokrasinin (tek adam, tek oy) kendi içinde sosyal demokrasiyi (sınıfların eşitliğini ya da eşitlenmesini) barındırdığı konusunda hiç kimsenin kuşkusu yoktu ve bu nedenle gelişmekte olan evrensel oy hakkını talep için orta sınıf da kitleler için mücadele etmekteydi... Fakat 1848'den sonra siyasal demokrasi (liberal demokrasi) ve sosyal demokrasi (sosyalizm ya da komünizm) Avrupa'nın her yerinde barikatların zıt yönlerinde yer aldılar». (E.H. Carr, aktaran 4, s. 51; 18, s. 168)

üzerinde devletin diktatörlüğünü yürütme görevini üstleneceklerini belirlemeye yönelik olduğu için kapitalizmin toplumsal düzeni ile son derece uyumluydu (4, s. 50).

Böyle bir diktatörlüğü yürütmenin gerekli kıldığı aygıt da, kendiliğinden işleyiş ile nitelenen **kapitalist toplumun yeniden üretimi için gerekli koşulları yaratıp, korumakla görevli kılınan liberal devletti.** Liberal devlet ve kendiliğinden piyasa düzeni tam anlamıyla uyum içindeydiler çünkü «hem liberal devletin, hem de piyasa toplumunun özü rekabetti? Kendi enerji ve becerileriyle ne yapacaklarını seçmekte ve rekabetçi piyasa toplumu için gerek duyulan kuralları koymak ve uygulamak üzere hükümet olarak kime yetki verileceğini seçmekte serbest olan bireyler arasındaki **rekabetti**» (22, s. 63). Ama böyle bir rekabetin plebler ya da yoksulların egemenliği anlamına gelen demokrasi ile hiçbir bağlantısı yoktu ve bu toplumda varolan siyasal rekabetin demokrasiye geçişi sağlayacak ne herhangi bir nedeni, ne de dinamiği vardı.

Dolayısıyla, bu çerçevede, kapitalist gelişme ile demokrasinin aynı madalyonun iki yüzü olduğu ileri sürülemez. Ayrıca, burjuvazinin siyasal egemenliğini sağlayıp, bunu sınıf hakimiyeti temelinde beliren işlevleri ile pekiştiren liberal devletin ortaya çıkmasını olanaklı kılan burjuva devrimlerinin demokrasiye yol açtığı da iddia edilemez. Tam tersine, burjuva egemenliğine karşılık gelen devlet biçimi olarak liberal devletin işlevi, kapitalist piyasa toplumunun yeniden üretiminde karşılaşılabilecek herhangi bir kısıtlamayı ortadan kaldırmaktan ibaretti. Üstelik bu anti-demokratik liberalizm içinde, **hakim sınıf için demokraşi yoksulların sınıf hakimiyeti, dolayısıyla varlıklarına bir tehdit olarak algılandığından, liberal devletin işlevlerinden biri de kapitalist piyasa toplumuna bir tehdit oluşturan demokrasi tehlikesiyle savaşmaktı.**

Bu yüzden de Friedman'ın «tarih... kapitalizmin siyasal özgürlükler için gerekli koşul olduğunu göstermektedir» (aktaran, 22, s. 131) ve «iktisadi özgürlük siyasal özgürlük için temel bir gerekliliktir» (5, s. 21) yolundaki iddiaları ile ortaya koymaya çalıştığı gibi **iktisadi ve siyasal özgürlükler arasında bir birlik yoktur.** Tam tersine, bu ikisi arasında, birinin gelişiminin diğerinin varlığını sınırlaması anlamında bir zıtlık vardır. Macpherson'un belirttiği gibi bunu tarih de kanıtlamaktadır: «İngiltere'de 19. yüzyılın ortalarında kapitalizmin yürütülmesi için gerekli olan liberal devlet demokratik değildi: yani siyasal özgürlüğü halkın tümüne yaygınlaştırmamıştı. Sonradan yaygınlaştırdığında ise piyasa serbestliğini sınırlamaya başlamıştı. Siyasal özgürlüğün yaygınlaştırılması ölçüsünde, ekonomik özgür-

lük daraltılmıştı. Herhalde tarihsel bağlantı, kapitalizmin siyasal özgürlük için zorunlu bir koşul olduğunu çok ender olarak koyar ortaya» (26, s. 132).

Burada bir noktanın altını çizmek gerekiyor. Demokrasinin liberal devlet ile birleşmesini zorunlu kılan, bu devletin yeniden üretimini üstlendiği piyasa ilişkilerinin mülksüzleştirip, baskı ve yoksulluk içinde tuttuğu kitlelerin zorlaması olmuştur. 1830, 1848 devrimleri ve 1871 Paris Komünü'nün ortaya koyduğu gibi, kendi mezar kazıcısını yaratan burjuvazi, iki seçenekle karşı karşıya kalmıştı; demokrasinin piyasaya getirebileceği sınırlamalardan ötürü ya demokrasiyi reddedip, çalışan kitlelerin taleplerini elden geldiğince erteleyecek, ya da demokrasiyi kabul etmek zorunda kalarak, tehlikeye giren varlığını bu yeni çerçevede üretecekti. Burjuvazi ikinci yola zorlandı, burjuvazi ve liberal devlet ile demokrasinin bu zorunlu nikahı, liberal demokrasi çerçevesinde burjuvazinin varlığını yeniden üretmesiyle birlikte demokrasinin liberalleşmesini, liberalizmin demokratlaşmasını getirdi.[34] Bunun sonucunda da yoksulların ya da pleblerin yönetimi anlamına gelen demokrasi, «rekabete katılma hakkı» olarak demokrasi fikrine dönüşürken, demokrasi kavramının temel niteleyicilerinden biri olan eşitlik kavramı da «gelir ya da zenginlikte eşitlik değil, fakat bir kimsenin insani kapasitelerini gerçekleştirmesindeki fırsat eşitliği» (22, s. 64) biçimine büründü.

Böylece Yunanca demos (halk) ve kratein (hükümranlık etmek) sözcüklerinden türeyip, Aristo'nun algıladığı biçimiyle bir hükümet yöntemi olmayıp bir yurttaşlık koşulu ve üretim araçlarından yoksun insanların yararı için tek yönetim biçimi olan demokrasi liberal kuramda bu özünü yitirdi. Bunun sonucunda da hükümet aygıtı ve siyasal süreçlerin işlevsel yönünü vurgulayan tamamen biçimsel bir mekanizma haline geldi. Böyle güdükleştirilmiş nitelikleri ile demokrasi politik bir yöntemdir, yani politik-yasal ve idari kararlara varmak için bir çeşit kurumsal düzenlemedir ve bu haliyle belirli tarihi koşullar altında varacağı sonuçlardan ayrı olarak kendi içinde bir amaç olmaktan uzaktır» (43, s. 222). Dolayısıyla, kendiliğinden piyasa düzeninin belirlediği ilişkiler doğrultusunda siyasal katılım «tek adam, tek oy ilkesi çerçevesinde satın alma gücü-

---

34) Hayek'in şu sözleri demokrasinin liberalleştirilmesinin ve liberalizmin demokratlaştırılmasının en iyi ifadeleri bence; «gerçek bireycilik yalnızca demokrasiye inanmakla kalmaz, demokratik ideallerin bireyciliğin temel ilkelerinden kaynaklandığını da ifade edebilir» (12, s. 151). «Demokrasi dahili barış ve bireysel özgürlüğü korumak için bir araç, bir faydacı aygıttır» (15, s. 52). «Gerçek bireycilik eşitlikçi değildir» (12, s. 152). «Demokrasinin kendisi de eşitlikçi değildir» (14, s. 337).

ne» (22, s. 16) indirgenirken, demokrasi de «seçmenlerin tüketiciler, siyasetçilerin girişimciler olduğu basit bir piyasa mekanizması haline geldi» (Macpherson, aktaran, 47, s. 222).

Kapitalist gelişme ile demokrasinin aynı madalyonun iki yüzü olduğu iddiasının bir başka uzantısı da, kapitalist gelişmenin olacağı her yerde demokrasinin de olacağıdır. Halbuki tarih göstermiştir ki, kapitalizm aşırı otoriter, hatta Nazizm ve Faşizm gibi totaliter olanlar da dahil, **pekçok farklı siyasal rejim tipini ortaya çıkarmıştır.** Miliband'ın vurguladığı gibi, gelişmiş kapitalizmin ortaya çıktığı ülkelerde siyasal yaşam için büyük ölçüde benzer bir sosyo-ekonomik çevre sağlanmasından söz etmek mümkün olduğu halde siyasal yaşamın kendisi farklı olmuştur (30, s. 21). Üstelik bunun ciddi bir sakıncası da vardır. Böyle bir çerçeve siyasal yaşamı ve ilişkilerini kapitalist piyasa düzeninin gelişimi için önkoşul olan **gereklilik-lere indirgeyip,** bunlarla özdeşleştirir. Bunun sonucunda da siyasal süreçlerin özgüllüğünün yadsınması ile birlikte, güçlü bir depolitizasyon yönünde önemli bir aşama kaydedilir.

Ampirisizmden büyük medet uman yeni liberal görüşün **kapitalist gelişme ile demokrasi arasında gördüğü birebir ilişkinin tutarsızlığının ampirik bir kanıtı da verilebilir.** Bu kanıt, Dahl'in 1920'de yaptığı ve dünya üzerindeki demokrasileri sıralayan araştırması ile Dahl'ın 1970'de yaptığı ve dünya üzerindeki poliarkileri sıralayan araştırmasından hareketle bulunabilir. Bu araştırmaların sonucunun ortaya koyduğu gibi, Dahl'ın Bryce'ın listesine ekleyebileceği ülke sayısı birkaç tane ile sınırlıdır. Kapitalist gelişme ile demokrasi arasında birebir ilişki olduğunu savunan yeni liberal görüşün bu araştırmaların sonuçlarının kıyaslanmasından hareketle, kapitalist gelişmenin son 50 yıllık süre içinde neredeyse durduğu sonucuna varması gerekirdi.[35]

Dolayısıyla, bir kez bu sıradan ve bayağılaştırıcı genellemelerden kurtulup, gerçek niteliği ile ortaya konduğunda, sınıf hakimiyetine dayalı liberal demokrasinin, bu hakimiyeti **diktatörlük yerine demokratik kuruluşlar aracılığıyla** gerçekleştirebildiği açığa çıkar. Bu da liberal demokrasinin eşitsiz değişim ilişkileri[36] ile belirlenen

---

35) Bu konuda bknz. 4, s. 54-57. Dahl poliarkiyi popülize (yani yurttaşların katılımına açık) ve liberalize (yani siyasal rekabeti kabul edip, geliştirecek biçimde değiştirilmiş) bir siyasal rejim olarak tanımlıyor.

36) Üretim araçlarının mülkiyetinden yoksun olduğu için emek gücünü ya da Macpherson'un ifadesiyle insani güçlerini özgürce ve tümüyle gerçekleştirebilmenin araçlarından ayrılmış olduğu için, bu güçleri başkasına devrederek yaşamını sürdürme olanağı bulan insanların özgür oldukları söylenemez. Çünkü her ne kadar bu insanlar emek güçlerinin değişim değerini elde ediyor-

kapitalist sömürü ilkelerinden ne tamamıyla kopabileceği, ne de tümüyle bu ilkelere indirgenebileceği anlamına gelir. Bu yüzden de «her makul çözümleme, bu kapitalist üretim ilişkileri için de hem liberal demokrasinin temellerini, hem de kapitalizmin aşırılıklarını gözden geçirme de tarihin rolünü gözönüne almalıdır. Dolayısıyla, liberalizmin doğru bir değerlendirmesi, yalnızca genel olarak kapitalist üretim ilişkilerinin temel yapısını değil, belirli kapitalist toplumların özgüllüklerini ve bunları üreten tarihi koşulları dikkate alarak, hem yapısal, hem de tarihsel bir çözümleme içinde yürütülmelidir» (48, s. 229-230). Ancak böyle bir çerçeve içinde «bir devlet kuramının, aynı zamanda bir toplum ve bu toplumda gücün dağılımı kuramı olduğu ortaya konabilir» (31, s. 4). Ancak böyle bir çerçevede demokrasi havarisi ve neredeyse geleneksel bir biçimde görüşlerini popülerleştirmek için orta sınıf (direk) peygamberi kesilenlerin, demokrasinin zıddı olarak gördükleri otoriterliğe nasıl destek verdikleri açığa çıkarılabilir.

Liberal Demokrasiden Otoriter Devlete

Friedman'ın rekabetçi kapitalizmin iktisadi ve siyasal alanların birbirlerinden ayrılmasını ve böylece birbirlerini dengelemesini sağladığı yolundaki görüşlerine daha önce değinilmişti. Friedman'a göre iktidarın merkezileşmesinin bu yolla önlenmesi ile birlikte «ekonomik gücün siyasal iktidar için bir destek olmasından çok, bir denetim görevi yapması olanaklı» (aktaran 22, s. 133). Ekonomik gücün siyasal iktidar üzerindeki bu denetimi de, yeni liberal ekolün demokrasi havariliğinin altında yatan otoriterlik özleminin açığa çıkarılmasının anahtarını verir bizlere.

Bu çerçevede eğer ekonomik iktidar siyasal iktidarı denetliyorsa, bu denetim iktisadi iktidarın ve bu iktidarı doğuran üretim ilişkileri ile hakimiyet/bağımlılık içindeki sınıfsal yapının korunması ve yeniden üretilmesi için siyasal iktidarın her türlü desteği vereceği anlamına da gelecektir. Dolayısıyla, iktisadi ve siyasal iktidarlar arasındaki bu denetleme/destekleme ilişkisi, iktisadi ve siyasal özgürlükler arasındaki tek yönlü belirleme ilişkisi ile benzeşir. Öyle ki, bu denetleme/destekleme ilişkisi, iktisadi iktidarın gerekli gördüğü alanlarda, bu iktidarın varlığını ve gücünü pekiştirecek müdaha-

larsa da, bu güçlerini bir kez kiraladıktan sonra, bu gücün yarattığı kullanım değerini denetleme özgürlüğünden yoksun olduklarından, sömürülmektedirler. Bu yüzden de Macpherson'a göre «kapitalizmde herhangi bir mübadele eylemini insanın özgür iradesiyle yapması için gerekli koşul insanın belirli bir sürecin içine girme özgürlüğü değil, tam tersine hiçbir sürece girmeme özgürlüğüdür» (Aktaran, 32, s. 70).

lelerle destek verecek bir siyasal iktidarı doğurur. Böyle bir siyasal iktidar ise, bu gerekler çerçevesinde belirlenmiş siyasal özgürlükleri ve siyasal mekanizmaları getirecektir beraberinde. Böyle bir bağlamda, iktisadi özgürlükten anlaşılan, sahip olunan maddi edinim ölçüsünde iktisadi gücün piyasada ortaya konması özgürlüğü iken, siyasal özgürlükten anlaşılan şey ise iktisadi iktidara bağlı olarak belirlenen siyasal iktidarın siyasal süreçlerde ortaya konması özgürlüğüdür. Bunun kaçınılmaz sonucu ise, Friedman'ın şu sözleriyle ortaya konan, **iktisadi güç ölçüsünde siyasal satın alma gücünün olması gerekliliğidir.** «Siyasal mekanizmanın temel açmazı, özel çıkarların genel kamu çıkarları pahasına geliştirilmeleri için çok büyük bir itkiye sahip oldukları aşırı ağırlıklandırılmış oylama altında bir sistem olmasıdır. Yararlar yoğunlaştırılırken, maliyet dağıtılmıştır ve hükümetin faaliyet alanında nihai olarak birey üzerindeki denetime yönelen her zamankinden daha fazla bir genişleme eğilimi vardır piyasada. İktisadi piyasada herkes ödediğinin karşılığını alır. Dolayısıyla, ne elde ettiğimizi gözden geçirtecek, maliyetle orantılı bir itki vardır» (Friedman, aktaran 6, s. 8).

Bunun ifade ettiği anlam çok açık. Bireyler piyasaya ancak **bütçe kısıtlamalarının** belirlediği güçle çıkabilirler. Bu güçteki farklılık, piyasadaki iktisadi özgürlüklerin (bu çerçeve içinde) kaynağı olurken, piyasaya yansıyan seçişleri de belirler. Halbuki siyasal alanda seçmenin neyi seçebileceğini belirleyen piyasadaki gibi bir **bütçe kısıtlaması yoktur.** Yani varolan gelir servet ve güç dağılımının piyasaya yansıyan ağırlıklandırılması, «tek adam tek oy» ilkesi çerçevesinde seçimlerde ortaya çıkmaz. Bu ise demokrasilerde iktisadi servet farklılıklarından kaynaklanan **iktisadi güç kullanma özgürlüğünün siyasal alanda karşılığı olan iktisadi güçle orantılı siyasal güç kullanılmasını olanaksız kılar.** Dolayısıyla bu yazarlara göre demokrasi ve demokrasinin teşvik ettiği devlet müdahaleleri, bireysel değişime hükmeden yasaları ihlal ederek bireyin özgürlüğünü zedeler. Dahası, bu müdahale devletin, dolayısıyla bürokrasinin güçlenmesine ve bürokrasinin keyfi davranıp, hukuk devleti çerçevesinde belirlenen devletin ve bireylerin uyması zorunlu yasaların, hükümet gücünün suistimali ile zayıflamasına da neden olur. Bu noktadan hareketle Hayek özgürlük ile demokrasi, yasa ile bürokrasi ve piyasa planlama arasında karşıtlık olduğunu ve yasalarla yönetilip (nomokratik) katallaksi üzerinde yükselen büyük ya da açık toplumun sacayağının özgürlük, yasa ve piyasa üzerine kurulu olduğunu belirtir. Bu yüzden de Hayek «siyasal özgürlük bireysel özgürlüğün gerekli bir öğesi değildir. İkisini birbirinden ayırmak gerekir» (ak-

taran 31, s. 69) derken Friedman siyasal özgürlüğün tahribatının üzücü olduğunu ama sermaye için iktisadi özgürlüğün kaybına kıyasla ciddi bir sorun olmadığını ifade eder (bknz. 6, s. 10).

Bu çerçeveden hareketle **demokratik bir devletin, eğer uygun bir biçimde örgütlenirse özgürlüğü koruyabileceği ama demokrasinin özgürlüğün korunması için zorunlu tek devlet biçimi olmadığının vurgulanması**, artık şaşırtıcı olmaktan çıkar.[37] Üstelik uygun bir biçimde örgütlenmediği zaman demokrasi tehlikeli olabilir ve özgürlüğü tehdit edebilir, yeni liberallere göre. Bu yüzden de sınırlanmasına ve denetlenmesine gerek vardır. Bu yüzden de Hayek'e göre «günümüzün sorunu, doğru demokrasi değil, sınırsız demokrasidir. Bugün batıda bildiğimiz tüm demokrasi, az ya da çok, sınırsız demokrasidir» (10, s. 353). Bunun ötesinde bunalım dönemlerinde demokrasinin varlığının ve işleyişinin, bu bunalımı aşmak için hızlı sermaye birikimine gerek duyan liberal toplumda, yoksulların taleplerine yer verdiği ölçüde ek bir yük haline gelmesi de olasıdır. Bu yüzden de aslında Eski Yunan için yazılmış olmasına karşın, yeni liberallerin kafasındakileri ifade eden şu ifadeye dört elle sarılır Niskanen: «Demokrasi kesintisiz bir hükûmet biçimi olamaz. Seçmenlerin çoğunluğunun kendileri için kamu hazinesinden mümkün olan en büyük payı seçebileceklerini keşfettikleri zamana dek sürebilir ancak. Bu aşamadan sonra çoğunluk oylarını kamu hazinesinden kendilerine en büyük yararı vaad eden adaya çevirir, bu da demokrasinin her zaman gevşek bir maliye politikası sonucu çökmesi ve her zaman önce bir diktatörlük, sonra da monarşi ile izlenmesi sonucunu getirir beraberinde» (Tytler, aktaran 33, s. 159).

Dolayısıyla, liberalizm ile demokrasi uyumlu olmalarına karşın, aynı şey değillerdir. Liberalizm tüm devlet gücünün kapsamı, demokrasi bu gücü kimin elinde tuttuğu ile ilgilenirken, liberalizmin zıddı, piyasa dahil tüm alanlara müdahale ile nitelenen totaliterlik, demokrasinin zıddı ise, piyasayı kendi işleyişine bırakıp, diğer alanlara müdahale eden otoriterliktir. Bu ise demokratik bir hükümetin totaliter, otoriter bir hükümetin liberal ilkeler temelinde hareket edebileceği yorumuna vardırılır. (bknz. 13, 364). Totaliter bir demokrasi seçmenlerin çoğunluğunun seçim kuralları ve oy verme dı-

---

37) Niskanen liberal demokrasiyi liberal yasaların demokratik süreçlerle seçildiği bir toplum olarak niteliyor. Niskanen'e göre, liberal bir toplum bir hükûmet biçimine gerek duyar ama belirli bir hükümet biçimine gerek duymaz. Demokratik hükümet yasaların biçimini üstlenmez. Açığa çıktığı biçimiyle liberal bir toplum demokratik bir hükümetle ancak ve ancak çok özel koşullar çerçevesinde uyumlu olabilir ve liberal demokrasi için bu koşulların tanınmasına ve uygulanmasına bağlıdır. Bu konuda bknz. 34, s. 158 - 159.

şındaki anayasanın herhangi bir kuralını değiştirebilecekleri (33, s. 159), en önemlisi piyasaya müdahale edip, buradaki özgürlükleri kısıtlayabilecekleri bir hükümet biçimi olarak algılanır bu çerçevede. Buna karşılık, otoriter liberalizm, piyasadaki özgürlükleri koruyup, bunun dışındaki tüm alanlarda müdahalenin yapılabildiği hükümet biçimi olarak tanımlanır. Bu yüzden de örnek gösterilebilecek bir «entellektüel dürüstlükle» otoriter devletin iktisadi özgürlüklere dokunmayıp yüceltti̇ği için iyi olduğu, buna karşılık totaliter devletin piyasaya yaptığı müdahalelerden ötürü kötü olduğu vurgulanır.

'Serbest piyasa, güçlü devlet' sloganına hayat veren ve pekçok Latin Amerika ülkesindeki kanlı diktatörlükleri meşrulaştıran bu görüş, «bireyin özgürlüğü ile (mülkiyet değerlendirilmesi anlamında) sermaye birikim özgürlüğü arasında, kesinlikle sermaye birikimin güçlü devlet desteğiyle garantileme yolunda karar kılar (2, s. 52). Bu da klasik liberalizmin özgürlükçü devletsiz bir toplum ile otoriter bir devlet düzeni arasındaki çelişkisinin aşılmasının en kesin ifadesidir. Böyle bir çerçevede de 'güçlü devletin' varlığının gerekliliği şöyle ifade edilir. «Özgür piyasanın varlığı bir hükümetin gerekliliğini inkar etmez. Tam tersine devlet, hem oyunun kurallarını koyacak, bir forum rolünü oynuyor, hem de kuralları yorumlamak ve bunlara uyulması için yaptırımlar getirecek bir hakem» (Friedman, aktaran 2, s. 52).

Tüm karar ve özgürlükleri iktisadi kılan, tüm toplumsal dinamiği piyasadaki adem-i merkeziyetçiliğe ve bunu sağlayan temel toplumsal düzenleme ilkesini rekabete indirgeyen bir bilimsel çerçeve içinde demokratik siyaset bir piyasa olarak yorumlanır. Bunu da demokratik siyasal katılımın, iktisadi satın alma güçlerinin siyasal alanda ağırlıklandırılması ile oluşan siyasal satın alma güçlerine indirgenmesi izler. Böyle bir sürecin sonucunda ortaya çıkan politik yöntem ya da kurumsal örgütlenme de, aynen piyasada olduğu gibi, sistemin sunduğu seçenekler içinden ve bu seçeneklerin belirlediği sınırlar dahilinde siyasal satın alma güçlerine göre yapılan ve belirli aralıklarla yinelenen onaylama ve bu yolla yetki verme mekanizmasından öteye gidemez.

Ayrıca kapitalist yasaların işleyiş alanı olan piyasanın gerekleri ile belirlendiği ileri sürülen çoğulculuğun da, kendiliğinden piyasa düzeninin yol açtığı ve rekabeti karşıtı tekele dönüştüren merkezileşme ve yoğunlaşma eğilimleri ile birarada olamaz.[38] Bu yüzden

---

38) Lindbeck, çoğulculuğun ekonomik sistemin örgütleniş biçiminin bir sonucu olduğunu ama sistemdeki genel eğilimlerin çoğulculuğu tehdit etmekte olduğunu belirterek, bu tehditleri ideolojik etkenlerin yanısıra iktisadi istikrarsız-

de siyasal demokrasinin «içeriği ve koşulları artık iyi bilinmektedir» diyen ve «bugün Batı ve Kuzey Avrupa'da siyasal demokrasinin değil, çoğulculuğun tehdit altında olduğunu söyleyen piyasa havarisi Lindbeck hiç de haksız değildir. Çünkü siyasal satın alma güçleri düşük olanların siyasal satın alma güçleri yüksek olanlara siyasal inisiyatif ve karar alma yetkisini devretme mekanizması haline gelmiş «demokrasinin» tehdit altında olması için hiçbir neden yoktur. Üstelik iktisadi özgürlüklerin korunması için her türlü müdahaleyi meşru gören, iktisadi özgürlüklere dokunmayıp, tersine geliştiren otoriter liberalizme alkış tutan yeni liberallerin çoğulculuk diye bir dertleri de yoktur. Dahası, çoğulculuğun varlığı demokrasi için gerekli koşul olsa bile, yeterli koşul değildir. Yani piyasada olduğu gibi bir dizi seçenek arasından satın alma gücüne bağlı olarak yapılan seçiş, ne halkın yönetimini olanaklı kılacak demokratik katılımı, ne de bu demokratik katılımın önkoşulu olan örgütlenme özgürlüğünü getirir beraberinde.

Dolayısıyla, hareket noktası olarak piyasayı ve piyasanın yarattığı adem-i merkeziyetçi karar mekanizmalarını[39] **alan ve piyasanın işleyişi ile belirlenen sivil toplumu yücelten her türden liberalizm, piyasa ile demokrasi arasında bir ikilem ile karşı karşıya kalmak zorundadır.** Piyasa ile demokrasi arasındaki bu karşıtlık, üç temel seçeneği getirir beraberinde. Ya halkın yönetimi anlamında demokrasi benimsenecek ve piyasanın kendiliğinden işleyişinin yanısıra, piyasanın işleyişini halkın egemenliği doğrultusunda düzenleyecek önlemler alınacaktır; ya demokratik süreçleri piyasanın gerekleri ile uyum içine sokacak bir çerçeve yaratılacaktır. Ya da demokrasiden tümüyle vazgeçip, «bir yanda sermayelerin, diğer yanda da kapitalistler ile işçilerin rekabetinin karşılıklı olarak içiçe geçmesiyle oluşan iktisadi yasalarla yönetilen kapitalist ekonominin» (44. s. 27) işleyişi doğrultusunda hareket edilecektir.

«Toplumsal piyasa ekonomisi» **taraftarı yeni liberallerin,** böyle

lık ve güvensizlik, gelir ve refahta eşitsizlikler, ekonomik karar almada artar bölünmezlikler, kollektif malların arzında yetersizlik gibi nedenlerin doğurduğunu vurgulayarak, piyasa sisteminin egemenliğinin korunması gerektiğini belirtiyor. Daha geniş adem-i merkeziyetçiliğe, rekabete ve çoğulculuğa ulaşmak ise, ekonomik sisteme bir dizi müdahale yapılmasını gerektiriyor Lindbeck'e göre. Bknz. 20, s. 105 - 131.

39) Kapitalist yasalara göre işleyen piyasanın egemen eğilimi olan merkezileşme ve yoğunlaşma ile adem-i merkezi karar almanın çelişkisinin en iyi örnekleri arasında «özgürlük ve demokrasi» ülkesi A.B.D.'nin çıkarmak zorunda kaldığı anti-tekel yasalarını ve Türkiye'de sol liberallerin bu yöndeki vaazlerini saymak olası.

bir çerçevede hangi yolu izleyecekleri açık. Kesin tercihleri piyasadan yana olduğu için, piyasanın belirlediği sınırlar içinde kaldığı sürece demokrasiye itirazları olmaz. Ama özellikle bunalım dönemlerinde piyasa özgürlükleri adına otoriterizme yönelme eğilimleri ile ne demokrasinin, ne de çoğulculuğun umurlarında olduğunu koyarlar ortaya. Bu yüzden de Sweezy'nin vurguladığı gibi «demokrasi en iyi iktisadi gelişme dönemlerinde işler ve ciddi iktisadi bunalımlarla başedebilmek için uygun değildir. Tarih böyle durumlarda kapitalistlerin popüler olmayan politikaları zorlamak amacıyla emredici hakimiyet biçimlerine başvurmaya eğilimli olduklarını gösterir» (44, s. 31).

Ancak ne böyle bir emredici ya da otoriter yönetim, ne de betimlendiği biçimiyle güdük bir demokrasi, siyasal zorla sürekli kılınabilir. Bunu sağlamak için güçlü bir depolitizasyon sürecine gerek duyulur. Bu süreçle birlikte seçimler basit bir onaylama mekanizmasına dönüşürken, başarı ve başarısızlık da bireyselleştirilir. Bu da orta sınıfa (direğe) sınıf atlama umudunun köşeyi dönme ideolojisi ile birlikte sürekli olarak aşılanması ile beraber gelişir. Bununla da yetinilmez. Bir yandan tüm siyasal görüşlerin ifade edilebileceği bir demokrasiyi kaldıracak iktisadi koşulların henüz gerçekleşmediği, ancak bu koşulların gerçekleşmesinden sonra tüm siyasal görüşlere açık bir demokrasinin mümkün olabileceği vaaz edilerek, demokrasi başka bir bahara ertelenir. Öte yandan da din, aile, ırk vb. kavramlar sürekli öne çıkarılarak «insanları parti ve sınıf ilişkilerinin ötesinde salt sosyal ve ahlaki sorunlar düzleminde toplamaya» (31, s. 79) çalışılır. Çünkü din laik bir toplumda insanın yaşamının muhasebesini, insan ile tanrı arasındaki hesaplaşmaya indirgeyip, insanı bireyselleştirir ve maddi dünyaya yabancılaştırır.[40] Aile de aile içi bölümü ve hakimiyet ilişkileri ile erkek egemenliğini ve aile ve toplum içinde kadının ikincil konumunu yeniden üretir. İlkel bir şövenizm temelinde ırkçılık da dahil bu öğelerin sürekli olarak öne çıkarılmasıyla birlikte, insanların sınıf ilişkileri temelinde belirlenen siyasal süreçlerden uzak tutulması sağlanır. Ayrıca, bu ideolojik ve siyasal ilişkilerin belirlediği çerçevede otoriterliğin toplumun tüm birimlerinde bir örgütlenme öğesi olması da kolaylıkla elde olunur.

Bu şekilde kurulan hakimiyet ilişkileri çerçevesindeki hiyerarşinin belirlediği demokrasiyle, kendi yasaları uyarınca işleyen piya-

---

40) Laik olmayan ya da laikliğin oturmadığı bir toplumda dinin öne çıkarılması, öngörülenden çok daha farklı sonuçlara yöneltererek, bunun temel bir örgütlenme biçimi ve toplumsal bir ideoloji halini almasına neden olabilir.

sanın bağdaşması önünde hiçbir engel kalmaz. Tüm karar mekanizmalarında devlet müdahalelerinin devletin gücünü ve alanını genişleterek palazlandırdığı ve zaman zaman piyasanın gereklerinden bağımsız hareket eden **bürokrasinin yerini tam anlamıyla piyasanın gerekleri doğrultusunda hareket eden teknokratların alınmasıyla da** zincirin bir başka halkası tamamlanır. Böylece sivil toplumu hareket noktası olarak alan çerçeve **piyasanın belirlediği kadar demokrasi** ve özgürlükten öteye gidemez. Bunun sonucunda tüm özgürlük ve kararların iktisadi özgürlük ve kararlara indirgendiği plansız, bürokrasisiz ve en önemlisi halkın yönetimi anlamında demokrasisiz; 'özgürlük', serbest piyasa ve yasaya dayalı bir «yeryüzü cennetinin» kapıları sonuna dek açılır. Böylece **otoriter/teknokrat devletin himayesindeki toplumun** toplumsal örgütlenmesinin ekonokrisi olmasının önünde hiçbir engel kalmazken, Nazizmin kuramcısı Göebbels'in icadı olup, Thatcher'ın yeniden hayat verdiği deyiş, bilinçli ya da bilinçsiz olarak yinelenip, durur: **alternatifimiz yoktur.**

Yaratıcı insan faaliyetinin ve toplumsal varlık olarak insanın, piyasanın işleyişiyle belirlenmesi sonucunda ortaya çıkan bu yabancılaşmasının ve bu güdükleştirilmesinin aşılması da **hareket noktası olarak sivil toplumun değil, insan toplumunun ya da toplumsallaşmış insanlığın**[41] alınmasını gerektirir. Ancak böyle bir hareket noktası ile insanın toplumsal varlığına ve yaratıcı faaliyetine yabancılaşması önlenir ve doğa ve diğer insanlar ile ilişkileri çerçevesinde bunları geliştirmesi mümkün olur. Ancak **toplumsallaşmış insanlıktan** hareketle yaygınlaşan toplumsal katılım ve örgütlenmenin gerekli kıldığı çoğulculuk ile başkalarına inisiyatif ve karar alma yetkisini devretmeden, insan toplumunun kendisini yönetmesi mümkün olur.

41) «Eski maddeciliğin hareket noktası 'sivil toplumdur', yeni maddeciliğin hareket noktası ise insan toplumu ya da 'toplumsallaşmış' insanlıktır» (Marx, Feuerbach Üzerine 10. tez).

KAYNAKLAR

1 AGLIETTA M. (1979) *A Theory of Capitalist Regulation*, New Left Books, Londra

2 ALTVATER E. (1985) «*Yeni Liberal Karşı Devrimin Mübtezelliği*», *Kriz, Neo-Liberalizm ve Reagan Dosyası* İçinde, Alan Yayıncılık, İstanbul

3 BLAUG M. (1984) *Methodology of Economics*, Cambridge University Press, Cambridge

4 BORON A (1981) *Latin America Between Hobbes and Friedman*, New Left Review, Londra

5 FRIEDMAN M. - R. (1983) *Free to Choose*, Penguin Books, Middlesex

6 GAMBLE A. (1979) *Free Economy and the Strong State*, Socialist Register

7 HARPHAN E.J. (1984) *Civic Humanism and Adam Smith*, American Political Science Review, v. 78, No. 3

8 HAYEK F. Von (1976) *Law, Liberty and Legislation*, Routledge and Keagan Paul, Londra

9 HAYEK F. Von (1978) «Competition As A Discovery Process,» *The Essence of Hayek*, C. Nishiyama - K.R. Leube (Der.) s. 254 - 265, Hoover Ins, Stanford University İçinde

10 HAYEK F. Von (1978) «Whither Democracy,» *The Essence of Hayek* s. 352 - 62

11 HAYEK F. Von (1978) «Social and Distributive Justice,» *The Essence of Hayek* s. 62 - 99

12 HAYEK F. Von (1978) «Individualism: True and False,» *The Essence of Hayek* s. 131 - 159

13 HAYEK F. Von (1978) «Principles Of A Liberal Social Order,» *The Essence of Hayek* s. 363 - 381

14 HAYEK F. Von (1978) «Principles and Expediency,» *The Essence Of Hayek* s. 337 - 352

15 HAYEK F. Von (1979) *Road to Serfdom*, Routledge and Keagan Paul, Londra

16 HODGSON G (1986) *Behind Methodological Individualism*, Cambridge Economic Journal

17 KATOUZIAN H. (1980) *Economic Theory and Ideology*, MacMillan, New York

18 KÖKER L. (1984) *Serbest Piyasa ve Demokrasi*, Toplum ve Bilim

19 LACHMANN L.M. (1971) *Methodological Individualism*, and the market Roads to Freedon, E. Streissler (Der.) Augustus M. Kelly, New York

20 LINDBECK A. (1984) *Piyasa Ekonomisi ve Demokrasi*, Birey ve Toplum, Ank.

21 MACHLUP F. (1971) *Liberalism and Choice of Freedoms*, Roads to Freedom İçinde

22 MACPHERSON C.B. (1984) *Demokrasinin Gerçek Dünyası*, Birey ve Toplum, Ankara

23 MANDEL E. (1986) In Defense of Socialist Planning,» *New Left Review*, no. 139

24 MARX K (1975) *The Critique of Gotha Programme*, Marx - Engels Selected Works İçinde, Progress Publishers, Moskova

25 MARX K. (1976) *Ekonomi Politiğin Eleştirisine Bir Katkı*, Göl Yayınları, Ank-

26 MARX K. (1976) *1844 El Yazmaları*, Sol Yayınları, Ankara

27 MARX K. (1976) *Capital I*, Penguin Books, Middlesex

28 MARX K. (1977) *Grundrisse*, Penguin Books, Middlesex

29 MARX K. (1978) *Capital III*, Progress Publishers, Moskova

30 McNULTY P.J. (1968) *Economic Theory and Meaning of Competition*, Quarterly Journal of Economics
31 MILIBAND R. (1980) *State in Capitalist Society*, Open University Books, Londra
32 MOUFFE C. (1985) *Demokrasi ve Yeni Sağ*, Kriz, Neoliberalizm ve Reagan Dosyası İçinde
33 NISHIYAMA C. (1978) «Introduction to Essence of Hayek.» *The Essence of Hayek*
34 NISKANEN W.A. (1978) *The Prospect For A Liberal Democracy*, Fiscal Responsibility in Constitutional Democracy, J.M. Buchanan - R.E. Wagner (Der.) içinde M. Nijhoff, Boston
35 O CONNOR J. (1973) *Fiscal Crisis of The State*, Saint Martin Press, New York
36 PRESTON M.L. (1983) *Freedom and Authority*, American Political Science Review, V. 77, No. 3
37 ROWTHORN B. (1985) *Kapitalizm, Çelişki ve Enflasyon*, Birey ve Toplum, Ankara
38 SABINE - THORSTON (1973) *History of Political Thought*, Dryden Press, Illinois
39 SAVRAN G. (1984) «Sivil Toplumun Eleştirisi.» *Yapıt* Sayı 5
40 SAVRAN G. (1986) «Bireyselleşme Çağrıları Üzerine.» *11. Tez Dizisi*, kitap 2
41 SAVRAN S. (1985) «24 Ocaktan Ekonokrasiye.» *İktisat Dergisi* sayı 243, şubat
42 SAVRAN S. (1988) «Sol Liberalizm: Maddeci Bir Eleştiriye Doğru.» *11. Tez Dizisi*, Kitap 2
43 SCHAPIRO J.S. (1958) *Liberalism: Its Meaning And History*, Reinhold, New York
44 SCHUMPETER J.A. (1973) *Kapitalizm, Sosyalizm ve Demokrasi*, Varlık, İst.
45 SWEEZY P. (1970) *Capitalism And Democracy*, Monthly Review, V. 32, No. 2
46 WALRAS L. (1954) *Elements of Pure Economics*, R.D. Irvin, Londra
47 WEINSTEIN M.A. (1981) *C.B. Macpherson Demokrasi ve Liberalizmin Kökeni*, Çağdaş Siyaset Felsefecileri Crespigny, A. - Minogue, K.R. (Der.) içinde Remzi Kitapevi, İstanbul
48 WOOD E.M. (1978) «C.B. Macpherson.» *Socialist Register*.

1960, 1971, 1980 :
Toplumsal Mücadeleler, Askeri Müdahaleler

Sungur SAVRAN

«Neden toplanmış bekleşiyoruz pazaryerinde?
Barbarlar gelecek bugün.
Neden böyle hareketsiz Senato?
Boş oturuyor Senatörler, yasalarla uğraşacaklarına?
Çünkü barbarlar gelecek bugün.
Senatörler neden uğraşıp dursun yasalarla?
Barbarlar gelince yapacak nasıl olsa.» *

Türkiye'de İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra doğan parlamenter rejimin, 1960'dan bu yana düzenli biçimde askerî müdahalelerle karşılaşmış olması, günümüzde solda bu konuya teorik bir açıklama getirme çabalarını yoğunlaştırmış bulunuyor. Kuşkusuz, en basit ve basit olduğu kadar basitleştirici açıklama, bütün müdahaleleri ABD emperyalizminin ihtiyaçlarına ve yönlendiriciliğine bağlamayı yeterli bulan yaklaşım. ABD'nin konumunun ve tavrının, müdahaleden müdahaleye çok farklı ölçülerde de olsa, çok önemli bir rol oynadığı açık olmakla birlikte, Türkiye'nin kendi tarihsel gelişimini gözardı ettiği ölçüde sözkonusu yaklaşım güdük ve verimsiz kalmaya mahkûm. Yaşanan askerî müdahaleleri, ister iktisadî, ister siyasal nitelikte çevrimsel bir gelişme ile açıklama çabası da, aynı şekilde en önemli sorunlardan soyutladığı için anlamlı sonuçlara ulaşamaz. Aslında, yüzeysel ya da derin, her bunalımın parlamentarizme darbe vurulmasıyla sonuçlanacağı görüşü ne teorik, ne de tarihsel açıdan inandırıcı olabilecek mekanik bir bakış. Ama daha da önemlisi, 1960-1971-1980 dizisini bir çevrimsel gelişmenin halkaları olarak gör-

---

*) Konstantinos Kavafis, «Barbarları Beklerken» şiirinden, Erdal Alova çevirisi. *Barbarları Beklerken* içinde, Yazko, İstanbul, 1981.

mek, bu olayları basit birer «kesinti» ya da «ara rejim» olarak tanımlamak olur ki, bu da her müdahalenin bir sonraki döneme ötekilerden farklı bir rejim bıraktığını görmezlikten gelen, askeri müdahaleler dışında Türkiye'de demokrasinin özsel bir süreklilik taşıdığını varsayan bir anlayışı simgeler. Nihayet, askeri müdahalelerin düzenli olarak tekrarlanmasına ilişkin bir başka açıklama da, devlet ile toplumu birbirinden kopararak müdahaleleri bürokrasinin (özellikle askeri bürokrasinin) bütünüyle demokrasi yanlısı olan toplum üzerinde bir hakimiyet kurma eğilimine bağlar. Yani burada müdahalelerin ardındaki esas dinamik, **bürokrasinin toplum üzerinde hakimiyet kurma eğilimi** olmaktadır. Bu tezi aşağıda daha ayrıntılı olarak irdeleyeceğim için burada eleştirisine girmiyorum.

Bu yazı Türkiye'nin son kırk yılına damgasını vuran askeri müdahalelerin ancak toplumsal mücadelelerle, özellikle de sınıf mücadeleleriyle birlikte ele alındığında, **sınıf mücadelelerinin bir ürünü** olarak kavrandığında doğru biçimde anlaşılabileceğini ortaya koymaya yöneliktir. Daha somut biçimde söylenirse; her darbe ancak, sermaye birikiminin süregiden evresinin sorunları çerçevesinde, değişik sınıf ve sınıf dilimlerinin arasındaki mücadelelerin ve ittifakların doğası incelenerek yerli yerine oturtulabilir.

Konuya girmeden önce bir noktanın altını çizmek istiyorum: 27 Mayıs ve 12 Eylül gibi, bir toplumun tarihsel gelişmesinde belirleyici olmuş olayların tek-boyutlu bir biçimde kavranması olanaklı değil. Bu tür olayları hazırlayan karmaşık etkenler bileşimi, birçok alana (uluslararası, siyasal, ideolojik vb.) bakmak suretiyle ortaya konulmak zorunda. Bu yazı, **yöntemsel bir soyutlama** yapıyor. Her askeri müdahalenin temelindeki toplumsal ve sınıfsal dinamikleri, bu müdahaleleri hazırlayan ve olanaklı kılan öteki koşullara girmeden (ya da sadece kısaca değinerek) ele alıyor. Çünkü amaç, bu müdahalelerin herbirinin bütünsel bir açıklamasını sunmak değil, müdahaleler ile sınıf mücadeleleri arasındaki koparılamaz bağıntıya ışık tutmak. Bütünsel tahlillerin, bugüne kadar yapılmış çalışmaların da katkısıyla, önümüzdeki dönemde bir tartışma sürecinde kollektif olarak gerçekleştirileceğini umuyorum.

Burada, Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşı sonrasındaki siyasal yaşamı iki farklı alt-dönem halinde ayrı ayrı ele alınacak. Savaşın sona ermesinden ve Türkiye'de çok partili siyasal yaşama geçişten 27 Mayıs darbesine kadar uzanan süre, bu sonuncusu ile 12 Eylül'ü birbirine bağlayan dönemden gerek sermaye birikiminin hakim özellikleri, gerekse sınıf mücadelelerine damgasını vuran çelişkiler bakımından çok farklı bir nitelik taşıdığından bu iki dönem ayrı

ayrı incelenecek. Yazı, son onyılların üç askerî müdahalesinin gerisindeki toplumsal dinamikleri incelemeye yönelik olduğu için, 1980 sonrası gelişmelere ancak 12 Eylül'ün anlaşılması açısından kaçınılmaz olduğu ölçüde değinilecektir.

1. SANAYİ BURJUVAZİSİNİN BAĞIMSIZLAŞMASI VE 27 MAYIS

Türkiye'de sınaî kapitalizmin temellerinin 1930'lu yıllarda devlet öncülüğünde atıldığı biliniyor. Buna karşılık, kelimenin gerçek anlamıyla bir sanayi burjuvazisinin oluşması ancak 1950'li yıllarda başlayacak, bu sınıfın burjuvazinin yönlendirici gücü haline gelmesi ise 1960'lı yıllarda gerçekleşecektir. İkinci Dünya Savaşı'nın bitiminde Türkiye henüz iktisadî temeli tarıma dayalı bir köylü toplumudur. Üstelik 1960'a kadar sürecek bir dönem boyunca, 30'lu yıllarda sanayileşmeye verilen önem geri plana düşecek, tarım ve ticaret çıkarları siyasal iktidarların yöneliminde açık bir öncelik kazanacaktır.

Tarımın 40'lı yılların ikinci yarısında ve 50'li yıllarda kazandığı bu öncelik, uluslararası ekonomideki gelişmelerle Türkiye içinde özellikle savaş döneminde ortaya çıkmış olan sınıfsal değişimin üstüste gelişinin bir ürünüdür. Savaş sonrasında uluslararası kapitalist düzen yeniden kurulurken, Türkiye ile ilgili en önemli etken, Avrupa'nın yeniden inşasının gereklerinden kaynaklanmaktaydı: yaşlı kıtanın tarımı savaş sırasında büyük darbeler yemiş olduğundan, Marshall Planı Türkiye'ye tarım ve mineral ürün üretimi işlevini yüklüyordu.[1] 30'lu yılların devlet kapitalizminin özellikle kaynak yaratma konusunda karşı karşıya kaldığı sınırların da belirlediği bir ortamda, 1947 Truman Doktrini çerçevesinde ABD hegemonyasına girmiş olan siyasal iktidar kendini yeni konjonktüre kolaylıkla uyarlayacaktı.

Ama bu dönüşü kolaylaştıran çok önemli bir etken de ülke içinde sınıf güçlerinde meydana gelmiş olan değişimdi. Savaş dönemi koşullarının yarattığı aşırı-kârlarla hızla güçlenen ticaret burjuvazisi ve müteahhit sermayesi ile tarım politikası konusunda CHP yönetimiyle çelişkiye giren büyük toprak sahipleri ve tarım burjuvazisi, ülke yönetimine ağırlıklarını bağımsız biçimde koyma hazırlıkları içindeydi. 1945 yılında Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu tasarısı üzerinde patlak veren tartışma, CHP'deki çatlamanın kıvılcımı olacaktı. Bu çatlamanın yarıklarından doğan Demokrat Parti, büyük

---

1) Z.Y. Hershlag, *Turkey. The Challenge of Growth,* E.J. Brill, Leiden, 1968 s. 150 ve Y. Kepenek, *Türkiye Ekonomisi,* Ankara, 1983, s. 127.

toprak sahiplerinin ve tarım burjuvazisinin ticaret burjuvazisiyle ittifak halinde Kemalist önderlikten kopuşunun siyasal ifadesiydi. Bu ittifak savaş dönemi yoksullaşmasının ve süregiden baskıların CHP iktidarına iyiden iyiye yabancılaştırmış olduğu geniş köylü kitlelerinin ve kentlerin zayıf proletaryasının hoşnutsuzluğundan da yararlanarak çalışan sınıfları yedeğine alacak ve 1950'de iktidara geçecekti.

Böylece, savaş sonrası Türkiyesi **ikili bir kopuşa** sahne oluyordu: bir yandan, ülkeyi 20'li yıllardan beri yönetmekte olan iktidar bloku çatlamış, Cumhuriyet'in kuruluşunun özgül tarihsel niteliği dolayısıyla devlet bürokrasisinin ağırlık taşıdığı eski burjuva koalisyonu yerini tarım ve ticaret burjuvazilerinin ilk kez yönetici güç niteliğini kazandıkları yeni bir burjuva hakimiyet tarzına bırakmıştı. Öte yandan, burjuvazinin siyasal temsilinde ortaya çıkan bu çatlak, faşizmin yenilgisi, Birleşmiş Milletlerin kuruluşu vb. uluslararası etkenlerin de itişiyle, Türkiye'de ilk kez (işçi sınıfı partilerini titizlikle dışlayan) bir çok-parti sistemine atılmış bir adımın temelini yaratıyordu.

DP hareketinin ve 1950'deki iktidar değişikliğinin bu tahlili, Türkiye solunda bu konuda varolan bazı yanlış anlayışların eleştirisi için gerekli ipuçlarını da veriyor. 60'lı (kısmen de 70'li) yıllarda hakim olan anlayış sol-Kemalist ideolojinin izlerini taşıyordu: DP, çeşitli alanlarda (din/laiklik, eğitim, ulusal bağımsızlık vb.) «Kemalist devrimlerden taviz» verdiği için «karşı-devrimci» bir hareket olarak niteleniyordu. Bu görüş en azından iki bakımdan yanlıştır. Bir yandan, DP iktidarı altında gerçekleşen değişikliklerin hemen hemen hepsinin temelleri, Kemalist mitolojinin yaymaya çalıştığı kanının aksine, 1946-50 döneminde CHP hükümetlerince atılmıştır; DP'nin yaptığı kendinden önce ortaya çıkan eğilimleri daha ileri götürerek sistematik hale getirmektir. Öte yandan, verilmiş uluslararası koşullar ve sermaye birikiminin varmış olduğu evre gözönüne alınırsa, DP'nin izlediği siyasetlerin büyük ölçüde Türkiye'nin geri kalmış kapitalizminin o dönemdeki ihtiyaçlarına cevap vermekte olduğu görülür. Kemalist devrim hiçbir şekilde bir burjuva devriminden öte birşey gibi görülemeyeceğine göre, kapitalizmin gelişmesine katkıda bulunan bir hareketin «karşı-devrimci» olarak nitelenmesi teorik bir çelişkidir. Doğrudur, 40'lı yılların ikinci yarısı ve 50'li yıllar, Türkiye'nin tepeden devriminin eski rejime karşı saldırısının sivri uçlarının törpülendiği bir dönemdir. Ama bu bir karşı-devrimin değil, her burjuva devriminde görülen bir restorasyon, bir normalleşme sürecinin ifadesidir. Üstelik yeni de değildir bu süreç: ipuçları Kemal Atatürk'ün döneminde bile bulunabilir.

Sözkonusu görüşe karşı bir tepki olarak ilk kez 60'lı yılların sonunda öne sürülen, 80'li yıllarda sol liberalizmin yaygınlaşması ile birlikte etkisi artan bir başka anlayışa da kısaca göz atmak gerekiyor. Bu ikinci anlayışa göre, DP bir «halk hareketi»dir, 1950'de kazandığı seçim zaferi ise halkın «ayağa kalkışı» ya da «rüştünü ispat etmesi». Gerçek bu muzaffer tablodan çok uzaktır. Herşeyden önce, ünlü «1946 ruhu»nun bir demokrasi ruhu değil bir demagoji ruhu olduğu, DP'nin iktidara geçer geçmez, daha 1951 yılından başlayarak önce emekçi sınıfların siyasal temsilcilerine, daha sonra da bütün hasımlarına yönelttiği anti-demokratik baskılarla yeterince ortaya çıkmıştır. Tarihsel pratik bu kadar açıkken, 80'li yıllarda bazı sosyalistlerin bu ruhu yeniden çağırmak için seferber olmalarını anlamak güçtür.

Bundan daha da önemlisi şudur: DP'nin sınıfsal doğası bir «halk hareketi» olarak nitelenmesine kesinlikle izin vermez. DP/AP geleneği, köylülüğün, burjuvazinin hegemonyası (Gramsci) ya da yöneticiliği (Lenin) altına girişinin siyasal dolayımıdır. Bu bakımdan, başka yönlerden anlamı ne olursa olsun, 1946-50 döneminde ortaya çıkan süreç, dönemin zayıf sosyalist hareketi açısından bir **yenilgi** niteliğini taşır. Çünkü, baskıların, kurulan sosyalist partilerin kapatılmasının vb. belirlediği bir ortamda, Türkiye'de işçi-köylü ittifakının kurulması engellenmiş, sosyalist hareket orta ve yoksul köylülüğün (potansiyel olarak) kazanabileceği öncülüğünü burjuvaziye kaptırmıştır. Bu süreç içinde köylülük de «rüştü»nü değil, olsa olsa azgelişmişliğini kanıtlamış olmaktadır. Aynı nedenle, 1950 iktidar değişimi de «halk kitlelerinin ayağa kalkışı» olarak görülmemelidir. Çünkü 1946-1950 geçişi, tam da emekçi sınıfların **bağımsız** siyasal faaliyetini engelleyen, iktidar partisine alternatif olabilecek mutemet siyasal güçleri ön plana süren ince bir mühendisliğin üzerine oturtulmuştur. Bu yüzden de 1950 seçimleri burjuvazinin siyasal güçleri arasında (kuşkusuz kızgınlık ve düşmanlıklar yaratan) bir nöbet değişimidir.

Sınıf Mücadeleleri ve 27 Mayıs

27 Mayıs'a giden yolun temelinde yatan süreç, sanayi burjuvazisinin 50'li yılların ikinci yarısında bir sınıf dilimi olarak yükselmesi ve burjuvazinin öteki dilimlerine karşı kendi özgül çıkarlarını savunmaya başlamasıdır. İkinci Dünya Savaşı'nın ertesinde, Türkiye'de kentsel burjuvazinin hakim karakteri hâlâ ticari oluşudur. DP'nin oluşumunda sanayi burjuvazisinin tâbi rolünü açıklayan da budur. Ama 50'li yıllarda, özellikle 1954 sonrasındaki dış ödemeler açı-

ğından doğan otomatik koruma etkisinin yarattığı ortamda, başta İstanbul'da olmak üzere büyük ticaret sermayesi kitlesel biçimde sanayiye dönmüştür. Böylece, Türkiye'de iç pazara dönük («ithal ikameci») sanayileşmenin yeniden doğuşu (30'lu yıllardan farklı olarak bu seferki dalga özel sermayeye dayanıyordu) iktisat siyasetinin yönlendirmesi altında değil **kendiliğinden** olmuştur. Bu dönem, burjuvazinin yeni ve ötekilerden bağımsız bir diliminin (sanayi burjuvazisinin) oluşumuna tanık olacaktır.

Sanayi burjuvazisinin bu yükselişine rağmen, doğuş dönemindeki sınıf ittifakının damgasını taşıyan, parti aygıtı tarım burjuvazisi ve büyük toprak sahipleri tarafından kontrol edilen ve oy deposunu geniş köylü kitleleri arasında bulan DP, sanayiye karşı tarıma ve ticarete öncelik veren eski çizgisini inatla sürdürecektir. Kuşkusuz, bir burjuva partisi olarak DP'nin sanayi burjuvazisinın çıkarlarına bilinçli bir tavırla aykırı davrandığı söylenemez. Dahası, bu dönemde uygulanan iktisat politikalarının bazıları bilinçli, bazıları ise dolaylı yoldan sınai sermaye birikimine katkıda bulunmuştur. Ama bizim açımızdan önemli olan nokta şudur. DP, izlediği kredi politikası, ithalatta genel olarak benimsediği liberasyon ilkesi (bu ilke zaman zaman döviz kıtlığı nedeniyle çiğnenecektir), sanayiye (60'lı yıllarda sistematik hale gelecek olan) özel teşvik önlemleri uygulamaktan kaçınışı, ekonominin bütününün sanayi çıkarlarını temel alan bir planlama yoluyla düzenlemesine karşı direnişi vb. dolayısıyla, sanayi sermayesinin çıkarlarını, sınıfın öteki dilimlerinin çıkarlarının önüne almaktan uzak durmuştur.[2]

İktisadi faaliyetteki genel yavaşlamayla, 1957-58 bunalımıyla ve Ağustos 1958 istikrar tedbirleriyle birleştiğinde bu politika yeni gelişmekte olan sanayi sermayesine büyük bir darbe vuracaktır. Bu durum, burjuvazinin genç ama ötekilerden çok daha yüksek bir örgütlenme kapasitesine sahip sınai kanadının, DP'nin temsil ettiği

---

2) DP iktidarının tarıma tanıdığı öncelik en açık biçimde kredi, destekleme alımları ve vergileme politikalarında görülür. 1948'de 270 milyon TL dolayında olan Ziraat Bankası kredileri, 50'li yılların sonunda, 2,5 milyar TL'ye yükselmiştir. Toprak Mahsulleri Ofisi'nin Merkez Bankası'na iskonto ettirdiği senetler 1950'de 200 milyon TL dolayından 1959'da 1,3 milyar TL'ye çıkmıştır. Nihayet, bu dönemde yaygınlaşan tarım kredi ve satış kooperatiflerinin net kredileri 50'li yılların sonunda 500 milyon TL. yi bulmuştur. Bütün bunlar olurken, Menderes yönetimi enflasyona karşı mücadele adına sanayiye fiyat denetimi, özel bir komisyon aracılığıyla kredi tavanı ve KİT'lerin yatırımlarının kısıtlanması yolunda önlemler getirecektir 1956'da, Bk. Z.Y. Hershlag, a.g.y., s. 145-47 ve 163-68; Ç. Keyder, «Türk Tarımında Küçük Köylü Mülkiyetinin Tarihsel Oluşumu ve Bugünkü Yapısı», *Toplumsal Tarih Çalışmaları*, Dost Yayınları, Ankara, 1983, s. 240-41; Y. Kepenek, a.g.y., s. 144.

sınıf ittifakından uzaklaşmasına yol açmıştır. Bir ölçüde bu uzaklaşmanın bir ürünü olan Hürriyet Partisi,[3] kısa süre sonra CHP ile birleşmiştir. Böylece, 1950'li yılların sonunda CHP etrafında yeni bir koalisyon biçimlenmiş olmaktadır: DP iktidarının kırsal çoğunluğa mutlak bir öncelik tanıyan çizgisinden hoşnutsuz çeşitli kentsel sınıf ve katmanların bir koalisyonudur bu. Siyasal iktidarın baskıcı, anti-demokratik uygulamalarına bir tepki olarak doğan bir aydın muhalefeti de bu koalisyonu güçlendirmektedir.

Ama kentsel sınıfları kırsal çoğunlukla karşı karşıya getiren bu koalisyonun doğuştan bir özrü vardır: sanayi burjuvazisi tarafından yönetilen ve memurları, aydınları, öğrencileri, giderek işçi sınıfının büyüyen bir kesimini[4] içeren bu koalisyon, bir küçük köylüler ülkesinde kaçınılmaz biçimde azınlıktadır. Bu çaresizlik karşısında, modern kentsel politikanın kendine özgü araçları devreye girmiştir. Koalisyonun bir bileşeni, belki de önderliğin öngördüğü sınırların ötesine geçmiş, 1960 yılının ilk yarısında büyük kentler yaygın öğrenci gösterileriyle çalkalanmıştır. İşte bu toplumsal sarsıntı ve çatışma ortamıdır ki, ordu içinde yıllardır mayalanmakta bulunan darbeci odakları harekete geçirerek 27 Mayıs'ı doğurmuştur. 27 Mayıs bir askeri darbedir kuşkusuz; ama bu darbenin doğası, müdahale ettiği ortamın doğuşuna yol açan toplumsal mücadele (kentsel koalisyonun kırsal çoğunluğa karşı çıkışı) ve bunun merkezindeki sınıf mücadelesi (sanayi burjuvazisinin hakimiyet arayışı) gözönüne alınmadan anlaşılamaz.[5]

27 Mayıs sadece oluşumuna yol açan süreç bakımından değil, kendisinden sonraki döneme miras bıraktığı siyasal ve iktisadi çer-

---

3) Hürriyet Partisi'nin 1955 sonunda kurulmasıyla sonuçlanan DP içi muhalefet hareketinin ilk önemli çıkışının, hükümetin iktisat siyasetini sert bir biçimde eleştiren bir rapor aracılığıyla oluşu anlamlıdır. Bk. C. Eroğlu, *Demokrat Parti*, A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1970, s. 127.

4) DP, iktidarının ilk yıllarında işçi hakları konusunda bazı olumlu adımlar atmakla birlikte, muhalefetteyken açık olarak vaad ettiği grev hakkını hiçbir zaman tanımamış, 1957'den itibaren de işçi sendikalarına karşı baskıcı bir tavır takınmıştır. Bk. C. Eroğlu, a.g.y., s. 137.

5) 27 Mayıs'ın oluşumunda burjuvazinin rolünü vurgulayan önemli bir kaynak, M. Belge'nin 70'li yılların ortalarında yayınlanmış bir makalesidir: «Ahmet Hamdi Başar'ın Kitabı Dolayısıyla 27 Mayıs Üstüne Düşünceler», *Birikim*, 11 Ocak 1976. (Belge'nin 80'li yıllarda burjuvazinin rolünü en azından geri plana attığı, «Kemalist seçkinler»in iktidardan dışlanma korkusunu ön plana aldığı biliniyor.) Özellikle İstanbul sanayi burjuvazisinin DP'ye karşı muhalefet hareketinin içinde yer aldığı gerçeğine Ç. Keyder («The Political Economy of Turkish Democracy», *New Left Review*, 115, Mayıs - Haziran 1979, s. 24 - 27) ve B. Tanör (*İki Anayasa 1961 - 1982*, Beta, İstanbul, 1986, s. 14) de değinmişlerdir.

çeve ve politikalar açısından da, sanayi burjuvazisinin çevresinde oluşmuş olan kentsel koalisyonun damgasını taşır. 1960-sonrası rejiminin birçok ayırıcı öğesi, 1960 öncesinde sanayi burjuvazisinin sözcüleri sanayi burjuvazisini giderek daha çok destekleyen uluslararası finans kuruluşları, Hürriyet Partisi ve bu sonuncusunun katılımından sonra CHP tarafından savunulagelen bütünsel bir programın öğeleridir. Örneğin Menderes döneminin kaotik ekonomi yönetimine bir almaşık olarak planlama, 1960 öncesinde hem OECD, hem de burjuvazinin sözcülerinden **Forum** dergisince savunulmuştur.[6] 1961 Anayasası'nın birçok özelliği ise CHP'nin Hürriyet Partisi ile birleştiği 1959 yılında yapılan 14. Kurultay'ında kabul edilen «İlk Hedefler Beyannamesi»nde mevcuttur: bu öğeler arasında, Anayasa Mahkemesi, tarafsız devlet başkanı, ikinci meclis, Yüksek Hakimler Kurulu, güçlü bir Danıştay, sosyal haklar, nispi temsil, grev hakkı, TRT ve üniversite özerkliği vb. birçok unsur sayılabilir.[7]

Bütün bunların ışığında 27 Mayıs için şunlar söylenebilir: herşeyden önce, darbe, sanayi burjuvazisinin, iktidar blokunun o güne kadar yönetici konumda olan öteki unsurlarıyla çelişkisinin, başka araçlarla çözülemediği bir durumda, zora dayanan bir çözümüdür. Dolayısıyla, 27 Mayıs'ı, «bürokrasinin 1950'de iktidardan dışlanmış olmasına karşı tepkisi» veya İttihat ve Terakki'nin ve Kemalizm'in «devletçi ideolojisi»ni izleyen bazı aydınların burjuvaziye karşı hareketi olarak yorumlamak yanlıştır. Bu yorumlar, ne 27 Mayıs'a öngelen dönemde toplumda patlak veren sarsıntıyı, ne de yönetim döneminde Millî Birlik Komitesi'nde ortaya çıkan çatlak ve çatışmaları açıklama olanağına sahip değildir. Ayrıca, DP'ye karşı muhalefet «asker-sivil aydınlar» ile sınırlandığı takdirde, CHP'nin 50'li yılların ikinci yarısında sürekli güç kazanmasını (parti 1957 seçimlerinde % 40 ile 1950-1977 arasındaki en yüksek oy oranını sağlamış-

---

6) E. Günçe, «Türkiye'de Planlamanın 'Dünü - Bugünü - Yarını'», *Türkiye'de Planlı Gelişmenin Yirmi Yılı 1960 - 1980*, ODYÜ Gelişme Dergisi, 1981 Özel Sayısı içinde, s. 124; S. Yerasimos, *Azgelişmişlik Sürecinde Türkiye*, c. 3, Gözlem Yayınları, İstanbul, 1976, s. 1404 - 5.

7) S. Kili, *1960 - 1975 Döneminde Cumhuriyet Halk Partisi'nde Gelişmeler*, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 1976, s. 162 - 63 ve C. Eroğlu, a.g.y., s. 163. Bu kurultayda küçük ve oy gücü düşük Hürriyet Partisi'nin Parti Meclisi'nin 40 üyeliğinden 8'ini elde etmesi (H. Bila, *CHP Tarihi, 1919 - 1979*, Ankara, 1979, s. 317 - 18), CHP'nin yeni burjuva unsurların ne denli etkisi altına girdiğini göstermek bakımından ilginçtir. Hürriyet Partisi'nin birleşme öncesinde CHP ile karşılaştırıldığında ne derece zayıf olduğunun açık bir göstergesi, iki partinin 1957 seçimlerinde aldıkları oy oranı arasındaki uçurumdur: birleşmeden önceki bu son seçimde CHP % 40,8, Hürriyet Partisi ise sadece % 3,9 oranında oy almıştır. (Bk. Eroğlu, a.g.y., s. 144).

tır) açıklamak da mümkün değildir. Kaldı ki, sözkonusu yorum, 27 Mayıs'ın sonuçlarını da doğru biçimde kavrayamaz. 1961 Anayasası'nın, dolayısıyla da 1960-sonrası siyasal rejiminin «bir takım aydınlar»ın, «üniversite komisyonları»nın ya da «subaylar»ın ürünü olduğu tezi de, yukarıda belirtilen nedenlerle gerçeklerle çelişmektedir.

Aynı nedenlerle, aslında yukarıda sözü edilen yorumun tersyüz edilmiş biçimi olan, 27 Mayıs'ı burjuvaziye karşı ilerici aydınların yaptığı görüşü de, bu gerçekleri gözönüne almadığı için yanlıştır. Her iki görüş hakkında da sonuç olarak şu söylenebilir: birbirinin karşıt kutbunu oluşturan bu görüşler, hem ordunun hareketlerini toplumsal mücadelelerden soyutladıkları için, hem de burjuvazinin 27 Mayıs karşısındaki konumunu yanlış resmettikleri için bu tarihsel olayın da, onu izleyen dönemin de anlaşılmasında birer engel oluşturmuşlardır.

İkinci olarak şu söylenebilir 27 Mayıs hakkında: bu tarihsel olayla sanayi burjuvazisinin öteki hakim sınıf dilimlerine karşı önemli bir mevzi kazanması, en önemli ifadesini, 27 Mayıs'ın miras bıraktığı iktisat siyaseti çerçevesinde (planlama, sanayiin korunması vb.) ve siyasal rejimde bulacaktır. Bu açıdan, 27 Mayıs'ın tarihsel anlamının, siyasal üstyapının tarımsal/ticarî sermaye birikiminden sınaî sermaye birikimine geçişin ihtiyaçlarına uyarlanması olduğu söylenebilir. Yeni rejimin tanıdığı işçi hakları ve sosyal haklar ise, bir yandan kentsel koalisyonun ve onun siyasal temsilcisi CHP'nin işçi sınıfını pasif bir destek sınıfı olarak kazanma çabasına,[8] bir yandan da kapitalizmin işçi hakları açısından bileşik gelişme karakterini göstermesine bağlanabilir.[9]

Nihayet, 27 Mayıs'ın oluşumunda özü itibariyle toplumsal mücadelelerin, özellikle de sanayi burjuvazisinin yükselişinin ve DP ile çelişkiye girişinin aslî bir rol oynadığını vurgulamakla birlikte, bu çelişkinin çözümünün bir askerî darbe biçimini almış olduğunu da unutmamamız gerekir. Yukarıda eleştirilen iki yorum da tam tamına bu biçimden hareket etmekte, ama bir tarihsel olayın beliriş biçimini o olayın toplumsal dinamiklerinin yerine koydukları için yüzeysel görünümlerle yetinmektedirler. Ne var ki, bu iki yorumun yanlışlarının eleştirisi özün yanısıra biçimin de önem taşıdığını unutturma-

8) CHP'nin 50'li yıllarda işçi sınıfını kazanabilmek için yeni bir yönelime girişine ilişkin ayrıntılara başka bir yazımda değinmiştim. Bk. «CHP ve Sosyal Demokrasi: Bir İlişkinin Anatomisi», *Onbirinci Tez, 4*, Ekim 1986, s. 93.

9) A. Işıklı da, bileşik gelişme kavramıyla hiçbir ilişki kurmaksızın, Türkiye'deki işçi haklarının kazanılmasında gelişmiş ülke işçi hareketlerinin kazanımlarının önemine dikkat çekmiştir. Bk. «Türkiye'de İşçi Hareketinin Batı İşçi Hareketi Karşısında Özgünlüğü», *Onbirinci Tez*, 5, Şubat 1987, özellikle s. 26.

malı bize. 1950'li yılların toplumsal mücadelelerinin çözüme ulaşma biçimi daha sonraki dönemin mücadeleleri ve gelişmeleri üzerinde kuşkusuz çok önemli etkiler yapacaktır. Burada kısaca üçüne değinerek geçelim: birincisi, çelişki kördüğümünün ordunun kılıç darbesiyle çözülmesi, silahlı kuvvetlerin yeni dönemde siyasal yaşam üzerinde sürekli olarak ağırlığını duyurmasının yolunu açacak, «demokratik» dönemlerde dahi önemli müdahale araçlarına sahip olmasına neden olacaktır; ikincisi, askeri bir yönetim altında kontrolün burjuva siyasal güçlerden bir ölçüde kaçması, Türkiye'nin siyasal yaşamında varlığını hep hissettiren bir küçük burjuva radikalizminin 27 Mayıs döneminde güç kazanmasına ve 1970'li yılların başına kadar sesini güçlü biçimde duyurmasına olanak sağlayacaktır; son olarak, 27 Mayıs'ın başarısı, 60'lı yıllarda sosyalizme dönen öğrenci gençliğe gerek hedefler, gerekse strateji bakımından yanıltıcı bir miras bırakacak, bu mirasın cenderesi ancak 12 Mart müdahalesinin sol üzerinde yaratacağı soğuk duş etkisi sonucunda kırılacaktır.

2. 1960-1980: SERMAYE BİRİKİMİ VE SINIF MÜCADELELERİ

Türkiye toplumunun 1960 sonrasında girdiği yeni dönem ülkenin tarihinde çok özel bir evre oluşturur. Bir bakıma, ekonomiye artan biçimde damgasını vuran sanayiiyle, güçlü bir proletaryanın oluşumuyla, kapitalist topluma özgü sınıf mücadelesi türleriyle, kitlesel gösteri ve eylemleriyle, yavaş yavaş modern bir toplum kimliğini kazanmaktadır bu dönemde Türkiye. Dönemi tanımlamak açısından, tarihsel dinamiğe damgasını vuran iki gelişme esastır. Birincisi, sanayinin sermaye birikiminin belirleyici alanı, sanayi burjuvazisinin de iktidar blokunun yönetici gücü haline gelişi; ikincisi, işçi sınıfının ülke tarihinde ilk kez siyaset sahnesine kitlesel biçimde girişi. Birbiriyle bağıntılı bu iki gelişme gözönüne alınmadıkça, Türkiye'nin son yirmibeş yıllık tarihin anlamaya olanak yoktur.

Sermaye Birikimi ve Çelişkileri

Türkiye kapitalizminin 1960 sonrasında (kısa duraklama dönemleri bir kenara bırakılırsa) hızlı bir genişleme dönemi yaşadığı, bunun da temelinde sınaî sermayenin iç pazara dönük genişlemesinin yattığı biliniyor. Bu iç pazara dönük sınaî sermaye birikiminin, DP döneminin tarımı ön plana alan iktisat siyasetine **rağmen**, yani devlet politikasıyla sistematik olarak desteklenmeksizin, kendiliğinden bir biçimde başlamış olduğuna yukarıda değinmiştim. 1960 sonrası

dönemin çeşitli iktisadî kurumları (en başta planlama) ve iktisat siyasetleri, 50'li yıllarda kendiliğinden başlayan bu sürece devlet desteği ve koruma getirerek siyasal üstyapının, Türkiye kapitalizminin bu yeni evresindeki ihtiyaçlarına uyum göstermesini sağlayacaktır. Böylece, 60'lı yıllar boyunca ve 1970-71'deki kısa süren bunalıma rağmen 70'li yılların önemli bir bölümünde, Türkiye kapitalizmi, elverişli dünya koşullarının yarattığı olumlu ortamda, devlet desteğinden de yararlanarak hızlı bir genişleme dönemi yaşayacaktır.

Ne var ki, sermaye tarihsel gelişimi içinde sürekli olarak, bir yandan kendi dışında oluşmuş dışsal engellerle, bir yandan da kendi çelişkili hareketi sonucunda oluşmasına yol açtığı içsel engellerle karşılaşır. Sermayenin gelişmesinin tarihi aynı zamanda bu engellerin ortadan kaldırılması ve koşulların sermayeye uygun hale getirilmesi için verilen mücadelelerin tarihidir. Ama bu «uygun hale getirme», çelişkisiz ve pürüzsüz biçimde gerçekleştirilen bir teknik faaliyet değildir. Bu süreç, burjuvazinin öteki sınıf ve katmanlara karşı verdiği sınıf mücadelesinin en belli başlı dinamiğini oluşturur. Burada 1960-1980 arası dönemde Türkiye burjuvazisinin karşılaştığı ve ortadan kaldırmak için mücadele verdiği engellerin ayrıntılı bir tahlilini yapmak olanaklı değil. Ancak bu engellerin en önemlilerine satırbaşları halinde değinmek, bu döneme damgasını vuran sınıf mücadelelerini anlamak bakımından gerekli.

• **Kırsal ittifaklar sorunu:** Türkiye'nin burjuva devriminin sınırlılığı kendini hiçbir alanda bir tarım devriminin yaşanmamışlığında olduğu kadar yakıcı biçimde göstermemiştir.[10] Burjuvazinin bu 'ilk günahı', daha sonra kendisine karşı çevrilmiş bir silah haline gelmiş, tarım sorunu Kemalist devrimin gerçek mirasçısı olan sanayi burjuvazisinin bir karabasanı olarak günümüze kadar varlığını sürdürmüştür. Bunun sonucu, tarımsal üretimde üretkenlik artışının sanayinin çok gerisinde kalması ve tarımsal artığın boyutlarının sınaî sermaye birikiminin önünde sınırlayıcı bir etken olarak yükselişi olmuştur. Ama sorun burada bitmemektedir: tarımsal artığın yeterince büyümemesinin yanısıra, burjuvazi varolan tarımsal artığın sanayi kesimine aktarılmasında da büyük güçlüklerle karşılaşmıştır. Bu sorunun temelinde de, Cumhuriyetin kuruluşu döneminde büyük toprak sahiplerinin kırsal bölgelerdeki hakimiyetine kesin bir darbe indirilememiş olması yatar. Ama farklı tarımsal sınıflar ara-

---

10) Bu konuda daha fazla ayrıntı için bk. S. Savran, «Osmanlı'dan Cumhuriyete: Türkiye'de Burjuva Devrimi Sorunu», *Onbirinci Tez*, 1, Kasım 1985 (İkinci Baskı: Ağustos 1986), s. 207-208.

sında belirli konularda kentsel sınıflara karşı varolan çıkar ortaklığı (burada büyük toprak sahiplerinden orta köylülüğe kadar uzanan bir yelpazenin sözü edilmektedir) sorunu daha da başa çıkılamaz hale getirmektedir. Tarımın kısa istisnaî dönemler dışında cumhuriyet dönemi boyunca vergilendirilememesinden yüksek tarımsal taban fiyatlarının sanayi üzerindeki olumsuz etkilerine kadar birçok sorun sanayi burjuvazinin siyasal hakimiyetini sürdürmek için tarımsal sınıflarla, özellikle de büyük toprak sahipleriyle giriştiği ittifakın kaçınılmaz bedelleri olmuştur.

• **Yabancı sermaye sorunu:** İkinci Dünya Savaşı sonrasında iç pazara dönük bir sermaye birikimi temelinde sanayileşen birçok ülkeyle (özellikle de Latin Amerika ülkeleriyle) karşılaştırıldığında Türkiye'nin göreli olarak düşük düzeyde yabancı yatırım sermayesi çektiğini saptamak olanaklıdır. Bunun nedenleri arasında konumuz açısından en önemlisine aşağıda değineceğim. Ancak nedenleri ne olursa olsun, ülke içine yabancı üretim sermayesi akımının zayıflığı, Türkiye kapitalizminin sanayi ürünleri ihracına dönüşünü çokuluslu şirketlerin yoğun bir faaliyet gösterdikleri ülkelere bakarak daha güç hale getirmiştir. (Büyük yabancı şirketlerin dünya pazarında rekabet açısından çok daha büyük bir gücü bulunduğu açıktır.) Bu etkenin 1970'li yıllar sonunda patlak veren bunalımın derinleşmesine nasıl bir katkıda bulunduğu kolayca anlaşılabilir.

• **Birikim tarzının iç çelişkileri:** İç pazara dönük birikim tarzının bir aşamada sermaye birikimine büyük bir canlılık getirdikten sonra, kendi iç çelişkileri dolayısıyla ciddî sorunlara yol açtığı tarihsel deneyimlerle açıkça ortaya çıkmıştır. Bu birikim tarzının aslî çelişkisi ,ekonominin dünya ekonomisiyle ilişkisinde ortaya çıkar. Birikim tarzı ne olursa olsun, her kapitalist ekonomi özellikle çağımızda dünya kapitalist ekonomisine kopmaz bağlarla bağlıdır. Dolayısıyla, dünya pazarında rekabet gücü, her ulusal kapitalist ekonomi için **olmazsa olmaz** bir koşuldur. Oysa iç pazara dönük birikim tarzı iç pazarın sınırlılığı dolayısıyla sanayide büyük ölçekli üretim birimlerinin kurulmasını engelleyerek emek üretkenliğinin yükselişi önünde bir noktadan sonra önemli sınırlar yaratır ve sözkonusu kapitalist ekonominin uluslararası ekonomi içindeki rekabet gücünü zayıflatır. Bunun sonucu, ihracatın ekonominin ihtiyaçlarına oranla çok geride kalması ve (dış borçlarla bir süre için hafifletilebilse bile bir süre sonra keskin biçimde ortaya çıkan) bir dış ödemeler sorununun patlak vermesidir. Bu durum, sözkonusu kapitalist ekonominin önüne ihracata dayanan yeni bir gelişme doğrultusunu getirir dayatır. Yani sermaye birikimi kendi gelişmesi sürecinde kendi önüne güçlü engeller yükseltmiştir. İç pazara dönük sermaye biri-

kim tarzı, bir dönem boyunca birikimin motoru olmuşken çelişkilerin birikimi sonucunda sermaye birikiminin bir engeli haline gelmiştir.

Türkiye iç pazara dönük sermaye birikim tarzının bunalımının ön göstergeleriyle ilk kez 1970 yılının başında yüzyüze gelmiştir. Ancak, 12 Mart döneminin bu sorunlara hiçbir köklü çözüm bulamamasına rağmen kapitalist dünya ekonomisinin 1972-73 yıllarında kısa süren bir hummalı büyümeye girmesiyle bu sorunlar geçici olarak geri plana düşmüş, 1975-77 arası dönem de büyük çapta kısa dönemli borçlanmayla atlatıldıktan sonra, 1977 bunalımıyla birlikte eski birikim tarzının çelişkileri bütün şiddetiyle ortaya dökülmüştür.

Bu noktaya son verirken, iktisat siyaseti sorununa da kısaca değinmek gerekiyor. Son yıllarda neredeyse bir önyargı halini almış olan bir kanının aksine, Türkiye kapitalizminin 70'li yılların sonunda girdiği bunalımın nedeni 60'lı ve 70'li yıllarda uygulanan iktisat siyaseti programı değildir. Bu program, daha önceki dönemin sermaye birikim tarzıyla genel bir uyum içindeyken, bu birikim tarzının tıkanması sonucunda sermayenin genel çıkarları açısından battal hale gelmiştir. «Yanlış» olduğu için değil, sermayenin çıkarları açısından zamanını doldurmuş olduğu için defteri dürülmelidir. İşte 24 Ocak kararları yeni «ihracat ekonomisi»ne destek vermek için oluşturulacak devlet politikalarının yolunu açan ilk girişimdir. Türkiye kapitalizminin yeni yöneliminde belirleyici rol dünya ve Türkiye ekonomilerinin nesnelliğindedir. 24 Ocak Türkiye'nin yakın tarihinde hiçbir şeyin nedeni değildir; olsa olsa kapitalizmin yeni yöneliminin ebesidir. Bu noktanın öneminin aşağıdaki tartışmada daha belirgin hale geleceğini umuyorum.[11]

Temel Engel: İşçi Sınıfı Mücadelesi

Türkiye'nin 1960-1980 arasında uzanan dönemini geçmişten köklü olarak farklılaştıran ikinci etken, sınai sermaye birikimiyle birlikte gelişen ve büyüyen işçi sınıfının kitlesel biçimde sendikal ve siyasal mücadeleye girmesidir. İfadesini hızla yükselen grev ve başka türlü işçi eylemlerinde, 15-16 Haziran'da, 70'li yılların yürüyüşlerinde, gösterilerinde, sosyalist düşüncelerin işçi sınıfı içinde kabul görmeye başlamasında, sınıf içinde bir öncü katmanın ötekilerden ayrışmaya yönelmesinde bulan bir canlılık ve hareketlilik sözkonu-

11) Buradaki tartışmayı başka yazılarımda derinleştirmeye çalışmıştım. Örnek olarak bk. «24 Ocak'tan Ekonokrasiye», *İktisat Dergisi*, 243, Şubat 1985.

sudur. Buna, sınıfın, DİSK, 60'lı yılların TİP'i ve 70'li yılların çeşitli örgütleri aracılığıyla da örgütsel planda burjuvaziden bağımsızlaşmaya doğru güçlü adımlar atışı eşlik etmiştir. Hareketin çeşitli bileşenlerinin taşıdığı çok önemli zaaflara rağmen, bu yükseliş sermaye birikiminin, sınıf mücadelelerinin ve siyasal rejimin evrimi üzerinde sarsıcı etkiler yaratmıştır.

Herşeyden önce, 1960-80 dönemi **bir bütün olarak** ele alındığında işçi sınıfının mücadeleciliği sermaye birikiminin önünde giderek büyüyen bir engelin yükselmesine yol açmıştır. Sayısı ve militanlık düzeyi yükselen grevler, toplu sözleşmelerde sürekli olarak yeni taleplerin gündeme gelişi, Türk-İş'in uzlaşmacı ve bağımlı sendikacılığından farklı bir solukla mücadeleye giren DİSK'in etkisi, sermayeyi gerek ücretler, gerekse haklar konusunda işçi sınıfına önemli ödünler vermek zorunda bırakmıştır. Giderek ücretler, Cumhuriyet tarihinde görülmedik bir tempoda yükselmiş, işçiler özellikle büyük işletmelerde yeni haklar (kıdem tazminatının yaygınlaşması, disiplin konularında söz hakkı, iş güvenliğinde gelişmeler) elde etmeye başlamışlardır.

Türkiye solunda yaygın görüş, yüksek işçi ücretlerinin iç pazara dönük sermaye birikim tarzının yarattığı geniş iç pazar gereksinimi açısından sermayenin çıkarlarıyla belirli bir uyum gösterdiğidir. Bu görüşün iktisadî planda teorik bir eleştirisini başka bir bağlamda geliştirebileceğimi umuyorum. Ama şimdiden şu söylenebilir: henüz 60'lı yıllarda, iç pazara dönük sermaye birikimi «altın çağı»nı yaşarken bile, işçi ücretleri, ancak çok zorlu mücadeleler sonucunda, büyük ve küçük sermayenin gösterdiği güçlü direnişe rağmen yükseltilebilmiştir. 70'li yıllara, özellikle de bu onyılın ikinci yarısına gelindiğinde, kapitalist bunalımlarda şaşmaz biçimde ortaya çıkan bir gerçek Türkiye'de de kendini göstermiştir: artan ücretler ve işçi hakları burjuvazi için taşınamaz bir yük haline gelmiştir.[12] Genel olarak kâr oranını sınırlayıcı etkisinin yanı sıra, bu dönemde yüksek ücretlerin iki bakımdan sermaye birikimin önünde ciddi bir engel oluşturduğu söylenebilir. Bir yandan, yüksek ücretler, aşırı-sömürüyü sınırlayarak, Türk sermayesinin uluslararası pazarda rekabet gücünü daha da zayıflatmaktadır. (Yarı-sanayileşmiş ülkeler sermayesinin zayıf ve teknolojik olarak geri niteliği gözönüne alınır-

---

12) İşçi ücret ve haklarının *burjuvazi için* bir yük haline gelmesi, ne ücret ve hakların «aşırı» derecede yükselmiş olduğu, ne de bunalımın sorumlusunun işçi sınıfı olduğu anlamına gelir. Bunalım başka nedenlerden doğmuştur, ama bir kez bunalım ortaya çıkınca, sermayenin çıkarlarıyla işçi sınıfının çıkarlarının *antagonistik* bir çelişki içinde olduğu gerçeği kendini açıkça ortaya koyar.

sa, düşük ücretlerin bu sermaye için dünya pazarında rekabetin önkoşulu olduğu kolayca anlaşılabilir.) Öte yandan, yüksek ücretler ve işçi sınıfının militanca hareketliliği yabancı üretim sermayesinin ülke içine akımı konusunda caydırıcı bir rol oynamaktadır. (Bilindiği gibi, yabancı sermaye azgelişmiş bir ülkede büyük ölçekte yatırım yapmak için herşeyden önce evcilleştirilmiş bir işçi sınıfı, düşük ücretler ve siyasal olarak istikrarlı bir ortam arar.) Bu iki etkenin birleşmesi, sermaye birikiminin önünde yükselen (ve yukarıda incelenmiş olan) öteki etkenleri derinleştirerek Türkiye kapitalizminin önce 1970-71'de hafif atlatılan bir bunalımla karşılaşmasına, daha sonra da 1977'den itibaren derin bir bunalımın bataklığına saplanmasına önemli katkıda bulunmuştur.

İşçi sınıfının mücadeleciliği, aynı zamanda, sanayi burjuvazisinin önemli bir ölçüde kendi ürünü olan 1960-sonrası siyasal rejimine, özellikle de 1961 Anayasası'na kısa süre içinde sırt çevirmesindeki paradoksu açıklayan etkendir. Yukarıda da belirtildiği gibi, 1961 Anayasası'nın temelinde 1960 öncesinde yeni yükselmekte olan sanayi burjuvazisinin yöneticiliğindeki bir kentsel koalisyonun damgası vardır. 1960-sonrası rejiminin pek çok özelliği bu sınıfsal kamplaşmadan yola çıkılarak açıklanabilir: planlama, iç pazara dönük üretim yapan sanayi sermayesinin korunmasına bir istikrar getirdiği onu dünya pazarının iniş çıkışlarından ve Türkiye'deki kırsal çoğunluktan bir tampon gibi koruduğu ölçüde, sanayi burjuvazisinin ekonomi üzerindeki hakimiyetini geliştirir; çift meclis, Anayasa Mahkemesi, güçlü Danıştay vb. kurumlar, kırsal çoğunluğa dayalı bir iktidarın yeniden kentsel azınlık üzerinde hakimiyet kurmasına, özel olarak da sanayi burjuvazisinin çıkarlarına aykırı davranmasına engel olmaya yönelik süpaplardır.[13] Milli Güvenlik Kurulu ve fiili uygulaması içinde Cumhurbaşkanlığı kurumu kentsel koalisyonun vurucu gücü olarak silahlı kuvvetlerin güçlü bir denetim yetkisine sahip olmasını sağlayan araçlardır vb. vb.[14]

---

13) 27 Mayıs'ın toplum içindeki sınıfsal dayanakları genellikle görmezlikten gelindiği için, bu kurumlar geleneksel olarak *bürokrasinin* siyasal yaşam üzerindeki etkisini güçlendirmeye yönelik tasarımlar olarak düşünülmüştür. Burada, 27 Mayıs'ı sanayi burjuvazisinin *karşısında* gören anlayışın sınırlarıyla bir kez daha karşılaşıyoruz. Sözkonusu kurumlar kuşkusuz doğaları gereği bürokrasinin seçilmiş iktidarlar karşısında gücünü arttırmaktadır, ama bu henüz o aşamada kırsal çoğunluk karşısında kendisini çaresiz hisseden sanayi burjuvazisinin de çıkarlarına hizmet etmektedir. AP'nin buna rağmen, neden bu kurumların en azından bir bölümüne karşı çıktığına birazdan açıklık getirebileceğimi umuyorum.

14) 27 Mayıs'ın kırsal çoğunluk karşısında kentsel bir koalisyonun mücadelesinin ürünü olarak anlaşılması, sol liberal yazında büyük önem verilen bir başka

Ama 1960-sonrası rejimin başka bazı özellikleri de vardır ki, toplumun sürekli bir değişim yaşaması dolayısıyla 27 Mayıs'ın ardındaki hakim güçler için kısa süre içinde ciddi sorunlar yaratmaya başlayacaktır. Bu özellikler arasında, «temel hak ve özgürlükler», sosyal haklar ve en önemlisi işçi hakları sayılmalıdır. Türkiye toplumu 1960'a gelirken henüz modern kapitalist topluma özgü sınıf mücadeleleri toplumsal değişimin ana motoru haline gelmemişti. Sınıflar arasındaki mücadelenin belirleyici ekseni çeşitli mülksahibi sınıflar arasındaki çatışmalardan oluşuyordu. Bu yüzden, kentsel koalisyonun tâbi bir destek sınıfı olarak işçi sınıfına tanınan haklar, hakim sınıflar ve bu arada sanayi burjuvazisi açısından bir tehlike oluşturacak gibi görünmüyordu. (Bu, daha yeni rejimin temellerinin atılmakta olduğu 1960-63 döneminde bile burjuvazinin sözcülerinin işçi haklarını ve sosyal hakları kısıtlama çabası göstermedikleri anlamına alınmamalı. Burada, en açık örnek olarak, Bülent Ecevit'in Çalışma Bakanlığı döneminde çıkarılan çalışma yasalarının, örneğin Anayasa'da yer almayan lokavt yetkisini tanıyarak burjuvaziye önemli bir mevzi kazandırmış olduğu gerçeği zikredilebilir.) Ama 1960'dan sonra işçi sınıfında, öteki emekçi katmanlarda, öğrenci gençlikte vb. ortaya çıkan hızlı hareketlenme bağlamında, bu haklar kısa süre içinde sanayi burjuvazisi açısından bir ateşten gömlek haline gelecektir. İşte, 1960-sonrası siyasal rejim, bu nedenle, kısa süre içinde bu rejimin kurucu güçlerinden biri olan sanayi burjuvazisinin çıkarlarına aykırı bir nitelik kazanmıştır. Sanayi burjuvazisinin kırsal çoğunluk üzerinde hakimiyet kurmasının bir biçimi olarak tasarlanan yeni rejim, zamanla bu sınıf diliminin kendisine çevrilmiş bir silah haline gelmiştir. Özellikle, 70'li yılların bunalımı içinde bu rejim sermayenin tarihsel hareketi önünde mutlaka aşılması gereken bir engel olarak görünecektir. 1960-sonrası siyasal rejimin sınıf mücadelesinin dinamik gelişimi içinde değişen konumu anlaşılmadıkça, ne 12 Mart'ın ne de 12 Eylül'ün ardındaki dinamikler kavranabilir.

Başarısız Bir Girişim: 12 Mart

Böylece, 1960-sonrası siyasal rejimin, toplumsal bakımdan en ağırlıklı kurucu unsuru sanayi burjuvazisi için çok kısa bir süre

---

konuya da yeni bir ışık tutar. Partilerin *ocak - bucak örgütlerinin* bu dönemde kaldırılması, genellikle demokrasi sevmeyen bürokrasinin bir kaprisi olarak görülmüştür. Oysa bu önlem, partilerin üzerinde kırsal bölgelerin etkisini azaltarak, kentsel çıkarların ve en başta da sanayi burjuvazisinin siyasal yaşamdaki etkisini pekiştirme sonucunu doğurur.

içinde bir engel gibi yaşanmaya başladığını görmüş oluyoruz. Burada sözkonusu olan, rejimin sosyal ve işçi haklarına ilişkin yönüdür. Ama sorun bununla da sınırlı değildir. 1960-sonrası gelişmelerin bir başka boyutu daha vardır ki, Anayasa'nın ve siyasal rejimin kırsal çoğunluğun iktidarını sınırlamaya yönelik unsurlarını da sanayi burjuvazisi açısından bir avantaj olmaktan çıkarıp bir yük haline getirmiştir. Bu boyut burjuvazinin siyasal güçlerinin 1960 sonrasında yeniden-kümelenmesi ile ilgilidir.

27 Mayıs'ın darbesi altında önderliğinden yoksun kalan DP hareketinin 1961 sonrasında çeşitli kollardan sürdürülen toparlanma çabaları bir süre sonra AP'nin hakimiyetini kabul ettirmesiyle sonuçlanmıştır. Bu süreçte bizim için önemli olan şudur. DP geleneğini sürdüren siyasal hareketlerin toparlanması süreci aynı zamanda burjuvazinin sanayiye dayalı diliminin sözcülerinin bu hareket içinde önderliği ellerine geçirmesine denk düşer. 1960'lı yılların AP'sinin DP'nin mirasçısı olduğu kuşkusuz doğrudur. Ama önemli bir kayıtla: DP içinde sanayi burjuvazisi tabi bir unsurken, AP bünyesinde yönetici güç bu sınıf dilimidir. (Bu yüzden DP ile AP'yi özdeşleştirmek özgül farklılıklarından soyutlamak anlamına gelir.) Bunun en açık ifadesini AP'nin programında bulmak mümkündür:

> «İktisadi bünyemizin geleneksel yapısı içinde, verimi düşük, tekniği iptidai olan tarımın baş mevkii işgal etmesi karşısında, iktisadi kalkınmayı süratlendirmek için tarımı modern bir bünyeye kavuşturmak ve hem nüfus artışı, hem de zırai bünyede mevcut fazla işgücünü süratle sanayide ve diğer sektörlerde verimli kılmak gerektiğine inanıyoruz. (md. 29)
>
> «Sanayileşmemizin süratlenebilmesi için, nüfusumuzun teknik kabiliyetini, eğitim seviyesini arttırmak, *sanayi alanında sermaye terakümünü hızlandırmak ve bu alana doğru sermaye hareketini teşvik etmek, Türk müteşebbisini çeşitli vasıtalarla sanayi alanında çalışmaya yöneltmek*, bu çalışmanın gerektirdiği teknik ve ekonomik bilgilerle onu teçhiz etmek lüzumuna kaniiz. (md. 30)»[15]

Bu program maddeleri, DP'nin belirtik olarak tarıma öncelik veren programı ve uygulamasıyla karşılaştırıldığı takdirde, katedilen yolu kavramak kolaylaşır:

> «Ziraat, milli gelirin en geniş kaynağını teşkil ettiğine ve nüfusumuzun yüzde sekseni ziraatle geçindiğine göre, *zirai kalkınmanın memleket kalkınmasının temeli olacağında şüphe yoktur.*»[16]

---

15) *Adalet Partisi Programı*, F. Bozbeyli (der.), *Parti Programları*, Birinci Kitap, Birinci Cilt içinde, Ak Yayınları, İstanbul, 1970, s. 9. Vurgular bana aittir.

16) *Demokrat Parti Programı*, madde 54. Aktaran C. Eroğul, a.g.y., s. 14n. Vurgular bana aittir.

Sonuç olarak, DP içinde sesini duyuramayan sanayi burjuvazisi, 27 Mayıs darbesinin yarattığı sarsıntı ortamında kırsal sınıflar ittifakının doruğuna tırmanmayı becermiş olmaktadır. Böylece, sanayi burjuvazisi bir taşla (27 Mayıs), iki kuş vurmuş olmaktadır: hem siyasal üstyapıyı sınaî sermaye birikiminin gereklerine uygun olarak yeniden-biçimlendirmiş, hem de hakim sınıflar ittifakının öncülüğünü ele geçirmiştir. Ama işte 1960-sonrası siyasal rejimin ikinci paradoksu da bu noktada ortaya çıkar. Kuşlardan biri ötekini yutmaya hazırlanmaktadır. Sanayi burjuvazisi, kısmen kendi yaratığı olan yeni siyasal rejimle iktidarını sınırlamayı hedeflediği kırsal çoğunluğun artık **karşısında değil başındadır**. (Bu ittifaktan daha sonra ortaya çıkacak olan kopuşlar bu gerçeği değiştirmeyecek, sadece ittifakı zayıflatacaktır.) İşte Demirel'in ve AP'nin 60'lı yıllar boyunca 1961 Anayasası'ndan yakınmasına yol açan ikinci etken de budur. Ama unutulmamalıdır ki, 60'lı yıllar boyunca önem taşıyan bu etken zamanla tümüyle **arka planda** kalmıştır. 70'li yılların sonuna varıldığında, varolan siyasal rejimin büyük burjuvazi açısından esas yükü demokratik hak ve özgürlüklerden, sosyal haklardan ve işçi haklarından doğuyordu.

İşte 1960-sonrası siyasal rejiminin, dinamik biçimde gelişen sınıf mücadeleleri ve yeniden oluşan sınıf ittifakları bağlamında **yeniden tanımlanan** bu siyasal anlamıdır ki 12 Mart'ı anlaşılabilir kılar. Bu tarihsel olayı, «bürokrasinin iktidarının restorasyonu» ya da (son zamanlarda yaygınlaşan bir anlayışla) bir «cuntalar savaşı» ya da hatta bir «kontr-gerilla operasyonu» olarak kavramaya olanak yoktur. Kuşkusuz (ilki dışında) bu açıklamaların birer «ussal çekirdeği» vardır. Ama 12 Mart'ın bir «cuntalar savaşı» olarak okunmasının gerekçesini oluşturan 9 Mart cuntası da, dönemin gerilla hareketleri de sınıf mücadelesinin yükselişinin ürünlerinden başka birşey değildir. Birincisi mücadelenin küçük burjuva radikalizmi tarafından evcilleştirilmesi ve kanalize edilmesi yolunda bir çabadır; ikincisi ise sosyalist mücadelenin gençlik içinde bulduğu yankının sivri ucu. 12 Mart dolaysız olarak bunları hedef almıştır kuşkusuz; ama esas hedefi bunların kaynağında yatan sınıf mücadelesini durdurmak için 1960-sonrası siyasal rejimi geriletmektir. «Sosyal uyanışın ekonomik gelişmeyi aştığı» vecizesi de, 1961 Anayasası'nın parlamentodaki burjuva partilerinin desteğiyle siyasal hak ve özgürlükleri kısıtlayacak biçimde değiştirilmesi de bu olgunun açık ifadesidir.

Siyasal rejimin sanayi burjuvazisi için oluşturduğu engelin böylece törpülenmesinin neden burjuvazinin sivil güçlerince gerçekleş-

tirilemediği sorulabilir. Bu soru bıze aynı zamanda 12 Mart'ı hazırlayan somut konjonktür üzerinde birkaç gözlemde bulunma olanağını veriyor. Demirel önderliğinin sanayi burjuvazisinin çıkarlarına verdiği mutlak öncelik, Türkiye'de burjuvazinin parlamenter hakimiyet biçiminin «altın çağı»nı oluşturan 1965-69 döneminden sonra hakim sınıflar blokunda yeni çatlaklar doğuracaktır. 1969 sonrasının Demokratik Parti ve Millî Nizam Partisi (MSP'nin atası) girişimleri, hakim sınıflar içindeki bu çatlağın birer siyasal ifadesidir. İşte bu nedenle, 1970 yılına varıldığında, sanayi burjuvazisi kendini çelişik bir siyasal konumda bulmuştur. Bir yanda, yüzbinden fazla işçinin büyük ölçüde kendiliğinden katılımıyla patlak veren 15-16 Haziran olayları, işçi sınıfı hareketindeki ciddî yükselişi taçlandırmakta ve burjuvazi için bir uyarı sinyali oluşturmaktadır. Bu yeni tehlike karşısında, burjuvazi işçi sınıfı hareketini (ve onun ileri bölüğünü temsil eden sosyalist hareketi) geriletmek ve 1960-sonrası siyasal rejimi budamak ikiz görevleriyle karşı karşıyadır. Ama tam da burjuvazinin bütün güçlerini toplamasını gerektiren böyle bir anda, hakim ittifakta ortaya çıkan çatlaklar burjuvazinin siyasal güçlerini bölünmüş ve zayıf bir duruma getirmektedir. Sanayi burjuvazisinin sivil siyasal temsilcileri günün göreviyle başa çıkacak güce sahip değildir. Ordunun doruklarının kapatılmayan parlamentoda burjuvazinin temsilcilerinin yanında ağırlığını hissettirmesi bu yüzden gerekli hale gelmiştir. Kuşkusuz, 12 Mart'a giden yolun son basamağının cuntalar arasında bir mücadele olması önemsiz değildir. Ama bu, toplumsal mücadelenin (1960'ın mirasının da etkisiyle) askerî biçimlerin prizmasında çarpıtılmış biçimde ortaya çıkmış olduğu bize unutturmamalıdır.

12 Mart'ın her bakımdan başarısız bir girişim olduğu, üzerinde uzun uzadıya durmayı gerektirmeyecek kadar açık bir gerçektir. İki yıl boyunca istikrarlı bir hükümet bile kuramayan askerî müdahale (bu bakımdan 12 Eylül'ün Ulusu hükümetinin dayanıklılığı çarpıcı bir karşıtlık oluşturur), bu süre boyunca gerçek ücretleri geriletmekten, taban fiyatlarındaki artışları durdurmaktan ve Anayasa'da bazı değişiklikleri gerçekleştirmekten (bir de sosyalistlere, gençlik önderlerine ve aydınlara idam cezaları ve işkence uygulamaktan) başka hiçbir şey yapmamıştır. Varolan birikim tarzının sorunları karşısında çaresiz kalmış, bu sorunları (üstelik ertelendikleri için kesinleşmiş biçimde) 70'li yıllara miras bırakmıştır. Yapılan Anayasa değişikliklerine ve ilerici harekete verilen gözdağına rağmen, işçi sınıfı hareketinin ve kitle muhalefetinin hızını yavaşlatamamış, tersine bu hareket 1973'den sonra yenilenmiş bir canlılıkla boy göstermiştir. Bu da, 1960-sonrası rejimin yasal değil siyasal bir kimlik ta-

şıdığını açıkça göstermiştir.[17] 12 Mart rejiminin çözemeden devrettiği bu sorunların yükü, 1970'li yılların zayıf parlamenter rejiminin çöküşünün temelini oluşturacaktır.

Bindokuzyüzseksen

Büyük sanayi ve banka sermayesinin 12 Mart arifesinde yüzyüze kalmış olduğu çifte sorun, 12 Mart'ın her alanda başarısız oluşu ve yarım önlemlerle yetinmek zorunda kalması nedeniyle 1970'li yıllara olduğu gibi miras kalmıştı. Burjuvazi hâlâ bir yanda işçi sınıfının ve öteki toplumsal güçlerin muhalefetini bastırma sorunuyla karşı karşıyaydı, ama aynı zamanda büyük toprak sahipleri ile ticaret sermayesinin sanayi kapitalizminin gerisinde kalan ya da azgelişmişliğin hücrelerinde hayat bulan dilimleri ile de mücadele etmek zorundaydı. Sorun aynı idi ama 70'li yıllarda aldığı siyasal ifade biçimi 60'lı yıllara göre farklı olacaktı. 70'li yıllarda, AP bir kez daha bütün mülksahibi sınıfların küçük köylüler çoğunluğu üzerindeki hegemonyasını sağ güçlerin birliğinde ararken (MC hükümetleri bu ittifakın billurlaşmış biçimiydi), CHP sanayi burjuvazisine işçi sınıfı ve öteki emekçilerin desteğinde, çıkarları sanayi kapitalizminin gelişmesiyle çelişen mülksahibi sınıfları geriletme alternatifini sunuyordu. 1973 sonrasında yeniden yükselen kitle muhalefetinin faşist saldırılarla sindirilmeye çalışıldığı bir ortamda bu yeni kamplaşma toplumdaki derin kutuplaşma olgusunun siyasal bakımdan da billurlaşması sonucunu doğuruyordu. Böylece, Türkiye tarihinin en büyük iktisadi bunalımına burjuvazinin siyasal önderliğinin derin bir bölünmeye uğradığı bir bağlamda girecekti.

1977 sonrasında derin iktisadi bunalım ile 12 Eylül arasında dolaysız bir nedensellik bağı kurmak doğru değildir. Başka zamanlarda ve başka yerlerde bu tür bir iktisadi bunalımın üstesinden parlamenter devlet biçiminin esnekçe kendini uyarlaması yoluyla gelebilirdi burjuvazi. Türkiye'deki bunalımın önemi, sermaye birikiminin önündeki engelleri çıplak biçimde ortaya çıkararak burjuvaziye sorunların ertelenemez bir nitelik kazanmış olduğunu göstermiş olmasından kaynaklanır. Eski birikim tarzının candamarları tıkanmıştır; Türkiye kapitalizminin yeni bir doğrultuda gelişebilmesi için yolun açılması gereklidir. İşçi sınıfı ve öteki emekçi katmanların mücadeleciliği bu yeni atılımın önündeki en büyük engeldir; bastırıl-

17) Başka bir biçimde söylenirse, 60'lı ve 70'li yılların canlı toplumunun ardındaki temel dinamik «1961 Anayasası'nın getirdiği özgürlük ortamı» değil, sınıf mücadelelerinin yükselmesi bağlamında doğan kitlesel muhalefettir.

ması gerekir. İşçi sınıfı hareketinin geçici olarak bastırılması yeterli değildir; emekçilerin gerek iktisadi kazanımlarının, gerekse siyasal mevzilerinin kalıcı biçimde geriletilmesi gereklidir. 12 Mart deneyimi, 1960-sonrası siyasal rejimde kısmî değişikliklerin yeterli olmadığını, sistemin bir bütün olarak ortadan kaldırılması gerektiği dersini öğretmiştir. Burjuvazinin karşısındaki bu yakıcı görevlere karşılık, burjuva siyasal önderliği keskin bir bölünme içinde felç olmuştur. İşte 12 Eylül burjuva toplumunun bu önderlik bunalımına bir cevap olarak tarih sahnesine çıkmıştır. Bu anlamda, hakim sınıfların siyasal bölünmüşlüğünü aşmasına olanak tanıyan bir burjuva birleşik cephesi niteliğini taşır. Yeni anayasasıyla, çalışma yasalarıyla, sosyalist siyasal harekete ve sendikal hareketin militan kanadına vurduğu darbelerle, miras bıraktığı baskıcı siyasal yapılanmayla önündeki tarihsel görevleri de büyük ölçüde yerine getirmiştir. 1983 sonrasında rejimin siyasal partiler sistemi planında ortaya çıkan çelişkili görünümü (ve kısmî başarısızlık tablosu) bu temel gerçeği bize hiçbir zaman unutturmamalıdır.

12 Eylül gibi, bir toplumun yaşamında dönüm noktası olarak kabul edilebilecek kadar önemli bir tarihsel olayın ortaya çıkışını kuşkusuz karmaşık bir etkenler bileşimi hazırlamıştır. 1980 yılına gelindiğinde Türkiye'nin yaşamakta olduğu iç ve dış koşullar incelendiğinde 12 Eylül'ü hazırlayan etkenler bileşiminin çok-boyutlu bir nitelik taşıdığını görmek zor değildir. 1979 Şubatında İran İslam devriminin gerçekleşmesi ve aynı yılın sonunda Sovyet birliklerinin Afganistan'a girişi, ABD'nin Ortadoğu'da güvenilir ve istikrarlı bir Türkiye'ye olan ihtiyacını arttırmıştır.[18] Yunanistan ile Türkiye arasındaki çelişkilerin NATO'nun Güneydoğu kanadını güçsüzleştirmekte oluşu aynı yönde etkiler yaratan bir sorundur o dönemde. Türkiye içinde ise, yukarıda sözü edilen toplumsal kutuplaşmanın yarattığı, iç savaş boyutlarına yaklaşan şiddet ortamı, bu toplumsal kutuplaşmanın üzerine yerleşen siyasal kutuplaşmanın parlamenter devlet aygıtının parsellenmesine ve felç olmasına yol açışı, faşist iç savaş stratejisinin körüklediği mezhep savaşları ve kitlesel katliamlar, Doğu sorununun giderek devlet için yakıcı hale gelmeye başlaması vb. etkenler, 12 Eylül müdahalesinin gerçekleşmesinde olduğu kadar, toplumda sessiz bir kabulle karşılanmasında da önemli rol oynamıştır. Ama bütün bunlar en temelde yatan ve 12 Eylül'ün programı açısından belirleyici olan çelişkinin öneminin gözden kaçırılması için bir gerekçe oluşturmamalı. 1980 sonrası düzenlemelere damga-

---

18) İran - Irak savaşının 12 Eylül'den sadece yirmi gün sonra patlak vermesi kanımca ilginç bir raslantı olmaktan öte bir şeydir.

sını vuran, 1960-sonrası siyasal rejiminin tarihin sayfalarına gömülmesi yolunda gösterilen çabadır. Bir kez daha vurgulamak gerekir ki, bu çabanın esas hedefi 1961 Anayasası değildir. Esas amaç DİSK'i ile, sosyalist partileri ve hareketleri ile, toplu sözleşme ve grev hakları ile işçi hareketinin mücadele kapasitesini ortadan kaldırmaktır. Yani, bir kez daha, sorun yasal değil siyasaldır. 1961 Anayasası'nın ortadan kaldırılması ise, sözkonusu anayasanın bu mücadele kapasitesine daha uygun bir ortam yaratmasından kaynaklanmaktadır.

Bu bağlamda, 12 Eylül'ü hazırlayan en önemli koşullardan biri olarak, 1977-78 yıllarına varıldığında, işçi sınıfı hareketinin 60'lı yılların ortalarından itibaren gösterdiği yükselmenin durmuş olduğunu hatırlatmak gerekir.[19] Bunda sınıfın burjuva partilerine karşı siyasal bağımsızlığının sağlanamamasının (CHP sorunu) önemli bir rol oynamış olduğu kanısındayım. Bu gerilemenin yanısıra, siyasal örgütlerin çok parçalılığı, ondan da önemlisi sosyalist hareketler arasında bir birleşik cephenin kurulması için ciddi hiçbir adım atılmamış olması, hareketin yenilgisi için uygun bir ortam oluşturmuştur.

Son olarak, 24 Ocak ile 12 Eylül arasındaki ilişkiye kısaca da olsa değinmekte yarar var. Özellikle ortanın solunda yaygın olan, ama sosyalist solda da oldukça geniş kabul gören bir yaklaşıma göre, 12 Eylül, 24 Ocak kararlarının ve bu kararlarla uygulamaya konulan iktisat siyaseti programının bir sonucudur. 24 Ocak ile 12 Eylül'ün birbiriyle bağıntı içinde olan iki tarihsel olgu olduğu açıktır. Ama bu ilişki bir neden-sonuç ilişkisi olarak konulamaz. İkisinin arasındaki bağ çok daha ince, çok daha derin bir bağdır. Hem 24 Ocak, hem de 12 Eylül Türkiye'de sermaye birikiminin vardığı somut evrede ve bu evrenin somut tıkanıklıkları karşısında, sermayenin önündeki engelleri aşmak için yaptığı atılımın birer ürünüdür. Her ikisi de aynı nedenin sonuçlarıdır yani. 24 Ocak'la simgelenen yeni iktisat siyaseti yönelişi, eski birikim tarzının üstyapısını oluşturan iktisat siyasetinin (ve bu arada planlamanın) defterinin dürülmesi anlamını taşır. Sermayenin çıkarlarına hizmet etme bakımından gününü doldurmuş, sermayenin hareketinin önünde bir engel haline gelmiş bir üstyapı kurumunun ortadan kaldırılmasıdır sözkonusu olan. 12 Eylül de sermayenin hareketinin önünde sınıf mücadelesi dolayısıyla bir engel haline gelmiş olan bir başka üstyapıyı,

19) 1979 sonundan itibaren dalga yine hızla tersine dönmeye başlayacak, ama işçi hareketi bazı önemli atılımlara rağmen bütünüyle toparlanamadan önce 12 Eylül gerçekleşecektir.

1960-sonrası siyasal rejimi tarihe gömmeye yönelik bir harekettir. Kısacası, her iki hareket de aynı toplumsal mücadelenin, sermaye birikiminin tıkanıklıklarını aşma mücadelesinin farklı cepheleridir.

3. TEORİK BİR BİLANÇO

Buraya kadar yapılan tahlilin amacı, çağdaş Türkiye'nin tarihinde ortaya çıkmış olan üç askerî müdahalenin de sınıf mücadelelerinin ürünü olduğunu, herbirinin bu mücadelelerin yol açtığı farklı türden çıkmazları çözmeyi üstlendiğini ortaya koymaktı. Şimdi, bu kısa incelemenin ışığında, bazı teorik sonuçlara varmamız ve son dönemde solda geliştirilmiş olan bazı açıklamaların yanlışlığını ortaya koymamız olanaklı görünüyor.

Burjuvazinin Tarihsel Zaafı

Bu yazı boyunca Türkiye'de kapitalizmin gelişmesi ve çeşitli sınıfların birbirleriyle ilişkileri konusunda, ayrıntılarına girmeden çizmeye çalıştığım sentez niteliğinde tablo, son kırk yıllık dönemde askerî müdahalelerin neden düzenli bir biçimde tekrarlandığını açıklamaya yarayacak unsurları ortaya çıkarmıştır. Tarihsel açıdan bakıldığında, Türkiye'de kapitalizmin gelişmesine eşlik eden güçlü ve aktif devlet, herşeyden önce, Türk burjuvasinin öteki sınıf ve sınıf dilimleri karşısında doğuşundan beri varolan zayıflığının bir ürünü olmuştur. Emperyalist sermaye karşısındaki konumunun zaafı ve Cumhuriyetin kuruluş döneminde Osmanlı burjuvazisinin öteki etnik öğelerine karşı vermek zorunda kaldığı şiddetli mücadele, bu burjuvaziyi eski devletin kadrolarına (bürokrasiye) yaslanmak zorunda bırakmıştır. Tâbi sınıflardan duyduğu korku, bir kitlesiz devrimle yetinmesine ve sadece hakim sınıfların seslerini duyurabilmelerine olanak sağlayan, demokratik-olmayan bir devlet biçimini benimsemesine yol açmıştır. Büyük toprak sahipleriyle hem içiçe geçmiş olması, hem de tâbi sınıflara karşı onların desteğini araması, tarım sorununun çözülmesini engellemiş ve daha sonraki burjuva hükümetlerinin kırsal sınıflar karşısında elini kolunu bağlamıştır.

Bütün bunlar, burjuvaziyi devlete ve özellikle de devletin baskı aygıtına karşı köklü biçimde bağımlı kılmıştır Cumhuriyet'in başlangıcından beri. Bu bağımlılık daha sonra sınıfın en modern kanadı olan sanayi burjuvazisi tarafından da lânetli bir miras olarak devralınacaktır. Eğer bu sınıf dilimi sınıf mücadelesinin her düğüm noktasında kaderini askerî müdahalelere bağlamışsa, gerek hakimiyete tırmanırken (1960) gerekse iktidarın sağlamlaştırılması (1971 ve

1980) sürecinde çıkarlarının askeri yöntemlerle toplumun geri kalan bölümlerine dayatılmasına talip olmuşsa, bu aslında öteki sınıflar karşısındaki göreli zayıflığının ve hakim sınıfların öteki bileşenleri üzerindeki hegemonyasının sınırlılığının bir ifadesinden başka birşey değildir. Bir tarım devriminin yokluğu, çağdaş sanayi burjuvazisini aşılması çok güç sorunlarla karşı karşıya bırakmıştır. Geri ilişkiler içinde yaşayan kırsal sınıflarla işçi sınıfı arasında sıkışan sanayi burjuvazisi, tekrar tekrar askeri yönetimlerden medet umacak duruma düşmüştür. Başka ülkelerdeki benzerleri gibi, hakimiyeti için tehlike oluşturan sınıflar karşısında üstünlüğü ele geçirebilmek için siyasal temsilcilerinin iktidarı ellerinden bırakmak zorunda kalmalarına göz yummuştur.

Bürokratik İktidarın Restorasyonu Tezi

Bu yazının girişinde, son dönemde geliştirilen bir teorinin, askeri müdahaleleri bürokrasinin bir bütün olarak toplum üzerinde hakimiyet kurma eğilim ve çabasına bağladığına değinmiştim. Son dönemin sol liberal yönelimi çerçevesinde geliştirilen bu açıklama, solun başka kesimlerinden kaynaklanan bazı görüşler ile tamamlanmaktadır. Sözgelişi, sol liberalizmin (sivil toplumculuğun) başka alanlardaki (örneğin Kemalizm'le ilgili) görüşlerine ısrarlı eleştiriler yöneltmiş olan bir yazar (Doğu Perinçek) Türkiye'de demokrasinin temellerini araştırmaya yönelik bir yazısında, bu sorunlara sol liberalizmle her bakımdan özdeş olmasa da, aynı yöntemsel ve siyasal temelleri paylaşan bir yaklaşımı sergilemiştir[20] Üstelik sözkonusu açıklamanın etkisi solla sınırlı kalmamış, bu teori askeri yönetime karşı tavır alan burjuva çevrelerde de oldukça yaygın bir kabul görmüştür. Bütün bunlardan dolayı, Türkiye'de askeri müdahalelerin temelini anlayabilmek için geliştirilmiş olan sol liberal açıklamanın üzerinde dikkatle durulması gerekir. Sözkonusu açıklamanın ana çizgileri şöyle özetlenebilir:

- Son kırk yılın siyasal tarihi, bürokrasinin, özellikle de bürokrasinin askeri kanadının, burjuvaziyle mücadelelerinin tarihidir. (Bu mücadelenin tarafları yazarlara ve amaçlara göre değişebilmektedir: bürokrasi/burjuvazi ikilisinin yerini zaman zaman ordu/toplum, devlet/toplum, elitler/toplum, bürokrasi/halk gibi farklı türden ikilikler almaktadır. Bu farklı ikiliklerin arasındaki sürekliliği sağlayan, hepsinin ilk terimini azçok aynı toplumsal gücün oluşturmasıdır;

---

20) D. Perinçek, «Türkiye'de Çok Partili Rejimin Dayanıklılığı ve Temeli», *Osmanlıdan Bugüne Toplum ve Devlet*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1986 içinde.

devlet, ordu ya da bürokrasi. İkinci terim ise, nasıl ifade edilirse edilsin, burjuvaziyi mutlaka içine alacak biçimde tanımlanır.)

•Bütün askeri darbe ve müdahaleler, parlamenter bir rejimde toplumu yönlendirme ve kalıba sokma olanağını yitiren bürokrasinin toplumu yönetme ayrıcalığını yeniden kurma çabasının ürünüdür. Bu açıklamayı benimseyenlere göre, 1946 öncesinde bürokrasi topluma tek başına hakim olduğundan, askeri müdahalelerin her biri bürokrasinin egemenliğinin restorasyonu (yeniden tesisi) anlamını taşımaktadır. Bu görüşü **restorasyon tezi** olarak anacağım. (Bu tez, sol liberalizmin Osmanlı dönemi ile Cumhuriyet arasında varsaydığı süreklilik ile birlikte ele alınırsa, askeri darbeler kapitalizmöncesi bir hakim sınıfın siyasal iktidarının yeniden kurulması niteliğini kazanmaktadır.[21])

• Bu çerçevede bakıldığında, son kırk yılın bütün darbeleri, aralarındaki ikincil farklar ne olursa olsun, özsel olarak aynı niteliği taşımaktadır. 27 Mayıs, 12 Mart ve 12 Eylül aynı toplumsal/siyasal gücün aynı amaçlarla gerçekleştirdiği ve özsel olarak birbirlerinden farklı görülemeyecek üç müdahaledir. Bunlardan birini (örneğin 27 Mayıs'ı) ötekilerden farklı nitelikte görmek olanaklı değildir. Demokratik bir bakışaçısı, herbirinin aynı şiddetle eleştirilmesini gerektirir. Bu görüşe **tekerrür ya da özdeşlik tezi** adı verilebilir.

• Bu bakışaçısında, darbelerin ve müdahalelerin temelindeki dinamik ordunun Kemalist/müdahaleci geleneğidir, kendini toplumu kurtarma türünden bir misyon ile görevli addetmesinden kaynaklanan ideolojisidir. Başka bir biçimde söylendiğinde, son kırk yılın düzenli aralıklarla askeri müdahalelere tanık olmuş olmasının asli nedeni ordunun yapısında ve idolojisinde aranmalıdır, toplumun kendi içindeki mücadelelerde, özellikle de sınıf mücadelelerinde değil. (Toplumsal ve siyasal mücadelelerin ordunun kargaşayı önlemek üzere müdahale isteğini ve kapasitesini arttıracağını kabullenmek, bu bakışaçısı ile tutarlı olabilir. Tutarlı olmayan, darbelerin ana dinamiğinin toplumsal mücadelelerde aranmasıdır.)

• Nihayet, bütün bunların sonucu olarak, askeri yönetimler, ayırımsız biçimde toplumun bütün sınıf ve öteki güçlerini karşılarına alırlar. Esas olan, devlet ile toplum arasında mutlak bir hakimiyet ilişkisidir. Toplumun bir bütün olarak, kurulan despotik yönetimin sultası altına girdiği kabul edilir. Özel olarak da, bazı sınıf veya sınıf dilimlerinin yeni yönetim üzerinde önemli bir ağırlığa sahip olduğu görüşü reddedilir.

---

21) Sol liberalizmin Türkiye tarihine ilişkin süreklilik tezini daha önce ayrıntılı olarak ele almıştım. Bk. 10 No.lu dipnotta verilen kaynak.

Askerî Müdahaleler Neyin Restorasyonu?

Askeri müdahalelerin sol liberal açıklamasının temelinde, Türkiye'nin son kırk yılına damgasını vuran mücadelenin bürokrasi ile burjuvazi arasındaki çatışma olduğu yargısının yattığını belirtmiştim. Bu yazıda geliştirilen tahlil, son kırk yılın siyasal mücadelelerinin temel olarak farklı sınıf ve sınıf dilimleri arasındaki mücadelelerin ifadesi olarak kavranması gerektiğini ortaya koymaktadır. Herşeyin ötesinde, 1960'lı yıllardan itibaren sermaye/emek çelişkisinin belirleyici bir nitelik kazandığı anlaşılmadan Türkiye'nin son dönem gelişmesi kavranamaz. Askeri müdahalelere bürokrasinin burjuvazi (ya da bütün toplum) ile çelişkisinin bir ifadesi olarak bakmak, sınıf mücadelelerini bakış alanı dışına çıkarttığı ölçüde sorunu daha baştan yanlış koymak anlamına gelir.

Kaldı ki, bu tür bir çerçeve bürokrasinin Türkiye'de kendine özgü çıkarları olan, bağımsız bir toplumsal güç olduğu varsayımına dayanmak zorundadır.

Bürokrasinin yirminci yüzyıl tarihinin hiçbir evresinde öteki sınıflardan bağımsız, kendine özgü çıkarları olan bir hakim sınıf olarak varolmadığı kanısındayım. Hele bürokrasinin bağımsızlığı tezini 1960 sonrasındaki dönem için ileri sürmenin hiçbir ciddi yanı olmadığını düşünüyorum. Gerçekte Türkiye burjuvazisi, 27 Mayıs'ın canlılık kazandırdığı küçük burjuva radikalizmi karşısında silahlı kuvvetler konusunda bir bütünleştirme ve eritme politikası izlemesi gerektiğini 60'lı yılların başından itibaren saptamıştı. Bunun açık bir ifadesini Adalet Partisi programında bulmak olanaklıdır:

> «Ordumuzun tarihi geleneği; Ordu personelinin refahı
> *Madde 89* — Silahlı kuvvetlerimizin yalnız Vatan müdafaası ile meşgul olmasını, siyasi cereyan ve temayüllerden uzakta kalmasını, siyaset dışında milli bir müessese hâlinde savunma vazifesini yapmasını, hem «Modern Devlet» anlayışının, hem de Silahlı Kuvvetlerimizin tarihi geleneklerinin tabii bir icabı sayarız.
> Ordu personelinin yorucu ve yıpratıcı şartlar içinde çalıştığını hesaba katarak, mesleğin şeref ve haysiyetine yakışan bir hayat seviyesini idame ettirmenin zaruretini kabul ederek, Silahlı Kuvvetlerimizin, mesken, maişet, refah ve emniyet bakımından tatmin edici imkânlara sahip olmasını arzu ederiz.»[22]

Bu iki paragrafın aynı madde içinde yer alması son derecede ilginçtir ve basit bir raslantıdan öteye, iki ilke arasındaki sıkı ilişkiyi açıkça ortaya koymaktadır. Bu paragraflardan ilki burjuvazinin si-

22) *Adalet Partisi Programı*, a.g.y., s. 37-38.

vil siyasal gücü olarak AP'yi ilgilendirir ama ikincisi genel olarak burjuvazi açısından tüm 60'lı ve 70'li yıllar boyunca sürdürülecek politikanın özünü ifade etmektedir. Günümüze varıldığında burjuvazinin askerî bürokrasi ile arasındaki mesafeyi ortadan kaldırmak açısından önemli bir başarıya kavuşmuş olduğu açık biçimde gözlenebilmektedir. Silahlı kuvvetlerin OYAK ve başka girişimler aracılığıyla sermaye birikiminin iniş çıkışlarına duyarlı hale gelmesinden emekli subaylarla büyük sermaye grupları arasında yönetim kurulu üyelikleri vb. aracılığıyla kurulan organik ilişkiye, ortalama ücretlinin yaşam standartlarının çok üstüne yükselen bir yaşam seviyesinden askerî personelin burjuvaziyle kaynaşmasına yardım eden çeşitli faaliyetlere (moda defileleri, kokteyller, uluslararası görevlendirmeler), silahlı kuvvetler üyelerinin çıkarlarının hakim sınıf çıkarlarıyla bütünleştirilmesine yönelik sayısız etken bugün hükmünü icra etmektedir. Bu veriler ışığında askerî bürokrasinin hâlâ burjuvaziye karşıt bir bağımsız toplumsal güç olduğu iddiası şaşırtıcı bir nitelik taşımaktadır.

Müdahalelerin askerî bürokrasinin Kemalist/müdahaleci «toplumu kurtarma misyonu» geleneği dolayısıyla ortaya çıktığı yolundaki tez de ciddi sorunlar doğurur. Herşeyden önce, bir ideolojinin toplumun yaşamında onyıllar boyu belirleyici bir etken olarak sunulması, düşüncelerin fantastik dünyasının maddî ilişkilerin somut dünyası üzerinde belirli bir üstünlük/öncelik taşıdığı anlayışı savunulmadıkça olanaklı değildir. Bunun bir uzantısı da şudur: askerî bürokrasi içinde böyle bir ideoloji varolduğu ölçüde, bu ideolojinin neden varlığını koruyabildiği, nasıl sürekli olarak yeniden üretildiği de açıklanabilmelidir. Bu ise bizi yeniden toplum içinde maddî ilişki ve çelişkilere geri gönderecektir. Bu yazıda yapılan tahlil, askerî bürokrasinin siyasal yaşama müdahalesi konusundaki kapasitesinin ve isteklilliğinin yeniden üretiminin, burjuvazinin parlamenter hakimiyet tarzı çerçevesinde kendi çıkarlarını topluma kabul ettirme yeteneğinin güçsüzlüğüyle açıklanabileceğini göstermiştir. Yani, ordunun müdahale kapasitesi, burjuvazinin hegemonik biçimde yönetme kapasitesine ters orantılıdır. Nihayet, sol liberal tez askerî bürokrasinin Kemalist bir ideolojiyle yoğrulmakta olduğunu varsaymaktadır. Oysa 1980 sonrası gelişmeler, silahlı kuvvetler içinde, gerek din/laiklik, gerek eğitim, gerekse iktisat siyasetleri konusunda (dış politikadaki önbiçimlenmeleri de unutmamak gerekir) Kemalist ideolojinin büyük ölçüde aşındığını çıplak biçimde ortaya koymuştur.

Bu nokta bizi devlet ile toplum arasındaki ilişkiye getiriyor. Başka herşey bir yana, askeri bürokrasi içinde hakim düşüncelerin son

dönemde toplumda esen rüzgârlar (piyasa fetizişmi, İslam'ın yükselişi vb.) tarafından belirlenmiş olması bile, sol liberal teorisyenleri devlet ile toplum arasında kurulan mutlak karşıtlığın yanlışlığı konusunda uyarmış olmalıydı. Devlet toplumdan ayrılmış olmakla birlikte bağımsız-olmayan bir ilişkiler alanı ve aygıttır. Bölünmüş bir toplumun devleti de toplum karşısında tarafsız olamaz. Toplumun içindeki kavgalar bir siyasal bunalımla sonuçlandığında devlet de bu bunalıma varolan sosyo-ekonomik formasyonun korunması yolunda müdahalede bulunacaktır. Bu ise, kaçınılmaz olarak, bu formasyonun hakim sınıflarından yana, tâbi sınıfların karşısında olacaktır.

Devletin toplum içindeki çelişkiler konusundaki bu yanlı konumunun ters yüzü, toplum içindeki farklı sınıf güçlerinin de devletin askerî aygıtının müdahaleleri konusunda farklılaşmış tutumlara sahip olmasıdır. İşin bu cephesi bizi sol liberal açıklamanın temel çekirdeği ile karşı karşıya getiriyor. Askerî müdahalelerin tek başına bürokrasiye fatura edilmesinin zorunlu uzantısı, burjuvazinin bu müdahalelerdeki sorumluluğunun yadsınması, bu sınıfa demokratiklik payesinin atfedilmesidir. Sol liberal açıklamanın yanlışlığı hiçbir noktada bu kadar çarpıcı biçimde ortaya koymaz kendini. Türkiye burjuvazisinin bir sınıf olarak, iktisadi çıkar örgütleri, aydınları, basındaki sözcüleri vb. aracılığıyla 12 Mart'a ve 12 Eylül'e nasıl destek verdiği, bu dönemleri yaşayan ve özel bir yanılsamanın altında olmayan herkesin kolayca görebileceği birşeydir. Bu basit bir ampirik sorundur: Tercüman, Milliyet vb. gazetelerde ileri sürülen görüşlerin taranması, sözgelişi bir Aydınlar Ocağı'nın tavrının ve etkisinin incelenmesi,[23] işveren örgütlerinin (TİSK, TÜSİAD, TOBB vb.) askeri yönetimlerin çeşitli aşamalarında benimsedikleri tavırların gözden geçirilmesi, burjuva dünyasının askerî yönetimler karşısındaki tutumunu açıkça ortaya koyacaktır.

Geriye burjuvazinin sivil siyasal güçleri, yani siyasal partileri kalıyor. Sol liberal kuramcıların başlıca dayanakları da, AP gibi burjuva partilerinin, Demirel gibi önderlerin, askerî müdahalelerden belirli bir süre sonra (12 Mart sonrasında 1973'deki Cumhurbaşkanlığı seçiminde, 12 Eylül sonrasında 1982 Anayasa oylamasında ve ertesinde) varolan yönetimlerle çatışmaya girmiş olmasıdır. Bu dayanak da iki bakımdan çürüktür. İlkin, AP ve Demirel ekibinin 12 Mart'a da, 12 Eylül'e de ilk aşamada kesin bir destek verdiğini görmezlikten gelir. Üstelik çatışma döneminde de bu ekip askerî yöne-

23) Bu konuda öğretici bir inceleme için bk. «Türk - İslâm 'Masonları'», *Yeni Gündem*, 22 - 28 Şubat 1987.

timle her an ortak bir zemin bulmaya ve uzlaşmaya hazır bir tutum takınmıştır. İkincisi, sözkonusu yaklaşım indirgeyicidir, bir toplumsal sınıfın (burjuvazinin) siyasal temsilcileriyle (partilerle) arasındaki mesafeyi ortadan kaldırarak sınıfla partiyi özdeşleştirir. Oysa sınıflar belirli anlarda belirli partilerden desteklerini çekebilecekleri gibi, siyasal partiler de belirli konjonktürel gelişmeler karşısında esas olarak kendi aygıtlarının çıkarlarını koruyacak yaklaşımlar benimseyebilirler. Ama her durumda, burjuva partileri temsil ettikleri ya da temsil etmeye talip oldukları sınıfın çıkarlarının tanımladığı bir alanın ötesine geçemezler. Manevraları hep bu alanın içinde kalır. İşte bu çifte gerçeklik, hem Demirel ekibinin neden demokrasi demagojisine giriştiğini açıklar, hem de bu demagojinin her an uzlaşmaya hazır doğasını ortaya koyar.

Bütün bunların ışığında, Türkiye'deki askerî müdahalelerin, burjuvazinin bir hakim sınıf olarak çıkarlarından bağımsız olarak anlaşılamayacağı ortaya çıkmaktadır. Bürokrasinin bağımsız bir siyasal iktidarı olmasına olanak yoktur ki bunun restorasyonu olsun. Restorasyon tezi, her türlü tarihsel ve teorik temelden yoksundur. Üstelik bu tez, askeri müdahalelerin getirdikleri düzenin özelliklerini ve daha sonraki döneme bıraktıkları mirası da tümüyle görmezlikten gelmektedir. Yukarıda 27 Mayıs dahil olmak üzere bütün müdahale dönemlerinin sanayi burjuvazisinin siyasal ve iktisadî gücünü pekiştiren birer bilanço ile sonuçlandığını ortaya koymaya çalıştım. Bu arada, sözkonusu dönemler askerî bürokrasinin siyasal etkisini, iktisadî refahını veya ideolojik statüsünü bir ölçüde arttırmış olabilir. Bunu burjuvazinin bu hakimiyet biçiminin kaçınılmaz bir yan ürünü olarak görmek gerekir, müdahalelerin baskın yönü olarak değil. Özellikle 1980'li yıllarda herhangi birşeyin «restorasyonu» olmuşsa, bu, burjuvazinin çalışan kitleler üzerindeki sorgulanamaz hakimiyetinin restorasyonudur.

Sosyalistler 27 Mayıs'a Nasıl Bakmalı?

Sol liberal açıklamanın en çarpıcı yönlerinden biri 27 Mayıs ile 12 Eylül arasına yerleştirdiği özdeşlik işaretidir. Bu özdeşlik iki unsuru birden içermektedir: bir yandan, her iki tarihsel olay da temelde bürokrasinin siyasal iktidarının restorasyonu karakterini taşıdığı için tarihsel anlamları aynıdır; öte yandan, her ikisi de parlamenter demokrasiye birer müdahale olduğu için aynı biçimde ve aynı derecede anti-demokratiktir. Bu unsurlardan ilkiyle ilgili olarak fazla bir şey söylemeye gerek yok. Ne 27 Mayıs, ne de 12 Eylül bürok-

rasinin iktidarının bir restorasyonu karakterini taşımadığına göre, ikisi arasında bu nitelemeye bağlı olarak kurulan bir özdeşlik de havada kalmaya mahkûmdur. Bu konuda asıl şaşırtıcı olan, 1960 ve 1980 gibi son derecede farklı iki ortamda ortaya çıkmış olan iki tarihsel olayın bu kadar kolayca birbirine indirgenebilmesidir. 27 Mayıs ve 12 Eylül Türkiye'de sınıf mücadelelerinin çok farklı aşamalarına karşılık verir ve çok farklı sorunlara birer cevap olarak ortaya çıkmışlardır. Birincisi, **esas olarak**, hakim sınıflar içindeki bir çelişkiyi çözmeye yöneliktir; ikincisi ise **hakim** sınıflarla emekçi sınıflar arasındaki bir çelişkiyi. 1950'li yılların Türkiyesinde **ihmal edilebilir** bir siyasal ağırlık taşıyan sermaye/emek çelişkisi, 1970'li yıllara gelindiğinde **belirleyici** bir rol kazanmıştır. Dolayısıyla, 27 Mayıs ve 12 Eylül'ü tarihsel anlamları bakımından özdeşleştirmek, en soyut ve formel ilişkileri mekanik biçimde ön plana alarak, sadece devletle toplum arasındaki ilişkiye önem vermek, toplumun kendi içindeki kavgaları bakış alanının tümüyle dışında tutmak anlamını taşır.

İkinci noktaya gelince. 27 Mayıs ile 12 Eylül'ü aynı yöntemlere başvuran iki tarihsel hareket oldukları, parlamenter yaşamı durdurdukları gerekçesiyle aynı derecede ve biçimde «anti-demokratik» olarak ilân etmek, sosyalistler açısından demokratik özgürlükler için verilecek mücadeleyi parlamentonun duvarları arasına hapsetmek demektir. (27 Mayıs arifesinde Türkiye'de artık parlamenter demokrasi bütün kurumlarıyla çalışmaktan uzak olduğuna göre, aslında basit bir parlamenter çoğunluğun tahakküm hakkını herşeyin önüne almaktır) Neden? Çünkü, 27 Mayıs burjuvazinin siyasal iktidarı tarafından gerektiğinde cop ve kurşunla bastırılmaya çalışılan bir kitle hareketi **üzerinde yükselmiş** bir darbedir. 12 Eylül ise kitle hareketlenmesini **karşısına almış** bir askerî harekât. Demokrasiyi burjuva parlamenter biçimlerle sınırlamayanlar için, kitlelerin öz faaliyetini demokrasinin aslî koşulu sayanlar için iki hareketin aynı **tarzda ve derecede** anti-demokratik olduğunu söylemek olanaksızdır. Solun 12 Eylül ile 27 Mayıs'a **farklılaştırılmış** bir bakış açısıyla bakması kaçınılmazdır. 27 Mayıs'ın «solun kamburu»[24] olduğu iddiasına ilişkin tartışmanın esas noktası budur. Sorun, 27 Mayıs'ın **savunulması değildir**, 27 Mayıs ile 12 Eylül'ün **özdeşleştirilmesine karşı çıkılmasıdır.**

Bir kez 27 Mayıs ile 12 Eylül arasındaki özdeşlik işareti ortadan **kaldırıldığında**, 27 Mayıs karşısında solun tavrının ne olması gerek-

24) A. Köymen, «Sol'un Kamburu», *Yeni Gündem*, eski dizi, 22, 16-31 Mayıs 1985, s. 9.

tiği daha soğukkanlı bir biçimde tartışılabilir. Burada da açıkça söylenmesi gereken, 27 Mayıs'ı bir «Ak Devrim» olarak yüceltmeye yönelik anlayışların sosyalizmin temsil etme iddiasında olduğu tarihsel çıkarlar açısından önemli bir gizemlileştirme niteliğini taşımasıdır. Herşeyden önce, 27 Mayıs, kendisine öngelen tüm kitle hareketliliğine rağmen, kesinlikle bir devrim değil bir askerî darbedir. Sadece bir kitle hareketlenmesi **üzerinde yükselmekle** kalmaz 27 Mayıs; aynı zamanda bu hareketlenmenin üzerine oturur ve yolunu keser. İkincisi, bu yazıda yapılan 27 Mayıs tahlilinin de gösterdiği gibi, 27 Mayıs esas olarak, **burjuvazi içi çatışmaların askerî yöntemlerle çözüme ulaştırıldığı bir dönüm noktasıdır.** Bu niteliğiyle de, daha sonra siyasal hak ve özgürlükler, sosyal haklar ve işçi hakları konusunda önemli kazanımlar getirmiş olsa da, temel olarak **işçi sınıfını pasif konumda tutan** bir harekettir.

Türkiye, 60'lı ve 70'li yıllarda işçi sınıfı hareketinin canlı mücadelesini yaşadıktan sonra, sosyalistlerin hâlâ 27 Mayıs'a (bazı yönleriyle sınırlı biçimde bile olsa) benimsenebilecek bir siyasal yöntemin cisimleşmesi olarak bakmaları son derecede yanlıştır. Bu bağlamda, Yalçın Küçük'ün 27 Mayıs'tan hareketle yazdığı şu satırlar en hafif deyimle şaşırtıcıdır:

> «Tezi yazıyorum: 27 Mayıs, 1940 yılları ortalarından itibaren süregelen bir demokrasi akımının yönetimi almasıdır. Yönetimi almada, Silahlı Kuvvetler içinde çalışan bir gizli örgütün önemli ve sonuç alıcı rol oynamasını abartmamak gerekiyor. *Artık Türkiye'de Silahlı Kuvvetler'in şu ya da bu ölçüde katılımı olmadan bir yönetim değişikliği düşünülemez;* bunun kabul edilebileceğini umuyorum.»[25]

Altını çizmek ihtiyacını duyduğum cümle çok açık bir biçimde geleceği ilgilendiriyor: Küçük, Türkiye'de emekçilerin çıkarına bir yönetim değişikliğinin de, ordunun «şu ya da bu ölçüde» katılımı olmadan gerçekleşemeyeceğini söylüyor. Ve bunun kabul edilebileceğini umuyor. Şaşırıyorum. Böyle bir düşüncenin, devrimciler tarafından şiddetle reddedileceğini umuyorum.

Perinçek'in Sol Liberalizme Bir Katkısı

Doğu Perinçek'in Türkiye'de demokrasinin askerî müdahaleler

25) Y. Küçük, *Türkiye Üzerine Tezler*, Üçüncü Kitap, Tekin Yayınevi, İstanbul, 1986, s. 79. Küçük, bu kitabı yazma süreci içinde olduğu bir sırada kendisiyle yapılan bir görüşmede bu konuda biraz daha dikkatliydi. «Artık bir daha Türkiye'de 27 Mayıs'lar olmaz» diyordu. Ama aynı yerde, «Türkiye'de eninde-sonunda ordunun katılımı olmadan bir iktidar değişikliği istisnai bir durum olarak algılanabilir» de diyordu. (Bk. *Yeni Aşama*, 87/2, Ocak 1987, s. 9.) Kitabında bu ikircikliliği *olumsuz yönde* aşmış oluyor.

ile nöbetleşmesine ilişkin olarak, gerek yöntemsel temelleri, gerekse siyasal sonuçları bakımından sol liberal açıklamayla ortak bir noktada buluşan bir teorik bakış geliştirmiş olduğunu daha önce belirtmiştim.[26] Sözkonusu yazısında Perinçek, demokratikliğin olumlu puanlarını burjuvazinin hanesine kaydederken, bu sınıfın askerî yönetimlerle ilişkisi konusunda tümüyle sessiz kalmaktadır.

Perinçek'in yaklaşımını kısaca özetleyelim. Yazar, Türkiye'de son kırk yıldır ortaya çıkan askerî müdahalelerin ertesinde parlamenter yaşama geri dönülmüş olmasının ülkede siyasal çoğulculuğun dayanıklılığını kanıtladığı öncülünden yola çıkarak, bu dayanıklılığın yapısal nedenini araştırmaktadır. Vardığı sonuç, siyasal çoğulculuğun temelinin **toplumsal çoğulculuk** olduğudur: bu kavramdan yazarın anladığı, Türkiye kapitalizminin (Perinçek'te övgüsüne çok alışık olduğumuz Kemalist devrimin sayesinde) öteki azgelişmiş ülkelerden çok daha büyük bir sıçrama yapmış olması dolayısıyla, Türk burjuvazisinin farklılaşması, kendi içinde rekabete girişmesi ve demokratik bir düzen çerçevesinde uzlaşmasıdır. (Dikkat edilmesi gereken nokta, Türkiye'de siyasal çoğulculuğun varsaydığı **dayanıklılığının** temelini araştırdığına göre, Perinçek'in sadece 1946'yı değil, 70'li ve 80'li yıllarda kastettiğidir.) Kısacası, Türkiye'nin siyasal çoğulculuğu burjuvazinin kendi içinde vardığı «consensus»dan beslenmektedir esas olarak. (Perinçek'in sol liberallerin gözde kavramı «consensus»u sözlüğünün baş köşesine yerleştirmesi hiç de rastlantısal değildir.) Askerî müdahaleler, bu «consensus»un zayıfladığı noktalarda «politik toplum adına ortaya çıkan merkezî güçler»in iktidara gelmesi anlamını taşımakta, ama burjuvazinin çoğulculuğu yeniden parlamenter düzene dönüşü sağlamaktadır. Yani: **demokrasi burjuvazinin bir ürünüdür, darbeler ise «merkezî güçler»in.** (Yazara haksızlık etmemek için şunu da ekleyeyim: 1960 sonrasında «halk etkeni»nin de parlamentonun korunmasında «önemli bir ağırlık» oluşturduğu kanısındadır Perinçek. Ama burabir **ek** etkenden söz edildiği, bunun burjuvazinin demokrasi-severliğini ortadan kaldırmadığı açıktır.)

Perinçek'in Türkiye'nin son kırk yılının iniş çıkışlarına ilişkin bu basit ve kapsayıcı açıklamasının, yöntemi ve sonuçları itibarıyla sol liberal bir teori olduğuna kuşku yoktur. Elbette yazarı sol liberal teorinin ana gövdesinden ayıran önemli farklılıklar vardır. Bir kere, Perinçek 27 Mayıs'ı bu şemanın dışında tutmakta, bir «devlet darbesi» olduğunu reddetmekte, «sivil toplumun gelişmesinde yepyeni» bir adım olarak görmektedir. Daha temel olarak, Perinçek'in

---

26) Bk. 20 No.lu dipnotta verilen kaynak.

bürokrasiyi bağımsız bir toplumsal sınıf ya da grup olarak gördüğüne ilişkin bir işaret yoktur; «merkezî güçler» doğrudan doğruya devletin bir bölüm personelini temsil etmektedir. Bu iki nedenle, yazarda restorasyon ve özdeşlik tezleri de mevcut değildir doğallıkla. Ama bütün bunlar Perinçek'in yönteminin baştanaşağı sol liberal yöntemle uyuşma halinde olduğu gerçeğini ortadan kaldırmaz. (Siyasal sonuçlar açısından ortaklığa aşağıda döneceğim.) Burada Türkiye' nin son kırk yılının tarihi sivil toplum ile devletin baş aktörleri olduğu bir süreç olarak algılanmakta, sivil toplum demokrasinin, «politik toplum» da darbelerin kaynağı olarak sunulmaktadır.

Bu niteliğiyle Perinçek'in açıklamasının sol liberal teorinin **yöntemsel** kusurlarını taşıdığı açıktır. Ama bunun da ötesinde bazı noktalara değinmek gerekir. Herşeyden önce, Perinçek'in sol liberal teorisini marksist renklerle boyamak girişiminin tam bir başarısızlıkla malûl olduğuna değinmek gerekir. Yazarın tezini marksist temellerde gerekçelendirişinin en özlü ifadesi şu noktadadır: «'Milli burjuvaziyi yaratan', çok partiyi de yaratmak zorundadır. Çünkü burjuvazi, kapitalizmin doğası gereği çok sayıda sermaye olarak varolmak durumundadır.» Marx'ın **Grundrisse**'de «çok sayıda sermaye» üzerine yaptığı gözlem burada tümüyle yersiz biçimde kullanılmıştır. Bu gözlem, sermayelerin **iktisadî alanda** rekabet içinde varolmaları zorunluluğuyla ilişkilidir. Burada sermayenin **siyasal alanda da** çoğulculuğu kurmak zorunda olduğuna ilişkin bir otomatizm çıkarsamak tam bir sıçramadır. Bu mantık doğru olsaydı, kapitalizmin Türkiye kadar, hatta bazısında Türkiye'den de daha fazla, geliştiği nice ülkede (Brezilya'dan Güney Kore'ye, son onbeş yılın Şili'sinden dünün ve bugünün İran'ına) siyasal çoğulculuğun dayanıklılığı kaçınılmaz olurdu. Aslında, burada Perinçek'in açıklamasının sol liberal niteliği kendini bir kez daha ele vermektedir: **kapitalizm ile demokrasi arasında kurulan zorunlu bağıntı gerçekte sivil toplumculuğun aslî unsurlarından biridir.**

«Millî burjuvazi» argümanına gelince: birincisi, bu argümanın kendisini izleyen cümle ile hiçbir ilişkisi yoktur. Muhayyel bir millî burjuvazi olsa da olmasa da bu, marksist sermaye teorisinin asli bir önermesi olan «sermayenin çok sayıda sermaye olarak varolmasının kapitalizmin doğasından ileri geldiği» önermesini değiştirmez. İkincisi, Perinçek bütün bu teoriyi, Türkiye'de Kemalist devrim sayesinde bir «milli» burjuvazi oluştuğu, oysa öteki azgelişmiş ülkelerin birçoğunda bir «milli» burjuvazinin varolmadığı temeline yaslıyorsa, burada da yanılmaktadır. «Millî» burjuvazi kategorisinin (sözkonusu azgelişmiş ülkede salt «komprador» olmayan bir burjuvazi oldu-

ğuna işaret etmenin dışında) teorik bakımdan isabetsiz olmasının yanısıra, yıllardır, hatta onyıllardır dayanıklı askeri ya da faşist diktatörlüklerle yönetilen nice azgelişmiş ülkede en az Türkiye'deki kadar güçlü «milli» burjuvaziler mevcuttur.[27]

«Çok sayıda sermaye»nin burjuvaziyi demokrasiye yönelten bir otomatizm içermemesi, burjuvazi içi mücadelelerin çok sayıda partinin oluşumuna, siyasal yaşamın canlanmasına, hatta sınırlı da olsa demokratik bir devlet biçiminin yerleşmesine hiçbir durumda yol açamayacağı anlamına gelmez. Nitekim, yukarıda yapılan tahlilin de gösterdiği gibi, Türkiye'de 1946-50 geçişinin temelinde (küçümsenmemesi gereken uluslararası etkenlerin yanısıra) burjuvazinin iç mücadeleleri yatmaktadır. Türkiye tarihinin bu aşamasında Türkiye'nin emekçi sınıflarının demokratik biçimlere geçiş konusunda ciddi bir katkısı olduğunu ileri sürmek mümkün değildir. (Buna karşılık, emekçi sınıfların gelişmiş ülkelerde yüz yıldır vermekte oldukları mücadeleler, demokratik hak ve biçimlerin uluslararası planda gelişmesinin esas belirleyicisi olduğu ölçüde, 1946 üzerinde «uluslararası etkiler»den söz etmek, aynı zamanda, uluslararası işçi sınıfı hareketinin Türkiye'de demokrasinin gelişmesine yaptığı dolaylı katkıdan söz etmek anlamına gelir.) Gerçekten de, 1946 açılışı burjuvazi içi mücadelenin bir ürünüdür. Ama Perinçek'in en önemli yanlışlarından biri tam da 1946'nın özel koşullarını genelleştirmesi dolayısıyla ortaya çıkar. «Çok sayıda sermaye»nin varlığının bir toplumu demokrasiye götüreceği önermesi, ancak toplum burjuvaziden ibaretmiş gibi bir soyutlama çerçevesinde mümkündür. Oysa, bir toplumun gelişiminin ancak bütün sınıfların karşılıklı ilişkilerinin gözönüne alınmasıyla kavranabileceği marksist yöntemin yerleşik bir ilkesidir. Türkiye'de, 1946-50 ve 1960 dönemeçlerinde emekçi sınıflar elbette vardır ama siyasal yaşama bağımsız biçimde damgalarını vuracak güce ulaşamamışlardır henüz. Buna karşılık, 1971 ve 1980'e gelindiğinde, Türkiye'nin gelişmesini belirleyen asli unsur emekçi sınıfların siyasal planda verdikleri mücadelelerdir. Perinçek burjuvazi içi farklılaşma ve çelişkilerden demokrasiyi türetirken bu basit gerçeği gözardı etmiş olmaktadır. (Böylece de, sol liberalizmin 27 Mayıs'a ilişkin yargılarına somut gözlemleri dolayısıyla katılma-

27) Perinçek'in yazılarında Kemalist devrimin yüceltilmesi zaman zaman şovenliğe yaklaşan bir Türk partikülarizmi ile sonuçlanmakta. Bunun canlı bir örneği, Perinçek'in 1946'da çok partili rejime «yumuşak bir inişle geçilebilmesi»ni bir *«Türk harikası»* olarak nitelemekte bir sakınca görmemesidir. 1946'ya tanınan bu özgünlüğün sorunları bir yana, toplumsal olayların ortaya çıkışını bir ulusun hasletleriyle açıklama izlenimini bırakan bu nitelemenin nasıl bir bakışaçısına tekabül ettiği üzerinde durulması gereken bir sorundur.

sa da, Türkiye tarihinin farklı dönemeçlerine bakışındaki yöntem sol liberallerle aynı indirgemeciliğin damgasını taşımaktadır.)

Perinçek'in 1960 sonrasında yuvarlak ve global bir terimle ifade etmeyi tercih ettiği «halk etkeni»ni de işin içine katması bu yapılan eleştirinin geçerliliğinden hiçbir şey eksiltmez. «Halk etkeni»ni ek bir etken olarak görmek, sınıfları, ilişkilerinin diyalektik iç bağıntıları içinde incelemek yerine, yanyana koymak, birbirinden bağımsız olarak ele almak demektir. Bunun da iki sonucu vardır: birincisi, «halk etkeni»ne rağmen, Perinçek'in tahlilinde burjuvazi içi çelişkilere ve bunun demokrasinin temelini oluşturduğu yolundaki önermeye hiçbir tadilat getirilmez. İkincisi ve daha da önemlisi, Perinçek emekçi sınıfların siyaset sahnesine girişlerini burjuvazinin siyasal eğilimlerine dışsal bir ilişkiyle bağlanan bir etken gibi ele aldığı için, bu girişle burjuvazinin eğilimleri arasındaki iç bağıntıyı araştırmadığı için, bu yeni etkenin burjuvazinin demokrasiye yaklaşımını köklü biçimde değiştirdiğini göremez. Oysa, yukarıda geliştirilen tahlil, tam da böyle bir sürecin 60'lı ve 70'li yıllara damgasını vurduğunu göstermiştir. Sanayi burjuvazisi, işçi sınıfının ve öteki emekçi katmanların mücadelesinin yükselişiyle birlikte, kısmen kendi çocuğu olan 1960-sonrası siyasal rejimine karşı açıkça cephe almıştır. Perinçek'in yöntemi bu bağıntıyı ortaya çıkarmayı engeller.

SONUÇ YERİNE: TEORİ/PRATİK BİRLİĞİ

Toplumsal yaşama ilişkin hiçbir teori masum değildir. Bazen teoriyi geliştiren birey(ler)in kafasında, bazan benimseyenlerin anlayışında, çoğu zaman da ikisinde birden, bir toplumsal ve siyasal pratik yönelimiyle birlikte gelişir. Hiçbir pratik de az veya çok geliştirilmiş bir teorisi olmadan yaygınlaşamaz. Her toplumsal ve siyasal pratik, kendini çevreleyen, saran, haklı gösteren bir düşünceler silsilesine ihtiyaç duyar, bunlar aracılığıyla taraftar kazanır. Türkiye'nin son kırk yılına ilişkin sol liberal teoriler için de geçerlidir bu. Sol liberal teorisyenlerden Perinçek'e kadar çeşitli sol çverelerde karşılaştığımız, Cüneyt Arcayürek'den M. Ali Birand'a kadar çeşitli burjuva yazarlarında izlerine rastladığımız açıklamalar, Türkiye'de demokratik haklar için verilecek mücadele konusunda da iyi tanımlanmış bir siyasal pratiğe tekabül etmektedir.

Ne adla anılırsa anılsın, bu siyasal pratiğin belkemiği Türkiye'de demokrasi mücadelesinin benimsemesi gereken strateji ile ilgilidir: Bu stratejinin asli unsuru, askerî müdahalelere karşı olduğunu ilan eden bütün sivil siyasal güçlerin bir ittifak oluşturması önerisidir. Bu ittifaka tabii ki «militarizm»e karşı çıkan ve «millî iradenin üstün-

lüğünü» savunan Demirel geleneği de dahil edilmelidir.[28] Başka bir biçimde söylendiğinde, askerî darbeler ve müdahalelere ilişkin sol liberal açıklama «millî uzlaşma» stratejisinin teorik üstyapısından başka birşey değildir.

Arcayürek veya Birand, Türkiye burjuvazisine ya da Demirel geleneğine (bu ikisinin özdeşleştirilmemeleri gerektiğine yukarıda değinmiştim) demokratiklik payesini vermekte kuşkusuz serbesttirler. Bu onların sınıfsal konumunun sadık bir ifadesi sayılabilir. Ama emekçi sınıfların yanında yer alan, işçi sınıfı hareketine omuz vermeye niyet eden teorisyenlerin bu tavrına daha eleştirel bir biçimde bakmak zorundayız. Sınıf terimleriyle bakıldığı zaman, «millî uzlaşma» stratejisinin, hakim sınıflarla ezilen tâbi sınıfları, (üstelik varolan güç dengeleri de düşünülürse hakim sınıfların siyasal örgütleri çevresinde) biraraya getirerek bir sınıf işbirliği cephesi kurmak anlamını taşıdığı gün gibi açıktır.[29] Emekçi sınıflara ve ezilen katmanlara bunu önerebilmek için de burjuvazinin ve siyasal güçlerinin demokrasiden, «çoğulculuk»tan, çok seslilikten yana, baskı yönetimlerine karşı olduğunu kanıtlayacak bir teoriye ihtiyaç vardır. İşte yukarıda eleştirilen teorilerin toplumsal mücadele içindeki konumu budur.

28) Burada «militarizm» kavramı üzerine bir çift söz söylemek gerekli. Demirel ve dostları, son yıllarda bu kavramı, siyasal yaşama askerî müdahale eğilimini ifade etmek için kullanmaya başladılar. Bunun çeşitli nedenleri olabilir. Ama bu nedenlerin hiçbiri, kullanılabilecek başka kavram ve terimler mevcutken, sosyalist solun da bu terimi benimsemesi için gerekçe oluşturamaz. Marksist sözlükte militarizm, yönetim ister askeri olsun ister sivil, devletin hızla silahlanması ve yayılmacı, saldırgan eğilimler göstermesi anlamını taşır. Yani savaş hazırlıklarıyla içiçe anlam taşır. (Kavramın bu içeriği için, birçok kaynak ve belge arasında, 1907 Stutgart Kongresi'nde Rosa Luxemburg'un önerisiyle kabul edilen karara bakılabilir. Aktaran: Peter Nettl, *Rosa Luxemburg*, Kısaltılmış Versiyon, Oxford University Press, Oxford, 1969, s. 269 - 70.) Dolayısıyla, sosyalistlerin kavramı Demirel'le aynı anlamda kullanması yanlıştır, bulanıklığa yol açar. Çünkü, kavramın özgün marksist anlamıyla, *bir Demirel hükümeti de bir Ulusu hükümeti kadar militarist olabilir.* Sosyalist solun büyük bir bölümünün bu terminolojiyi kullanmasını, Demirel geleneğinin ideolojik hegemonya yolunda attığı adımların bir belirtisi olarak görüyorum.

29) Elbette burada söylenenlerden, bu tür bir teorik üstyapıyı benimsemeyenlerin hepsinin, aynı doğrultuda bir sınıf işbirliği politikası gütmeyeceği çıkartılmamalı. Türkiye'de Demirel ve ekibi de dahil olmak üzere bütün sivil burjuva güçleriyle birlikte mücadele vermeyi savunanlar arasında, örneğin DYP'ye yakın sendikacılarla işbirliğine yatkın olmadığı için Cevdet Selvi'yi bile daha sağ bir konumdan eleştiren resmi sol da var. Bu yazıda resmi sola yer verilmemesinin tek bir nedeni var: resmi solun pratiği var ama bu pratiğin özgün bir teorisi yok.

Türkiye'de askerî darbelerin bütün topluma karşı yapıldığı, burjuvazinin bu darbelerde hiçbir sorumluluğu olmadığı, hatta bunlara karşı olduğu, darbelerin iktidarını yitirme korkusuyla tekrar tekrar siyasal yaşama el atan bağımsız bir bürokrasinin ve onun toplumu «kurtarma» misyonuna dayanan ideolojisinin bir ürünü olduğu yolundaki görüşlerin yanlışlığı bu yazının konusunu oluşturmuştur. Türkiye burjuvazisinin demokratik bir «öz»ü yoktur. Parlamenter hakimiyet biçimleriyle esas olarak baskıya dayanan hakimiyet biçimleri arasında seçişleri böyle özsel bir eğilim tarafından değil, sınıflararası mücadelenin dengeleri tarafından belirlenir. Ancak emekçi sınıfların siyasal gücüdür ki, burjuvaziye demokratik hak ve biçimlere rıza göstermekten başka bir olanak tanımayarak burjuvazi içindeki baskıcı eğilimlerin geri plana düşmesine yol açabilir. Emekçi sınıfların gücü ise, burjuvazi ile hayalî ortak çıkarlar temelinde bir işbirliğinden değil, işçi sınıfının bağımsız örgütlülüğünden ve birliğinden geçer. Bu güç gerçeklik kazandığında ise, emekçi sınıflar ne varolan siyasal rejimde kısmî değişikliklerle yetinmek zorundadır, ne de çelişik doğası ile 1961 Anayasası'nı geri getirme talebiyle. Yolun nereye varacağını ancak mücadele tayin edebilir.

İslam ve Demokrasi Üzerine*

Bülent TANÖR

İslamcı çevrelerde yaygın olduğunu sandığım bir görüş var. Deniyor ki: «İslam ve demokrasi farklı şeylerdir, birbirleriyle karşılaştırılamazlar». Bu, hem bir gerçeği ifade ediyor, hem de gerçekten kaçışı. Elbette islam, varlık nedeni ve niteliği açısından demokrasiden ayrı ve farklı bir şeydir; ama aynı zamanda bir yönetim anlayışı ve olgusudur da.. Üstelik islam, bunca zaman demokrasilerle yüzyüze gelmiş ve birtakım tavırlar almıştır. İslamcı siyasal akımlar için de durum haydi haydi böyledir; bunlar da demokrasi konusunda şu ya da bu yönde görüşler ileri sürüyorlar. Öte yandan, ister dinsel ister laik olsunlar, siyasal düşünce ve örgütlenmelerin statüsü sorunu da demokrasinin konusuna girer; demokrasi bu alanda şu ya da bu yönde tavırlar alma ihtiyacını duyar, nitekim almıştır, almaktadır da.. Dolayısıyla demokrasi de, siyasal boyutlar(ıy)la ortaya çıkan islamı ve bunun getirdiği siyasi ve hukuki sorunları yok sayamaz. Özellikle çoğulcu demokrasiyi deneyen müslüman çoğunluklu ülkelerde bu nokta ayrı bir önem kazanır.

İslamın ve demokrasinin birbirlerine bakışı, bu ikili çerçevede var olan ya da var olabilecek başlıca yaklaşımlar, bu yazının konusunu ve iki ana bölümünü oluşturuyor. Konu sadece, çoğulcu-özgürlükçü burjuva demokrasisi platformunda ve bu demokrasinin üstyapısal özellikleri çerçevesinde ele alınmıştır.

İSLAM VE DEMOKRASİ

İslam ve islamcılık, demokrasiye, özgürlüğe ve bireye nasıl bakmıştır, bakmaktadır?

*) Makale, yazarın Bilsak'ta katıldığı bir «Yuvarlak Masa»da yaptığı konuşmadan hareketle kaleme alınmıştır. Öbür konuşmalar için bkz. «İslam ve demokrasi» (Yuvarlak Masa), M. Belge - İ. Özel - B. Tanör, *Bilsak Bülteni*, Ocak 1987/II).

Kuran ve sünnet gibi kaynakları veri kabul edenler başta olmak üzere, islamın bu konulardaki ve özellikle insan hakları alanındaki tutumunu olumlulayan yorumlar boldur.[1] İslamın, doğuş dönemi koşulları ve mekânı açısından, bu alanda da bir ilerlemeyi temsil ettiğine herhalde şüphe yoktur. Ancak, aynı kaynakların tarafsız bir gözle ve insanlığın ondan bu yana benimsediği evrensel değerler açısından tartılması durumunda olumsuz yargılara ulaşılması da mümkün ve hatta kaçınılmaz olur.[2]

Burada söz konusu olan, teolojik bir inceleme değildir; zaten buna yetkili de değilim. Ancak, «İslamın demokrasiye bakışı» konusunda bir ufuk taraması yapılıp gerçek hayatla ilgili birtakım maddi olguların kabaca da olsa saptanabileceğini sanıyorum. Hem genelde, hem de Türkiye özelinde..

Genelde

Muhammed peygamber ve halife Ömer döneminde birlikte karar alma usulü vardı (şûra meclisleri). Günümüzün terimleriyle burada bir «katılmacı» uygulama ya da «doğrudan demokrasi» esintileri bulunabilir. Ancak, önceki çağların doğrudan demokrasilerinde yalnız «yurttaşlar»a açık olan sistem, burada da yalnız «müminler»i içeriyordu. Dolayısıyla bu da kısmî idi ve eşitlikçi değildi. Ayrıca «devri saadet demokrasisi» kurumsal ve sürekli bir yapılaşmaya da gidemedi, çok geçmeden yerini bireysel-mutlak yönetimlere bıraktı. Hıristiyan ortaçağı gibi islamın ortaçağı ve hatta sonrası da mutlakiyetçi monarşilerle geçti. İslam da yüzyıllar boyu bunları meşrulaştırıcı bir işlev gördü.

Bunda, islamın özelliklerinin de payı olmalıdır. Müslümanlık, museviliğe benzer, ama hıristiyanlıktan farklı bir şekilde, daha başından itibaren iktidarla içiçe geçti ve devletleşti. Ayrıca (ve böylece) islam, dünyasal-dinsel (uhrevî) ya da cismanî-ruhanî ayırımı tanımadı. Tanrı'nın payıyla Sezar'ınkini ayırmadı. İslamın bir ruhban kurmaması, kişinin Tanrı'sıyla başbaşa ve doğrudan ilişki kurmasını öngören ve aracıların doğmasını önlemeyi amaçlayan bir tu-

1) 1980 Kuveyt Uluslararası Kollokyumu'ndaki bazı görüşler buna örnektir («*Les droits in l'homme en Islam*», Commission Internationale de Juristes, Université de Koweit, Union des Avocats Arabes, Geneve 1982. Sosyal haklar dahil «bütün insan hakları»nın Kuranda tanındığı iddiası için bkz. Hüseyin Hatemi, «Hukuk Devleti Üzerine», *Yeni Gündem*, sayı 34, 15-28 Kasım 1985, s. 22.

2) Sadece Türkiye'den üç örnek: R. Erdem, «Kur'anda kadın», *Saçak*, sayı 13, Şubat 1985; R. Erdem, «Kur'anda şiddet», *Saçak*, sayı 22, Kasım 1985; S. Ongun - B. Şenkal, «İslam'da cinsellik», *Saçak*, sayı 25, Şubat 1986.

tum olarak, herhalde bireyselliğe, demokratikliğe daha elverişli bir iç-yapılanma sayılmalıdır. Ancak, dinsel otorite-dünyasal otorite farklılaşmasının ve dengeleşmesinin bireye sağlayabildiği alternatif olanakların, cismanî-ruhanî ayrımını benimsemeyen bir düzende gelişebilme şansı da daha zayıftı. «Papalık-monarşi» ikiliği ve çatışması gibi olaylara sahne olmayan islam dünyasında, siyasal ve dinsel otorite beraberliği bu nedenden de dolayı daha güçlü, bireyleşme ve demokratikleşmenin yolu da daha dikenliydi.

Siyasal liberalizm çağının rüzgârını alan müslüman toplumlarında, özgürlükçü ve anayasacı talepler kadar, mutlakiyetçi statükonun korunması için gösterilen direnç de islama yollama yapılarak desteklenmek istendi. Örneğin, Genç Osmanlıların bazıları, meşrutiyet isterken islamdaki «meşveret»i de örnek gösteriyorlardı. Sonraları II. Abdülhamid de, mutlakiyetini büyük ölçüde islamla meşrulaştırmaya çalışacaktı. Günümüzde de islam, hem keyfi ve despotik rejimlere karşı mücadeleye (İran'da Şahlık), hem de mutlak monarşilerin ayakta durabilmesine (Suudi Arabistan, körfez emirlikleri, vb.) ideolojik ve politik destek sağlayabiliyor. Teokratik meşruluk ve egemenlik geleneği, gerçek anlamda meşruti monarşiye geçişte de zorluk yaratıyor, monark'ın meşrutiyetle bağdaşmayan yetki ve ayrıcalıklarının korunmasında bir dayanak (Fas ve II. Hasan) oluşturabiliyor.[3]

Monarşik olmayan otoriter rejimlerde de islamın, iktidarın elinde kullanışlı bir araç olarak hizmete girdiğini görüyoruz. Buralarda, otoritarizmin dinsellikle birleşmesi ya da dini kullanma politikaları en başta din ve vicdan özgürlüklerinin zedelenmesi sonucunu doğuruyor. Örneğin Pakistan'da, ticaret ve toprak burjuvazisinin devlete elkoyuşunu dine dayanarak meşrulaştırmaya çalışan askeri rejim, 1984'de bir kararnameyle, müslümanlıktan sapma saydığı Ahmediye mezhebinin 4 milyonluk kitlesine ibadet kısıtlamaları koydu.[4] Sudan'da son demlerinde iyice sofulaşan Numeyri rejimi, yalnız Güney'deki hıristiyanlar için değil islam mezhepleri için de ayırımcı ve baskıcı bir siyaset güttü. Ulusal Selamet Cephesi, buna duyulan tepkiden de beslendi ve 1985 darbesiyle Numeyri yıkıldı.[5] Türkiye'de de, liberal ve sol düşünceler baskı altına alınıp meydan dinci

---

3) O. Bendourou, «La monarchie théocratique au Maroc» (yayımlanmamış makale); O. Bendourou, *Le pouvoir exécutif au Maroc depuis l'indépendance*, Publisud, Cahors 1986.

4) G. Viratelle, «L'Islam d'Asie», *Le Monde*, 12.12.1979; P. Claude, «Les enfants maudits du Prophete», *Le Monde*, 7-8.4.1985.

5) E. Rouleau, «Le coup d'Etat militaire au Soudan», *Le Monde*, 7-8.4.1985.

ideolojiye açılırken, başka bir ad altında din dersleri zorunlu hale getirilerek din ve vicdan özgürlüğü çiğnendi.

Demokratik hak ve özgürlükler alanında bir önemli sorun da, kadın hakları konusudur. Son yıllarda, gelişen dinci akımlara verilen tavizler sonucu, Mısır, Cezayir, Tunus gibi bu konularda nisbeten ileri Arap ülkelerinde bile kadın hakları konusunda önemli gerilemeler meydana gelmiştir.

Kısacası, siyasal islamın yükselişine sahne olan ülkelerde, özgürlük, eşitlik ve çoğulculuk gibi değerler ciddi bir şekilde zedelenmektedir. Bu yargı, sadece şimdi ele alacağımız İran için değil, diğer anılan örnekler için de geçerlidir.[6]

Günümüzde nisbeten katıksız islamî rejimin en iyi örneği **İran İslam Cumhuriyeti**'dir. İran'da, yüzyıllardan beri işlenegelmiş bir dinsel (mezhepsel) öğretinin yanısıra yedi yıllık bir siyasal pratik de vardır.

Despotik ve işbirlikçi monarşiyi deviren İran devrimi, dinci gücün ideolojik ve siyasal rehberliğinde kitlesel bir ayaklanma karakteri gösterdi. Katılımın genişliği ve çeşitliliği, devrim sonrasında özgürlükçü-çoğulcu ya da yeni tipte bir demokrasiye geçişi mümkün kılacak düzeydeydi. Ne var ki, gelişmeler bu yönde cereyan etmedi. Elbette ki, bugünkü rejimin otoriter karakterini besleyen çeşitli etkenler vardır ve bunlar yalnız din faktörüne indirgenemez. Ancak; islam, şii islamı, din adamlarının önderliği, kitlelerdeki dinsel ideoloji yoğunluğu gibi olguların da bu gelişmeler üzerinde çok önemli payı olduğu açıktır. Şii islamı, doktrini ve kurumlarıyla bugünkü sonucu adım adım hazırlamış ya da en azından beslemiştir. Bu noktayı biraz açmakta yarar var.

Bir kere resmî öğreti, bireysel-klasik özgürlük ve demokrasi anlayışını temelden reddetmektedir. Bilinen anlamıyla özgürlük, Humeynî'ye göre, eski rejimdeki (Şahlık) sefihçe yaşama serbestliği demek olup, «sapıklık»la eşanlamlıdır, artık «bağımsızlığını kazanmış ve islamın özgürlüğünü seçmiş» olan halk için zararlı bir nesnedir. Özgürlüğün ve demokrasinin güvencesi, «bütün herkesin islamı kabul etmesindedir». Tanrısal yasalara uymak, «insanın kendi kendisine hâkim olmayı öğrenmesi»ni, dolayısıyla «özgür insan haline gelmesini» mümkün kılar. Bu açıdan İslam Cumhuriyeti bir «toplumsal sözleşme»ye değil, imâna dayanır: «İslamî yönetim, yasaların kişilerin ya da çoğunluğun onayına tâbi olduğu bir anayasal yönetim biçimi değildir». Bu bağlamda, demokrasi de konu ve saf dı-

6) Bkz. A. Faroughy, «Laicité et théocratie au Proche-Orient», *Le Monde diplomatique*, novembre 1980, p. 11.

şıdır. Humeyni aynen şöyle diyor: «Demokrasi Batı demektir; ve biz Batı'dan gelen hiçbir şeyi, onun anarşisini istemeyiz»[7]

Rejimin kurumsal-kuralsal yapısı, bu anlayışa uygun olarak çatılıp döşenmiştir. Daha ilk başta, Mart 1979 referandumuyla «İslam cumhuriyeti» bir oldu-bitti biçiminde kabul ettirildi (soru şöyle düzenlenmişti: «İslam cumhuriyeti mi istiyorsunuz, yoksa eski rejime geri dönmek mi?»). Ardından, devrimin geniş mutabakat tabanını ve çoğulcu yapısını islamın dar kalıplarına akıtan 1979 Anayasası yapıldı. Buna göre: egemenlik Allah'ındır; siyasal piramidin tepesinde «rehber» (Humeynî) yer alır; bütün devlet işlemleri ve hukuk sistemi «Kur'an ve Sünnet yörüngesinde döner», dinsel esaslara uygunluk denetimi «Fakihler» (islam bilginleri) kurulu tarafından (Şura-yi Nigehban) sağlanır; ordu «Allah yolunda cihad ve Allah'ın kanununun yeryüzünde egemenliğinin yayılması uğrunda savaş»la yükümlüdür. Anayasaya göre, bireysel, siyasal ve toplumsal faaliyet ve özgürlükler ancak, islamî esaslara uygunluk koşuluyla sınırlı olarak serbesttir. Tanımı gereği «âdil» olan islamî rejimde herhalde «müstekbirîn-müstezaf'lar» (ezen-ezilenler) ikiliği son bulmuş (!) olmalı ki, sendika, grev ve toplu sözleşme gibi, emekçilerin sosyal mücadele haklarının tanınmasına da gerek görülmemiştir.

Kısacası, sistemin felsefi ve kurumsal temeli «tevhid», birliktir. Uygulama da bu yönde gelişmiş bulunuyor.

Gerçekten, bu «tevhid» ideolojisiyle yalnız laikler (milliyetçiler, sol) değil, muhalif islamcılar da (mücahidin, vb.) tasfiye edilmiş, bütün siyasal, düşünsel ve toplumsal yaşam, iktidar tekeline sahip mollalar kliğinin ve fiili tek parti rejiminin (İslam Cumhuriyeti Partisi) sultası altına girmiştir. Sansür sistemi yaygındır, ihbarcılık ve komünist avı» resmen teşvik görmektedir. Kadın, bir yandan kolektif fanatik histeri için kullanılırken, öbür yandan toplumsal ve çağdaş yaşamın dışına sürülmüştür. Azınlık din ve mezhepler baskı altındadır (sadece 1983'de öldürülen Bahai sayısı 140 idi). Keyfi yargılama ve idamların sayısı 40 bin olarak tahmin edilmektedir. Beni Sadr 1981'de durumu, «tiranlığa hazırlık» olarak nitelendirmişti; bugün «cihad» söylemiyle de uzatılan Irak savaşı ortamında, teokratik despotizm iyice koyulaşmış bulunuyor.[8]

7) Y. Richard, «La révolution des Imams», *Le Monde diplomatique*, février 1980, p. 11; M. Koobi - J. - L. Vandoorne, «La marche vers la République islamique d'Iran: société et religion selon l'Imam Khomeiny», *Le Monde diplomatique*, avril 1979, p. 6.

8) Daha geniş bilgi için bkz. B. Tanör, «İran: bir 'dinsel demokrasi' denemesi», *Yapıt*, Sayı 12, Eylül - Ekim 1985.

Bugün var olan islamcı örgütlenmeler (siyasal olan ve olmayan biçimleriyle örgütler, akımlar, gruplar, hareketler, vb.) konumuz açısından iki ana eksene dağıtılabilir.

Bunların bir bölümü, özgürlükçü, çoğulcu ve laik demokrasiyi veri olarak kabul etmekte, bu çerçeve içinde kendine hayat hakkı aramaktadır. Bu kanada «reformist» ya da «uzlaşıcı» sıfatlarını vermek çok yanlış olmaz. Muhtemelen, yasal partilerde örgütlenmekten bunlar eliyle faaliyette bulunmaktan yana olanlar, camilerin kullanılmasını savunanlarla ya da radikal sağcı aydın gruplarıyla kıyaslandıklarında, genel olarak ve nisbeten yukarki çerçeveye daha ziyade bağlı gibi görünmektedirler.[9] Mezhep tarikatleri açısından bir fark arandığında, alevi tarikatlerin islamcı siyasal mücadele içinde bulunmadıkları, kemalist laikliğe ve çoğulcu demokrasiye saygılı oldukları belirtilebilir.[10] Sünnî tarikatler arasında ise Nurcuların, özellikle Süleymancılarla kıyaslandığında, laik cumhuriyet ve siyasal demokrasiyle gelen yeni koşullara ayak uydurdukları, bunları kabullendikleri ileri sürülmüştür. P. Dumont'a göre bu akımın günümüzdeki öncüleri ya da temsilcileri, modernlik, bilimcilik, yeniliklere açık olma gibi özelliklerin sahibi olmalarının yanısıra, laik cumhuriyet değerlerine karşı çıkmayıp, dinin tam örgütlenebilmesini ve devlet denetiminin kalkmasını («gerçek laiklik») savunmakta. «Cumhuriyetçi ve çoğulcu demokrasi»yi benimsemiş görünmektedirler.[11]

Bunlardan farklı bir başka kanat ise, mevcut sisteme özünden karşıdır. Sistem dışı muhalefeti ya da köklü bir düzen değişikliği isteğini ifade etmesi bakımından radikal-bütüncü sıfatlarının da asıl bu kesimdekilere uygun düşeceğini sanıyorum. Bunlar, genellikle camiciler ya da birtakım islamcı gruplar biçiminde (dergiler, vb.) beliriyorlar. Herhalde tarikatlerin önemli bölümünü de bunlar arasında saymak gerekir. Bu kesimin birinci grup karşısındaki nicel ve nitel gücünü, kendi iç ayrışmalarını bilmiyorum. Bu bakımdan, bu kanada ayrılan aşağıki satırlar bilimsel bir inceleme ve tahlil niteliğinde değildir, sadece temsilî gibi görünen bazı görüşlerin tanıtılması amacıyla yazılmıştır.

Bunların birinci ortak yönü, laikliğe temelden karşı olmaları, bu

9) «Araştırma-Haber», *Milliyet*, 19 Şubat 1987.
10) G. Şaylan, «İslamcı akımlar ne istiyor?/2», *Cumhuriyet*, 12 Ocak 1987.
11) P. Dumont, «L.islam en Turquie, facteur de renouveau?» *Les temps modernes*, Juillet-Août 1984, p. 366.

konuda uzun vadede bir uzlaşmayı reddetmeleridir. Amaçları, «bütün islam toplumları için ve her zaman geçerli olan Şeriat»ın mutlak ve tartışılmaz egemenliğini kurmaktır. Bu perspektif içinde siyasal tutum ve hedefler de aydınlanmaktadır: Allah ve Onun Peygamberi dışındaki bütün otorite kaynaklarını reddetmek, Batı'nın islam dünyası üzerindeki siyasal, ekonomik ve kültürel etkilerini ortadan kaldırmak, evrensel islam devletiyle bağdaşmayan ulusculuğu reddetmek, tek tek müslüman toplumlarında şeriatın egemenliğini sağlamak, islam toplumunda tüm bireysel, toplumsal, siyasal, vb. ilişkileri islamî hukuk ve adalet ilkelerine göre yeniden düzenlemek, dünya müslümanlarını birleştirecek tek bir islam devleti kurmak, vb.[12]

İslamî anayasal düzen ne gibi esaslara dayanacaktır? Birleşilen nokta, «egemenliğin asıl sahibine», yani Allah'a iadesi hususudur. Hizb-üt Tahrir'in «anayasa tasarısı»nda egemenlik şeriatındır (md. 5.). Cemalettin Kaplan (Hoca), hâkimiyetin Allah'a ait bir hak olduğunu, O'ndan alınıp «makamı **kul olmaktan ileri gidemeyen, bariz vasfı kul olan millete»** verilemeyeceğini söylüyor.[13] Egemenlik konusundaki bu ortak tutumun anlamı, şeriatın üstünlüğünü sağlamaktır. Anayasal düzen de buna dayanacaktır. Hizb-üt Tahrir'in «anayasa»sına göre: devlet bir islam devletidir (md. 1); anayasa ve yasalar islama uyacaktır (md. 2); devlet dili arapçadır (md. 3); yönetimin başında halife bulunur (md. 6); yargı yetkisi kadılar tarafından ve şeriat hükümlerine göre yerine getirilir.[14]

Şeriat devletinin biçimi konusunda (monarşi ya da cumhuriyet) bir tartışma, bu grup için galiba ikincil bir sorundur; baş ilke ya da ön-koşul şeriata uyulmasıdır, bu sağlandıktan sonra gerisi biçimsel bir sorundur.

Bu kanadın bir başka özelliği, **demokrasi ve özgürlük** konusundaki olumsuz tutumudur. Laiklikten sonra bunlar da redde uğramaktadır. Millî Gazete yazarlarından **A. Dilipak** bu konuda gayet açıktır: «İslamı demokrasiyle, liberalizmle, rasyonalizmle açıklayamayız. **İslam demokrat değildir**, rasyonalist de değildir. İslamın kendi değerleri, ölçüleri vardır... Dinde zorlama yoktur, fakat islamda vardır. Bir insan bu sözleşmenin altını imzalamışsa ve bunlara uymuyorsa cezalandırılır... Meselâ, başı açık gezemez müslüman kadın, alırsın cezalandırırsın. Müslüman olduğunu söyleyen bir kişi oruç yiyemez. Her çocuk 18 yaşına gelince (doğrusu galiba «reşit

---

12) G. Şaylan, «İslamcı akımlar ne istiyor?/1», *Cumhuriyet*, 11.1.1987.
13) Aktaran U. Mumcu, «Avrupa'daki islamcı örgütler/4», *Cumhuriyet*, 25.2.1987.
14) *Milliyet*, 16.1.1987.

olunca» olacak/BT) dinden çıkabilir. Ama bir insan bu hakkıyla ilgili süre geçtikten sonra dinden çıkarsa öldürülür».[15] Pasinler eski müftüsü Selahaddin Yazıcıoğlu Almanya'da çıkan «Tebliğ» dergisinin Temmuz 1986 sayısında şöyle yazıyor: «Demokrasi bir küfür düzeni olup Allah'ın indirmediği hükümlerden oluşur... Demokrasiyi uygulamaya kalkmak Allah'a karşı halp ilân etmektir... 'Din dünya işlerine karışmaz, biz dünya işlerini şeytanın kontrolündeki TBMM' de görüşerek idare edeceğiz' demektir»[16]. Siyasal özgürlükler ve özellikle **örgütlenme** özgürlüğü konusundaki tutumlar da çarpıcıdır. Bugünkü düzende siyasal özgürlük ve örgütlenme hakkı talep eden bu kesim, ideallerindeki islamî rejimde partilere ya hiç yer tanımamakta ya da sadece bir tek partiye, «Hizbullah»a (Allah'ın partisi) hayat hakkı vermektedirler. Çok partililiği tanımak, bunlar için, demokrasiyi kabul etmek ve hıristiyan batının yolundan gitmek olur. Hizb-üt Tahrir'in «anayasa taslağı»nda, kurulacak teokratik düzende islam hukukunu benimseyen tek **bir** partiden söz edilmektedir.[17]

G. Şaylan'ın konuştuğu islamcılar, bunun gerekçeleri konusunda son derece açıktırlar: «İslamî bir düzende bir sürü siyasî partinin ne anlamı ne de gereği vardır. Bir kere düzen adaletli olduğu için hak kavgası yapmanın temeli kalmamıştır. İkincisi ve daha önemlisi, mevcut düzen ve siyasî kurumlar Allah'ın istekleri doğrultusunda biçim almışken buna muhalefet eden, değişmesini talep eden siyasi partilere nasıl müsaade edilebilir? İslam düzeninde çok partiye gerek yoktur». Bir nakşibendi genç de şöyle demektedir: «Bizim en büyük düşmanımız komünistlerdir. Elbette bir islam devletinde komünistlere fikir yayma ve örgütlenme özgürlüğü tanınamaz. Ama, 'ben de islamım' diye ortaya çıkıp, islama hiç uymayan, ters düşen fikirleri yayanlara da müsamaha etmemek gerekmektedir. İslamın düşmanları ve komünistler doğrudan doğruya karşı çıkamadıkları zaman, islam görüntüsü altında melanetlerini işlemeye devam edeceklerdir. Bu nedenle, islam devletinde 'islamî görüşü savunuyorum' iddiası ile çıksa da siyasî partilere izin verilemez»[18].

Dinci ideoloji ve aktivizm bugünden bireysel özgürlüklere müdahale etmektedir: örtünmeye, dinin farzlarını yerine getirmeye zorlama (yurtlarda zorla namaz, oruç yiyen öğrencilerin dövülmesi), pansiyonlarda dayak, kültürel hayata saldırılar (tiyatro baskını, «kâfir gazeteleri» okumama vaazları), tarikat dışından evlenme yasağı, vb.

---

15) *Yeni Gündem*, sayı 43, s. 16-17.
16) B. Zarif, «Almanya'daki irtica yuvaları»/5. *Milliyet* 22 Ocak 1987.
17) *Milliyet*, 16 ve 19 Ocak 1987.
18) G. Şaylan, «İslamcı akımlar ne istiyor?/3», *Cumhuriyet*, 13 Ocak 1987.

Bizzat devlet, kamu ajanları ve bazı yerel yönetimler de bu baskıda pay sahibidirler. «Din ve ahlâk kültürü» dersleri, beklendiği gibi din propagandasına, dua ezberciliğine hatta uygulamalı ibadet derslerine dönüşmüştür. Müslüman olmayanların sonradan sırf ibadet zorunluluğundan muaf sayılmaları da diğerleri için bu derslerin neyi içerdiğini gösterir. Resmi yurtlarda oruca zorlama, oruç tutmayanın din dersinden sınıfta bırakılması, ramazanda sigara içen öğrencinin okuldan uzaklaştırılması gibi uygulamalar, alenen oruç yiyene para cezası kesen belediyeler, alevileri cami yapmaya zorlayan valiler vardır.[19]

Bir soru da şudur: İslamcı düzene nasıl geçilecektir. Bugün, ayaklanma ve cihad fikirlerini genel ve soyut olarak işleyenler vardır. Bu yönde yer yer bazı imâlar yapılmaktadır. Ancak, ayaklanmaya çağırıcı somut ve doğrudan kışkırtmalar pek yaygın görünmemektedir. Şimdilik; kuvvet toplama, propaganda, kadrolaşma, silahlı kuvvetler ve sivil bürokrasi içinde yayılma siyasetlerine ağırlık verildiği, esas olarak meşruluk çerçevesi içinde kalmaya çalışıldığı farkolunmaktadır.[20]

Sentez

Bu değinmeler; müslüman çoğunluklu ülkelerde, siyasî etkisi artan islamın özgürlüklere, insan haklarına, eşitliğe (özellikle inanan-inanmayan, kadın-erkek eşitliğine), halk egemenliğine, ideolojik ve siyasal çoğulculuğa, kısacası demokrasiye karşı çıktığını, onu kaldırmayı amaçladığını, fırsatını bulduğunda da bunu yaptığını göstermiş olmalıdır.

Bu durum, onun ideolojik özelliklerinden de kaynaklanıyor olmalıdır.

Bir kere, bütün dinlerde olduğu gibi burada da, dogmalara, değişmez inançlara bağlılık esastır. Mümin için Hakikat, hayatta ve gerçekte olduğu gibi değil, Kitap'ta yazıldığı gibidir, orada yazılandır. Tutarlı ve dini bütün bir müslüman için gerçek bilgi kaynağı ve yol gösterici Akıl ve Bilim değil, Kuran ve Allah'tır. Özgür Aklın reddi ve doğmaya körükörüne inanç esastır.[21]

---

19) *Milliyet*, 24.5.1986 ve 19.6.1986; *Cumhuriyet* 11.11.1986; Nokta, 7.7.1985; *Tan*, 20.6.1985.

20) Sivil bürokrasiye sızmada Adalet ve İçişleri Bakanlıklarının öncelikle hedef oldukları anlaşılıyor (*Milliyet*, 30.1.1987; *Milliyet Haftaya Bakış*, 1-7.2.1987, s. 4).

21) Günlük yaşamda bunun örneklerini görüyoruz. Dergi muhabiri kız öğrencilere soruyor: «Şeriata inanıyor musunuz? — Tabii. İslam dinini kabul ettikten sonra her şeyini kabul edeceksin... *Hikmeti olmayan kurallara da inanmak İslamın icabıdır*» (*Nokta*, 18 Ocak 1987).

Ayrıca islam, din-siyaset ya da din-dünya işleri ayrımı tanımayan, toplumsal, siyasal, kamusal ve özel hayatın bütün kesimlerini düzenleme hakkını kendinde gören **total** (bütüncül) bir din, daha doğrusu bir ideolojidir. Doğumundan itibaren devletleşip iktidarlaştığı için, had safhada **politiktir**[22] İslamın, politik bir sisteme dönüşmesi halinde **totaliter** olması da adeta kaçınılmaz bir sonuç olarak belirmektedir.

Keza, bireye bakış da hoşgörüsüz ve korkutucudur; korkutmaya, cebir ve şiddete dayalıdır: Sağır, dilsiz, kör bırakma karnını ateşle doldurmak; ateşte kızdırıp alınları, yanları, sırtları dağlamak; kanlı irinli sular içirmek, zincire vurmak, katranlı gömlek giydirmek, erimiş maden gibi sular içirmek, kaynar sular dökmek, derileri eritmek, demirden gözler kullanmak... Bütün bunlar, Uluslararası Af Örgütünden alınma işkence raporları değil, Kuran'a göre ahrette verilecek cezalardır. Dine inanmayanlar için de ceza öngörülmüştür: «Ayetlerimize inanmayanları muhakkak ki ateşe atacağız, derileri piştikçe derilerini yenileyeceğiz ki azabın tadını alsınlar» (Nisa Suresi, 59. Ayet). Dünyadaki cezalar da çarpıcıdır: fesat çıkaranların öldürülmesi, asılmak, çaprazvari elleri ve ayakları kesilmek, kırbaçlanmak, burnu kulağı kesilmek, (kadınlar için) dövülmek.[23]

Öteyandan, **cihad, fetih, mücahitlik ruhu** gibi telkinler de hoşgörüsüzlüğü besliyor. Bunlardan kasıt, toprak kazanma uğruna savaş ya da elde silah islamiyeti başkalarına kabul ettirme eylemi değildir. Bunların artık objektif koşulları kalmamış gibidir. Ülkelerinin bağımsızlığı için verdikleri haklı mücadeleyi «cihad» ruhuyla ve dinsel ideolojinin rehberliğinde yürütenler de konu dışıdır (Afganistan); bu onların sorunudur, onların gelişme düzeyleriyle ilgili bir husustur. Burada kastedilen, «islamı, islam toplumu sayılan kesim içinde yayma ve benimsetme» eylemidir ki, bunun da hedefi yalnız inançsızlar ya da azınlık mezhepler (örneğin aleviler) değil, müslüman oldukları halde müslümanlığı hayatın bütün kesimlerinde yaşamıyor sayılanlardır. Yeni tipte cihadın ya da islamcı militanlığın amacı, dinsel dogma ve pratikleri topyekûn uygulamaktır. Bu yüzden de yayın organlarında sık sık şu telkine rastlanıyor: ibadet yetmez, müslümanlığı bütün gerekleriyle yaşamak ve **yaşatmak** gerekir» (özellikle «icmal» dergisi).

Ancak, «islamı başkalarına da yaşatma» yolundaki baskıların, hiç değilse bugünlük, sadace kaba usullerle yapıldığı da söylene-

---

22) «Din politikadır... Politikası olmayan din ahmaktır» diyen Süleyman Tunahan (*Nokta*, 14 Aralık 1987) bu açıdan son derece haklıdır.

23) Bkz. R. Erdem, «Kuran'da şiddet», *Saçak*, sayı 22, Kasım 1985.

mez. Dinci baskının, diğer sağcı baskılardan farkı vardır ve elinde sayısız psikolojik olanaklar bulunmaktadır. Başörtüsü tartışması sırasında bireyin (giyim) özgürlüğünü savunmak adına söylenen şu sözler dikkat çekicidir: «inanan örtünür, inanmayan örtünmez» (!). Burada söylem liberal, ama mesaj oldukça tehditkârdır: örtünmeyen müslüman değildir! Nitekim aynı kişi, dinin bütün gereklerini yerine getirmeyenin müslüman sayılmayacağını, ancak «bugünkü kültürel ve bilinç düzeylerinde (bunlara karşı) cezai hükümlerin uygulanamayacağı»nı açıkça ifade etmektedir.[24]

Sonuç olarak; genelde ideolojik özü itibariyle islamın, ama özellikle siyasallaşan islamın ve radikal-bütüncü islamcı hareketlerin, hem tasarladıkları toplum biçimi açısından hem de bugünkü tavırlarıyla, demokrasiye karşıt bir konumda oldukları söylenebilir.

Bu tespit, onların çoğulcu-özgürlükçü bir demokrasi platformunda yerleri olmaması gerektiğini kanıtlamaya yeter mi? İkinci sorun budur. Bunun için şimdi bir de madalyona öbür yüzünden bakmak gerekecek.

DEMOKRASİ VE İSLAM

Demokrasi islamcı akımlara, siyasallaşan islama ve özellikle radikal bütüncü islamcı hareketlere nasıl bakabilir, bakmalıdır?

Eğer siyasal islam, önceki bölümde algılandığı şekilde «antidemokratik» ise, onun batılı tipte bir demokraside yerinin ne olacağı sorusu, diğer «antidemokratik» grupların nasıl bir statüye sahip oldukları sorusuyla birlikte ele alınmalıdır.

Burada, önemle belirtilmesi gereken bir nokta şudur: bir düşüncenin ya da siyasetin «antidemokratik» sayılması, onun çoğulcu-özgürlükçü demokrasi sistemi tarafından sırf bu yüzden dışlanmasını (yasaklanmasını) zorunlu kılmaz. Gerçi, «demokrasi, kendini inkâr edenlere hayat hakkı tanımaz» ya da «özgürlüğü yok etme özgürlüğü yoktur» gibisinden formülasyonlar vardır ama, hem bunlar batı demokrasisinin tümünü içeren ve temsil eden tavırlar değildir, hem de burada kastedilen bütün özgürlükler değildir. «Antidemokratik akımlar» konusunda nasıl bir tavır alınmalıdır sorusu çerçevesinde batılı demokrasilerde belli başlı iki teorik ve pratik model oluşmuştur. Bunlar, konumuza da ışık tutar.

---

24) Ali Bulaç'a atfen zikreden *Nokta*, 18 Ocak 1987, s. 30. Ayrıca: *Yeni Gündem*, sayı 56, 29 Mart - 4 Nisan 1987, s. 16-17.

İki Model

Bunlardan birincisi, «militan demokrasi» anlayışına dayalı sınırlı çoğulculuk modelidir. Burada, «öz»leri ve amaçları bakımından antidemokratik olan ya da öyle sayılan, iktidara geldikleri takdirde özgürlükçü-çoğulcu demokrasiye son vereceklerine inanılan akımlara siyasal örgütlenme hakkı tanınmamaktadır. Komünist ve nazi partilere karşı zaman zaman yasaklayıcı ve bastırıcı davranmış olan Federal Alman sistemi ile soğuk savaş dönemi ABD uygulaması bu grupta yer alır. İsviçre'de de 1940'da savaş koşulları ve nazi etkeni yüzünden komünist parti yasaklanmıştı. 1948 İtalyan Anayasası da faşist partinin yeniden kurulmasını yasaklamıştır.

İkinci model, mutlak ya da sınırsız çoğulculuk sistemidir. Burada, ideolojik içerikleri bakımından «demokratik/antidemokratik» ayrımı yapılmadan bütün görüşlere siyasal örgütlenme hakkı tanınmaktadır. Yukar ki örnekler dışında kalan diğer gelişmiş batı demokrasilerinde ana kural budur. Sınırlı çoğulcuğu benimsemiş ülkelerde de eğilim bu yöne doğrudur. Almanya'da vaktiyle Anayasa Mahkemesince kapatılmış olan komünist parti bugün yine faaliyettedir. Gerek burada gerekse İtalya'da, faşist partilerle ilgili yasaklamalar, aşırı sağdaki hiç değilse «ehlileşmiş» örgütlenmelere engel sayılmamaktadır. ABD'de komünist örgütlenme üzerindeki baskılar, soğuk savaş dönemine oranla daha azdır; komünist partinin zayıf performansı daha çok hukuk-ötesi etkenlerle ilgilidir.

Her iki modelle ilgili önemli bir ortak nokta, her ikisinde de «antidemokratik» düşüncenin savunulması ve yayılmasının serbest oluşudur. Birinci modeldeki yasaklama düşüncenin açıklanmasına değil, partileşmesine ilişkindir. İki modelde de «fikir suçu» ilke olarak yoktur; «propaganda suçu», savaş ve ırkçılık lehine propaganda gibi çok istisnai durumlara inhisar eder. Gerçi, ifade özgürlüğünün çerçevesi ülkeden ülkeye ve aynı ülkede zaman içinde değişmektedir. Örneğin, ABD ile Fransa arasında bu açıdan nasıl fark varsa, aynı ABD içinde bile bir McCarthyism dönemi ile sonrasındaki mevzuat ve mahkeme kararları farklılık gösterir. Ancak yine de genel ve ortak bazı ölçüler oluşmuştur: dışavurulması suça kışkırtma niteliği taşımadıkça, «açık ve somut tehlike» yaratmadıkça, içeriği ne olursa olsun her türlü düşüncenin savunulması ve yayılması serbesttir.

Türkiye'de ise, birtakım görüş ve ideolojilerin yalnız partileşmesi değil, savunulması ve propagandası da yasaklanmıştır: ırkçı, teokratik (antilaik) görüşlerin, «komünizm» anlamında anlaşılage-

len «sınıf tahakkümü, vb.» amacına yönelik düşüncelerin propagandasını yasaklayan yasa maddeleri. Dolayısıyla, «fikir suçları»nı kabul eden bir ülke olan Türkiye'ye batı demokrasisi içinde yine de bir yer bulmak gerekse, yukarda anılan modellerin buna yetmeyeceği açıktır. Türkiye, bu modellerden birincisinin ve haydi haydi ikincisinin dışındadır.

Şimdi yine, batılı demokrasinin bu iki alt varyantı açısından düşünmeye devam edelim: bizde, «islamcı düşüncenin ve akımların özgürlüğü» sorunu söz konusu iki modele göre nasıl biçimlenirdi?

Burada ilkin bir ön-sorunu çözmek, dinci ideolojinin siyasal ifade ve tezahürlerinin hangi özgürlükleri ilgilendirdiğini saptamak gerekiyor. Bence, laikliğe karşı ve dinsel düzen değişikliğini yaymaya yönelik propaganda, din ve vicdan özgürlüğünü değil, düşünceleri açıklama ve yayma özgürlüğünün konusuna girer. Çünkü, din ve vicdan özgürlüğü sadece dinsel inanç ve ibadet özgürlüklerini kapsar, yalnız bunları korur.[25] Dine inanmanın ve bunun sonucu olan ibadetleri yerine getirmenin ötesinde yer alan, toplumsal ve siyasal düzene ilişkin dinsel faaliyetler (propaganda, örgütlenme, vb.) başka hak ve özgürlüklerin ilgi alanına girer, bunlar tarafından korunur (ya da korunmaz). Bir başka deyişle, antilaik propaganda ya da örgütlenmeyi, din ve vicdan özgürlüğü çerçevesinden ayırmak gereği vardır.[26]

Sorumuza dönersek, yukardaki modellerin olaya uygulanması ne gibi sonuçlar verir?

Sınırlı çoğulculuk modeli, islamcı akımlara düşünce özgürlüğü (antilaik propaganda) tanır, siyasal parti halinde örgütlenmelerine ise izin vermezdi. Bu varsayımda, antilaik propagandayı yasaklayan TCK md. 163'ün kaldırılması, Siyasi Partiler Kanunundaki «laikliğe uyma» koşulunun ise korunması gerekirdi.

---

25) Kanımca, kapalı (özel) mekânlarda yapılan ve sadece dinsel nitelik taşıyan toplantı ve ibadetler (bazı basın organlarının «dinsel ayin» diye tanıttığı toplantılar) ve hatta politik amaç gütmeyen, sırf dinsel çerçevede kalan tarikatler, din ve vicdan özgürlüğünün koruma alanına girerler. Sanırım, alevi tarikatleri bu grupta görülebilir.

26) Bilebildiğim kadarıyla Türk sağı, genel olarak, bu ayrımı yapmamakta, siyasal ve düşünsel özgürlükler kavramına pek sempati duymadığından olsa gerek, antilaik propaganda ve örgütlenme özgürlüğünü ait olması gereken yerde değil, din ve vicdan özgürlüğünün uzantısında aramakta, bu çerçeveye sokmaya çalışmaktadır. Antilaik propaganda ve örgütlenmelerin yoğunlaştığı son zamanlarda, sonuçsuz kalan meclis tartışmaları vesilesiyle gerek S. Demirel'in gerekse ANAP hükümeti sözcüsünün, «Bu ülkede herkes göğsünü gere gere ben müslümanım diyebilmelidir» demeleri, konuyu saptırmanın tipik bir örneğidir.

Sınırsız çoğulcu model ise, hem düşünceyi açıklama (propaganda) hem de siyasal örgütlenme (partileşme) açısından tam serbestliği gerektirir. Bu mantık doğal sonuçlarına kadar götürüldüğünde, teokratik görüşün (tıpkı komünizm gibi), siyasal çoğunluğu ve iktidarı normal yollardan ele geçirmesi ve siyasal demokrasiye saygılı kaldığı sürece elde tutması meşru sayılmak gerekir.

Şimdi, bütün teorik-pratik ihtimaliyetleri topluca ortaya serersek; radikal-bütüncü islamcılığın özgürlük hakkı konusunda, biri bizdeki uygulama olmak üzere başlıca üç seçenek vardır. Ona:

a) Ne düşünceyi açıklama ne de siyasal örgütlenme özgürlüğü tanıyan yerleşik Türk sistemi,

b) Düşünceyi açıklama özgürlüğünü tanıyan, siyasal örgütlenmeyi ise yasaklayan sınırlı çoğulcu model,

c) Hem düşünceyi açıklama hem de siyasal örgütlenme özgürlüklerini eksiksiz tanıyan mutlak çoğulcu model.

Ele aldığımız sorun açısından her üç model için de lehte ve aleyhte söylenebilecek şeyler vardır.

Lehte/Aleyhte

a) Birinci Cumhuriyet'te laiklik, Batı'daki klasik «din-devlet ayrılığı» ve «dinsel özgürlük» şemasından farklı bir karakter taşımıştır. Din, özerkleşme hakkından yoksun bırakılmış, devlet denetimi ve hatta yönetimi altında (Diyanet İşleri Başkanlığı) tutulmuştur. Asıl önemlisi, din-devlet ayrılığından çok daha kapsamlı ve radikal olan bir **din-dünya işleri ayrılığı** ilkesi temel alınmıştır. Böylece din, bir inanç ve ibadet işine indirgenmek isteniyor, din ve vicdan özgürlüğü sadece «bireyselleştirilmiş dini» ve ibadetleri koruyordu. Bunun ötesinde dinin yalnız siyasal alana değil, her türlü toplumsal faaliyet ve ilişkiye müdahalesi de önlenecekti.[27] Amaç, yalnız devletin ya da «siyasal»ın değil, aynı zamanda toplumun ve «toplumsal»ın da laikleştirilmesiydi. Laik devlet, toplumun ve bireyin de laikleştirilmesi konusunda bir «**militan görev**» yükleniyordu. Toplumun

---

27) 1937'de, «Altı Ok»tan biri olan laikliği de anayasa ilkesi haline getirmek için hazırlanan anayasa değişikliği önerisini meclise sunuş konuşmasında İçişleri Bakanı Şükrü Kaya şöyle diyordu: «Madem ki tarihte deterministiz, madem ki icraatta pragmatik maddeciyiz, o halde kendi kanunlarımızı kendimiz yapmalıyız... Bizim istediğimiz hürriyet, laiklikten maksadımız, dinin *memleket işlerinde* müessir ve âmil olmamasını temin etmektir... Bizim davamız, bu hakikatin de çok fevkinde bir davadır. Biz diyoruz ki, dinler vicdanlarda ve mabedlerde kalsın, *hayat ve dünya işine karışmasın*, karıştırmıyoruz, karıştırmayacağız» (TBMM Zabıt Ceridesi, Devre V, cilt 18, s. 59-61; aktaran Ç. Özek, *Devlet ve Din*, Ada yay., İstanbul, s. 483-484).

ezici çoğunluğunun müslüman olduğu, islam dininin de bütüncül (total) karakter taşıdığı hesaba katılırsa bu projenin ne kadar cüretkârane olduğu da kolayca görülebilir. Nitekim Türkiye 1920'lerden itibaren, dinsel ideoloji ve kurumlaşmanın üşt yapı düzeyinde de olsa esaslı bir şekilde darbelenmesine sahne oldu.

İşte, dini vicdanlara itmeye ve toplumsal alandan tardetmeye çalışan projenin bir desteği de, sözü geçen yasaklayıcı ve cezalandırıcı mevzuat olmuştur. Dinin yeniden dünyasallaşmasını ve siyasallaşmasını isteyenler için bu hukuki yapılanma antidemokratik, bireyin ve toplumun din dogmalarının baskısından kurtarılmasını demokrasinin de önkoşullarından biri sayanlar içinse özgürleştirici karakterdedir. Bugün, islamcılığın hoşgörüsüzlüğünü ortaya koyması karşısında, söz konusu anayasal ve yasal sınırlamaların aslında bireyin özgürlüğünü koruyucu bir işlev gördüğü tezi yeniden güncellik kazanıyor.[28] Endişeler, hukuk diliyle şöyle ifade edilebilir: Batı demokrasilerinin klasikleşmiş standartlarından olan «açık ve mevcut (somut) tehlike» ölçütü, nüfusunun büyük bir bölümü, bütüncül ve siyasal bir dinin saliki olan bir toplumda kolayca uygulanamaz, açık ve somut tehlikenin ne zaman ve nerede başladığı farkedilemez, bir kere farkedildikten sonra da iş işten geçmiş olabilir.

Ancak, bu yorum ve tercihlere bugün artık haklı birtakım itirazlar yöneltilebilecektir. En başta, islamcıların düşünce özgürlüğü taleplerine karşı artık tek partili dönemin susturucularıyla cevap vermek hem pratik olarak zordur, hem de özgürlükçü demokrasi teorisi açısından tutarsızdır. Öteyandan, antilaik düşünceye konan yasakların şeriatçı düşüncenin yaygınlaşmasını engelleyemediği görülmektedir. Din sömürüsü açısından da durum böyledir; söz konusu yasaklar, dini siyasal amaçlar için kötüye kullanan iktidar güçlerine ya da iktidara aday büyük sağcı partilerin temsilcilerine uygulanamamakta, daha çok bunların, rakipleri durumundaki küçük sağ-

---

28) İslam sorunlarına her zaman büyük bir anlayışla yaklaşmış olan Şerif Mardin, militan islamcılığın bir özgürlük sorunu yaratması olasılığından duyduğu tedirginliği dile getirmişti (bkz. Ali Bayramoğlu, «Şerif Mardin'le din ve devlet sosyolojisi konusunda söyleşi, *Dün ve Bugün Felsefe*, Kitap 1, 1986, s. 155-158). Ş. Mardin bugün bu yöndeki düşüncesini daha da netleştirmiş görünüyor: «Yanıbaşımızda İran gibi Şiiliği siyasi odak yapmak isteyen bir devlet var .Türkiye'de de alevilik - sünnilik meselesi vardır. Bunun yanısıra aktivist militan olarak kendilerini gören kimselerin, laiklik devrimlerini değiştirmek üzere propagandaya girişmelerine göz yumamam. O benim temel felsefemi hoşgörüyle karşılarsa, ben de ona aynı hoşgörüyü göstereceğim ve bir ortak noktada buluşacağız. Ancak Türkiye'deki islami cereyanların içinde hoşgörüyü azınlıkta görüyorum» («Dört bilim adamının irtica konusundaki görüşleri», *Milliyet*, 7.12.1986).

cı partileri tehdit etmelerine yaramaktadır. Dolayısıyla, mevzuatın sanıldığı kadar «mevcut» ve etkili olmadığı, kaldırılmasının da önemli bir eksiklik yaratmıyacağı ileri sürülebilir. Bir başka nokta, dinci görüşlere konan yasakların benimsenmesinin, diğer görüşler için de aynı mantığın uygulanmasını kolaylaştırdığı varsayımıdır. Bu noktada, zaten Türkiye'ye tahrif edilerek aktarılmış olan «demokrasiyi yok etme özgürlüğü yoktur» formülasyonuna hala itibar sağlayacak yorumların sakıncasına işaret edilebilir.[29] Nihayet bir başka sakınca da, antilaik düşünceyi hedef alan yasakların, laikliğe bağlı toplum güçlerine, «nasıl olsa bu işe devlet bakıyor» yollu bir rehavet duygusu aşılamış olması ihtimalidir.

b) «**İslamcı antilaik düşünceye ifade özgürlüğünün tanınması, siyasal örgütlenme hakkının ise tanınmaması**» biçimindeki ikinci seçeneğe gelince; bu model, eksik de olsa, demokrasi, eşitlik ve özgürlük yolunda belli bir ileri adım olur. Ayrıca, «emsal» arayanlar için, Federal Almanya, İtalya gibi bazı batılı ülkelerde başka birtakım akımlar için buna benzer ayırımların uygulanmış olması (düşünceye özgürlük, partileşmeye yasak) bir «mehaz» oluşturur. Bu formül, «düşünce suçları»nı içine sindiremeyen fakat siyasallaşmış ve partileşmiş bir islamın yaratacağı sakıncalardan da ürkenler için, uzlaştırıcı ve ortayolcu bir karakter taşır. Öteyanda, Türkiye'nin bu kadarını olsun kaldırabilecek olgunluğa eriştiğini, laikliğin kök saldığını gösterecek ipuçları da bulunabilir. Bir kere daha, TCK 163'ün varlığının zaten antilaik propagandayı engelleyemediği[30], dolayısıyla kaldırılmasının da büyük bir «boşluk» yaratmıyacağı ileri sürülebilir.

Ama, modelin iç tutarsızlığı da meydandadır: ifade özgürlüğünü tanımak, bunun doğal uzantılarından olan siyasal örgütlenme hakkını ise reddetmek. Ayrıca, bu ayırımın pratikte kurulabilmesi de zordur; bu deneme yapaylıklara ve keyfiliklere yol açabilir. Örneğin, islamcı militan tek başına ya da grup içinde (basın, vb.) anti-

---

29) Bu saptırma iki yönlü oldu. Bazı antiliberal hukukçular, Batı demokrasisini korumak iddiasıyla savunulan bu tezin, sadece bir kanattan, hatta azınlıktan geldiğini gözardı ederek ya da bilerek saklayarak, «özgürlük düşmanlarına özgürlük tanınmaz» formülünü bütün Batı demokrasilerinin ideolojik ve politik haritasına mal ettiler. Yine bunlar, söz konusu formülasyonun, savunucuları tarafından bile sadece partilerle ilgili olarak kullanıldığını, düşünce özgürlüğü ile ilgisi bulunmadığını görmezden geldiler (bkz. B. Tanör, *142. madde, düşünce özgürlüğü ve uygulama*, Forum yay., İstanbul 1978).

30) İslamcılar arasında da bunu kabul edenler var. Mehmet Şevket Eygi şöyle diyor: «163. madde müslümanlar için büyük bir engel değildir. Müslümanlığın inkişafı ülkemizde bu maddeye rağmen olmuştur» (*Nokta*, 1 Mart 1987, s. 31).

laik görüşlerini yapabilecek, aynı işi bir parti çatısı altında yapamıyacaktır! Zorlama ayırımın götüreceği sonuçlardan biri budur.

c) **Mutlak çoğulculuk** modeli hem kendi içinde tutarlıdır, hem de batı demokrasisi bağlamındaki «ideal»e uygun olanıdır. Siyasal-felsefi özellikleri ne olursa olsun, serbest yarışma kurallarını bozmadıkları sürece bütün görüş ve akımların özgürce açıklanabilmesi ve partileşebilmesi, çoğulcu-özgürlükçü sistemin özü ya da amacıdır. Tutarlılık, islamcı akımlar ya da başkaları söz konusu olduğunda da bu ilkeden caymamayı gerektirir. Aksi halde, genel ilkeyi savunabilmek de zorlaşır. İslamcı akımlara, demokrasiye karşı oldukları gerekçesiyle özgürlük tanınmaması görüşü benimsenirse, sosyalizmin ihtilalci ve antidemokratik olduğunu ileri süren başkaları da sosyalizme özgürlük taleplerine aynı mantıkla karşı çıkabilirler. Nihayet, siyasal örgütlenme yasağının kaldırılmasının, islamcılığın gerçek gücünün görülmesine ve ona karşı cepheden ve açıkça mücadele edilmesine olanak sağlayacağı da ileri sürülebilir, ileri sürülmektedir de.[31]

Ancak bu şık da bazı hatırlatmaları gerekli kılar, opportunité ile ilgili bazı pragmatik endişe ve soruları davet eder.

Bir kere, batı toplumlarında mutlak çoğulculuk, çok uzun yılların birikimi sonucunda ortaya çıkabilmiş bir olgudur. Bugün varılan nokta, tarihsel olarak belirmiş dengelerin ve nesnel olguların bileşkesidir. Özellikle, demokrasinin maddi ve sosyo-kültürel temellerinin sağlamlaşmasından, bazı akımların «tehditkâr» olmaktan çıkmalarından ve belki de bir anlamda «evcilleşmeleri»nden sonradır ki, bugünkü anlayış yaygınlaşabilmiştir. Başlangıcında, halk sınıflarına oy hakkı bile tanımayan burjuva demokrasilerinin, bugün genel olarak halk sınıflarının da onayını içeren bir consensus temelinde özgürlükçü-çoğulcu yapı kazanabilmiş olması, burada tekrarı gerekmeyen tarihi faktörlerin bir sonucudur. Acaba, Türkiye demokrasisi bu nesnel ve olgusal temele kavuşmuş mudur? İhmali mümkün görünmeyen bir soru budur.

Bir başka tespit, doğrudan doğruya islamın zati (intrinsèque) durumuyla ilgilidir. Hemen hemen her konuda kural (dogma) koymuş olan islam, hıristiyanlığa oranla çok daha bütüncül ve siyasaldır. Ayrıca, müslüman çoğunluklu ülkelerde islamcı akımlar ve rejimler, çoğulcu-özgürlükçü sistemle uzlaşabildiklerini ya da yeni tip-

31) «Müslümanlığın çok partili rejimde siyasetten nasibi ne kadarsa, açık rejimde demokrasinin kefesinde tartılmalıdır. Bu ülkenin halkı Suudi Arabistan ya da İran'daki gibi bir rejim istiyorsa, seçim sandığından ortaya çıkmalıdır» (U. Mumcu, «163. madde kaldırılmalıdır», *Cumhuriyet*, 12 Aralık 1986.

te bir demokrasi yaratabileceklerini kanıtlayamamışlar, bunun tam tersini gösteren örnekler vermişlerdir. Bu noktada, islamla otoritarizm arasında bazı karşılıklı etkileşme ve bağlaşımların varolduğu pekala ileri sürülebilir. Öyle ki; ya dincilik otoritarizmi büyük çapta beslemekte hatta belki de yaratmakta (İran) ve ona destek olmakta (Fas), ya da siyasal otoritarizm (daha doğrusu militarizm) dinciliği beslemekte, ondan medet ummaktadır (Türkiye, Pakistan). Gerçi, çoğulcu-özgürlükçü demokrasinin zorlukları arasında din faktörünün rolüne ya da genel olarak ideolojik ve kültürel handikaplara en ön safta yer vermek doğru olmayabilir. Ancak, maddi etkenlerin son tahlildeki belirleyiciliği de, manevi faktörlerin rolünün ihmali anlamına gelmez. İşte bu bağlamda, müslüman çoğunluklu ülkeler arasında, her şeye rağmen en istikrarlı demokrasi örneğini, militan bir laiklik deneyi yaşamış olan Türkiye'nin vermiş olması her halde bir rastlantı sayılamaz.

Bu nedenlerle, ezici çoğunluğu müslüman olan, üstelik demokrasinin ön-koşullarının (toprak reformu, sanayileşme, bağımsızlık, eğitim, vb.) henüz tam olarak gerçekleşmediği toplumlarda, islama siyasallaşma özgürlüğü tanınıp tanınmaması tartışması, farklı bir tarihçeye ve farklı bir dinsel demografiye sahip batı ülkelerinin uzun bir süreçten geçtikten sonra bugün ulaştıkları çözümler esas alınarak yürütülemez. Gerçi, asıl ülkenin gündemindeki büyük sorunların çözümü için, olumlu islami değer ve inançlardan yararlanılabileceği ve kitlelerin seferber edilebileceği de ileri sürülebilir.[32] Ancak, denetim ve denge tanımayan bu bileşimin, yani siyasallaşan islam (ya da yeniden siyasallaşmasına izin verilen islam) ile kitlelerin buluşmasının, bu sorunları çözmek şöyle dursun, daha da büyük sorunlara ve gerilimlere yol açtığı da görülmektedir.[33] Dolayısıyla

32) Yanlış değerlendirmiyorsam Mümtaz Sosyal bu yönde bir düşünceye yatkınlık duymaktaydı. Yazar, bir makalesinde şöyle diyordu: «Türkiye'nin bir büyük Saygon ya da Bangkok batakhanesi olmaması, modele karşı açılacak savaşımın, *toplumdaki yaygın inanç ve değerlere de dayandırılmasıyla* mümkündür. Böyle bir *büyük uzlaşmanın* Türkiye koşulları ortasında gerçekleştirilmesi belki de *bütün İslam âlemi* için örnek sayılabilecek gelişmelere yol açabilir. Zaten Batı'yı korkutan da budur. İslam dünyasında dincilerle ilericiler ya da gelenekçiler ve yenilikçiler gibi *aldatıcı kutuplaşmalara* bel bağlayan Batı, uzun süre bu bölünmüşlüğün rahatını yaşadı; şimdi onu korktuğu yerden vurma ve toplumdaki *yeni yakınlaşmaların genişletici kimyasından yararlanma zamanıdır*» («Büyük Uzlaşma», *Milliyet*, 11 Haziran 1985 — altını ben çizdim). Ancak, bu görüşlerin sonradan değiştiğini sanmaktayım (bkz. dip notu 33).

33) Nitekim Mümtaz Soysal da bugün, bence çok haklı olarak, şu noktaya parmak basıyor: «Asıl düşündürücü olan, din alanındaki irtica eğilimleri değil, bu eğilimlerin yığınlarca gitgide daha çok benimsenir olmasıdır» («Asıl irtica», *Milliyet*, 9 Aralık 1986).

böyle bir beklentinin, istemeyerek de olsa, sonucu itibariyle «Türk-İslam sentezi» tipi bir otoritarizme hizmet etmesi olasılığı vardır.

Son olarak, (b) ve (c) şıkları için topluca birtakım sorular sorulabilir: İlerici düşünce ve siyasetler baskı altındayken, dinciler de genel özgürlük ve demokrasi mücadelesi vermezken, islamın siyasallaşmasına olanak tanınmasından yana çıkmak ne derece isabetlidir? İlkelilik ve tutarlılık adına alınacak böyle bir tavır, ne dereceye kadar ilerici düşünce ve siyasetlerin özgürlük hakkının da tanınmasına hizmet eder? Dinciler ve sosyalistler gibi sistem tarafından dışlanmış güçlerin özgürlük haklarının tanınması işi, gerçek hayatta, birleşik kaplar örneği birbirlerine bağlı süreçler midir? Yoksa, belli tarihsel anlardaki fiili güç dengeleri, özgürlük ibresinin de eşitsiz ve simetrik olmayan biçimde şu ya da bu yöne kaymasına mı olanak vermektedir? Somuta indirgersek; siyasal demokrasi ve özgürlüklerden yararlanma hakkı, nasıl bir zamanlar İtalya'da (1948) faşist partileşmeyi dışlayan bir temele oturtulmuşsa, Türkiye'de de faşist ve şeriatçıları ve sadece bunları dışlayan bir yeni consensus temeline dayandırılamaz mı?

Pratik Boyutlar

İslamcılığın Türk demokrasisi içindeki yerinin ne olacağı, yukarki kalıplardan hangisinin içinin dolacağı ya da dolmaya devam edeceği sorusunun cevabı neye göre verilecektir? Burada, ilke tartışmaları, siyasi ve felsefi yaklaşımlar (haklılık-haksızlık, tutarlılık-tutarsızlık, vb.) ve pragmatik mülahazalar elbette önemli bir ağırlığa sahiptir. Ancak, sorunun gerçek cevabı daha çok karşılıklı ve çok yönlü kuvvet ilişkilerinin pratikte alacağı somut biçimlerden doğacağa benzer. Son sözü, herhalde maddi olgular söyleyecektir. Bu alanda devreye girecek etkenleri sayıp dökebilmek ise, eğer imkânsız değilse, en azından çok zordur. Fakat yine de bugünden, sadece iç faktörler düzleminde, iki temel veriye parmak basılabilir.

Birinci olgu, dinci ideolojinin, islamcılığın ve irticanın yayılışı ve yükselişidir. Şüphesiz ki, din ve irtica bir ve aynı şeyler değildir. Ancak ikisi arasında bir «Çin seddi» de yoktur, birincisinden ikincisine geçiş kolaylıkları vardır. Dinciliğin yaygınlaşması irticaın da kaynaklarından biridir. Bu açıdan, dinci dünya görüşünün genişlemesi, en az irtica kadar üzerinde durulması gereken bir husustur. Türkiye'nin bugünkü tablosu söz konusu ideolojinin; tarikatlerle, siyasallaşan camilerle, gösteri biçimindeki ibadet ya da din törenleriyle (tantanalı hac seferleri, toplu namazlar, siyasal namazlar, parti liderlerinin cuma namazı gösterileri, resmi dairelere mescit kampanyası, resmi binalarda ezan, resmi cami haftaları, vb), basın ve

yayın organlarıyla (son 9 yılda dinsel yayınlar %226 artış gösterdi), din istismarcısı siyasal partileriyle, İmam-Hatip okullarıyla (376 İmam-Hatip Lisesi ve 260 bin civarında öğrenci), kuran kurslarıyla, ekonomik temelleriyle (vakıflar, islam bankacılığı, vb.), dış kaynaklarıyla (İran, Suudi Arabistan, vb.) tırmanışta olduğu gözler önüne sermektedir.

Daha önemlisi dincilik, öz-dinamiklerini geliştirmiş, kendi bağımsız güçlerini oluşturmuş, özerkleşmiş, kendi gücüyle gelişebilen bir canlı organizma olarak toplumsal hayata yeniden etkili bir şekilde girmiştir. Bu açıdan, dincilik ve irticaın sadece ya da esas olarak devletten kaynaklandığı ya da devlet desteğiyle ayakta durduğu yolundaki görüşlere katılabilmek zordur. Bu nedenle, devlet (siyasal iktidar) desteği çekildiğinde bunların kendiliklerinden gerileyeceği de sanılmamalıdır; bu nokta artık aşılmıştır. Bu güçlerin toplumdaki kökleri derinlerdedir.

Nihayet, «devlet mağduru» sanılan islamcılığın, bugün artık devlet katında önemli bir güç oluşturduğunu görme zamanı gelmiştir. Bu noktada, asker ve sivil iktidarlar arasında bir fark bulmak da kolay değildir. Zorunlu derslerle din propagandasının bir devlet görevi haline getirilmesi, Ayet ve hadislerle halka sesleniş, vali ve kaymakamlara da aynı şeyi yapmalarının tavsiye edilişi, Diyanet İşleri'nden «fetva» istenmesi, İslam Konferanslarına devlet başkanı düzeyinde katılma, Türk-İslam sentezi telkinleri, Doğu'da devlet eliyle cihad çağrıları yapılması, vb. Bütün bunlar, askeri gücün icraatı arasında yer almıştır. 1980'den sonraki otoriter yapılanma meydanı dinci ideolojiye bıraktığı gibi, onun yayılması görevini de bizzat ve açıkça yüklenmiştir. Zaten bugün dinci çevreler de bunu teslim ediyorlar, «kimsenin hakkını yememek» inceliğini gösteriyorlar.[34] Böylece, sözde laik çevrelerle islamcılık arasında, zahiren varolan çatışmanın gerisinde, devlet katında bir ittifak oluşmuş gibidir. Bugün din, «Türk-İslam sentezi» teziyle, artık kısmen bir iktidar ideolojisidir, yarı iktidardadır; mütevekkil, başeğen, «aşırı akım»dan uzak duran «ideal» insanı yetiştirmek için devlet ve sermaye güçlerinin hizmetindedir.

İkinci olgu, dincilik ve dinsel gericilik karşısında çok önemli top-

---

34) Cemalettin Kaplán (Hoca) şöyle diyor: «Evren'in bir iyiliği oldu... Bir-iki sene partisiz yaşadık. O kadar rahat ki, «cemaat de çoğalıyordu» (U. Mumcu, «Avrupa'daki islamcı örgütler/1», *Cumhuriyet*, 22 Şubat 1987, s. 13). İstanbul müftüsü S. Kaya da, son yıllarda dine olan ilginin artmasını başlıca iki katkıya bağlıyor: MGK'nın din derslerini zorunlu kılması ve TRT'deki dinsel yayınlar (*Nokta*, 19 Ekim 1986). Mehmet Şevket Eygi de, islami gelişmenin hızlanmasında 12 Eylül yönetiminin rolüne işaret ediyor (*Nokta*, 1 Mart 1987, s. 31).

lum güçlerinin varlığıdır. Dinamik sınıf ve tabakalar bunların başında geliyor. İşçi sınıfı ve sendikaları (Türk-İş, Disk, bağımsız sendikalar) laik toplum ve cumhuriyet safındadırlar. Sanayi ve büyük ticaret burjuvazisi, dinden yararlanma eğilimlerine rağmen, varlığını bu sisteme borçludur. Bu çevreler, «Türkiye'yi batı demokrasisinden ayıracak bir (gerici/BT) hareketin önüne geçilmesi» gereğinde birleşmektedir.[35] Türkiye, herhangi bir islam ülkesinde ya da hatta üçüncü dünya ülkesinde zor rastlanır nicelik ve nitelikte laik, din doğmalarından arınmış bir aydın ve gençlik kitlesine sahiptir. Büyük kentler kamuoyu, özellikle kentli kadınlar, dinsel gericilik konusunda son derece hassaslaşmışlardır. Dinsel gericiliğe karşı kampanya en tartışmalı ve demagojiye elverişli bir alandan başlatıldığı halde (türban sorunu), ortalama kamuoyunda destek görmüş gibidir. Kadınlar gibi, laik cumhuriyetin büyük yararlarını gören alevîler, TRT, devlet okulları, Diyanet İşleri gibi devlet kademelerinden yayılan hâkim mezhep baskısından tedirgin olmalıdırlar. Basın «irtica» konusunda birleşik ve aktif bir tutum göstermiştir.

Asıl önemlisi, 55 milyonluk toplumumuzda islamcılık, tarikatleri de hesaba katsak bile, hala geniş kitleleri saramamıştır. Bu yönde bir değişme başlamış olmakla beraber, müslüman kitleler (sessiz çoğunluk) din-dünya işleri ayrımını benimsemiş ve halâ buna bağlı görünüyorlar. Bu bağlamda, Birinci Cumhuriyet laikliğinin cüretkâr projesinin maya tuttuğunu düşünebilme olanağı veren örnekler vardır. Dinci partilerin oy potansiyeli sınırlı kalmaktadır. Laikliğe bağlı soldaki partiler azımsanmayacak ve istikrarlı bir oy tabanına sahiptirler. Sağdaki büyük partiler, din istismarcılığı yapmalarına rağmen, esasta laik düzenden başkasına yatkın görünmüyorlar, kendi içlerinde önemli laik karşı-dengelere sahip bulunuyorlar. İslamcı hareketlerin bir kanadının siyasal partilerden umut kesip, cami minberini kullanmaya çalışması biraz da bundan dolayıdır. İddia, partisel yaşamın gereklerinin islamcı hareketi «ehlileştirdiği» ve özüne yabancılaştırdığıdır. Fakat, cami minberinin etkinliği konusunda da şüphe yaratıcı «itiraflar» vardır. Cemalettin Kaplan (Hoca) şöyle diyor: «50-60 senedir hep yuvarlak kelimeler kullandık. Zannettik ki cemaat bizim dilimizin altındaki manayı, ne demek istediğimizi, İslamın devletinden, İslamın siyasetinden bahsettiğimizi anlıyor. Fakat baktık, gördük ki, hiç anlamamış, ne İslamın devletini anlamışlar ne de İslamın siyasetini..»[36] Burada, «anlamamak»

---

35) «Ekonomik Bülten»den aktaran *Milliyet*, 27 Ocak 1987 ve *Cumhuriyet*, 30 Şubat 1987.

36) Aktaran U. Mumcu, «Avrupa'daki islamcı örgütler/2», *Cumhuriyet*, 23 Şubat 1987.

tan çok «anlamazlıktan gelme» tavrı söz konusu olabilir, düşüncesindeyim.

Nihayet, devlet aygıtı içinde, özellikle Millî Eğitim kadrolarında, laik cumhuriyet düşüncesi 40 yıllık tahribata rağmen önemli mevzilere sahiptir. Türk hukuk sistemi de, zorunlu din dersleri ya da Fak-Fuk-Fon gibi istisnalar dışında, laik karakterini korumaktadır. Yargı erki ve üyeleri, laik hukuk reformunu koruma çabası içindedirler.[37]

Laikliği güçlü kılan tarihsel etkenler de vardır. 1920'lerde Türkiye halkı kimliğini, 1980'lerin İran'ından ya da Afganistan'ından farklı olarak bir din savaşı ya da cihadla değil, «millî irade», «millî hâkimiyet», «millî bağımsızlık» gibi laik ve dünyevi kavramlarla yürüttüğü bir antiemperyalist (ulusal) savaşla idrak etti. Dolayısıyla, varlık nedenini islama borçlu olan Pakistan'dan[38] ya da islamın kitleler ve seçkinler katında başlıca lejitimasyon kaynağı veya kimlik belgesi teşkil ettiği bazı Magrep ülkelerinden[39] farklı olarak Türkiye devletinin ve siyasal birliğinin temelinde din unsuru yoktur, olmamıştır.

Kurtuluştan sonraki laikleşme hareketleri de Batı'ya yaranmak için değil, iç dinamik ve güçlerle ve hatta kısmen Batı'ya rağmen gerçekleştirilmiştir. Bu anlamda laiklik içsel, ulusal bir olgudur. Dönemin topyekün siyasal ve toplumsal değişmeleri açısından da, dış görünüm olarak «tepeden inme» bir şekilde gerçekleştirildiği izlenimi veren bu reformların, hem uzun bir tarihsel birikime dayandığı hem de 1920'li yılların özel koşulları içersinde «aşağıdan yukarı» bir hareketlenme temelinde yükseldikleri görülebilir.[40] Birinci Cumhuriyet laikliği dini vicdanlara itip, birey ve toplum üzerindeki din baskısını hafiflettiği için, demokratikleşmenin önkoşullarından birinin oluşumuna da hizmet etmiştir. Böylece, bugün dinci ideolojinin yayılmasına ve yeni temeller edinmeye başlamasına karşın, bunca yıllık laiklik uygulamasının rahatlattığı milyonlarca dindar ya da dine inanmayan insan da vardır. Ayrıca kitleler, örneğin Şahlık dönemi İran'ı ya da bir başka otoriter islam ülkesindekilerden farklı olarak, 40 yıldan beri, dilek ve özlemlerini, şikayet ve hoşnutsuz-

---

37) Laikliğe geniş ve radikal bir anlam veren Anayasa Mahkemesinin son kararı ilginçtir: «...laiklik, toplumun her alanda kalkınması ve çağdaş uygarlık düzeyine ulaşması yolundaki her türlü çabayı engelleyecek nitelikteki *bir dünya görüşünü etkisiz hale getirecek* çare olarak düşünülmüş ve benimsenmiştir» (Esas 1986/11 — *Resmi Gazete*, 22 Şubat 1987 — 19380, s. 10).

38) M. Gaborieau, «Rôles politiques de l'islam au Pakistan», *L'Islam et l'Etat*, PUF, Paris 1982, p. 188, 201.

39) G. Grandguillaume, «Islam et politique au Maghreb», *L'Islam et l'Etat*, p. 47-60.

40) Bkz. B. Tanör, «Türkiye'de laikliğin yükselişi», *Saçak*, sayı 18, Temmuz 1985.

luklarını din-ötesi yollardan (seçimler, partiler, basın, vb.) bizzat ya da dolaylı olarak ifade edebilme ve duyurabilme olanağına da sahiptirler.[41]

SONUÇ YERİNE

Elbette, laik-antilaik çatışması toplumun temel çelişkileri arasında yer almaz. Fakat böyle bir çatışma vardır ve bu olgu demokrasi sorunuyla birlikte demokrasi-antidemokrasi saflarındaki dizilişleri de yakından ilgilendirir. «Devlet baskısının kurbanı ve mağduru» sanılan islamcılık hiç de «mazlumlar» safında değildir. İslamcılık bugün devlet katında da önemli bir güç olduğu gibi, devletin olanaklarından da yararlanarak topluma ve bireye baskı uygulamaktadır. Bu nedenle de onu «sivil toplum ve demokrasi güçleri» safında görebilmek zordur. Özgürlük ve demokrasi konusunda islamcılığın kamburu, «sadece kendisi için özgürlük istemesi, genel özgürlük ve demokrasi mücadelesinden yan çizmesi» değildir. Bu, onun en «masum» ve «affedilebilir» yanıdır, ona yöneltilebilecek eleştirilerin en zayıfıdır. Özgürleşme ve demokratikleşme, sadece «herkesin herkes için özgürlük istemesi»yle gerçekleşmez; bazılarının sırf kendileri için özgürlük istemelerinin sağlayacağı muhassalanın ivmesiyle de gelişebilir. Oysa islamcılık, başkalarının özgürlüklerine ve demokrasiye karşı olduğunu ortaya koymaktadır. Bu açıdan, onun gerek devlet gerekse toplum katındaki bütün güçlerine ve tezahürlerine karşı **ideolojik** ve politik mücadele verilmesi, somut gerçeklerin dayattığı bir ihtiyaçtır. Bence, ilk tespiti gereken husus budur.

«Giderek kendini hissettiren bu kutuplaşmanın tam bir kopuşa ve hesaplaşmaya mı, yoksa yeni dengeler zeminine mi götüreceği» sorusuna gelince; buna bugünden bir cevap verebilme olanağının bulunduğunu sanmıyorum. Ancak, zaman içinde belirecek şu ya da bu yöndeki gelişmelerin birkaç ana faktörle bağlantılı olacakları tahmin edilebilir. Bir kere, tarikatler dahil islamcılığın ne ölçüde «evcilleşme» (çoğulculuğa yatkınlık) gösterebileceği sorusu önemlidir. Öteyandan, laik düzenin sağlamlık derecesini ölçebilmek de, laik toplum güçlerinin «islamcılığın demokrasi içindeki yeri» sorusuna yaklaşımlarını etkileyecektir. Nihayet, görülmeye başlayan karşılıklı diyalog ve temasların, çoğulcu ve özgürlükçü model yönünde olumlu bir destek sağlayabileceği söylenebilir.

---

41) M. Bozdemir, «Aux antipodes de l'Islam», L'Afrique et l'Asie modernes, no 143, 1984-5, p. 29. Yazar, Türkiye'de islamın «meşrulaştırıcı herhangi bir işlevi olmadığı»nı da belirtiyor (s. 20).

Sendika-İçi Demokrasi

Yıldırım KOÇ

Sınıf mücadelesinin sürdüğü ve sürdürüleceği önemli alanlardan biri de insanların kendi konumları ve geleceklerine ilişkin söz haklarıdır. Sınıflı toplumda bu söz hakkı üretim araçları üzerindeki mülkiyet farklılaşmasından kaynaklanan bir temel eşitsizliğin sınırları çerçevesinde genişletilebilir. Ancak bu sınırlar çerçevesinde söz hakkını genişletme mücadelesi ile gerçek bir demokrasi mücadelesi birbirini tamamlayacak biçimde sürdürülebilir.

İşçi sınıfının kapitalizm çerçevesindeki geniş kitle örgütlenmelerinden biri sendikalardır. Birçok durumda en önemli kitle örgütlenme biçimi sendikalar olmakla birlikte, çeşitli dönemlerde ve ülkelerde, sendikaların dışında yaygın sınıf örgütlenmelerine de rastlanabilir.

İşçi sınıfının kapitalizmin sonuçlarına duyduğu kendiliğinden tepkinin bir ürünü olan sendikalar, kapitalizmin ekonomik sonuçlarına olduğu kadar, demokrasi alanındaki sonuçlarına da tepki gösterirler. Birçok durumda demokrasi konusunda getirilen sınırlandırmaların ana amacı ekonomik sömürüyü artırmaktır. Diğer taraftan, sermayenin üretim araçları üzerindeki mülkiyetinden kaynaklanan ve işçilerin iş güvencelerini, üretim süreci içindeki konumlarını ve işyerindeki ilişkilerini etkileyen birçok hakları daha vardır. Sermayenin bu hakları (ve işçilerin hakkının olmaması) kapitalist sistemin temel niteliğinin bir sonucudur.

Sendikalar, kapitalist sistem çerçevesindeki demokrasi mücadelelerinde (a) ekonomik sömürüye karşı daha özgür bir mücadele verebilecekleri genel demokratik bir çerçevenin yaratılması için ve (b) üretim sürecinde, sermayenin kapitalizmin doğasından kaynaklanan söz hakkının sınırlandırılması için, işçilerin bir bölümünü örgütler ve onların kısa vadeli çıkarlarını temsil ederler. Sendikala-

nın bir bölümü, kapitalizmin aşılması mücadelesine de şu ya da bu ölçüde dolaylı veya doğrudan destek sağlayabilir.

Kapitalizmin sonuçlarına karşı tepkinin ürünü olan ve bir ölçüde de kapitalizmi aşma çabasında olabilen sendikaların (a) bu amaçları ile uyumlu olabilmeleri ve (b) bu amaçlarını gerçekleştirecek kitle desteğini sağlayabilmeleri için, sendika-içi demokrasi konusunda da son derece duyarlı olmaları gerekmektedir.

Sendika-içi demokrasi, sendikaların birer işçi kitle örgütü olabilmesinin yolu ve aracıdır. Sendika-içi demokrasinin uygulanmadığı yapıların, kapitalizmdeki biçimiyle demokrasinin sınırlarının genişletilmesi veya gerçek bir demokrasi kurulması mücadelesine katkıda bulunmaları düşünülemez.

Sendika-içi demokrasinin sınırlarının mümkün olduğunca genişletilmesi, toplumda gerçek bir demokrasiyi isteyenlerin önde gelen taleplerinden biridir. Türkiye'de sendikacılığın ortaya çıkışı ve gelişiminin bazı özellikleri nedeniyle, bu talep daha da önemlidir ve günceldir. Sendikaların «işçiler üzerinde bir güç ve işçileri kontrol altında tutmanın bir aracı» olmaktan çıkarılması ve «işçilerin örgütlü güçlerinden biri» haline getirilebilmesinin birinci önkoşulu, sendika-içi demokrasinin sınırlarının mümkün olduğunca genişletilmesidir.

Sendika-içi Demokrasi Nedir?

Sendika-içi demokrasi, sendikayı üye kitlesinin yönetmesidir. Üyelerin sayısının az ve homojen, sendikanın görev ve işlevlerinin sınırlı ve sendikanın tek işçi örgütlenmesi olduğu durumlarda, üyelerin yönetime doğrudan katılması mümkün, yararlı ve gereklidir. Ancak üye sayısının artması ve yapısının heterojenleşmesi, sendikanın görev ve işlevlerinin kapsamlı bir nitelik kazanması ve özellikle de (işçi sınıfının genellikle kesimsel ve kısa vadeli çıkarlarının örgütlü biçimi olan sendikaların yanı sıra) işçi sınıfının uzun vadeli sınıf çıkarlarını temsil eden siyasi partilerin ortaya çıkışıyla, sendikalarda doğrudan demokrasi yerine temsili demokrasi gelişmiştir. Sendikalar, (a) temsil ettikleri işçilerin farklı çıkarlarını uyuşturmaya, (b) özellikle düzen-içi birer kuruma dönüşmeleri sonucunda ortaya çıkan karmaşık ve genellikle uzmanlık isteyen görevleri ve işlevleri yerine getirmeye, (c) sınıfın bütününün uzun vadeli çıkarlarını temsil eden siyasi parti ile uyumlu çalışmaya çaba gösterdikçe, sendika-içi demokrasi konusunda tartışmalar çıkmaya başlamıştır. Ayrıca, sendikaları işçi sınıfı üzerinde bir baskı ve kont-

rol aracı olarak görenlerin devreye girmesi, anti-demokratik sendikal işleyişleri de gündeme getirmiştir.

Sendika-içi demokrasi konusunda üç başlık altında değerlendirme yapılabilir.

Birinci başlık, sendikaları işçi sınıfını baskı ve kontrol altında tutmanın aracı olarak görenlere karşı alınacak tavırdır. Sendikaları işçi sınıfı üzerinde bir baskı ve kontrol aracı olarak kullanmak isteyenlere de, bunu gerçekleştirmenin ana aracı olarak anti-demokratik yapı ve işleyişleri kullananlara da kesin bir biçimde karşı çıkmak gerekir. Toplumsal, politik ve ekonomik yapıda köklü dönüşümler isteyenlerin bu konudaki tavrı son derece açıktır. Bugün ülkemizde sendikaların önemli bir bölümünde anti-demokratik uygulamalar vardır. Bunların değiştirilmesi mücadelesi, ülkemizde demokrasinin sınırlarının genişletilmesi ve gerçek bir demokrasinin kurulması mücadelesinin ayrılmaz bir parçasıdır.

Sendika-içi demokrasiye ilişkin tartışmalarda ikinci başlık, geniş üye kitlesinin sendika yönetimi ile ilişkisidir.

Bu konudaki bir yanlış yaklaşım, sendika-içi demokrasinin «var» ya da «yok» basitliği içinde ele alınmasıdır. Sendika-içi demokrasi, günümüz toplumundaki demokrasi gibi, çeşitli «tonlarda» vardır. Önemli olan, siyahtan beyaza kadar grinin tonları içinde beyaza giderek daha fazla yaklaşabilmektir.

Sendika-içi demokrasinin «tonunu» belirleyen çeşitli etmenler vardır.

Kapitalist toplumda «gerçek bir demokrasi» yaratmaya çalışanlar genellikle ciddiye alınmaz. Kapitalist toplumun genellikle düzen-içi kurumları olan sendikalarda da «gerçek bir demokrasinin» yaratılması mümkün değildir. Sendikalar konusunda «Ne Yapmalı?»da getirilen sert eleştiri ve yargıları benimseyenlerin bir bölümünün bu kurumlarda gerçek bir demokrasinin işleyebileceğini ummaları ve sendikaların yapılarının buna muktedir olduğunu sanmaları, büyük bir çelişkidir. Üretim araçları üzerindeki özel mülkiyet ve bunun insanların bilinçlerindeki yansımaları, insanlığın ulaştığı teknolojik ve emek üretkenliği düzeyi ve diğer bazı etmenler nasıl kapitalist toplumda demokrasinin «tonunu» belirliyorsa, sendika-içi demokrasinin «tonunu» da belirler.

Sendikalar bugün çok sayıda üyeli ve işçi sınıfının çeşitli katmanlarını birarada içeren örgütlerdir. Sendikalar, bu yapılarına uygun bir işleyişi (kapitalizmin kısıtları çerçevesinde) yerleştirmek durumundadırlar. Bu koşullarda bir işyeri veya bir bölgenin işçileri özerk davranamaz. Bir işyeri veya bir bölgenin işçileri, kendi çı-

karları ve talepleri ile, sendikanın üye kitlesinin tümünün çıkarları ve talepleri arasında kurulan bir dengeyi kabullenmek zorundadırlar. Eğer tüm işçiler sendikanın genel yönetiminde sağlıklı bir biçimde temsil ediliyorlarsa ve yönetimler çeşitli katmanların farklı çıkarlarının uzlaşmasıyla, bir işyerinin veya bir bölgenin işçilerinin sendikanın yönetiminin kararlarına uyma zorunluluğu, demokrasinin bir gereğidir. Anarkosendikalistler özerklik (otonomi) ile demokrasiyi özdeşleştirirler. Merkezi yapılara karşı çıkarak demokrasinin yerleştirilebileceğini sanırlar. Halbuki sorun «merkezi yapılar» değil, «anti-demokratik işleyen yapılardır.» Merkeziyetçi yapılar kadar ademimerkeziyetçi (özerk, otonom) yapılar da, büyük örgütlenmeler kadar küçük ve yerel örgütlenmeler de anti-demokratik bir işleyişe sahip olabilir. Önemli olan, kaçınılmaz olarak doğan ve işçi sınıfının mümkün olduğunca büyük bir kesimini temsil etmesinde yarar olan bu merkezi ve büyük yapılar içinde, mümkün olduğunca «açık tonda» bir işleyişin sağlanmasıdır.

Sendikalar, kapitalist toplumda genellikle düzen-içi kurumlar niteliğini alarak, çok karmaşık ve kapsamlı görevler ve işlevler üstlenirler. Bu yeni görevler ve işlevler belirli bir uzmanlaşmayı ve yetki devrini gerektirir. Alınması gereken tavır, bu uzmanlaşmayı yadsıyarak ilkelliği savunmak değil, bu uzmanlığın bir «gizlilik perdesi» ve buna dayanan bir ayrıcalıklar sistemi yaratmasına engel olmaktır.

Sendikalar, işçi sınıfının bir kesiminin kısa vadeli çıkarlarını temsil eden ve kendiliğindenci bilincin (kapitalizme tepkinin) hakim olduğu yapılardır. Burjuvazinin denetimi altında ve işçi sınıfı üzerinde bir kontrol aracı olan sendikalarda, işçi sınıfının kendiliğinden tepki ve bilincinin hakim olması, ileri bir adımdır. Ancak, bu tavır, işçi sınıfının kendiliğinden bilincinin abartılması ve yüceltilmesi noktasına da götürülmemelidir. İleri düzeyde işleyen bir sendika-içi demokrasi, (başka unsurların yokluğunda) kendiliğinden bilincin ifade edilmesinden öte bir sonuç doğurmaz. Sendika-içi demokrasiyi mutlaklaştırarak savunanlar, ileri düzeyde bir sendika-içi demokrasinin uygulandığı sendikaların, işçi sınıfının uzun vadeli çıkarlarını temsil eden partilerle çelişkiye düştükleri durumlarda kendiliğindenciliğin yanında yer aldıklarını kavramaları gerekir.

Özetle; sendika-içi demokrasi önemlidir, ancak mutlaklaştırılmamalıdır. Sendikalar demokrasi okulları olmalıdır. Ancak, sendikalarda uygulanan demokrasinin sınırları ve düzeyi, sendikaların da bir parçasını oluşturduğu kapitalist sistemce belirlenir. Kapitalizm çerçevesinde sendika-içi demokrasinin uygulanabilen ve bu nedenle de uğrunda mücadele edilen «tonu», birçok etmene bağlı ola-

rak sürekli değişir. Ayrıca, sendikaların kapitalizme bir tepkinin ifadesi olduğunu, ancak bu tepkinin sınıfın bir kesiminin kısa vadeli çıkarları temelinde bir kendiliğindencilikle sınırlı olduğunu da unutmamak gerekir. Kapitalizm çerçevesinde mümkün olduğunca iyi işletilen sendika-içi demokrasi bu kendiliğindenci tepkinin ifadesinden öte bir sonuç doğurmaz. Bu ifade ediliş de çok önemlidir ve gereklidir, ancak mutlak değildir. Sınıfın bütününün uzun vadeli çıkarlarının temsilcisi olan siyasi partilerin kararları ve önerileri ile sınıfın bir kesiminin kısa vadeli çıkarlarının, kapitalizm koşullarında mümkün olduğunca iyi işletilen sendika-içi demokrasi çerçevesinde formüle edilen biçimi çelişebilir.

Sendika-içi demokrasi konusu, (1) sendikaları bir kontrol aracı olarak kullanmak isteyenlere karşı alınacak tavır ve (2) geniş üye kitlesinin sendika yönetimi ile ilişkileri başlıkları dışında, üçüncü bir başlık olarak da, sendikalarda farklı siyasi görüşleri savunanların karşılıklı ilişkileri açısından değerlendirilebilir.

Sendikaların toplumsal ve politik yaşamdaki büyük ve genellikle giderek artan önemi, siyasi örgütlenmelerin sendikalarda kendi görüşlerinin egemen olması için sistemli bir çaba içine girmelerine yol açmıştır. Siyasi partiler, özellikle de kapitalizme veya kapitalizmin çeşitli düzeylerdeki sonuçlarına şu ya da bu düzey ve biçimde karşı olan siyasi örgütlenmeler, sendikalara ilişkin programları çerçevesinde sendikalar içinde etkinlik gösterirler.

Sendika-içi demokrasi konusunda değerlendirilmesi gereken önemli bir nokta, farklı siyasi görüşlerin sendikalar içinde yönetime gelmek için mücadele edebilmeleridir. Sendikalar, kapitalizmin sonuçlarına karşı işçi sınıfının genel ve ortak, kendiliğinden bir tepkisinin ifadesidir. İşçi sınıfının belirli bir ülkedeki siyasi bilinç ve deneyim düzeyine bağlı olarak, sendikalar, kapitalizmin olumsuz sonuçlarının önlenmesi ve hatta kapitalizme alternatif yapıların ve bunların kurulmalarına ilişkin ortak görüş ve tavırların ifadeleri de olabilir. Önemli olan, sendikaların, işçi sınıfının en geniş kesimlerini biraraya getirebilmesidir.

Sendikaların mücadelesinin niteliği ve biçimi ile sendikaların kapsayacağı işçi kitlesi birbiriyle çelişebilir. İşçi sınıfının oldukça duragan olduğu dönemlerde, sendikaların genel siyasi mücadeleye ilişkin aktif tavırları, sendikalarda örgütlü işçi sayısının artmasını önleyebilir. Buna karşılık, işçi sınıfının genel siyasi talepler doğrultusunda hareketlendiği dönemlerde sendikal faaliyetin sınırları (sendikacılığın aşılmış olması nedeniyle) çok geniş olmayabilir. Önemli olan, sendikaların sınıf mücadelesi içinde önemli olduğu du-

rumlarda en geniş kitlenin temsil edilmesinin sağlanmasıdır ve sendika ile siyasi partinin işlev ve görevlerinin karıştırılmamasıdır.

Bu konularda siyasi örgütlenmelerin farklı görüşleri olabilir. Sendikalarda bu siyasi örgütlenmeler farklı görüşlerini özgürce dile getirebilmeli ve savunabilmelidir. Sendikalarda yönetimlerin bu farklı siyasi örgütlenmelerin yansıyabileceği nispi temsille mi, yoksa yalnızca çoğunluğun taraftarlarından mı oluşturulacağı, her somut durum için ayrıca karar verilmesi gereken bir konudur. Önemli olan, sendikalarda siyasi hoşgörünün sınırlarının genişletilmesi, özgür bir tartışma ortamının sağlanması ve tasfiyeciliğin önlenmesidir.

SENDİKA-İÇİ DEMOKRASİ KONUSUNDA (ÜYE-SENDİKA İLİŞKİSİ AÇISINDAN) FARKLI YAKLAŞIMLAR

Üye ile sendika arasındaki ilişki açısından değerlendirildiğinde, kapitalist toplumda sendika-içi demokrasinin uygulanabilineceği umulan ve uğrunda mücadele verilen «tonu» konusunda farklı görüşler vardır. Bunlar, farkında olunan veya olunmayan değişik «sendika» anlayışlarından kaynaklanır. Sendikalar konusunda görüş belirten her kişi, bu olgunun temel nitelikleri, işlevleri, kapasitesi ve görevlerine ilişkin bir değerlendirmeden hareket eder. Görüşler bütünlükten yoksunsa, sendikalara ilişkin değerlendirme ile sendika-içi demokrasinin gerçekleşebileceği umulan ve uğrunda mücadele edilen «tonuna» ilişkin görüşler ve öneriler birbiriyle çelişir.

Anarkosendikalistlere göre, sendikalar kapitalist düzeni dönüşlevleri ikincil önemdedir. Anarkosendikalistler kafalarındaki yeni yapının temel taşları ve daha kapitalist toplumdaki çekirdekleridir. Bu anlayışa göre, sendikaların kapitalist toplum çerçevesindeki işlevleri ikinci önemdedir. Anarkosendikalistler kafalarındaki yeni toplumda amaçladıkları ilişkileri daha kapitalist toplumdaki sendikalarında gerçekleştirmeye çalışırlar. Bu, kendi mantığı içinde, tutarlı bir tavırdır. Bazı marksistlerin parti-içi demokrasi konusundaki duyarlılıklarını anımsatır. Bu durumda, anarkosendikalistler açısından kapitalist toplumda bile (ve özellikle daha kapitalist toplumdayken) sendika-içi demokrasinin en katılımcı ve mükemmel biçimiyle («bembeyaz») yerleştirilmesi ve işletilmesi mümkündür ve birincil önemdedir. Anarkosendikalistler kendiliğindenciliğe umut bağladıklarından, sendika-içi demokrasiyi en katılımcı ve mükemmel biçimiyle uygulamaya çalışmaları da kendi içinde tutarlıdır. Ancak, daha önce değinildiği gibi, küçük, yerel ve ademimerkeziyetçi

özerk yapıların demokrasiyi en mükemmel biçimiyle doğuracağına inanırlar.

Kapitalizmde demokrasinin sınırlarının «gerçek bir demokrasiye» kadar genişletilebileceğine, kapitalizmin temel özelliklerinin «demokrasi» önünde bir engel oluşturmayacağına inananların yaklaşımlarında da sendika-içi demokrasi önemlidir. Ancak bu reformist yaklaşımda «demokrasi» ve «sendika-içi demokrasi» anlayışları oldukça sığ ve biçimseldir. Reformistler için sendikaların kapitalizm çerçevesindeki ve kapitalist toplumu tedrici bir süreç içinde dönüştürmedeki rolleri son derece önemlidir. Bu önemli işlev ile sendika-içi demokrasi çeliştiğinde, «realist» bir yaklaşımla sendikanın işlevlerini savunurlar.

Kapitalist toplumun dönüşümüne politik-toplumsal sıçramalar açısından yaklaşanlar için bu sıçrayışta bu biçimiyle sendikaların işlevleri, kapasiteleri ve görevleri sınırlıdır. Bu anlayışa göre, sendikaların büyük bir bölümü düzen-içi bir nitelik kazanmıştır. Sistem, bazı buhran dönemlerinde bir bütün olarak sendikacılık hareketinin meşruluğunu sorgulasa da, genel olarak sendikacılığın sistemle bütünleşmesini yeğler. Bazı koşullarda düzen-dışı kalmış sendikalara rastlansa da, mevcut düzenin kurallarına göre faaliyet göstermeyi kabul eden ve bunun karşılığında düzenin sağladığı bazı güvencelerden yararlanan düzen-içi sendikalar büyük çoğunluktadır. Ayrıca, sendikalar, işçi sınıfının bir bölümünün kısa vadeli çıkarlarının hakim olduğu ve kendiliğindenci düzeyde bir sınıf bilincinin ağır bastığı örgütlenmeler olarak kabul edilir.

Bu anlayış içinde de farklı yaklaşımlar vardır. Bir görüşe göre, sendikaların «düzeni radikal bir biçimde dönüştürmenin ikincil araçları» («Parti»ye bağımlı araçlar) haline sokulması mümkündür. Bu görüş, düzen-içi sendikalarda düzen-karşıtı eğilimlerin ağır basabileceğine, sendikaların toplumsal-politik sıçramalarda etkili kılınabileceğine ve yeni koşullara uyan yeni bir yapıya dönüştürülebileceğine inanır.

Sendikalara bu açıdan yaklaşanların denetimindeki sendikalar genellikle pek demokratik bir işleyişe sahip değildir. Artık sendikanın programı, kapitalizmin sonuçlarına karşıtlık değil, kapitalizmi belirli bir biçimde dönüştürmektir. Bu durumda, kapitalizmin sonuçlarına karşı olup başka bir dönüştürme programı benimseyenler genellikle bu sendikalardan tasfiye edilir. Sendika-içi demokrasi de, birçok durumda başka amaçlara feda edilebilir.

Bu anlayış içindeki diğer bir görüşe göre ise, düzen-içi sendikaların işlevleri ve kapasiteleri daha sınırlıdır ve buna koşut olarak da, görevleri daha azdır. Görevleri, işçilerde sınıf bilincinin, toplu davra-

nışın, toplumda ve kendi örgütlerinde demokrasiye sahip çıkma uygulama ve alışkanlığı ve geleneğinin yerleştirilmesinin, kendi öz gücüne güven sağlanmasının ve (mümkün olduğu koşullarda) yepyeni bir toplumsal-politik-ekonomik yapının benimsenmesinin sağlanması ile sınırlıdır. Düzen-içi birer kurum olarak kurulan sendikalar toplumsal-politik sıçramalara genellikle ayak uyduramaz. Sıçrama dönemlerinde kitlelerin örgütlenmesinde yeni biçimler ortaya çıkar. Yeni toplumun kurulma ve güçlenme dönemlerinde ise, yeni görevlere uygun daha farklı kitle örgütlenme biçimleri oluşur. Bu görüşe göre, kapitalist toplumda düzen-içi kurumlar olan sendikaların işlevleri ve sendika-içi demokrasinin sınırları bir noktadan öteye götürülemez. Sıçrama dönemlerinin kitle örgütlenmeleri (sovyetler, konseyler, v.b.) ve yeni toplumun kitle örgütlenmeleri ise işlevleri ve iç demokrasi açısından çok farklıdır.

Kanımca savunulması gereken bu görüştür. Bu görüş çerçevesinde sendika-içi demokrasi mümkün olduğunca geliştirilmeye çalışılır, ancak sendika-içi demokrasinin önünde kapitalizmden, üretim teknolojisinden ve diğer birçok etmenden kaynaklanan engellerin de olduğu bilinir. Sendikaların genellikle düzen-içi birer kurum olduğu, yönetimine düzen-karşıtı insanlar gelse bile, işçi sınıfının duragan olduğu dönemlerde sendikaların düzeni kökten dönüştürme mücadelesine doğrudan katılamayacağı, ancak dolaylı katkılarının olabileceği, işçi sınıfının bir bütün olarak hareketlendiği dönemlerde ise yeni mücadele koşullarına uygun yeni örgütlenme biçimlerinin ortaya çıkacağı düşünülür. Sendikaların işleyişi de bu toplumun genel işleyişini önemli ölçüde yansıtır. Demokrasinin son derece sınırlı bir ölçüde var olduğu bir toplumda yaşayan ve bu durumu bir ölçüde kabullenen insanların, kendiliğinden tepki bilinciyle oluşturdukları kitle örgütlerinde uygulanabilecek demokrasi düzeyi çok farklı olamaz. Kapitalizm bataklığı kurutulmamışken, bataklık bölgesinde arzulanan nitelikte binalar kurulamaz.

Bu yaklaşımın amacı, sendikalarda bugün görülen anti-demokratik uygulamaları ve bunların çoğunun sorumlusu bazı sendika yöneticilerini «mazur göstermek» değildir. Bugün görülen anti-demokratik uygulamaların ve bunların sorumlularının değiştirilmesi için her türlü mücadele verilmelidir. Ancak sendikalarda «gerçek bir demokrasinin» kurulması çabasında bir noktadan ileriye gidilemeyeceği de bilinmelidir.

Sendika olgusunun kendisi ve düzenle ilişkileri zaman içinde büyük değişiklikler göstermiştir. Sendikal örgütlenmelerin yasalarla düzenlenmediği ve hatta yasaklandığı ülke ve dönemlerin düzen-

dışı ve belki de düzen-karşıtı sendikaları için yukarıdakilerden farklı değerlendirmeler yapılmalıdır.

Bugün sendika-içi demokrasi konusundaki ayrılıkların bir bölümü bilinçlidir ve sendikalara bu farklı bakışlardan kaynaklanmaktadır. Ancak, sendikaların toplumsal-siyasal sıçramalarda belirleyici ve hatta fazla rol oynamayacağına, sendikal bilincin işçi sınıfının kendiliğindenci bilinci olduğuna ve sendikaların işçi sınıfının kesimsel kısa vadeli çıkarlarını temsil ettiğine ilişkin değerlendirmeler yapmasına karşın, sendika-içi demokrasi konusundaki beklentileri ve istekleri anarkosendikalistlerinkine yakın görüşlere de rastlanmaktadır. Bu tür çelişkiler iç tutarsızlıkların ifadesidir.

Sendika-İçi Demokrasi Ve ASİS Deneyimi

Cenan BIÇAKÇI

Osmanlı döneminde sanayi işçiliğinin tarihi 1830'lardan öncesine uzanamıyor. O yıllar askeri gereksinimler için kurulan fabrikalarda, maden ocaklarında, halıcılıkta, basma fabrikalarında çalışan işçilerin sayısı da pek fazla değil.

Bilindiği gibi işçi sınıfının doğuşu, 1850'lerde batı kapitalizminin Osmanlı Ülkesine girmesiyle gerçekleşiyor. İşçi sınıfını amaçlayan ilk politik örgüt ise 1910 yılında «Osmanlı Sosyalist Fırkası» adıyla kuruluyor. Yani 1. Enternasyonal'den 46, Paris Komünü'nden 39 yıl sonra. Az gecikme değil. Kuşkusuz, bu gecikmenin nedeni Osmanlı'nın kendi sanayisini kuramamış olmasıdır. Yerli burjuvazi işçi sınıfıyla yaşıt olabilseydi daha dengeli ilişkiler gelişebilirdi. Oysa işçi sınıfı gözlerini sanayisi gelişmiş batı Avrupa sermayesinin kucağında açtı. Avrupa'da daha erken başlayan emek-sermaye mücadelesinin Batılı sermayeye kazandırdığı deneyler Osmanlı topraklarındaki işçi sınıfına az kan kusturmamıştır. Devlet bürokrasisini etkileyerek işçi örgütü kapatmak, Osmanlı basınını çıkarı için kullanmak, çeşitli yasal yasaklar koydurtmak İngiliz, Alman ve Fransız işverenlerine kendi ülkelerindeki deneylerinin kazandırdığı becerilerdir. İşçi sınıfı mücadeleye böyle bir handikapla başlamıştır.

Türk sanayi burjuvazisi işçi sınıfından çok sonra doğdu. Bu sürede işçi sınıfının birçok deneyler kazanması gerekirdi. Özellikle 1906 yılından 1923 yılına kadar yapılan grevler, çeşitli hareketler hayli önemliydi. Kimi başarılar da elde edildi. Ne var ki, güçler dengesi ve birikim işçi sınıfı açısından fazlaca olumsuzdu. Yabancı sermaye — Devlet işbirliği işçi sınıfına göz açtırmıyordu. İş alanının çok sınırlı oluşu işçilerin yüreğinde korku olarak duruyordu. En önemlisi yabancı sermayeyle devlet bürokrasisi işbirliğinin yarattı-

ğı dehşetti. İşçiler, umutla baktıkları İttihat ve Terakki'den de ağır darbeler yediler. Örgütlenme ve grev hakları her geçen gün daraltılıyordu. Genişletmeye güçleri yetmiyordu. Çalışma hayatı kalın yasak duvarlarıyla çevrildi. Cumhuriyet döneminde uzun süren sıkıyönetimlerle Takriri Sükûn'la, iş kanunuyla, 1938 Cemiyetler Kanunu'yla, Ceza Yasasının 141 - 142. maddeleriyle yasak duvarları daha da pekiştirildi. Türkiye İşçi sınıfı artık iyice sindirilmişti.

İşte sanayi burjuvazisi doğduğunda kendini böyle güvenli bir ortamda buldu.

1946 Haziranında cemiyetler yasasında yapılan değişiklikle başlıyan 46 sendikacılığı ancak yedi ay kadar sürebildi. Ocak 1947 de çıkarılan bir yasayla siyasi faaliyet gösteren sendikaların kapatılacağı hükmü getirildi. Sınıfsal çıkar mücadelesi yapan sendikalar siyasal faaliyet gösteriyor sayılarak kapatıldılar. Birçok işçi ve sendikacı komünizm propagandası yaptığı gerekçesiyle hapsedildi. Yapılan protestolar, direnmeler etkili olacak güce erişemedi.

Çok partili döneme, yani sözde demokrasiye geçtiğimiz tarihten bu yana da bağımsızlığımız, ekonomimiz, kişi hak ve özgürlüklerimiz konusunda önemli olaylar yaşandı. Zaman zaman demokrasinin tümüyle askıya alındığı, özgürlüklerden söz edilemediği karanlıklara itildik. Böylesi ortamlar genellikle tüm emekçilerin yararları açısından olumsuz sonuçlar verir. Bizde de böyle oldu. Buna karşın gerekli tepkinin gösterildiğini söylemek sanıyorum olanaksız. Teorik olarak özünde var olan dinamizme karşın işçi sınıfımızın tarihsel görevini yerine getiremediği söyleniyorsa kimi nedenleri olmalı. Nedenler salt yukarıda belirtilenler değil kuşkusuz. Dahası var:

1960'larda ülkede özgürlük, eşitlik, demokrasi lafları dolaşırken işçiler, 1963 yılında çıkarılan yasalardaki örgütlenme haklarını kullanmaya çabalıyorlardı. İşverenler yasalara karşın rahatsızlık duyuyorlardı. Doğaldı da. Ne ki, gösterilen tepki çağdaş değildi. Yasalardaki haklar kullanılırken topluca işçi çıkarılıyor, polis ve jandarma baskılarıyla yılgınlık yaratmaya çalışılıyordu. İşçileri birbirine düşürerek bölme entrikaları, sermaye yanlısı politik kadroların desteğini bulan polis-jandarma baskıları 1967 yılında DİSK'in kuruluşuyla daha da arttı. TÜRK - İŞ'in sınıfsal ihanetini görüp kitleler halinde DİSK'e üye olmaya başlayan işçileri engellemek için her yola başvuruluyordu. Burjuvazi 20. yüzyılda ortaçağı yaşıyordu.

DİSK'e ve kimi bağımsız sendikalara üye olan işçiler kendilerini hep sıcak bir sendikal mücadele içinde buluyorlardı. Denebilirki sendikal örgütlenmelere getirilen engellere karşı çıkmak uğraşı bir çok işçiye devrimci doyum veriyordu. Ekonomizmi aşıp politik mücadeleye girilemiyordu. En ilerde görülen sendikacılar bile bu du-

rumdan yeterince tedirgin görünmüyorlardı. Zaman zaman politik istemli ve başarılı eylemlere girişilmiş olsa da belirleyici durum, sendikal mücadelenin ön plana alındığı biçimindeydi.

Bir yandan TÜRK-İŞ'in «partiler üstü politika» saptırmacası, diğer yandan TÜRK-İŞ dışındaki işçilerin sürekli olarak örgütlenme mücadelesi içine hapsedilmesi sendika içi demokrasi ve politik örgütlenme düşüncesinin gündeme getirilmesini engelleyen ögeler arasındaydı.

Bu düzeydeki sendikal mücadeleler sırasında bile, gerçekten nitelikli işçi liderler çıktı. Emek-sermaye-devlet ilişkilerini yerliyerine oturtan liderler, sendikacılar yetişti. Namuslu ve yürekliydiler. Umut veriyorlardı. Birçoğu çözümün ancak politik mücadelede olduğunu biliyordu ama eylemlerinde bu sıçramayı yapabilenlerin sayıları azdı. Birçoğuna da sendikalara egemen olmaya çalışan resmi sol politikanın çengeli atılmaya uğraşılıyordu. Ama genellikle sermayenin vahşi karakterini çağımıza taşıyan burjuvaziyle yalnız sendikal cephede çarpışarak oyalandılar. Hedef şaştı.

Kısa tutmaya çalışarak özetlediğim 1830'lardan bu yana işçi sınıfı hareketi handikaplar zinciridir. 150 yıllık süreye, sınıfın dinamizmine yakışmaz yenilgiler, damgasını vuruyor. Oysa baş güvencemiz yine bu sınıf. Örgütlenmelerde işçi sınıfına özgüveni kazandıracak, kendi gücünün bilincine vardıracak ve giderek politik mücadelenin kendisini aşan büyük bir uğraş olduğu yanılgısını giderecek yollar seçilmelidir.

Burjuva düzeninde yaşanıyor da olsa, işçi sınıfı örgütlenmelerinin başka ilkesel temellere oturtulması gerekir. Sınıf örgütlenmesinde örgüt içi demokrasi anlayışı burjuva değerlendirmeleriyle, dahası, liberal değerlendirmelerle benzeşemez.

DİSK'in «sınıf ve kitle sendikacılığı» «tabanın söz ve karar sahibi olması» gibi ilkeleri yerleştirecek düzeyde bir çalışma yaptığını söyleyemiyorum. Sendikalarda yeterli eğitim verilip örgüt içi demokrasi oturtulabilseydi DİSK'in faaliyet yerini durdurmak, yöneticilerini hapsetmek bu denli kolay olamazdı. Sendikal haklar bu denli kısıtlanamazdı. Toplu iş sözleşmesi ve grev haklarının içi bu denli boşaltılamazdı. İşçiler kendi örgütlerinde gerçekten söz ve karar sahibi oldukları kanısına vardıkları an örgütlerine en az yöneticiler kadar sahip çıkmaya başlayacaklardır. Oysa örgütlenmelerde yöneten-yönetilen ilişkisi, karar veren-kararı uygulayan, daha doğrusu emir veren-emir alan düzeyinde sürdürülmüştür. Burjuva örgütlenmelerinde, örneğin burjuva partilerinin oluşturduğu devlet örgütlenmesinde bu ilişkinin doğal olduğunu işçiye anlatmak kolaydır da kendi

adına kurulmuş bulunan örgütlerde bunu anlatabilmenin olanağı yok. Geçerli mantığı da bulunamaz.

Zor mücadelelere hazırlanmak, kolay yolu seçmekle becerilemiyor. Bir sendikal anlayışı örneklemek için buradan biraz eskiye dönmek istiyorum: 1963'te çıkarılan sendikalar yasası aidatın işçi bordrosundan kesilmesi yolunu getirmişti. Kuşkusuz bu, işçi sendikalarının parasal bakımdan daha güçlü olmalarını sağlamıştır. Buna karşın, diğer kimi nedenlerle birlikte sendikalardaki hantallaşmaya ve bürokrasinin oluşmasına da neden olmuştur. Aidatın nasıl toplanacağı tartışma konusu olarak zaman zaman gündeme getirildi. Hükümetler bordrodan kesilme usulünü kaldıracaklarını çok kez tehdit ögesi olarak kullandılar. Her dönemde sendikacılar bu duruma şiddetle karşı çıktılar. Üyelerin, sendikalarına gelip kendi elleriyle, aidatlarını yatırmayacaklarından korkuluyordu. Böylece, sendikaların parasız bırakılarak çökertileceğini savundular. Oysa para, burjuvazinin en güçlü silahıydı. İşçi sendikalarının da en güçlü silahı yine para olamazdı. Öncelikle bilinçli işçilerin birliğine dayanılmalıydı. Sendikasına aidatını kendi eliyle yatıracak kadar bilinçli olmayan işçinin mücadeleye katkısı ne olabilirdi. Üye-örgüt ilişkisini güven ve bilinç düzeyine oturtmak gibi zor bir yolu seçmek gerekirdi.

Aidatın bordrodan kesilmesinin kaldırılmasını burjuvazi ve onun temsilcisi partiler hiçbir zaman ciddi olarak savunmamışlardır. Yalnızca kimi zamanlar tehdit ve tartışma taktiği olarak gündeme getirdiler. Kaldıki birçok işverenler bordrodan kesmeyi, kendilerine yakın olan sendikalara para aktarma yolu olarak kullanmışlardı. İşçinin parasını, işçinin benimsemediği sendikalara aidat olarak akıtmışlardır.

Örgüt içi demokrasi birikim, kültür işidir ve gelenekleşmiş bir yaşam biçimidir. Demokrasi tepeden inmez. İnsanlar, kendi yaşamlarında hazırlar, geliştirir, özümserler. Sendikalar bu süreç için önemli örgütlerdir. Demokrasi için daha uygun yer ve zaman beklemeler bahanedir. Burjuvazi demokrasiyi kimi şemalara bağlar. İşçi sınıfı demokrasisi şemalara bağımlı değildir. Burjuva demokrasisinin deneylerinden de yararlanılarak, bilimsel ölçüler içinde, yaşama uygunluğu saptanan çeşitli yöntemler kullanılabilir.

DİSK üyesi ASİS sendikasının bu konudaki, 1980 öncesine ilişkin kimi örnekler vermek istiyorum. Örneklerde sendikanın tüzüğündeki anlatımlara uygun bir dil kullanmaya özen göstereceğim.

Kongrelerini en geniş tabanla yapmak ASİS sendikasının ilkelerinden biriydi. Bunun için, şube genel kurulları o şubeye bağlı bütün üyelerle, genel merkez genel kurulu ise her 20 üyeye bir delege oranıyla toplanıyordu.

İşyeri sendika temsilciliklerine ancak üyelerin kendi aralarından seçecekleri işçiler atanırdı. Üye çoğunluğunun istemiyle temsilciler için yeniden ve görev süreleri dolmadan seçim yapmak zorunluydu.

200 kişiye kadar işçinin çalıştığı işyerlerinde her 10 üyeye 1; 200'den fazla işçinin çalıştığı işyerlerinde her 20 üyeye 1 oranında işçi konseyi üyeleri seçilir. Bunlar işyeri işçi konseylerini oluştururlar. İşyeri işçi konseyleri de şube işçi konseylerini oluştururlardı. Gerektiğinde bölge düzeyinde ya da tüm şubelerin işçi konseyleriyle merkezi toplantılar yapılabilirdi. Konseylerin görevleri, «sendikaca saptanacak eğitim, örgütlenme gibi konuların uygulanmasını gerçekleştirmek, sendikaca önerilen eylemleri başlatıp sürdürmek, tüzükle belirtilen amaçlara erişmek için üyelerin düşünce ve eylem birliğini sağlamaya» çalışmaktır.

«Şube işçi konseyleri sendika genel merkezine eğitim, örgütlenme, politik tutum ve eylem biçimleri gibi konularda öneriler götürür. Merkez yürütme kurulunca kabul edilmeyen öneriler, bu kurulca ilk Genel Yönetim Kurulu'na sunulur...»

Şube işçi konseyleri, denetim kurullarını göreve çağırarak şubeyi denetletebilirler. Gerekçe göstererek daha süreleri dolmadan, sendika yöneticilerinin seçimlerinin yenilenmesini isteyebilirlerdi. Yani istemedikleri yöneticileri, görev süreleri dolmadan görevden almak hakları bulunuyordu.

İşverene verilecek toplu iş sözleşmesi önerileri ilgili işyerinde çalışan tüm sendikalı işçilerin istekleri saptanarak hazırlanır. Toplu iş sözleşmesi pazarlığında o işyerindeki bütün sendikalı işçiler —evet bütün sendikalı işçiler— ve sendika yöneticileri işverenle karşı karşıya gelirlerdi. İşçiler, diledikleri her madde üstüne söz alarak görüşmeye katılabilir. Görüşmeler bitince hemen orada o madde, hazır bulunan tüm işçilerin oyuna sunulurdu. Örneğin 1100 işçinin çalıştığı Tepe Mobilya fabrikasında, 140 işçinin çalıştığı Enerel, 180 işçinin çalıştığı Domsan fabrikasında, daha birkaç işyerinde bütün işçiler, sendika yöneticileriyle birlikte, işverenle karşı karşıya gelerek görüşmeler yapılmış, maddeler tüm işçilerce orada oylanarak kabul edilmiş ya da geriye çevrilmiştir. Elka fabrikasında işveren, tüm işçilerle görüşmeyi kabul etmediği için —yalnız bu nedenle— 1975 yılında ASİS üyesi 850 işçi 8 ay grev yapmıştır. ASİS'in toplu iş sözleşmelerindeki bu uygulamalarına kimi sendikacı çevrelerden çeşitli itirazlar gelmiştir. Bunlara gerekirse bir başka yazıda değinilebilir.

ASİS'in tüzüğüne ve gerçekleştirdiği uygulamaya göre; sendika yöneticileri ancak iki dönem üst üste yani dört yıl için seçilirlerdi. Dört yıl üst üste görev yapan sendika yöneticileri aradan iki yıllık bir dönem geçmedikçe yeniden adaylıklarını koyamazlar.

Sendika yöneticilerinin aylık ücretleri, sendika üyesi işçilerin aldıkları en yüksek ücretten fazla olamazdı.

Sendikanın gelirlerinin en az % 10'unun üyelerin eğitimi için harcanması zorunluydu. Eğitim-eylem beraberliğine dikkat edilirdi.

ASİS'in tüzüğünün bir yerinde ise «sendikaya üye olacak işçilere önce sendikanın amaç ve ilkeleriyle mücadele biçimleri anlatılır sonra üyelik işlemleri tamamlanır.» diye yazar.

ASİS grevlerinde işçiler iki vardiyaya bölünüp topluca grev yerlerinde bulunurlardı. İşveren için günde 8 saat çalışan işçi, kendisi için 12 saat çalışır. Kimi durumlarda iki vardiyanın katılımıyla toplantılar yapılırdı. Grev, işçilerin kendi aralarından seçtikleri geniş tutulmuş bir konsey tarafından yönetilirdi. Konsey, kendi içinden çeşitli komiteler oluştururdu. Eğitim, parasal konular, grevle ilgili propagandif çalışmalar, aynı ya da ayrı işkollarındaki işçilerle dayanışma, yeme-yatma ve tüm grevle ilgili yönetim ve eylem konuları sendika yetkilileri ile birlikte konsey tarafından programlanır, uygulanırdı. Grevlerde tiyatro oyunları, film gösterileri, çeşitli konularda tartışmalar, resim sergileri gibi eğitime ve grevcilere parasal destek sağlamaya yönelik etkinlikler yapılırdı. Grevcilerin kişisel sorunlarını çözmeye çalışmak ve grevci ailelerini dolaşıp onlarla söyleşmek, onları birbirlerine yakınlaştırmak için girişimlerde bulunmak gibi işler de konseyin organizasyonu içindeydi.

ASİS grevleri, işçi sınıfından yana olduğunu söyleyen her kişi, grup ya da örgüte açıktı. Bunların her zaman, işçilerle söyleşme, tartışma olanakları vardı. Sendika, bu uygulamanın işçilere de, işçiden yana olduğunu söyleyen aydınlara da çok şey kazandıracağı görüşündeydi. ASİS sendikası bunu salt grevlerde değil, tüm işçilerle yapılan toplu iş sözleşmesi görüşmelerinde, eğitim ve örgütlenme çalışmalarında da, olanakları ölçüsünde sürdürmekteydi. ASİS'i içinden izlemiş, pek çoğu genç binlerce insan vardır. Bunların, ASİS sendikacılığını tartışmalarından büyük yararlar ummaktayım.

Bu ilkeleri, işçinin kendine güveninin, sorumluluğunun, örgütünü benimsemesinin, topluca mücadele ve sınıf gücü bilincinin oluşmasına katkısı olacağı kanısını taşıdığım ve bir bölümünü sendikacılığımda gördüğüm için benimsiyorum. Örneklediğim düzenlemeler burjuva demokrasisinden, Paris Komünü ilkelerinden ve yaşam pratiğinden esinlenerek oluşturulmuştur. Ama vazgeçilmez şemalar değildir. Yerine daha pratik, daha gelişkin olanları bulunabilir. Hemen söyleyeyim ki, ASİS küçücük bir sendika olduğundan giriştiği deneyimler ne yazıkki geniş işçi kitlelerini kapsamamıştır. Buna karşın sendikaların uygulamalarına işveren ve bürokrat sendikacılar tarafından sürekli olarak karşı çıkılmıştır.

Avrupa Sosyal Demokrasisi Ölüm Döşeğinde mi?

Perry ANDERSON*

Batı Avrupa bu yüzyılın başından beri önemli sosyal demokrat hareketlere sahne olması nedeniyle ileri kapitalist dünya içinde farklı bir yere sahiptir. Çağdaş sosyal demokrasi burada doğmuştur. Anavatanı dışında sosyal demokrasinin yayılma yeteneği ise oldukça sınırlı kalmıştır. Kuzey Amerika ve Japon toplumları-önemli işçi militanlığı ve sosyalist örgütlenme olaylarına karşın-benzer güçte ya da istikrarlılıkta hareketler yaratmamışlardır.

Washington'da veya Tokyo'da büyük sermaye hükümetleri kırk yıldır kayıtsız şartsız hüküm sürmüştür. Aynı dönemde tek tek her Batı Avrupa ülkesi işçi sınıfının çıkarlarını koruyacağını ilan eden-çoğu kez yıllarca süren-sosyal demokrat yönetim ya da sosyal demokrat koalisyon deneyi yaşamıştır. Bu fark savaş sonrası emper-

---

*) ABD'de *Against the Current* dergisinde (New Series, c. 1 No.: 6. Kasım - Aralık 1986, s.: 21-28'de) yayımlanan bu yazıyı Perry Anderson, aynı zamanda, *Onbirinci Tez*'e bir katkı olarak göndermiştir.

Perry Anderson 1962 - 1982 yılları arasında, Londra'da çıkmakta olan *New Left Review* adlı derginin editörlüğünü yaptı; 1982'den beri de aynı Derginin Editörler Komitesi üyesi. Çok sayıda yayımlanmış makalesi bulunan Anderson, bazıları Türkçe'ye de çevrilmiş olan şu kitapların yazarıdır:

— *In the Tracks of Historical Materialism* (Londra: NLB Editions, 1983) - Türkçe çevirisi: *Tarihsel Materyalizmin İzinde*, çev.: M. Bakırcı, H. Gürvit, İstanbul: Belge, 1986 (G. Savran'ın bu kitapla ilgili değerlendirmesi için bkz · *Onbirinci Tez* 5. Kitap, Şubat 1987, s.: 256-264).

— *Arguments Within English Marxism* (Londra: NLB ve Verso Editions, 1980)

— *Considerations on Western Marxism* (Londra: NLB, 1976) Türkçe çev.: *Batı'da Sol Düşünce*, çev.: B. Aksoy, İst.: Birikim, 1982

— *Passages from Antiquity to Feudalism* (Londra: NLB, 1974)

— *Lineages of the Absolutist State* (Londra: NLB, 1974)

yalizminin siyasal manzarasının en yakından bilinen özelliklerinden biridir.

Fakat son yıllarda Batı Avrupa sosyal demokrasisi büyük değişmeler geçirmektedir. Bu değişimler sermayenin uluslararası birikiminde ve bütün gelişmiş kapitalist kuşak boyunca sınıf güçlerinin birbirleriyle ilişkisinde ortaya çıkan büyük kaymaları yansıtmaktadır. Eski Dünya'da sosyal demokrat hareketlerin hem fonksiyonu hem de dağılımı değişmektedir.

Bu dönüşümleri bağlamına oturtmak için geriye, Avrupa'nın sosyal demokrasi tarihine bakmak gerekmektedir. Bu tür işçi hareketlerinin klasik anavatanı, Batı Avrupa'nın kuzey kuşağı olmuştur. İkinci Enternasyonal'in (Sosyal demokrat partilerin dünya federasyonu, şimdiki adıyla Sosyalist Enternasyonal) kitle partileri bu kuşakta — İskandinavya'da, Britanya'da, Aşağı Ülkelerde* ve Almanca konuşulan topraklarda dünyadaki en uzun kesintisiz tarihe sahip olmuş, en uzun süren hükümet dönemlerini yaşamış ve en kapsamlı yasal değişiklikleri gerçekleştirmişlerdir.

Kuzeybatı'nın bu önderliğinin nedenlerini bulmak zor değildir. Klasik sosyal demokrasinin içinde serpildiği bu toplumlar kıtanın iktisadi bakımdan en ileri ve en zengin olanlarıdır. İngiltere, Belçika ve Almanya-bu sıra içinde-Avrupa'da ondokuzuncu yüzyıl sanayileşmesinin büyük başarı sağlamış üç örneği idi. Avusturya, İskandinavya ve Hollanda onların ayrıcalıklı çevresi (periferisi) olma yolundaydılar. Bu ülkelerde işçi sınıfı başka ülkelerdekine kıyasla ya sınai bakımdan daha güçlü ve sayıca daha kalabalık idi-Britanya, Belçika, Almanya ya da Avusturya'da olduğu gibi—; ya da bağımsız küçük tarımsal üreticilerin toplumsal desteğini kazanmıştı— İskandinavya'daki tipik durum—.

Bu ortamda kuzey sosyal demokrasisi en başından itibaren seçim zaferleri kazandı. İkinci Enternasyonal'e üye bir partinin ilk göreli çoğunluğu 1907'de Finlandiya'da kazanmasından beri 80 yıl geçti. Bunun izleyen birkaç yıl içinde Alman Sosyal Demokrat Partisi Reichstag (Alman Federal Meclisi) içindeki en büyük parti haline geldi. Kuşkusuz Birinci Dünya Savaşı, bu oy -hatta üye- birikiminin kapitalist iktidara ya da burjuva devletine karşı saldırı için herhangi bir hazırlığı temsil etmekten ne denli uzak olduğunu gösterdi.

İkinci Enternasyonal'in önemli partileri emperyalistlerarası katliamda kendi yönetici sınıfları ile işbirliği yaptılar ve bundan sonra —eski düzen saygınlığını derin bir şekilde yitirme durumuna düş-

*) Hollanda, Belçika ve Lüksemburg'da (çevirenin notu).

tüğünde ve ona karşı kitlesel ayaklanmalar patlak verdiğinde— toplumsal devrime yönelik krizleri önlemek için her yola başvurdular.

Alman ve Avusturya sosyal demokrasisi, ilk kez 1918-1919'da, burjuva partilerinin koalisyon ortakları olarak, onlarla birlikte kitle hareketlerini bastırmak ve bir parlamenter devleti istikrara kavuşturmak gayreti içinde hükümete girdiler. İngiliz İşçi Partisi bundan birkaç yıl sonra bir azınlık hükümeti kurma olanağı elde ettiğinde, aynı ölçüde ihtiyatlı ve anayasal olduğunu kanıtladı. İsveç'in Sosyal Demokrat liderleri de, savaştan sonra ülkelerinin yaşadığı gergin siyasal krizler sırasında benzer şekilde davrandılar. Kuzey sosyal demokrasisi, Birinci Dünya Savaşı'nı izleyen dönemde Avrupa'daki büyük çalkantı sırasında esas olarak acil durum tamponu rolüyle hükümete dahil oldu.

Bu yıllar bir ülkeden diğerine işçi sınıfının en militan kesimlerini radikalleştirdi ve onları İkinci Enternasyonal'e karşı Üçüncü (Komünist) Enternasyonal'e döndürdü. Ayrıca aynı kriz işçi sınıfının daha önce hareketsiz ve örgütsüz olan kesimlerini politize etti ve bu kesimler çok defa sosyal demokrasinin sendikal ve oy tabanını genişletti. Böylece, hemen savaş sonrasında, sermayenin siyasal hakimiyetine yönelik tehlikeler geçtiğinde sosyal demokrat partiler seçimleri kaybetmiş olmalarına rağmen, 1920'lerin sonunda Avrupa bir iktisadi çöküşle karşılaştığında, bu partilerin çoğu ikinci bir şans elde ettiler. Peki, bununla ne yaptılar?

Büyük kısmının, ne yapacağı konusunda hiçbir fikri yoktu. Hiçbiri herhangi bir şeyi kamulaştırmaya kalkışmadı. Bazıları savaş öncesinin sosyal güvenlik liberalizmi stiline uygun birkaç önemsiz sosyal reform denemesi yaptılar. Fakat esas olarak neoklasik mali tutuculuğu uygulamaya koymak üzere boşyere uğraştılar. İngiltere'de Snowden, Almanya'da Hilferding, Depresyonu hafif dozda deflasyonla karşılayanların başında geliyorlardı. Bırakınız Nazileri, İngiliz liberalleri bile bundan daha cesur davrandılar.

İstihdam düzeyini koruma gibi daha az alışılmış bir politika (kısmen amaçlanmadan) İsveç'de kabul edildi. Fakat burada bile temel politika standart bir döviz kuru devalüasyonu oldu (kapitalist hükümetlerin başkalarının aleyhine kendi dış ticaret pozisyonlarını iyileştirmeye çalışmalarının bilinen bir yolu). Kısacası, bir bütün olarak sosyal demokrasi, yüzyılın en felaketli iktisadi krizi karşısında farklı bir politikaya sahip olmadı. İki savaş arasındaki sicili ise —en ılımlı reformist kıstaslara göre bile—kısırdı.

YENİ BİR DÖNEM

İkinci Dünya Savaşı Kuzey Avrupa'daki sosyal demokrasinin konumunu ve beklentilerini dönüşüme uğrattı. Bunu iki yolla yaptı. İlk ve esas olarak, dünya çapındaki askeri çatışma Keynesçi iktisadi yönetimi (devlet harcamasını) kapitalizmin kalbine yerleştirdi. Üçüncü Reich*, artan bir hızla savaşa doğru giden dönemde yeniden silahlanma hamlesi içinde Keynes öğretilerinin pratik uygulamasına öncülük etti. (Keynes, bundan çok memnun olduğunu Genel Teori'nin Almanca baskısında içtenlikle dile getirdi).

İngiliz Hazinesi, neoklasik katılığın geleneksel olarak dünyadaki en gözü kapalı bu kalesi, Alman zırhlıları Kanal** limanlarına girer girmez hızlı bir değişime uğradı ve kısa bir zaman içinde kaynakları devlet yönetiminde harekete geçirmek ve savaşı bütçe açığıyla finanse etmek konusunda Berlin'i de geçti. Roosevelt yönetimindeki ABD, savaş başladığında—bütün New Deal retoriğine rağmen— hâlâ derin depresyona garkolmuş bir durumda, askeri Keynesçiliğin egemen reçetesini en son keşfeden ülke olmasına karşın, daha sonra bundan en büyük yararı sağladı.

Batı için yeni bir iktisadi gündem savaş sona erdiğinde tartışmaya sunulmuştu. Savaşın bitmesi Kuzey Avrupa'ya bir ikinci büyük değişme de getirdi. Faşizmin yenilgisi, itici gücü Birinci Dünya Savaşı sonrası dönemdeki kadar derin olmasa bile ölçeği en az onunki kadar büyük güçlü bir kitlesel radikalleşme dalgasını serbest bıraktı. Farklı bir savaş-sonrası dünya için yüksek umutların ortasında işçiler yeni bir dalga halinde sendikalara ve politikaya girerken, uygun sosyal demokrat örgütlenmelerde mevzilendiler.

İngiliz İşçi Partisi 1945'de kazandığı büyük seçim zaferiyle bu yolda öncülük etti. Artık sosyal demokrasi savaş öncesindekinden daha güçlü bir kitle tabanına sahipti ve kapitalizmin yönetimi için hazır bir reçeteyi miras almıştı. İktisadi dalgalanmalara karşı talep yönetimi, devlet harcamalarının arttırılarak iç tüketimin genişletilmesi yoluyla, eş zamanlı olarak sermayenin kâr haddini yükseltebilir ve emeğin gerçek yaşam düzeyini yükseltebilirdi.

Kuşkusuz bu ince ayar politikasının etkililiği dünya çapında sermaye birikiminin mevcut dinamiğine bağlıydı. İşte, tam burada iki savaş arası dönemdeki uzun iktisadi gerilemenin yerini alan ve ilk başlarda sabit sermayenin yeniden inşasına, daha sonra da For-

---

*) Hitler yönetimindeki Nazi Almanyası (çevirenin notu).

**) Britanya ile Fransa arasındaki «İngiliz Kanalı» ya da «Manş Denizi» (çevirenin notu).

dizm'in (modern sinai montaj hattı yöntemlerinin) genelleşmesine dayanan daha önce görülmemiş ölçüde bir uluslararası iktisadi yükselme sözkonusu idi. Bu nedenle yirmibeş yıl süren zenginlik içinde, sosyal demokrat hükümetler ülkelerinde tam istihdam, yükselen gelirler, iyileşen sosyal hizmetler üzerinde iktidarlarını sürdürebildiler.

Kamu mülkiyeti—bir zamanlar bu partilerin en temel resmi amacı— özel sermaye birikimine ucuz girdiler sağlamak üzere tasarlanan açık veren sanayilerle sınırlandırılmıştır. Kuzey sosyal demokrasisinin en başarılı örneği İsviçre'de olduğu gibi, neredeyse tümüyle vazgeçilebilir olan bu sanayiler, ekonomide «karma» olmak yerine «marjda» olma özelliğini taşıdılar.

Bu yönetimler altında kapitalizm aynı anda hem bir ölçüde ıslah edildi, hem de güçlendi. Bu yıllarda sosyal demokrat hükümetlerin devletin dümenini elinde tutuyor olması Kuzey Avrupa işçi sınıfının maddi koşullarının düzelmesinde asıl belirleyici etmen değildi. Çünkü, Japonya'da ya da İspanya'da tutucu ya da faşist rejimler altında kitlelerin yaşam düzeyindeki dönüşümler, İngiltere'de ya da Norveç'de işçi partisi hükümetleri iktidarları sırasında yaşanandan çok daha büyüktü. Asıl belirleyici olan etmen sözkonusu ulusal kapitalizmin genel büyüme bazıydı.

Keynesçilik bir buluştu, fakat sosyal demokrasinin değil burjuva liberalizminin buluşuydu ve o zamanın herhangi bir kapitalist devleti tarafından uygulamaya konabilirdi— nitekim 1930'larda Nazi iktisat bakanı Schacht tarafından da uygulamaya konmuştu. Fakat iki savaş arası dönemlerdekinin tersine, Kuzey Avrupa sosyal demokrasisi savaş sonrası dönemde kendine maledebileceği, en azından bir belirgin başarıya ulaştı. Eşdeğerine, sosyal demokrasinin bulunmadığı gelişmiş kapitalist devletlerde, her şeyden önce Japon ve ABD'de rastlanmayacak ölçüde işçi sınıfına — sağlık hizmetlerine, kamusal konut yapımında, eğitim sağlanmasında ve emeklilik haklarında — gerçek toplumsal kazanımlar sağlayan bir refah devletinin iskeleti burada kuruldu.

Refah devleti tam istihdamın ve hızlı büyümenin kaçınılmaz ya da değişmez sonucu değildi. Sosyalizmin siyasal amaçlarını uzun zamandan beri terketmiş olsa bile, sosyal demokrasinin oynadığı rol, işçi sınıfı saflarında, sermayeye karşı ABD'de ya da Japonya'da olduğundan çok daha büyük ölçüde ayrı bir sınıf kimliği duygusunun korunmasına da yardım etmek oldu.

En iyi örneklerinde sosyal demokrasinin şu iki boyutu karşılıklı olarak birbirini destekliyordu: refaha ilişkin reformlar sınıf özgüvenini ve örgütlenmesini teşvik ederken, bölük börçük sendika ve par-

ti yapılarının yoğun birlikteliği aracılığıyla gerçekleşen sınıf seferberliği daha çok reform yönünde yenilenen seçme baskısı getiriyordu. Bu diyalektik tam olarak İsveç'de ve Avusturya'da, en az da İngiltere'de gerçekleşti; bu farklılık, o dönemin sosyal demokrat deneyiminin uluslararası bağlamı ile çok büyük ölçüde ilişkiliydi.

İngiliz İşçi Partisi hükümeti ABD'nin dünya çapında yürüttüğü devrimci polisliğin ve soğuk savaşı körükleme politikasının kıdemsiz aktif bir ortağı oldu. Örneğin ilk genel sekreteri Belçikalı sosyalist Henri Spack olan NATO'nun yaratılmasında da asıl sürükleyici İngiliz İşçi Partisi'ydi. Kıta Avrupası partilerinin çoğu benzer şekilde antikomünist cihadın köle olarak kullanılan üyeleriydi. Soğuk savaş çerçevesi sosyal demokratların iç politikalarına belli katı ideolojik ve siyasal sınırlar getirdi. Bunun dışında yansız bir bağlamda İsveç ve Avusturya modelleri daha ileri gidebildiler ve kendilerini daha sağlam şekilde yerleştirdiler.

DÜŞÜŞE GEÇİŞİN SONUÇLARI

Sosyal demokrasinin savaş sonrasındaki iyi talihi 1970'lerin ilk yıllarında dönmeye başladı. Onu besleyen kaynak Keynesçilik idi. Fordist birikimin yıkılması ve uzun bir durgunluğa girilmesiyle beraber Keynesçi yöntemler bir kez çökünce, sosyal demokrasi artık kendine ait alternatif düzenleme formüllerine sahip değildi.

Sonuç kaçınılmaz olarak Kuzey sosyal demokrasinin genelleşmiş krizi oldu. Uzun süredir bir amaç olarak sahip oldukları sosyalizasyonlar terkedilmişti. Fakat şimdi stagflasyon yerleşince ve işsizlik çığ gibi büyümeye başlayınca, kendi kurduğu refah devleti, giderek daha büyük ölçüde, iktisadi gerilemenin baş sorumlusu olarak görülür oldu.

Mevcut kapitalist oydaşımdan bağımsız herhangi bir görüş açısına sahip olmayan sosyal demokrasi, bütünü itibariyle, petrol fiyatlarındaki ilk büyük yükselmeyi izleyen monetarizme dönüşe karşı koyabilecek durumda değildi. Sonuç, İngiltere'de Callaghan'ın, Batı Almanya'da Schmidt'in sosyal demokrat rejimlerinin, savaş sonrasında sosyal demokratların tarihsel dayanağı olan politikaların tam tersine, kamu harcamalarını kısmaları, refah hizmetlerini budamaları ve işsizliği arttırmaları oldu. Vadesi dolunca İngiliz İşçi Partisi ve Alman Sosyal Demokrat Partisi (SDP), işçi sınıfından kendilerini destekleyenler büyük kitleler halinde yerel muhafazakâr partileri desteklemeye başlayınca iktidardan düştüler.

İskandinavya'da sosyal demokrasinin monetarizme uyarlanma-

sı daha az gürültülü ve daha yavaş oldu, fakat orada da 1970'lerin sonuna doğru uzun ömürlü sosyal demokrat rejimlerin birbiri ardından düştüğü görüldü — SAP*'ın kırk yılı aşan iktidarı İsveç'de 1976'da bitti, Norveç İşçi Partisi hükümeti 1981'de bir burjuva koalisyonu tarafından düşürüldü.

Geleneksel olarak uluslararası sosyal demokrasinin siperi olan Kuzey Avrupa bugün sert sağ rejimlerin baskın mevzileri haline geldi. Bu sağ iktidarlar sosyal hizmetleri yok etmeye, sendikaları zayıflatmaya, kamu girişimlerini özelleştirmeye, kısacası sosyal demokratik yılların mirasının büyük bir kısmını tersine çevirmeye kendini adamış, güçlü popüler desteğe sahip, saldırgan gerici yönetimlerdir.

1945'de olduğu gibi, İngiltere, Thatcher hükümetinin gelişiyle, Reagan'ın A.B.D.'de seçilmesinden bir yıl önce bu eğilimi başlattı. Batı Almanya'daki Kohl, Belçika'daki Martins, Hollanda'daki Lubbers, Danimarka'daki Schluter rejimlerinin hepsi, şimdi aynı kumaştan kesilmiş rejimlerdir. İlki dışındakiler kanıtlanmış popülist çekiciliğe sahip, yetenekli sağ-kanat politikacılar tarafından yönetilmektedir. Söz konusu hükümetlerin büyük çoğunluğu, Thatcher hükümetinin yaptığı gibi, önemli sendikal muhalefet hareketlerini ezdiler (İngiltere'de madenciler, Belçika ve Hollanda'da kamu kesimi çalışanları, Danimarka'da genel grev) ve seçimleri ikinci kez kazanmaya devam ettiler. Norveç İşçi Partisi kısa bir süre için bir azınlık hükümeti kurabildi.

İsveç'de SAP, esas olarak 1981'de yaptığı büyük oranlı devalüasyonun etkisiyle (1931'deki uygulamaya benzer şekilde) ihracat sanayilerini canlandırarak istihdamın düşmesini önledi ve iktidarını korudu. Fakat (öldürülmüş olan sosyal demokrat lider) Palme'den sonra, devalüasyonun sağladığı rekabet gücünün zayıflamasıyla, sınai «yeniden - yapılanma»nın bilinen süreçlerinin - iş kayıplarının - başlamasıyla ve resmi kemer sıkma politikalarına karşı sendikal huzursuzluğun yükselmesiyle birlikte, bu son sığınak bile sallantıda görünüyor. Sosyal demokrasi Kuzey Avrupa'da her yerde önemli ölçüde, bazen de muazzam boyutlarda geriledi.

Fakat aynı zamanda Güney Avrupa'nın siyasal yörüngesi tam ters yönde hareket ediyordu. 1960'ların son yıllarına kadar kıtanın bu bölgesinde gerçek ağırlığa sahip tek bir sosyal demokrat harekete bile rastlanmıyordu. Fakat 1980'lerin ilk yıllarından itibaren muhafazakâr rejimler Londra'ya, Brüksel'e, Amsterdam'a,

---

*) İsveç Sosyal Demokrat İşçi Partisi *(Sveriges Socialdemokratiska Arbetarpartict)* (Çevirenin notu.)

Bonn'a ve Kopenhag'a tünerken, Paris'te, Roma'da, Madrit'de, Lizbon'da ve Atina'da sosyal demokrat başbakanlar vardı.

Bu zıtlığı ne açıklayabilir? Tarihsel olarak, Güney Avrupa'da sanayileşmenin büyük bir kısmı Kuzey Avrupa'dakinden daha sonra ve daha yavaş bir şekilde ve işçi hareketleri için daha olumsuz bir çevrede gerçekleşti. 19'uncu yüzyılda ve 20'inci yüzyılın ilk yıllarında, köylülüğün ve ruhbanlığın daha tutucu kırsal iç bölgelerine (hinterlandına) karşı daha geri ve daha gevşek bir kentsel kapitalizm gelişti. Bölgenin en dikkate değer sanayii olan Fransız sanayii, Belçika'daki ya da Almanya'daki dinamizme hiçbir zaman kavuşamadı ve özgül ağırlığı, hâlâ arkaik, parsellere bölünmüş tarımın hakim olduğu toplumda her zaman daha az önemli oldu. İtalya'da ya da İspanya'da kırsal kesimin önemli bir kısmı yarı feodal büyük çiftliklerin pençesindeydi. Portekiz ya da Yunanistan ise daha da düşük bir sosyo-ekonomik basamaktaydı.

Bu ortamda oldukça farklı bir siyasal güçler dengesi ortaya çıktı. Bir yandan işçi sınıfı, bazen sınırlı bir köylü unsurunu da kapsayarak, reformist Kuzey'dekinden daha devrimci gelecekler doğurma eğilimi gösterdi - bunlar başlangıçta anarşist ve sendikalist, daha sonra komünist eğilimlerdi. Öte yandan, hakim blokun —tipik olarak gerici din adamları öğesiyle birlikte— ağırlığı da orantısal bakımdan daha büyük idi. İşçi sınıfı ruh olarak daha mücadeleciydi, fakat nesnel olarak daha zayıftı ve daha çok tecrit edilmişti.

Kuzeydeki sosyal demokrasi, 1960'ların ortalarında, İkinci Dünya Savaşı sonrasındaki en parlak günlerini yaşarken, Güney'deki işçi sınıflarına her yerde komünist partiler önderlik ediyordu. Fakat bunlar ya bir kıyıda tecrit edilmişlerdi —Fransa'da PCF ve İtalya'da PCI—, ya da— İspanya'da PCE, Portekiz'de PCP, Yunanistan'da KKE'nin durumunda olduğu gibi — yeraltına itilmişlerdi.

Kuzey ülkeleri önemli sosyal demokrat dalgaları yaşar ve partiler ülkelerinde dönüşümlü olarak iktidara gelirken, Güney ülkeleri ne dönüşümlü iktidara gelme deneyimi ne de reformcu işçi hükümeti kurma deneyimi yaşadılar. İspanya ve Portekiz savaş öncesi dönemden beri faşist diktatörlüklerle yönetiliyordu. Yunanistan bir askeri cuntanın pençesi altındaydı. İtalya Soğuk Savaş'ın başlangıcından beri kesintisiz olarak Hristiyan - Demokrat koalisyonlarıyla yönetilmişti. Fransa yirmi yıldır sağın sürekli hakimiyeti altındaydı.

Fakat bu sağcı siyasal tekele 1950'lerin sonlarından itibaren hızlı bir iktisadi gelişme ve toplumsal değişme eşlik etmekteydi. Fransa, İspanya ve İtalya dünyadaki iktisadi patlamanın zirvesin-

de çok yüksek büyüme hızları kaydettiler. Köylüler kitle halinde topraktan koptular. İmalat sanayii ve hizmetler kesimleri birkaç kat büyüdü. Yeni orta sınıflar genişledi. Dinsel ideoloji zayıfladı. Bu süreç içinde halkın yaşam standartları ve beklentileri, benzer şekilde dönüşüme uğradı.

1970'lerin ilk yıllarına gelindiğinde, kapitalist modernleşmenin yarattığı yeni toplumsal gerçekliklere uyacak önemli siyasal değişmelerin yaşanmasının zorunlu olduğu açıkça belli oldu. Avrokomünizm olgusunun işte bu zemin karşısında anlaşılması gerekir. Esas olarak Avrokomünizm, Üçüncü Enternasyonal geleneklerinin (bu geleneklerin kendileri 1920'lerden beri önemli ölçüde değişmişti, ama 1960'ların sonlarına doğru bile hâlâ görülebilir haldeydi) Güney'li komünist partilerce terkedilmesini ve bu partilerin, Kuzey'li sosyal demokrat partilerin, henüz resmi olarak hâlâ sosyalizme geçişi tasarladıkları dönemde sahip oldukları perspektiflere benzer stratejik bakış açılarını benimsemelerini içerir. Yeni **Avrokomünist söylemin hemen tüm terimleri, aslında, orijinal sosyal demokrasinin, iktidara tedrici, barışçı ve anayasal yollarla geçiş konusunda kullandığı dilin yeniden canlanmasının ifadeleriydi.**

Bu değişmenin neden bu zamanda ortaya çıktığını anlamak güç değil. Güney Avrupa'nın daha büyük kapitalist toplumları artık Kuzey Avrupa'dakinden çok farklı olmayan iktisadi ve toplumsal gelişme düzeylerine ulaşmışlardı. Örneğin Fransa artık İngiltere'den çok daha zengindi. Dolayısıyle, bir kez otoriter gericiliğin korsesi gevşediğinden, bu ülkelerin de er ya da geç benzer bir siyasal döngüye girmeleri, kendi sosyal demokrat deneyimlerini yaşamaya başlamaları her zaman mümkündür. Bu toplumlarda sosyal refah ve mali reformlar ihtiyacı açıkça çok büyüktür. Avrokomünizm bu yeni durumun nesnel beklentisini ve bu duruma geçiş için ısrarlı girişimi temsil ediyordu.

AVROKOMÜNİZMDEN AVROSOSYALİZME

Fakat Latin (Güney Avrupa) komünizmine ılımlılık ve saygınlık kazandırma girişimi daha başlangıçta ölümcül bir eksiklikle malûl idi. İdeolojik söylemi klasik sosyal demokrat temaslara ne kadar yakın olursa olsun, örgütlenme biçimi Stalinist dönemde yerleşmiş geleneksel komünist hareketinkiyle aynı kaldı. Uluslararası bağlantıları — ne kadar kalıntı niteliğinde ya da belirsiz olursa olsun — onu Doğu'nun devrim — sonrası toplumlarına bağladı. Bunun sonucu, Güney Avrupa'da Avrokomünizmin, esas olarak, «Avrososyalizm»in yükselmesine zemin hazırlaması oldu. Avrososya-

lizm, yeni kurulan veya yeniden biçimlendirilen gerçek sosyal demokrat partilerin, komünist partilerin kendilerinin aleyhine olarak, oldukça mütevazi ya da marjinal konumlarından sahnenin ortasına aniden yükselmeleri anlamına gelmektedir.

Bu ikamenin mantığı hiç de sır değil. İleri kapitalist ülkelerde kitleler, herbiri sosyal demokrat olduğunu iddia eden iki parti arasında seçim yapacaklarsa, daha güçlü eğilim, daha tutarlı olanı — yani örgütlenme ve uluslararası ilişkiler bakımından açıkça sosyal demokrat modele dayanan partiyi — seçmeleri yönünde olacaktır. Bu mantığın geçerlilik derecesi sözü geçen üç ana ülkede farklı oldu.

İkamenin en dramatik olduğu ülke İspanya idi. Burada sosyal demokrat parti PSOE, Franco'ya karşı direnişe sadece düzensiz ve zayıf katkılarda bulundu ve Franco'nun ölümünden sonra bir avuç üye elinde yükseldi. İspanyol Komünist Partisi (PCE), kadroları diktatörlüğe karşı sürdürülen yeraltı mücadelesinin onyıllarca liderliğini yapmış bir kitle örgütüydü. Fakat birkaç yıl içinde PCE, «ulusal birliğe» ve kapitalist anayasacılığa tam destek vererek militan geçmişini bir kıyıya koyarken, güçler arasındaki ilişkiler de tamamen tersine dönüşmüştü. 1981'e gelindiğinde PSOE kendisine parlamento çoğunluğunu sağlayan kitlesel bir seçim zaferi kazanırken, PCE elde ettiği % 5'lik oyla suyu çekilmiş ve demoralize bir kalıntıya dönüşmüştü.

Fransa'da komünist parti PCF 1970'lerde yeni kurulmuş ve güçsüz Sosyalist Parti (PS) ile ittifaka girme süreci içindeyken ezici şekilde güçlüydü — İkinci Dünya Savaşı'ndan beri Fransız işçi sınıfının çoğunluk partisiydi. Benzer şekilde, birkaç yıl içinde PCF birdenbire proletarya diktatörlüğünün kötülüklerini ve Fransız nükleer caydırıcılığın erdemlerini keşfederken, Sosyalist Parti gözle görülür şekilde yükseliyor ve yeniden antikomünist aldatmacanın yardımına yöneliyordu, 1978'de son anda ittifaktan vazgeçmesi PCF'yi sadece daha da zayıflattı. 1980'lerin ilk yıllarına gelindiğinde, PCF' nin rolü onu daha sonra siyasal güçsüzlüğe itmiş olan bir sosyalist başkan için üzengi kayışı rolüne indirgenmişti.

İtalya'da Komünist Parti (PCI) bir adım daha öteye giderek sosyalist parti yerine, sağın hayati organı Hristiyan Demokratlarla (DC) koalisyon yapma girişiminde bulundu ve NATO'yu şiddetle savundu. «Tarihsel Uzlaşma» DC'yi artık ilgilendirmez hale geldikten sonra, kullanılmış ve ortaklıktan çıkartılmış olan İtalyan Komünist Parti, o dönemden beri, geçmeye çalıştığı ve 1980'lerin ilk yıllarında, Hristiyan Demokratlarla kendisinin başaramadığı bir ortaklık içinde hem Cumhurbaşkanlığını hem de başbakanlığı ele geçirmiş olan

Sosyalist Parti'nin düzenli ve sürekli bir biçimde iktidara tırmanmasına ve etkisini arttırmasına tanık olmak zorunda kaldı.

Portekiz ve Yunanistan'daki gelişmeler oldukça farklıydı. 1960'lardaki bütün değişmelere rağmen bunlar hâlâ oldukça fakir ülkelerdi ve burjuva siyasal «normallik» için gerekli önkoşullara hâlâ pek sahip değillerdi. Her iki ülkede de eski düzenin sona ermesi, ülke içindeki karışıklardan çok, bu diktatörlüklerin her birinin denizaşırı maceraları — Portekiz ordusunun Güney Afrika'daki, Yunan cuntasının Kıbrıs'taki maceraları — ile birlikte hızlandı. Bu iki ülkenin hiçbirinde yerel KP'ler Avrokömünizm yolunu izlemekte hevesli davranmadılar ve daha geleneksel bakış açılarını korudular.

Avrososyalizmin başlaması buralarda başka bir biçim aldı. Yunanistan ve Portekiz savaş sonrası dönemde toplumsal devrimlere en çok yaklaşan iki Batı toplumu oldu — Yunanistan 1944 - 48'de, Portekiz 1974 - 75'de — Her iki krizde de KP'ler merkezi güç durumundaydı; bu sadece yönetici sınıfların değil, kentsel orta katmanların ve bölgesel köylü taraftarların belleklerinde de olumsuz şekilde yer etti. Bu nedenle, eski düzen ve onunla beraber sağın başlıca dayanakları kayıp gittiği zaman, merkezde, yükselen bir sosyal demokrasinin doldurabileceği bir boşluk ortaya çıktı.

PASOK esas olarak 1960'ların Merkez Birliği'nin dolaysız bir mirasıydı. Fakat Yunan İç Savaşı çok uzun yıllar önce vuku bulduğu için, Yunan Partisi, gerçekte, 1970'lerin sonlarındaki başarısını 25 Nisan 1974 devriminin fırtınasına karşı karşı - devrimci bir siper oluşturmasına borçlu olan Mario Soares'in Portekiz Sosyalist Partisi'nden (PSP) çok daha radikaldi.

1982'ye gelindiğinde Avrososyalizm bütün Güney'de zafere ulaşmıştı. Fransa'da Mitterrand, İtalya'da Craxi, İspanya'da Gonzalez, Portekiz'de Soares, Yunanistan'da Papandreou iktidara gelirken, Güney Avrupa'nın Kuzey Avrupa'da İkinci Dünya Savaşı sonrasında yaşananla kıyaslanabilecek bir reformist yönetimler çevrimine girmek üzere olduğu izlenimini doğuruyordu. Avrupa'nın güneş kuşağına göçmek sosyal demokrasiye ikinci bir canlılık getirmiş gibiydi.

Gerçekte kuşkusuz, hiçbir tarihsel deneyim bir başkasının basitçe ya da tıpatıp tekrarı değildir. Mitterrand rejiminin kaderi bunu çok çarpıcı bir açıklıkta gösterdi. Fransız sosyalist yönetimi Güney sosyal demokrasisinin her zaman merkezi testi olma durumundaydı. Fransa bölgenin en büyük ve ileri ekonomisine, dünya çapında ikinci derecede bir sınai ve askeri güce sahipti. PS'nin hem Cumhurbaşkanlığını hem de parlamentoyu denetimine alması ona Gaullist anayasa çerçevesinde engelsiz bir siyasal güç sağladı.

Fransız işçi sınıfı 1848'in Temmuz günlerinden 1968'in Mayıs

günlerine kadar Batı Avrupa'nın en uzun toplumsal ayaklanma tarihine sahipti. Bu ortamda Mitterrand'ın programı Avrupa Sosyalizm çerçevesinde yapılmış en iddialı programdı. Program geniş bir millileştirme, asgari ücret yasaları, çalışma süresinin kısaltılması, daha uzun tatil ve sosyal refah uygulamalarının iyileştirilmesi paketi vaadediyordu ve bu yolla talebi canlandıracak ve tam istihdamı sağlayacak devlet harcamaları artışlarıyla Fransa'yı durgunluktan çıkarmaya yönelikti.

Bu programın İngiltere'de 1945 - 1951'de Atlee'nin İşçi Hükümeti programına benzerliği çok çarpıcıydı. Fakat uygulaması çok farklı oldu. Keynesci genişletme politikası uygulama girişimi bir ödemeler dengesi krizi içinde bir yılda çöktü. Ücret dondurması, sosyal harcamalarda kısıntılar ve sendikalara saldırı bunu izledi. İşsizlik azalacağına arttı. Eğitim reformu ve göçmenlere oy hakkı bir yana bırakıldı.

Bu sırada Fransız Sosyalist hükümeti Çad'daki isyancıları ezmek için jetler, Reagan'ın Lübnan'ı bombalamasına yardımcı olacak askeri birlikler gönderdi. Yeni Zelanda'daki barışçıları öldürtmek için ajanlar yolladı. İçeride işsizlik, dışarıda militarizm ortasında, resmi şovenizmin kubbesi altında yabancı düşmanı faşizmin (Jean - Marie Le Pen) ortaya çıkıp çok kısa zamanda oyların % 10'unu almasına ve saldırgan sağın tekrar iktidara gelmesine uygun koşullar yaratıldı.

Bugün yeni muhafazakâr Fransız başbakanı Chirac 1981'in kısa ömürlü millileştirmelerini, kamu kesimini Dördüncü Cumhuriyet dönemindeki düzeylerinin de altına düşürerek özelleştirme dalgasıyla silme yolunda. Bu geriye gidiş piyasa gereklerine övgüler düzerek ve İtalya'daki Rupert Murdoch'un Fransız versiyonuna devlet televizyonunu satarak son günlerini tamamlayan Mitterrand hükümetinin kendisi tarafından hazırlandı. PS yıllarından geriye çok az şey kaldı.

BİR BAŞARISIZLIK SİCİLİ

Sosyal Keynesciliğin Fransa'daki fiyaskosu komşu ülkelerin deneyimlerini etkilemekte gecikmedi. Güney'de başka hiçbir sosyal demokrasi Fransa'dakiyle karşılaştırılabilecek bir şey denemedi. İspanya'daki Gonzales rejimi de işsizliği yok edeceği vaadi ile iktidara geldi. Fakat denk bütçe, sıkı para ve ihracatı teşvik üzerinde yoğunlaşan ortodoks bir liberalizm uyguladı. Bu program PCI tarafından İtalya'da uzun zaman öğütlenen, fakat uygulama fırsatı hiç bulunamayan «ilerici kemer sıkma» türündendi. Bunun sonucunda işsizlik tırmandı — işgücünün % 20'sinin üzerine çıkarak Avrupa'da-

ki en yüksek orana ulaştı. Sosyal harcamalar düşürüldü, işten çıkarma kuralları yumuşatıldı, kayıtlara geçirilmeyen işgücünün gayri resmi ekonomisi sessizce teşvik edildi. Kamu kesiminin daha çok silkinmesi ve rasyonalize edilmesi hedef olarak saptandı.

İtalya'da sosyalist Craxi yönetimi ücret endekslemesini durdurdu, sermaye piyasasını liberalize etti ve şimdi de millileştirilmiş sanayileri satmaya başladı. Portekiz'deki Soares hükümetleri, esas olarak, 1974 - 75'deki halk hareketinin kurumsal ve toplumsal kazançlarını ortadan kaldırmaya çalışmakta ve hiçbir parlak başarı elde etmeden, sendikaların gücü ve tarım reformu alanlarında o dönemde sağlanan pek çok kazanımı yavaş yavaş silmektedir.

Öte yandan Yunanistan'daki PASOK, ilk başlarda geçmiş yılların enflasyonunun ücret düzeylerinde yol açtığı kayıpları telafi etmek ve iç talebi canlandırmak için ücret endekslemesinde önemli boyutlarda yükseltmeye gitti, ayrıca küçük çiftçilerle ticaret anlaşmalarına, fiyat desteklemelerini genişletmeye yöneldi. Fakat Fransa'dakine benzer şekilde, bu politikalar ithalatın şişmesi ve yatırımların düşmesi karşısında güdük kaldı.

Adet olduğu üzere kısıntı başladı. Vergi reformunun yapılmadığı durumda sosyal hizmetlerin genişletilmesi ümidi yoktu. Bunun yerine işsizlik kaçınılmaz olarak arttıkça, Papandreou yeni mali uygulamaların maliyetlerine karşı sendikaların direnmesi tehlikesini önlemek üzere kamu kesimi çalışanlarının grev yapmasına karşı muazzam denetlemeler getirdi. PASOK rejimi sadece dış politikada Avrososyalizm normlarından niteliksel farklılıklarla ayrıldı. Amerikan üslerinin kaldırılacağı vaadinde ağız değiştirmesine karşın, sol kanadı üzerinde Komünist Parti'nin (KKE) oluşturduğu tehdit onu Güney sosyal demokrasisinin soğuk savaş tutumundan uzaklaşmaya zorladı. Ülkedeki komünist militanlığı bertaraf etmek için — bu kendi tabanını ciddi biçimde etkileyebilirdi — Yunan sosyalizmi SSCB ile epeyce ileri iktisadi işbirliğini de içeren yakın ilişkiler geliştirdi.

Diğer ülkelerin herbirinde Yeni Soğuk Savaş yeni sosyal demokrasi tarafından kucaklandı. Mitterrand Almanya'ya Cruise füzeleri konması için, ya da Gonzales İspanya'nın NATO'ya girmesi için kampanya açarak Reagan'ın Amerikan müttefiklerini Kötülükler İmparatorluğuna karşı mobilize etmede ön saflarda yer aldılar.

1980'lerin Güney sosyal demokrasisi bu bakımdan 1940'lardaki ve 1950'lerdeki Kuzey'deki önderine hiç kuşkusuz benzemektedir. Fakat diğer bakımlardan zıtlıklar gerçekten çarpıcı. Her şeyden önce, Avrososyalizm savaş sonrası dönemdeki sosyal demokrasi hareketinin iki önemli belirleyici niteliğine sahip olamadı — tam istih-

dam ve yaygın sosyal refah uygulamaları. Güney sosyal demokrasisinin hükümete geldiği her ülkede iktidarı döneminde işsizlerin sayısı arttı. Öte yandan hiçbir ülkede, kendi dönemlerinde İşçi Partisi'nin İngiltere'de, SAP'ın İsveç'de, ya da SDP'nin Almanya'da öncülük ettiği ile kıyaslanabilecek kapsamlı sosyal refah hizmetleri getirilemedi.

Bu farklılığın iki temel nedeni, sermayenin ve emeğin, Güney'de sosyal demokratik deneyime damgasını vuran bütünsel kümelenişinde bulunabilir. Kuzey'deki sosyal demokrasi başarılarını Fordist patlamaya dayanan savaş sonrası uzun dönemli sermaye birikimi dalgası sırasında sağladı. Kurumsallaştırdığı sınıf uzlaşması, güçlü işgücü örgütlenmesi ile beraber yüksek birikim hadlerinin meyvasıydı.

1970'lerde Avrososyalizm iktidara geldiğinde bu koşulların hiçbiri mevcut değildi. Dünya kapitalizmi çok düşük birikim hadleri ve çok küçük sosyal taviz marjlarının geçerli olduğu uzun bir duraklama dalgası içine gömülmüştü. Ek olarak sermaye artık savaş sonrası yıllardakinden çok daha köklü biçimde uluslararasılaşmıştı. Keynesci talep yönetiminin öngördüğü ulusal iktisadi mekân, özellikle görece zayıf ekonomilerde sürekli olarak aşınmıştı. Güney Avrupa ülkelerinin içinde bulundukları durum ise tam da böyleydi. Dünya piyasalarındaki konumları bakımından İngiltere'de, İsveç'de ya da Almanya'da sosyal demokratların zirvede olduğu dönemlere oranla çok daha nazik ve marjinal ekonomilerdi bunlar.

Bugün İngiltere'den daha zengin olan Mitterrand'ın ve Fabius'un Fransa'sı bile sermayenin dünya çapındaki hiyerarşisi bakımından, Cripps'in ya da Attlee'nin dünkü İngiltere'sinden daha önemsiz ve daha zayıf bir ekonomiye sahip.

Öte yandan bu kadar önemli bir başka nokta da Güney'deki toplumlarda emeğin tamamen farklı konumu olmuştur. Kuzey sosyal demokrasisi, son merci olarak her zaman sendikal hareket içinde kök salmasının yoğunluğuna ve sağlamlığına dayandı. Kitlesel parti örgütlenmeleri bu altyapı üzerine inşa edebildi — İsveç, Batı Almanya veya Avusturya'da olduğu gibi. Başka yerlerde, örneğin İngiltere'de tam da sendikaların sahip oldukları güç, onların az sayıda bireysel üyeliğe sahip, çok eski ve harap parti örgütüne bağlanabilmesini olanaklı kıldı. Fakat bütün bu örneklerde, sosyal demokrasinin canlılığını ve istikrarını sağlayan olgu, her ne kadar bürokratik olurlarsa olsunlar bağımsız siyasal amaçlara sahip sendikalarda seferber edilmiş işçi sınıfının sınai gücü idi.

Avrososyalizmin arkasında yatan buna benzer hiçbir şey yok. Güney sosyal demokrasileri, büyük kısmıyla, kuzey standartlarına

göre olağanüstü zayıf sendikal hareketler ortamında yükseldi. İşgücünün sendikalaşma oranı İsveç ya da Avusturya'da % 70 - 80, Almanya'da da İngiltere'de % 40 - 50 iken, Fransa'da % 20'den az ve bugünün ABD'sindekiyle hemen hemen aynı düzeyde, İspanya'da ise % 15'e yakın.

Önemli bir sendikal hareketin varolduğu tek Güney ülkesi İtalya; fakat pazarlık gücü resmi üyeliğine göre çok zayıf, çünkü İtalya'da kırsal emeğe veya ev emeğine dayanan muazzam bir yeraltı ekonomisi var.

Yeni Avrososyalist partiler ise sendikal gerçeklerle çok zayıf bağlantılara sahip oldu. Bu partiler temel olarak, parlamenter ve idari kademeleri öğretmenler, avukatlar, bürokratlar, iktisatçılar, kısacası işçi sınıfı hayatı içinde hiçbir gerçek köke sahip olmayan, yukarıya doğru toplumsal akışkanlığı olan bir profesyoneller tabakası tarafından ezici şekilde hakimiyet altına alınmış seçim aygıtları. Fransız PS, İspanyol PSOE, İtalyan PSI, Portekiz PSP ya da Yunan PASOK bu nedenle her şeyden önce yeni orta tabakaların toplumsal yükselme kanalları olarak işlev gördü. İşçi sınıfını asgari ölçüde savunmaya olan bağlılıkları bile Kuzey'li öncülerininkinden çok daha az.

Aslına bakılırsa, Güney sosyal demokrasisi üstü kapalı — sık sık da düpedüz — bir sendika düşmanlığı taşımıştır. Çünkü bunlar, bütününde, Avrososyalizm bizzat komünist partilerin küçülmesine ya da ikincil bir konuma itilmesine yol açtığı zaman bile, komünist gücün alanı olarak kalmıştır. Güney Avrupa'daki yeni sosyal demokrasinin niteliğini, hiçbir başka olgu, onların döneminde sendika üyeliğinin artacağına hızla düşmesi kadar iyi gösteremez. Sadece Kuzey Avrupa sosyal demokrasisi sırasında değil, Roosevelt'in New Deal döneminde bile sendikalaşmanın muazzam yaygınlaşmasının gösterdiği zıtlık, neler olduğunu anlatmaya yeter.

Bütün bunlar Güney sosyal demokrasisi sicilinin tarihsel bakımdan boş olduğunu mu gösterir? Pek değil. Çünkü her nekadar Kuzey'dekinin özgül toplumsal başarılarını tekrarlayamamış olsa da, savunucuları onun başka bir şey başardığını iddia edebilirler — yani toplumlarının siyasal bakımdan «demokratlaşması»nı. Bu sloganı daha da çok duyacağız, hem de sadece Güney Avrupa'da değil. Fakat oradaki koşullar buna özel bir güç kazandırıyor.

Kuzey sosyal demokrasisinin temel deneyimleri istikrarlı bir anayasal ortam içinde yaşanmıştı ve bu ortamda burjuva demokrasisi, büyük bölümüyle kapitalizmin kendisinin daha önceki uzun dönemli gelişmesinin ürünüydü. Sosyal demokrasinin kendisine kapitalist üretim ilişkileri çerçevesinde tamamlayacağı az sayıda görev

kalmıştı: liberal kurumları tevarüs etmişti ve ılımlı bir refah devletinin iktisadi ve toplumsal amaçları için bunlar sükûnet içinde kullandı.

Halbuki Güney'de yeni sosyal demokrasinin karşı karşıya geldiği devlet yapıları standart liberal yapılara uygun olmaktan hâlâ çok uzaktı. Uzun süren diktatörlük ya da aşırı sağ rejimleri karakteristik olarak arkalarında dışlayıcı ya da kilise nüfuzunu arttırıcı yasalar ayırımcı sivil presedürler, otoriter yargısal düzenlemeler ve hemen hiç dokunulmadan kalmış bürokratik ve asker - polis aygıtları bıraktılar.

Böylece tamamlanmamış burjuva demokratik görevler-Kuzey'de çoktan gerçekleştirilmiş kültürel, yasal, aileye ilişkin ve yönetimsel reformlar - için sosyal demokrasiye nesnel bir alan açılmıştı. Bu bakımdan sosyal demokrasinin performansı ne oldu?

Cevap çok mütevazi bir performans gösterildiğidir. Mitterrand, Beşinci Cumhuriyetin Cumhurbaşkanlığının otokratik niteliğini o denli yerden yere vurduğu ve «sürekli darbe» adını verdiği halde, makama oturduğunda bunu sadece benimsemekle kalmadı, onu güçlendirme yoluna bile gitti. Hükümeti bölgesel ademi merkeziyetçilik ve yerel yöneticilerin seçimi konusunda ılımlı reformlarla kendini sınırladı. Yargı usulleri liberalleştirildi ve ölüm cezası kaldırıldı; fabrikalarda çalışanlara ufak tefek haklar sağladı.

İtalya'da Craxi, mülk sahiplerinin ve serbest meslek sahiplerinin vergi kaçırmalarını azaltmak için sınırlı bir mali reform yaptı. İspanya'da dini eğitime verilen yardımlar kamusal denetime bağlandı, memurların başka işlerde çalışmaları sınırlandırıldı ve sınırlı bir kürtaj yasası geçirildi.

Yunanistan'da sendikal sınırlamalar gevşetildi, iç savaş gazileri kamusal yaşamla yeniden bütünleştirildi; aile ile ilgili yasalar, boşanma, kürtaj, başlık ve sözleşme gibi alanları da içerecek şekilde, kadınlar lehine önemli ölçüde reforme edildi. PASOK hükümetinin en radikal olduğu yerler bu cepheler oldu.

Fakat bütün bunların hiçbiri bu toplumlarda merkezi iktidar aygıtlarını ya da devleti etkilemedi. Tersine burada Avrososyalizm, geçmişte ne denli kana bulanmış ve lanetlenmiş olursa olsun geleneksel gözetim ve baskı araçlarını tartışmasız korudu. Mitterrand'ın De Gaulle'un gizli servis vurucu timlerini Greenpeace gemisi Rainbow Warrior'a karşı kullanması, Gonzales'in İçişleri Bakanlığı'nda Franko polisinin çok kötü şöhretli işkencecilerine dayanması ile paralellik içindeydi. İspanya'da ya da Yunanistan'da ordu içinde temizlik yapılmadı. Tersine, ordunun genaralleri eski diktatörlüklerdekinden çok daha pahalı yeni teçhizata garkoldu.

İktidardaki partilerin kendi içlerinde ise Kuzey'dekilerin hemen hiç bilmediği bir tek adam hakimiyeti, emre amade meclisler ve ahlâki atmosferle birlikte PSOE, PSI ve PASOK'a dayatıldı. Mitterrand ve Gonzalez - kendi Bebe Rebozo'larını - İtalya veya Kolombiya'lı yoz milyoner yakın arkadaşlar - ve yaltakçılarını yanlarında bulundurdukları. Craxi P-2 locasının gangster dünyası ile bağlara sahip oldu. Papandreou partisini bir Balkan despotundan farksız yönetmekte. Soares'in yakın arkadaşı Frank Carlucci daha önce CIA ajanıydı, şimdi de Weinberger'in danışmanı.

Yeni parti aygıtları içinde demokrasinin yokluğu, insanlara güvensizlik ve bu yolla da genel olarak toplumda seçim kurallarının manipüle edilmesi ile tamamlanır. PS Fransız seçim sistemini komünistlerin çok büyük ölçüde yetersiz temsilini sağlamak üzere değiştirdi ve böylece aynı zamanda faşistlerin sağın olaylarını bölmesine de yardımcı oldu. PSOE seçim sistemini oylarıyla orantılı olmayan çoğunluklar sağlayacak şekilde memnuniyetle değiştirdi ve kendine özgü ideolojik konformizminin propagandasını yapmak üzere devletin elindeki kitle iletişim araçlarını kaba yöntemlerle kullanmakta.

PSI, henüz pek başarı sağlamasa da İtalyan Anayasası'nın daha küçük siyasal partilere sağladığı özgürlükleri kısıtlamaya uğraşmakta. PASOK komünistlerin kazandığı sandalyeleri ellerinden almak amacıyla, tutucu Karamanlis döneminden kalan oldukça adil bir oy hakkı sistemini bozdu ve sendika federasyonlarını, onlar üzerindeki kendi denetimini güvence altına almak amacıyla beceriyle aldatarak kullandı.

BUNDAN SONRA: SOSYAL DEMOKRASİ EKSİ «SOSYAL» Mİ?

Bu manzaradan ne sonuçlar çıkarılabilir? Kuzey Avrupa'daki klasik sosyal demokrasisi kuruluşları kendine özgü tarihsel işlevlerini tükettiler. Güney Avrupa'daki yeni oluşumlar bunu yeniden üretme başarısını gösteremedi. Devrimci sosyalistler bu tür politikaların ardından bir ölüm ilânı kaleme alma eğilimi gösterebilirler. Fakat bu hata olur.

Günümüzdeki Avrososyalizmin, demokratik özellikleri büyük ölçüde kendinden menkul ve kandırmaca olabilir. Öte yandan bunlar sosyal demokrasinin önümüzdeki yıllarda geçirebileceği muhtemel bir başkalaşımın habercileri de olabilir. Bu da, İkinci Enternasyonal'in mirasçılarının meşrulaştırıcı temel düsturu olarak söylemin «sosyal»den «demokratik»e kaymasıdır.

Böyle bir değişme neyi temsil eder? Bu noktada, Batı Avrupa sosyal demokrasinin her zaman içine yerleştirildiği uluslararası kapitalist siyasetin daha geniş parametrelerini hatırlatmak gerekiyor. Kendilerini ilerici alternatif olarak takdim eden partiler artık inandırıcı bir şekilde tam istihdam ve refah vaat edemedikleri, hatta bu yönde herhangi bir girişimde bile bulunamadıkları zaman yavaş yavaş küçülmeye ve ortadan kalkmaya mı mahkumlar? Seçmenleri ikna etmek için herhangi bir toplumsal örgütlenme ilkeleri bütünü mü sunmak zorundalar?

Amerikan okurları bu sorulara cevap bulmada hiç zorlanmayacaklardır. Böyle bir parti herkesin hatırlayabileceği kadar uzun bir dönemden beri ABD siyasal hayatının merkezinde yer almıştır. Adı mı? Hiç rastlantı değil - Demokratik.

Son yıllarda çok bol rastlanan nadim solcular ve yeni gerçekçiler Demokratik Parti'yi Avrupa sosyal demokrasisinin her şeyi ile Amerikan «eşdeğeri» olarak yeniden keşfediyorlar ve istekle, bu partiye şimdiye kadar kendisinin hiç farkına varmadığı bir sınıf tabanı ve toplumsal işlev atfediyorlar. Sermayenin siyasetine bu tür bir intibakın yol açtığı kuruntulara ve kendini kandırmalara burada yorum getirmek gereksiz. Buradaki çelişki gerçekte bu durumun tam tersinin ortaya çıkmasıdır. Avrupa'daki sosyal demokratik örgütlerin giderek Amerika'daki Demokratik Parti'ye benzer bir şeye dönüşmesi. Yani, herhangi bir antagonistik sınıf içeriğinin ortadan kaldırılması ve yalnızca, burjuva yönetiminin birbirleriyle ikame edebilir, bir ölçüde halkın daha çok kesiminden taraftarlara sahip ve liberallik taşıyan, ama bunun dışında kendini ayırdedilemez biçimde özgür girişime ve özgür dünyaya adamış aygıtlarına dönüşme.

Böyle bir değişme potansiyelinin işaretleri giderek fazlalaşıyor. İngiltere'de İşçi Partisi'nin yeni liderliği, kitlesel işsizliği ortadan kaldıracağını ya da muhafazakâr özelleştirmeleri ciddi olarak azaltacağını artık iddia bile etmiyor. İşçi Partisi lideri Kinnock, «özgürlüğün» en büyük değer olduğunu ilân ederken, televizyon seyircilerine siyasal kahramanının ve yüklendiği rolde örnek aldığı kişinin Franklin Delano Roosevelt olduğunu itiraf ediyor. Fransa'da revaçta olan günlük **Liberation** gazetesinin editörü, Cumhurbaşkanlığı yardakçısı Serga July, İspanyol mülakâtçılara Mitterrand'ın en büyük başarısının sağ ile sol arasındaki farkı defnetmek ve ABD'deki Cumhuriyetçiler ve Demokratlarınkine benzeyen gerçekten «modern» bir parti sisteminin önünü açmak olduğunu söylüyor.

Bu çeşit kaymayı, sosyalizmin gerçekte «bireysel özerklik» anlamına geldiğini ileri süren «Analitik Marksizm» adına, ya da sosya-

lizmin, basitçe, «radikal demokrasi» yerine kullanılan bir yanlış ad olduğunu ileri süren bir «Post - Marksizm» adına kuramlaştıracak, sürü önderi aydınların kıtlığı yok.

Üçüncü Enternasyonal'in geleneklerinin Avrupa işçi hareketi haritasından, Avrokomünizm tarafından tamamlanan nihai silinişi bu geleneklerin hatalarına hatta daha büyük kötülüklerine rağmen sosyalizm hedefinden köklü olarak geri dönülmesi demektir. İkinci Enternasyonal'in mirasının yozlaştırılması ve yok edilmesi ise - daha büyük tüm eksikliklerine ve kötülüklerine karşın-tarihsel gerilemeyi daha da güçlendirecektir.

Eğer sözkonusu olasılık gerçekleşirse, bu yüzyılın sonunda Batı Avrupa bugünün Amerika Birleşik Devletleri'ne ya da Japonya'sına benzeyecektir. Böyle bir senaryonun gerçekleşmesine kadar alınacak çok yol var. Hem Güney'in komünist hareketlerinin hem de Kuzey'in sosyal demokrat hareketlerinin tabanı içinde mayalanmakta olan güçler ve direniş güçleri vardır ve son yılların acı işçi mücadeleleri ve fırtınalı barış hareketleri bunu açıkça göstermektedir.

Eski Dünya yalıtılmış bir alan değildir ve başka yerlerde sermayeye ve bürokrasiye karşı ortaya çıkan önemli bir başkaldırı, 1960' ların sonundakine benzer şekilde burada da durumu değiştirebilir. Sosyalistler asla unutmamalıdırlar ki denizlerde herzaman birden fazla akıntı vardır.

Sosyalist Enternasyonal'in Alternatif Çözümü

Atilâ ERALP

11. Tez'in dördüncü kitabında ilk iki Brandt raporunu değerlendirdiğim yazımda bu raporlarının «yeni sağ» görüşlere alternatif oluşturmayı amaçladıklarını belirtmiştim. Ancak bu raporlarda bu amaç belirgin bir siyasi program çerçevesinde geliştirilmemişti. Sosyalist Enternasyonal tarafından hazırlanan üçüncü Brandt raporu[1] birçok konuda ilk iki raporun görüşlerini paylaşmakta ve pekiştirmektedir. Bizce bu raporun diğerlerine göre özgüllüğü alternatif oluşturma amacını açıkça ortaya koymasından kaynaklanmaktadır. Yeni sağ görüşlere karşı alternatif çözüm üretme bu raporun temel özelliğidir, bu alternatifin içeriği ve somut özellikleri diğer iki rapora göre çok daha derinliğine irdelenmiştir. Daha da önemlisi üçüncü rapor diğerlerine nazaran daha siyasidir, belli bir siyasi program oluşturma amacı vardır. Sosyalist Enternasyonal Başkanı Willy Brandt ve İktisadi Politika Komitesi Başkanı Michael Manley'in kitabın girişinde IMF'nin modellerini sert bir şekilde eleştirmeleri ve Kuzey-Güney işbirliğine dayanan uluslararası yeni bir alternatifin olduğunu belirterek siyasi pozisyon almaları bunun tipik bir göstergesidir.[2]

---

1) *Global Challenge*, Pan Books, Londra, 1985. Willy Brandt başkanlığında 'bağımsız' bir uluslararası komisyon tarafından hazırlanan ilk iki rapor, *Brandt Raporları* diye adlandırılmıştır. Brandt'ın Sosyalist Enternasyonal'in başkanı olduğunu ve bu rapor ile diğer raporlar arasında önemli yakınlıklar olduğunu düşünerek, Sosyalist Enternasyonal raporu için zaman zaman *Üçüncü Brandt raporu* ifadesini kullandım.

2) Bkz. *Global Challenge*, ss. 13-21. Özal hükümetinin uyguladığı monetarist politikaların alternatifinin olup olmadığı tartışılırken, Brandt komisyonları ve Sosyalist Enternasyonal'ce geliştirilen çözüm önerilerine eğilinmemesi dik-

Bu yazımda ilk olarak üçüncü raporun özünü oluşturan alternatif çözüm önerisini, bu çerçevede öngörülen temel politikaları ortaya koymaya çalışacağım. Bundan sonra ise Sosyalist Enternasyonal'in bu çözümünün dayandığı siyasi projeyi değerlendirmeye yöneleceğim. Bu değerlendirme içinde geçen yazımda öne sürdüğüm hipotezimi, öngörülen alternatifin yeni bir «hegemonya» biçimi içerdiğini, bu yazımda biraz daha geliştirmeye çalışacağım.

ÇÖZÜM: GELİŞME - DEMOKRASİ - SİLAHSIZLANMA

Sosyalist Enternasyonal yeni sağ hükümetler ve IMF'ce benimsenen monetarist politikaların içinde yaşadığımız çok-yönlü bunalımı çözemediğini, bilhassa artırdığını vurgulamaktadır. Sosyalist Enternasyonal'e göre 1970'ler içinde gelişen bunalım birçok yönden 1930 buhranından bile derindir.[3] Bunalımı aşmak için benimsenen Friedman'ın görüşlerinin tek doğru olarak kabul edilemeyecekleri; bu görüşlerin dayandığı iktisadi metedolojinin konuyla ilgili yazında tartışmalı olduğu öne sürülmektedir. IMF ve çeşitli hükümetler tarafından Friedman'ın görüşlerine dayanılarak uygulanan iktisadi politikaların ise deflasyonist baskıları artırarak bunalımı derinleştirdiği belirtilmektedir.

Brandt ve arkadaşları özellikle monetarist görüşleri benimseyenlerin ileri sürdüğü «serbest piyasa-demokrasi» birlikteliğini sorgulamaktadırlar. Piyasa'nın etkinliğinin artmasının siyasi özgürlükleri geliştireceği ve böylece demokrasiyi de kuvvetlendireceği görüşü Sosyalist Enternasyonal'e göre olayları çarpıtan trajik bir bakış tarzıdır. Monetarizmin başarılarıyla övündüğü birçok Üçüncü Dün-

---

katımızı çekmiştir. Sosyal Demokratların galiba bu konuda söyleyecekleri bazı şeyler olmalıydı. Bunun tek tük istisnası vardır: bkz. T. Alkan, «Sosyalist Enternasyonal'in Alternatif önerisi,» *Mülkiyeliler Birliği Dergisi*, Aralık 1986, sayı 84, ss. 15-16. Bu yazısında Alkan raporların analizini yapmamakta, 17. Sosyalist Enternasyonal Kongresinin bir değerlendirmesini sunmaktadır. Ancak, yukarıda değindiğimiz Brandt ve Manley gibi siyasi pozisyon almakta ve alternatif olduğunu vurgulamaktadır: «bizim de kendi kendimize sormamızda yarar yok mu, hangi siyasa'yı gerçekten benimsemeliyiz? IMF'nin hep bilinen ve sonu acı biten siyasa'larını mı, yoksa Sosyalist Enternasyonal tarafından geliştirilen ve bütün dünya insanlığına ... modeli mi?», s. 16.

3) Sosyalist Enternasyonal içinde yaşadığımız bunalımla 1930 buhranı arasında bazı benzerlikler bulunduğunu, ancak farklılıkların da önemli olduğunu belirtiyor (ss. 26-27). Bu bağlamda, özellikle ticaret ve yatırımın uluslararasılaşmasına dikkat çekilmekte ve bugünkü bunalımın çok daha yapısal ve dünya çapında olduğu vurgulanmaktadır. Ayrıca, silahlanmanın yapısında nükleer silahlanma ile birlikte önemli değişiklikler olduğu, bu gelişmenin ise içinde yaşanılan bunalımı derinleştirdiği görüşü savunulmaktadır.

ya ülkesinde siyasi gelişmelerin öngörülen modelden çok farklı olduğuna dikkat çekilmektedir. İnsan hakları ve siyasi özgürlükler açısından özellikle iktisadi başarıları vurgulanan Güney-Doğu Asya ülkelerinin hiç de içaçıcı durumda olmadıkları görüşüne yer verilmektedir. Ayrıca, IMF'nin uyguladığı politikalarla Üçüncü Dünya ülkelerinin «borç yükü» sorunlarının azalmadığı bilhassa arttığı öne sürülmektedir. Üçüncü Dünyada borç bunalımının derinleşmesi ise Brandt ve İktisadi Politika Komitesi Başkanı Michael Manley'in kiüzerinde baskıyı artırmakta ve demokrasinin yaşamasını zorlaştırmaktadır.

Yeni sağ hükümetlerin yaklaşımlarının diğer önemli bir unsurunu Sosyalist Enternasyonal'e göre «militarizm» oluşturmaktadır. Üçüncü raporda dünya sisteminde militarizmin yaygınlaşmasının ve global güvenliğin silahlanmaya dayandırılmasının tehlikelerine işaret edilmektedir. Bu raporda çok daha açık olarak yaşadığımız ekonomik bunalımla silahlanma yarışı arasında yakın bir ilişki olduğu görüşü savunulmaktadır. Sosyalist Enternasyonal'e göre Kuzey - Güney sorunlarına öncelik verilmesi gerekirken silahlanma yarışı içinde Doğu - Batı sorunları gündemi oluşturmakta, bu gelişme ise kaynakların kalkınma sorunlarına yönelmesini engelliyerek uluslararası sistemde ortak güvenliğin sağlanmasını zorlaştırmaktadır.

Sosyalist Enternasyonal yeni sağın monetarist, militarist ve otoriter unsurlardan oluşan yaklaşımlarını bu şekilde eleştirerek, bu yaklaşımların temelden sorgulanmasını istemektedir. Böyle bir sorgulama ise uluslararası bir strateji çerçevesinde yapılmalıdır. Bu strateji kalkınma, silahsızlanma ve demokrasi kavramlarına dayanmalıdır. Sosyalist Enternasyonal'e göre bu üç kavramı kendi içlerinde tek tek ele almak anlamlı değildir; uluslararası strateji üç unsura bir bütün içinde yer vermelidir. Brandt ve arkadaşlarının bu üç kavram arasındaki ilişkileri ve nasıl bir bütün gördüklerini biraz açmaya çalışalım. Önce bu ilişkiler üzerine temel görüşlerini kısaca ortaya koyacağım, daha sonra ise bu görüşlerini nasıl desteklemeğe çalıştıklarını ayrıntılı incelemeye yöneleceğim.

Sosyalist Enternasyonal'e göre kalkınma ve silahsızlanma birlikte düşünülmelidir. Böylece bu iki soruna ayrı ayrı yaklaşanlar eleştirilmektedir. Somut olarak ileri sürülen argüman silahsızlanma kalkınma getirecektir şeklinde özetlenebilir. İkinci olarak kalkınma ve demokrasi arasında organik ilişkiler olduğu vurgulanmaktadır. 1930 bunalımının milliyetçi ve faşist siyasal çözümler getirdiğine dikkat çekilerek bunalım şartlarının ivedilikle ortadan kaldırılmaması halinde gelişebilecek siyasi tehlikeler ima edilmektedir. Bunalımın, Kuzey - Güney işbirliği çerçevesinde, Üçüncü Dünya ülkeleri-

nin kalkınma sorunlarının hafifletilerek aşılmasının uluslararası sistemde demokratik çözümlere güveni artırabileceği belirtilmektedir. Bu bağlamda öne sürülen somut öneri kaynakların ve gelirlerin hem Kuzey ve Güney'in kendi içlerinde hem de belki de daha önemlisi Kuzey'den Güney'e doğru yeni bir bölüşümüdür. Böyle bir bölüşümün uluslararası sistemde demokratik mekanizmaları güçlendireceğine inanılmaktadır. Dikkatimizi çeken Sosyalist Enternasyonal'in önerilerinin temelini kalkınma sorununun oluşturmasıdır; bir anlamda bütünün en önemli unsurunun kalkınma olarak görüldüğünü söyliyebiliriz. Sosyalist Enternasyonal İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra uygulanan kalkınma stratejisinin artık sona erdiğini, «büyümenin yol açacağı yeniden bölüşüm» yerine yeni bir kalkınma modelinin yaratılması gerektiğini ve bunun «gelirin yeniden bölüşümü ile sağlanan büyüme» olması gerektiğini vurgulamaktadır.

Silahsızlanma - Kalkınma İlişkisi Üzerine Görüşler:

Üçüncü raporun «silahsızlanma - kalkınma» ilişkisi üzerine görüşleri birinci rapora ve büyük ölçüde Palme Komisyonunun raporuna dayanmaktadır.[4] Brandt ve Palme komisyonları arasında ekonomi ve strateji konularında zamanla bir işbölümü oluşmuştur. Brandt Komisyonu kalkınma sorunlarına ağırlık verirken, Palme Komisyonunun odak noktasını silahsızlanma ve güvenlik sorunları teşkil etmiştir. Bu yüzden Palme ve arkadaşlarının öne sürdükleri görüşleri biraz açmakta yarar görmekteyiz.

Palme Komisyonu Brandt Komisyonu gibi «çıkarların karşılıklı bağımlılığı» kavramını temel almıştır. Aynı anlayıştan yola çıkan Palme Komisyonu uluslararası sistemde güvenliğin devletlerin yek diğeri pahasına geliştirecekleri bir şey olmadığını vurgulamış ve «ortak güvenlik» kavramını geliştirmeye yönelmiştir. Nükleer çağda uluslararası sistemde caydırıcılığı ön plana çıkaran stratejilerle barışın sağlanamıyacağı belirtilerek bu çağda ortak güvenlik doktrininin benimsenmesinin hayati önemine dikkat çekilmiştir (ss. 138-139). Palme ve arkadaşlarına göre nükleer silahlar savaş kavramını radikal bir biçimde değiştirmiştir. Artık savaş devletlerin güvenliğini sağlamanın bir aracı olamaz, çünkü nükleer bir savaşı kazanmak

---

4) Palme Komisyonu Brandt Komisyonu gibi «bağımsız» bir komisyondur. Temel yapısını Brandt komisyonundan alan bu komisyon 1980 yılında kurulmuştur. Bu komisyonun üç üyesi (Olof Palme, Haruki Mori ve Shridath Ramphal) Brandt Komisyonu'nda da rol almışlardır. Palme komisyonunun raporu (*Common Security: A Blueprint for Survival*, Simon and Schuster, New York) 1982 yılında yayınlanmıştır.

olanaksızdır. Nükleer savaşın kazanılabileceği varsayımı üzerine kurulan stratejiler tehlikelidir ve barışın devamı açısından tehdit oluşturmaktadırlar. Aynı şekilde sınırlı bir nükleer savaş üzerine geliştirilen stratejiler de tehlikeli boyutlar taşımaktadırlar (s. 141) Bu noktadan ilerliyen Komisyon nükleer silahsızlanmayı savunmaktadır. Ancak bunun kısa vadede sağlanmasının güçlüklerini dikkate alarak tedrici silahsızlanma fikrine ağırlık vermektedir.[5] Komisyon konvansiyel silahların yarattıkları tehditlere de eğilmiş, bu silahların özellikle Üçüncü Dünya ülkeleri açısından büyük sorunlar yarattığını vurgulamıştır. Üçüncü Dünya ülkelerinde konvansiyel silahlanmanın sonucu sıcak savaşlardır. Palme Komisyonu silahlanmanın Üçüncü Dünya ülkelerinin kalkınmasında en önemli tehditlerden birini oluşturduğunu, kalkınmaya yönlendirilebilecek kaynakların silahlanma ile israf edildiklerini belirtmektedir.

Sosyalist Enternasyonal Palme Komisyonunun özellikle «kalkınma-silahsızlanma» üzerindeki görüşlerini aynen benimsiyor. Bu bağlamda bu ilişki büyük ölçüde kaynakların zararlı askeri harcamalardan yararlı kalkınma yatırımlarına sevkedilmesi şeklinde görülmektedir. Ağırlıkla üzerinde durulan görüşler şunlar:

1 — Silahlanma ve artan askeri harcamalar Güney ülkelerinde ekonomik büyümeyi olumsuz etkilemektedir. Bu ülkelerde askeri harcamalar yükseldikçe, kalkınma projeleri için kaynaklar yetersiz kalmaktadır.

2 — Kuzey ülkeleri silahlanma yarışı içinde askeri harcamalara önem verdikçe Güney ülkelerine sağlıyabilecekleri ekonomik yardım miktarlarını azaltmaktadırlar.

3 — Sosyalist Enternasyonal'in yaptığı hesaplara göre yıllık askeri harcamaların onda biriyle bile iktisadi toparlanma ve kalkınma için gerekli kaynaklar sağlanabilir (s. 198).

4 — Askeri harcamaların yoğunluk kazanmasıyla Üçüncü Dünya ülkelerinde askerlerin etkisi artmakta ve militarist bir yapı oluşmaktadır.

Demokrasi - Kalkınma İlişkisi Üzerine Görüşler:

Sosyalist Enternasyonal Güney ülkelerinde yeni bir ekonomik demokrasinin geliştirilmesi gerektiğini, bunun ön koşulunun ise uluslararası sistemde yeni bir gelir bölüşümü olduğunu belirtmektedir. Böyle bir gelir bölüşümü için hem Kuzey'den Güney'e büyük

---

5) Palme Komisyonu bu konudaki önerilerini ayrıntılı bir şekilde raporun altıncı bölümünde sunmaktadır; bkz. ss. 138-178.

miktarlarda kaynak transferi hem de Kuzey ve Güney ülkelerinde daha zengin gruplardan daha fakir gruplara yeni bir gelir bölüşümü gerekmektedir. Sosyalist Enternasyonal bu projeyle refah toplumuna geçişin amaçlandığını belirtmekte, böylece refah devletinin sorunlarının da üstesinden gelineceğini öne sürmektedir. Yeni ekonomik demokrasi şu politikalara dayanacaktır:

1 — Kişisel gelirlerde daha eşit bir yapı yaratılması, böylece kişilerin alım gücünün artmasının sağlanması,

2 — Kamu hizmetlerinin yaygınlaştırılması ve sosyal gelirde artış sağlanması,

3 — Kamu hizmetlerinde özellikle kişilerin temel ihtiyaçları olan barınma, sağlık, eğitim gibi sorunlara öncelik verilmesi.

4 — Bu politikalar geliştirilirken çevreye zarar verilmemesi.

Brandt ve arkadaşları Üçüncü Dünya ülkelerinde siyasi bağımsızlığın ekonomik bağımsızlık sağlamadığını, böyle bir gelişmenin ise çeşitli sorunlar yarattığını ifade etmektedirler. Etkin bir siyasi demokrasinin ancak gelişen bir ekonomik egemenlik ile oluşabileceği savunulmaktadır. Bu tip bir ekonomik egemenliğin Güney'de gelişmesinde Kuzey'in de ortak çıkarı olduğu öne sürülmekte, bu açıdan kaynakların Kuzey'den Güney'e doğru aktarılması istenmektedir.

Öngörülen gelir bölüşümünün bazı sorunlar doğurabileceği dikkatlerini çektiği halde, Sosyalist Enternasyonal'e temelde iyimserlik hakim. Önerilen politikalarla kalkınma sağlanacağı için böyle bir projeye muhalefet gelmiyebileceği düşünülmekte. Bu bağlamda toplum bir bütün olarak ele alınmakta ve adeta kalkınma ile muhalefet arasında matematiksel ters orantılı bir ilişki saptanmaktadır. Ancak yine de bazı grupların (kimler!) yeni gelir bölüşümünden olumsuz etkilenebilecekleri belirtilmekte ve bu gruplara karşı geniş bir destek harekete geçirme gereğinden de söz edilmektedir. Bu toplumsal desteğin nasıl sağlanacağı ise belirsiz kalmaktadır. Toplumun değişik kesimlerinde ve dünyanın değişik ülkelerinde monetarist politikaların başarısızlıklarının artık görüldüğü, bilinçlenmenin arttığı öne sürülmektedir (s. 160).

Kalkınma Modeli Üzerine Görüşler:

Raporu dikkatle incelediğimizde öngörülen sacayağının temelini kalkınma modelinin oluşturduğunu görmekteyiz. Silahsızlanma ve demokrasi konularına dikkat çekilmiş, ancak bu konulara ayrıntıda girilmemiştir. Raporun ana gövdesi kalkınma modeline ayrılmış ve bu konuda şu temel görüşler geliştirilmiştir:

1 — Büyümenin motoru bölüşümdür: talebi dünya çapındaki artırmadan ve yeni bir bölüşüm sağlamadan iktisadi toparlanma ve kalkınma hayal bile edilemez (s. 16).

2 — Bu kalkınma modelinin temelini iktisadi toparlanma, yeniden yapılanma ve yeniden bölüşüm kavramları oluşturmaktadır. Bu kavramlar ve aralarındaki ilişkiler şöyle ayrıntılanmaktadır:

a) Kuzey'de iktisadi toparlanma Güney'in kalkınma ve büyümesi için gerekli ancak yeterli bir şart değildir. Böyle bir düzelme kısmi olacaktır, oysa ki gerekli olan dünya çapında (global) bir düzelmedir.

b) Uluslararası ticaret ve finans kuruluşlarının yeniden yapılanması istenmektedir. Özellikle IMF'de Güney'in temsilini ve etkinliğini artıracak yeni düzenlemelere gidilmelidir.

c) Yeni iktisadi toparlanma programı neo-Keynesgil olmalıdır, dünya çapındaki talepte artışa önem verdiği için. Ancak Keynes'in ötesine de gidilmelidir, özellikle azgelişmiş ülkelerde ekonominin arz sorunlarına da eğilinmelidir. Ayrıca bu kalkınma modeli uluslararası sistemde yeni bir yapılanmayı ve gelir bölüşümünü gerektirdiği için de Keynes'in ötesine gitmelidir. Keynesgil politikaların bu sorunlara yaklaşmadıkları için kısmi kaldıkları belirtilmektedir.

d) Üçüncü Dünya ülkelerinin sorunlarının çözümünde en çok vurgulanan politika ise kaynakların Kuzey'den Güney'e yeniden dağılımıdır.

3 — Uluslararası sistemde güç ilişkilerinin yeniden yapılanması önerilmektedir. Bu bağlamda özellikle uluslararası şirketlerin güçlerinin denetim altına alınması gereğine işaret edilmekte. Ayrıca hem özel hem de resmi finans kuruluşlarının uluslararası sistemde muhafazakârlığın temel kaleleri oldukları vurgulanmakta, bunların güçlerinin azaltılması istenmektedir (nasıl!). Borç veren ve alan ülkeler arasında da birinciler lehine güç ilişkileri doğduğu; bu ilişkilerin de yeniden şekillendirilmesi gerektiği belirtilmektedir. Önceki raporlardan farklı olarak bu kez güç ilişkileri gözardı edilmemiş; uluslararası sistemdeki güç ilişkilerine dikkat çekilmiş, ancak bu ilişkilerin nasıl değiştirileceği yine belirsiz kalmıştır.

DEĞERLENDİRME :

Sosyalist Enternasyonal yukarıda özetlemeye çalıştığımız gibi demokrasi - silahsızlanma ve kalkınmadan oluşan bir alternatif çözüm önerisi getirmektedir. Bu sacayağı arasındaki ilişkileri incelediğimiz zaman kalkınma modelinin belirleyici olduğunu görmekteyiz: demokrasi ve silahsızlanmaya ilişkin öneriler kalkınma modelinden

hareketle geliştirilmiştir. Böyle bir yaklaşımın sonucu ise demokrasi ve silahsızlanma gibi önemli meselelerin «artakalan» kategoriler haline dönüşmesidir.

Üçüncü raporun demokrasi ve silahsızlanma üzerine görüşlerine eğildiğimizde bu sorunlara bakışta mali (ekonomizmin oldukça kaba bir versiyonu) bir bakış açısının etkin olduğu dikkatimizi çekmektedir. Her iki sorunun çözümünde de «kaynak transferine» ilişkin öneriler ağırlıktadır. Demokrasinin geliştirilmesi için Kuzey'den Güney'e ve zenginlerden fakirlere kaynak transferi gerekmektedir. Raporda özellikle Kuzey'den Güney'e aktarıma ağırlık verilmektedir. Böyle bir kaynak transferi anlayışının ötesine giden öneriler de söz konusu raporda çeşitli gruplar, bölgeler, sanayi ve tarım arasında yeni bir gelir bölüşümü gibi başlıklar altında toplanmıştır. Ancak böyle bir bölüşümün nasıl sağlanacağı son derece belirsiz kalmakta, bölüşüm sorunu bu belirsizlik içinde büyük ölçüde kaynak transferi düzeyine indirgenmektedir. Silahsızlanma konusunda bu bakış açısı daha da belirgindir, kantitatif bir bakışla silahlanmaya giden kaynakların kalkınma projelerine yönlendirilmesi ile birçok sorunun üstesinden gelinebileceği düşünülmektedir.[6]

Brandt Komisyonları ve Sosyalist Enternasyonal'in «silahsızlanma-kalkınma» ilişkisine verdiği önemi yadsımak istemiyoruz. Son yıllarda özellikle A.B.D. yönetimi silahsızlanma ve kalkınma konularına pek ilgi göstermemektedir. Bunalım ortamında yapılan birçok tartışmada da iktisadi ve stratejik/politik boyutlar zaman zaman birbirlerinden bağımsız olarak tartışılmakta, iktisadi boyuta daha çok önem verilmektedir. Uluslararası sistemde bir zamanlar önemli olan silahsızlanma tartışmaları silahlanma yarışı içinde önemini yitirmişe benzemektedir.

Ancak, 1980'li yıllarda Avrupa'yı barış hareketleri ve nükleer silahlara karşı gösteriler sarmıştır. Almanya'da Yeşiller ve İngiltere'de Nükleer Silahsızlanma Komitesi (CND) bu gösterilerde etkin olmuşlardır. Aynı dönemde İspanya'da da NATO aleyhtarı gösteriler yaygınlaşmıştır. Bu hareketlerden etkilenen Sosyalist Enternasyonal silahsızlanma, özellikle nükleer silahsızlanma sorunlarına eğilmekte; uluslararası sistemde silahsızlanma ile kalkınma arasında yakın ilişkiler bulunduğunu savunmaktadır. Brandt ve arkadaşları bu konulara eğilmekle uluslararası bir tartışma açmakta etkin bir rol oy-

---

6) Bu bakış açısının eleştirisi için bkz. H.H. Holm, «Brandt, Palme and Thorsson: A Strategy That Does Not Work?,» *IDS Bulletin*, Disarmament and Development, cilt 16, sayı 4, 1985, s. 23-28; ve C. Smith ve M. Graham, «Development and ...What? A New Perspective for the Disarmament and Development Debate,» a.g.e. içinde ss. 29-34.

namışlardır. Ancak raporda silahsızlanma-kalkınma ilişkisi mali-ekonomik bir bakış üzerine oturtulduğundan çeşitli sınırlılıklar söz konusudur. Silahsızlanma ve kalkınma arasında kaynak transferinin ötesinde nasıl bir organik birliktelik vardır? Kapitalist ekonomi çerçevesinde bunalımları aşmakta silahlanmanın önemi yok mudur? Silahlanmaya giden kaynaklar kalkınma projelerine nasıl yönlendirilecektir?[7] Silahsızlanma-kalkınma ilişkisi nasıl bir siyasi proje üzerine oturacaktır? Bu sorular cevapsız kalmakta, temel çözüm olarak belirsiz bir uluslararası işbirliği kavramı önerilmektedir. Ancak uluslararası işbirliği nasıl sağlanacaktır? Sosyalist Enternasyonal siyasi analizlerinde diğer Brandt Raporlarından daha ileri gitmesine, sorunun ekonomik olmayıp siyasi olduğunu vurgulamasına rağmen, silahsızlanma-kalkınma konularında uluslararası işbirliğini nasıl sağlıyacağı hakkında ayrıntılı bir siyasi programı yoktur. Böylesine önemli konudaki siyasi programı genel düzeyde kalmakta, bu bakış tarzı da raporun diğer kısımlarıyla da uyuşmaktadır. Rapor ayrıntıya girmeyen genel bir siyasi proje üzerine oturtulmuştur. Bazen zımmi olan bu proje raporun sonunda belirginlik kazanmaktadır. Şimdi bu projeyi ortaya koymaya çalışacağım.

Avrupa Amerikaya Meydan mı Okuyor?[8]

Sosyalist Enternasyonal'in siyasi çözümü uluslararası işbirliğini vurgulayan yeni bir Bretton Woods sistemi. Ancak bu kez düşünülen A.B.D.'nin egemenliğine dayanmayan bir Bretton Woods... Birinci ve ikinci raporlarda da İkinci Dünya Savaşı'nın ardından yaratılan uluslararası düzen eleştirilmişti, ancak o raporlarda A.B.D.'nin

7) Bkz. C. Smith ve M. Graham, a.g.e., Yazarlar Sosyalist Enternasyonal'in Güney'deki militarizmin nasıl bir teknolojik ve ekonomik bağımlılık yarattığı noktasını gözardı ettiğini belirtmektedirler. Yazarlara göre silahlanma ile az-gelişmişlik arasındaki ilişki Sosyalist Enternasyonal'in ele aldığından çok daha derin ve yapısaldır.

8) İkinci Dünya Savaşından sonra Amerika'nın Avrupa'ya meydan okuması gündemdeydi. Bu görüşün yansıdığı, adından söz edilen bir yapıt, J.J. Servan-Schreiber'in *The American Challenge*, Avon Books, New York, 1967 (Türkçesi: *Amerika Meydan Okuyor*, Sander Yayınevi, İstanbul.)
1970'li yıllarda Marxist yazarlar arasında bu konuda önemli ve uzun tartışmalar olmuştur. Rekabet mi birlik mi sorununun odağını oluşturduğu tartışmalar için bkz. H. Radice (der.) *International Firms and Modern Imperialism*; Penguin, Londra, 1975. Bu kitap içinde özellikle bkz. Mandel ve Rowthorn'un makaleleri. E. Mandel'in daha geniş çalışması için bkz. *Avrupa Amerika'ya Karşı*, Çev. M. Dağlar, Koş Yayınları, İstanbul, 1974.
Son dönemde roller değişmiş görünmektedir: bu kez meydan okuyan Avrupa'dır!

konumuna açıkça eleştiri getirilmemişti, eleştiriler büyük ölçüde üstü kapalı kalmıştı. Bu nedenle geçen yazımda şöyle bir değerlendirme yapmıştım: «Brandt ve arkadaşları 'yeni sağın' Güneyi ihmal eden anlayışının uluslararası devlet adamlığı ile bağdaşmadığını ortaya koymaktadırlar. Bu bağlamda, Amerikan yönetiminin özellikle Reagan döneminde Üçüncü Dünyaya ilişkin sorunları ciddiye almaması, Üçüncü Dünya sorunlarına sorun çıktıkça yaklaşma anlayışı zımni olarak eleştirilmektedir».[9] Üçüncü raporun özgüllüğü şimdi bu eleştirinin açıkça yapılmasıdır. Bu raporda İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra şekillenen güç ilişkileri daha dikkatle inceleniyor. Hatta incelenmekle kalmıyor, raporun siyasi projesi de böyle bir çerçeve içine oturtuluyor. Sosyalist Enternasyonal İkinci Dünya Savaşı'nın ardından kurulan Bretton Woods sisteminin ve uluslararası kurumların büyük ölçüde Amerikan menfaatlerini yansıttığını ve geliştirilen düzenin Amerikan egemenliğine dayandığını saptıyor. Bu düzenin ise artık dünya sisteminde kalkınmayı sağlamadığını öne sürerek kalkınmanın sağlanması için Avrupa'nın etkinliğini artırmasını öneriyor. Sosyalist Enternasyonale göre Avrupa hem etkinliğini artırmalı hem de Amerika'dan daha bağımsız bir politika izlemeli.[10]

Brandt ve arkadaşları özellikle Reagan yönetiminin Kuzey - Güney ilişkilerine yaklaşımına cephe alıyorlar. Reagan yönetiminin Kuzey-Güney görüşmelerini aksattığı, hatta engellediği, Güney'in etkinliğinin arttığı uluslararası örgütlere (UNESCO gibi) olumsuz baktığı belirtiliyor. Bu raporda A.B.D.'nin son zamanlarda sık sık uluslararası işbirliği öneren yaklaşımlara katılmamayı bir tehdit unsuru haline getirdiği öne sürülüyor.

Sosyalist Enternasyonal'in eleştirilerinin bugünkü Amerikan yönetimine mi, yoksa daha genel olarak Amerika'nın yapısal konumuna mı yöneltildiği zaman zaman belirsiz kalmaktadır. Biraz önce belirttiğim gibi bazen Reagan yönetimi eleştirilmekte ve bu yönetimin değişmesi halinde A.B.D.'nin yaklaşımında önemli değişiklikler olabileceği ima edilmektedir. Bu bağlamda Sosyalist Enternasyonal A.B.D.'nde bugünkü yönetime alternatif siyasi oluşumlarla diyalog içinde bulunulmasını öneriyor (s. 177). Ancak özellikle raporun sonlarında, siyasi çözümlerin ağırlıkta olduğu bölümde, Amerika'nın

---

9) A. Eralp «Sosyal Demokrasi ve Bunalım: Brandt Raporları Üzerine,» *Onbirinci Tez* Kitap Dizisi, 4, Ekim 1986, s. 58.

10) Brandt raporlarda sunulan çözümlerin geçerli ve pratik çözümler olduklarını, uygulanmamalarının sorumluluğunun süpergüçlerde aranması gerektiğini vurgulamıştır. Bu durumun düzelmesi için Avrupa'nın daha aktif bir politika izlemesi gerektiğini belirtmiştir. Ayrıntılı görüşleri için bkz. W. Brandt «Peace and Development,» *IDS Bulletin*, a.g.e., s. 11 - 14.

konumunu daha yapısal biçimde ele almakta ve Avrupa - Amerika ilişkilerini değerlendirmektedir. Burada üzerinde durulan önemli bir sorun Avrupa'nın Amerika'dan bağımsız bir rolü olup olamıyacağıdır. Sosyalist Enternasyonal bu konunun zor kararlar gerektirdiğini, çünkü A.B.D.'nin Avrupa'nın en önemli ve en güçlü müttefiği olduğunu belirtmektedir. Ancak Sosyalist Enternasyonal'e göre ilişkiler de değişmiştir, özellikle kalkınma ve Üçüncü Dünya sorunlarına yaklaşımda Avrupa ile Amerika arasında temel farklılıklar bulunmaktadır. Avrupa'nın Üçüncü Dünya ülkeleriyle Amerika'nın benimsemediği şöyle özel menfaatleri ve farklı ilişkileri vardır:

— Batı Avrupa ekonomileri Amerikan ekonomisinden çok daha açık konumdadırlar. Bu bağlamda hem hammadde gereksinimi hem de pazar açısından Üçüncü Dünya ülkeleri ile daha yakın bir ilişki gereklidir. Bu yüzden Avrupa ülkelerinin bunalımı aşmayı sağlayacak düzenlemelere gidilmesinde daha büyük menfaatleri vardır.

— Avrupa'nın ve Amerika'nın mali menfaatleri çakışmıyabilir. Avrupa yeni ve kendisinin daha etkin olabileceği bir para biriminin geliştirilmesini hem kendi üzerinde hem de Üçüncü Dünya ülkeleriyle mali ilişkilerinde var olan dolar egemenliğini yıkmak için isteyebilir.

— Amerika ticaret ve finansman sorunlarına birbirlerinden bağımsız ayrı ayrı sorunlar şeklinde yaklaşırken, Avrupa ülkeleri ticaret ve finansman arasında yakın ilişkiler olduğunu vurgulamakta, uluslararası, ticareti geliştirmek için Üçüncü Dünya ülkelerine kaynak aktarımında bulunulmasını savunmaktadırlar.

— A.B.D.'nin Üçüncü Dünya ülkeleriyle ilişkileri genellikle ikitaraflıdır; oysa Avrupa ülkelerinin çok-taraflı ilişkileri vardır. Örnek olarak İngiltere'nin Commonwealth ülkeleri ile ilişkileri, Fransa'nın Frank bölgesindeki ülkelerle ilişkileri ve demokratik İspanya ve Portekiz'in Latin Amerika ve Afrika ülkeleri ile ilişkileri sayılmaktadır (daha zengin tarihi ilişkiler tezi). Bu konumdaki Avrupa ülkeleri Üçüncü Dünya ülkelerinde bir «Amerikan imparatorluğunun» yayılmasına karşı çıkmaktadırlar. Avrupalılar Amerikalılara karşın bu ülkelerde etkilerini artırmayı askeri ve siyasi nedenlerle istememektedirler (s. 178-179).

Sosyalist Enternasyonal yukarıda belirttiğim farklılıklardan dolayı Avrupa ülkelerinin A.B.D.'nden bağımsız bir politika izlemesini ve Üçüncü Dünya ülkeleriyle ittifaka girmesini savunmaktadır. Böylece bunalımı aşmak için Amerikan düzeninin yerine Avrupa - Üçüncü Dünya ittifakına dayanan yeni bir düzen önerilmektedir. Bu alternatif düzen yönelişinde yeni bir hegemonya geliştirme çabası görmekteyiz. Uluslararası sistemde hegemonya çabalarının

önemli göstergelerinden birisi Üçüncü Dünya ülkeleri üzerinde egemenlik kurma, onları dünya sistemine entegre etme şeklinde kendini gösterir. Hegemonya'ya yönelen güçler kendileri için uygun ortam yaratmak için Üçüncü Dünya ülkelerine yardım programlarına yönelmişlerdir. Bunun örnekleri Amerika'nın özellikle 1960'larda Latin Amerika ülkelerine yönelik 'İlerleme İçin İşbirliği' (Alliance for Progress) programında görülebilir. Farklı dinamikle de olsa Sovyetler Birliği'nin bu dönemdeki Üçüncü Dünya'ya ilişkin politikasında da aynı yaklaşımın uzantılarını görmek mümkün. Şimdi, bunalım ortamında, Avrupa ülkeleri A.B.D.'nin dünya çapında kalkınmayı gözardı ettiğini vurgulayarak Üçüncü Dünyaya kaynak transferini, adeta yeni bir Marshall planını talep etmektedirler. Böylece yeni hegemonya çabalarının temel unsurunu Güney'e açılma ve Güney ülkeleri ile uluslararası işbirliği oluşturmaktadır.

Avrupa ülkelerinde, özellikle Avrupa Topluluğunda, Güney'e yönelme eğilimi dikkatleri çekmektedir. Sosyalist Enternasyonal de raporunda Avrupa Topluluğunun Güney ülkeleri ile ilişkilerde önemine işaret etmektedir. Ancak bu yönelimin Avrupa Topluluğu ile sınırlı kalmamasını, daha Topluluk dışındaki Avrupa ülkelerini (İskandinav ülkeleri gibi) de kapsamasını vurgulamaktadır.

Avrupa Topluluğunun bunalım ortamında geliştirdiği politikaları incelediğimizde yukarıda belirtmeye çalıştığım yeni düzen (hegemonya) oluşturma girişimlerinin bazı yansımalarını görebiliriz. Bu bağlamda Avrupa Topluluğu'nun 1970'ler içinde geliştirdiği üç politika dikkatimizi çekmektedir: bunlar sırasıyla birçok Üçüncü Dünya ülkesini kapsamına alan Lomé anlaşmaları, global Akdeniz politikası ve son olarak da Topluluğun ikinci genişleme sürecidir.

Avrupa Topluluğu bunalım şartlarında Üçüncü Dünya ülkeleriyle ticari bağlantılarını geliştirmeye yönelmiştir. Bu girişimlerin arkasında hem bu ülkelerde yeni pazarlar bulma gayesi hem de sarsılan Amerikan düzeninde bu ülke ekonomilerini kendi ekonomik yörüngelerine yakınlaştırma çabası yatar. Bu girişimlerinin en önemlilerinden birisi Lomé anlaşmalarıdır ve bu anlaşmalar ile Avrupa topluluğu eskiden Avrupa ülkelerinin sömürgeleri olan birçok Üçüncü Dünya ülkesiyle özel ticari yakınlaşma sağlamıştır.[11] Bu anlaşmaları incelediğimizde Avrupa Topluluğunun bu ülkelerle ilişkilere ticaret-yardım ilişkilerinden oluşan bir paketle yaklaştıklarını

---

11) Bu anlaşmaların Avrupa Topluluğunun Güney'e yönelişindeki yerini ve önemini değerlendiren yaklaşımlar için bkz. Europe and The South in the 1980's, *IDS Bulletin*, cilt 14, sayı 3, Temmuz 1983, özellikle: C. Stevens, «Does Europe Really Have A Unique Role?,» ss. 1-7 ve Shridath S. Ramphal, «Europe and South in the 1980's: Prospects for Political Change,» ss. 9-12.

görürüz (yukarıda belirttiğim Amerika'nın Üçüncü Dünya ülkelerine yaklaşımına tepki ve farklı bir politika geliştirme çabası). Bu ülkelerin alım güçlerini artırmak için yardım verilmekte, ayrıca bazı ürünlerde Avrupa Topluluğu pazarlarına girişleri kolaylaştırılmaktadır. Bundan amaç Avrupa Topluluğu ürünlerinin bu ülkelere girebilmesini sağlamaktır. Lomé anlaşmaları Avrupa Topluluğu ile Üçüncü Dünya ülkeleri arasında ticari ilişkileri yakınlaştırırken A.B.D. ile Avrupa Topluluğu arasında önemli sürtüşmelere neden olmuştur. Amerika Birleşik Devletleri yöneticileri bu anlaşmaların uluslararası ticarette geliştirilen önemli prensiplerden biri olan ayırımcı olmama (non-discrimination) ilkesini ihlal ettiğini vurgulamışlardır. Avrupa Topluluğu üyeleri ise dünya çapında kalkınma için bu politikaları gerekli görmektedirler!

Avrupa Topluluğu'nun 1972 yılında geliştirdiği global Akdeniz politikasında da benzer bir yaklaşımın uzantılarını görmek mümkün. Bu politikayla daha önce birçok Akdeniz ülkesiyle yapılmış tekil anlaşmalar bir bütünün parçaları haline getirilmiş, bütünsel bir bölge politikası oluşturulmuştur. Uluslararası sistemde hegemonya çabalarının bir diğer göstergesi yakın bölgede başka güçlerin etkisini kırmak ve kendisine yakın iktisadi ve siyasi bağlar geliştirmektir. Avrupa Topluluğu Akdeniz politikasıyla bu bölgede sarsılan Amerikan düzeni yerine yeni bir düzen kurmayı amaçlamaktadır. İkinci Dünya Savaşı'nın ardından gelişen uluslararası düzende birçok Akdeniz ülkesi A.B.D. ile yakın iktisadi ve siyasi bağlar geliştirmişlerdir. Şimdi bunalım ortamında Avrupa Topluluğu bu ülkeleri kendi yörüngesine çekmeye yönelmekte, böyle bir yöneliş içinde bir yandan kendisine yakın yeni pazarlar yaratırken bir yandan da Amerika ile rekabetinde bazı avantajlar sağlamaktadır. Avrupa Topluluğu'nun Akdeniz politikası Lomé anlaşmalarına benzer bir şekilde «ticaret-yardım» ilişkilerine birlikte yaklaşan bir paketten oluşmaktadır. Böyle bir yaklaşımla Akdeniz ülkelerinde bunalım ortamının yarattığı ekonomik zorluklar azaltılırken bu ülkelerin Avrupa topluluğu ile ticari bağlarını geliştirmeleri amaçlanmaktadır.

Yunanistan, Portekiz ve İspanya'nın Avrupa Topluluğu'na katılması Topluluğun Güney ve Akdeniz'e açılmasında önemli bir dönüm noktası olmuştur. Avrupa Topluluğu'nun ikinci genişleme süreci diye adlandırılan bu oluşum daha önceki birinci genişleme sürecinden önemli farklılıklar göstermektedir.[12] Birinci genişleme süreci Topluluğun yapısında önemli bir nitelik değişikliği getirmemiş-

---

12) Birinci genişleme süreci diye adlandırılan süreç İngiltere, Danimarka ve İrlanda'nın Topluluğa katılmasıdır.

tir: benzeri batılı sanayileşmiş ülkelerin katılımıyla sadece üye sayısı altıdan dokuza çıkmıştır. Oysa Yunanistan, Portekiz ve İspanya'nın Topluluğa katılmasıyla Avrupa bilfiil Kuzey'den Güney'e doğru genişlemiştir. Yeni katılan ülkeler Avrupa Topluluğu'nun Güney'le ilişkilerine yeni boyutlar getirmektedirler. Bu ülkelerin ekonomik ve siyasi yapıları Üçüncü Dünya ülkelerine daha çok benzemekte, aynı zamanda üç ülkenin de Güney ülkeleri ile yoğun ilişkileri bulunmaktadır. Böylece, Yunanistan, Portekiz ve İspanya'nın katılmasıyla Güney sorunları Avrupa'nın dış sorunları olmaktan çıkmış iç sorunları haline dönüşmüştür.

Avrupa Topluluğu bunalım ortamında ikinci genişleme süreciyle Güney'e doğru açılmıştır. Yeni bir hegemonya oluşturmaya yönelen güçler özellikle bunalım ortamlarında önemli çıkışlar içine girerler; birçok gücün siyasi ve iktisadi nüfuz alanı daralırken yeni güçler kendi alanlarını genişletmeye yönelirler. İşte Avrupa Topluluğunda da 1970'lerde böyle eğilimler artarak etkilerini göstermiştir. Yunanistan, Portekiz ve İspanya'daki iktisadi ve siyasi gelişmeler bu konuda bazı önemli ipuçları vermektedir.[13] Her üç ülkede de savaş ardından 1970 ortalarına dek iktisadi ve siyasi olarak A.B.D.'ne yakın bir yapılanma sözkonusudur. Amerika savaş sonrasında hegemonyasını geliştirirken Akdeniz bölgesine özel bir önem vermiş ve bu bölgelerdeki ülkelerle yakın ilişkiler oluşturmuştur. Bu düzen 1970'ler içinde ciddi sarsıntı geçirmiştir. Bu sarsıntının göstergesi her üç ülkede de Amerikan yörüngesinden çıkma ve yeni ilişkiler geliştirme girişimlerinin yoğunluk kazanmasıdır. Yunanistan'da 1974 yılında cuntanın devrilmesiyle birlikte Amerika ile ilişkiler gerginleşmiştir. Bu ortamda Yunanistan 1975 yılında Avrupa Topluluğuna tam üyelik için başvurmuş ve 1981 yılında tam üye olmuştur. İspanya ve Portekiz'de de 1970'lerde Franko ve Salazar rejimleri devrilmiş, bu ülkelerde de Amerika ile yakın ilişkileri sorgulayan siyasi oluşumlar etkinliklerini artırmıştır. Bu yeni siyasi hareketler Avrupa topluluğu ile ilişkilere ağırlık vermiş ve 1977 yılında her iki ülke tam üyelik için başvurmuştur. Her üç ülkedeki gelişmelerin dikkat çeken ortak özelliği A.B.D. ile ilişkilerin sarsılırken Avrupa Topluluğu ile ilişkilerin ön plana çıkmasıdır. Avrupa Topluluğu bu ülkeleri kendisine katarak Amerikan yörüngesinden çıkmak için çalışan siyasi oluşumlara güç kazandırmıştır. Bu süreç içinde bu ülkelerle Topluluk arasında yoğun siyasi ve iktisadi bağlar gelişmiştir.

---

13) Güney Avrupa'daki siyasi ve iktisadi gelişmelerin değerlendirmesi için bkz. G. Arrighi (der.) *Semiperipheral Development: The Politics of Southern Europe in the Twentieth Century*, Sage Publications, Londra, 1985.

Üç Akdeniz ülkesinin A.B.D.'nin etki alanından uzaklaşıp Avrupa Topluluğu'na katılmaları ile A.B.D.'nin uluslararası sistemdeki konumunu kaybetmesi arasında zaman birlikteliği dikkatimizi çekmektedir. 1970'ler için de A.B.D. uluslararası sistemde «hegemonyasını» kaybederken, bir zamanlar kendisine yakın olan ülkeler Avrupa Topluluğu ile daha yoğun bağlar geliştirmeye yönelmişlerdir. Son zamanlarda Türkiye'nin Topluluğa tam üyelik başvurusundan sık sık söz edilmeye başlanmıştır. Türkiye'nin izleyeceği çizgi diğer Akdeniz ülkelerine benzeyecek mi? Üç Akdeniz ülkesi 1980'lerde Avrupa Topluluğuna yakınlaşırken, Türkiye'nin A.B.D. ile ilişkileri daha yoğunlaşmıştır; bu anlamda aralarında önemli bir farklılık söz konusudur. Avrupa Topluluğu'na tam üyelik başvurusu bu süreci değiştirecek mi? Topluluk üyeliğine başvuru düşünülürken bile A.B.D.'nin desteğinin aranması yoluna gidilmesi, Topluluk üyeliğinin Amerika ile ilişkileri olumsuz etkilememesi yönünde bir siyasi eğilimin olduğunu göstermektedir. Diğer Akdeniz ülkelerinde görülen siyasi tartışmalar pek gündemde değildir; ancak Avrupa Topluluğunun yukarıda çizmeye çalıştığımız ·yeni düzen kurma çabalarıyla Türk dış politikasını yönlendirenlerin bakışlarının ne ölçüde çakışacağı henüz açığa çıkmayan önemli bir sorundur. Türkiye'nin Avrupa Topluluğuna başvurusunu değerlendirirken, yeni bir «düzen» yaratmaya yönelen Topluluğun Güney'e açılmaya verdiği önemi de göz ardı etmemek gerekir. Topluluk bu genişleme süreci içinde Amerikan etkisini kırmaya yönelmektedir.

Avrupa ve Avrupa Topluluğu yeni bir hegemonya yaratma çabasıyla Güney'e açılırken, yeni siyasi ittifaklar aramaktadırlar. Üçüncü Dünya ülkeleri ile ittifak bu çerçevede önem kazanmaktadır. Ancak, hegemonya kurulurken bu ilişkinin nasıl oluştuğu ve daha da önemlisi hangi tarafın siyasi etkinliği üzerine oturduğu önem kazanır. Yeni hegemonya girişiminde etkin olan tarafın Avrupa olduğunu, Avrupa'nın dünya sisteminde yeni bir «statü» kazanma amacıyla Üçüncü Dünya ülkeleri ile yeni ilişkiler kurmaya yöneldiğini gözlemekteyiz.

Brandt Komisyonlarının yaklaşımında ve özellikle son Sosyalist Enternasyonal raporunda yukarıda belirtmeye çalıştığım yönelişin dayandığı siyasi projeyi görmekteyiz. Sosyalist Enternasyonal'in yeni sağ görüşler karşısında geliştirdiği alternatif öneriler dünya sisteminde yeni bir statü arayışının göstergeleridir. Ancak, Sosyalist Enternasyonal yeni sağın bir çok konudaki görüşlerini sorgularken, temelde bazı varsayımları da paylaşmaktadır. Sosyalist Enternasyonal eleştirdiği yeni sağın yaklaşımında olduğu gibi Kuzey'in ekonomik sorunlarını temel almakta, bu sorunları çözmek için Güney'e

yaklaşmaktadır.[14] Sosyalist Enternasyonal ile yeni sağ görüşler arasında sadece Güney'e yaklaşım biçiminde farklılıklar bulunmaktadır. Yeni sağ monetarist bakış ışığında Üçüncü Dünya ülkelerinin ekonomilerini yeniden düzenlemelerini ve bu düzenleme içerisinde maliyeti düşürecek unsurlara ağırlık verilmesini içeren bir paketle Kuzey'deki düşen kâr hadleri sorununa bir çözüm sunmaktadır. Sosyalist Enternasyonal ise, kalkınma modelinde Güney'e kaynak transferine ağırlık verip Güney ülkelerinde alım gücü yaratılarak Kuzey' in pazar sorununa çözüm aramaktadır.

Sosyalist Enternasyonal Güney'e yönelirken Güney'i bir bütün olarak ele almakta, Güney ülkeleri arasındaki farklılıkları gözardı ettiği gibi, Güney ülkelerinin kendi iç dinamiklerini, gruplar, sınıflar arasındaki mücadelelerini adeta yok saymaktadır. Düşünülen ilişki tarzı devletten devlete bağlar kuran bir yaklaşımla daha ziyade Güney ülkelerinin hükümetleri ile diyaloğa girmektir. Bu bağlamda birbirine benzer siyasi yönelişleri olan hükümetler biraraya gelecekler ve bunalımı aşacak uluslararası işbirliğini gerçekleştireceklerdir. Üçüncü Dünya'da muhatap alınan siyasi odaklar ise «yeni uluslararası ekonomik düzen» anlayışını savunagelmiş sosyal demokrat hareketlerdir. Bu hareketler de hemen hemen aynı biçimde iç dinamiği gözardı ederek temel çözümleri uluslararası arenada aramalarıyla dikkatleri çekmişlerdir. Dolayısı ile bu iki siyasi hareket arasında bunalım şartlarında bir siyasi ortaklık oluşabilmiştir.

---

14) Bu konuda bkz. C. Clapham, «Understanding the Third World,» *Third World Quarterly*, Ekim 1986, ss. 1427-1432.

İşçi Hakları ve Mücadele

Arif GENİŞ

1980 sonrasının gündeme getirdiği, bana kalırsa daha da sürmesi gereken tartışmalardan biri de «sınıf mücadelesi ve haklar» oldu. Üstelik bu tartışma, sosyal mücadele ve demokratik gelişmeye ilişkin yeni tezlerle birlikte hayli geniş bir çerçevede tezahür etti. Bir yandan sivil toplumcu sol liberal fikirler tarafından, özellikle 1961 Anayasası temel alınarak Türkiye'de demokratik gelişmenin yukarıdan bahşedildiği; öte yandan kısmen birincisinin türevi olarak, çeşitli çevrelerce işçi haklarının tepeden verildiği öne sürüldü ve işte bu yüzden de kolayca geri alındıkları iddia edildi.

İşte Alpaslan Işıklı'nın ve Yıldırım Koç'un Onbirinci Tez'in beşinci kitabında yayınlanan yazıları da,[1] sınıf mücadelesi ve işçi hakları konusundaki tartışmayı derinleştirici bir ağırlık taşıyor ya da ben böyle bir rol oynaması beklentisini taşıyorum. Açıkçası, Türkiye'de sol'un işçi sınıfını ve mücadelesini tanımak ve bu konuda tartışmak için yeterli çaba sarfetmediği kanısındayım.[2]

Işıklı'nın Türkiye'nin özgüllüğüne ilişkin tahlilleri ve Koç'un hem genel olarak hak ve mücadele olgularını hem de bunların Tür-

1) A. IŞIKLI, Türkiye'de İşçi Hareketinin Batı İşçi Hareketi Karşısında Özgünlüğü ve Y. KOÇ, İşçi Hakları ve Sendikacılık; *Onbirinci Tez*, 5. kitap, Şubat 1987.

2) Bu tartışmanın eksik bir evveliyatı için bkz. T. TEZCAN, İşçi Hakları Tepeden mi Verildi?, Ş. GÜZEL, Tarih ve «Lütuf», Y. KOÇ, «İşçi Hakları Tepeden mi Verildi?»; Saçak, Şubat 1985 (13), Mayıs 1985 (16) ve Temmuz 1985 (18). Özetle, T. Tezcan'ın bütün hakların doğrudan doğruya mücadeleyle kazanıldığı yolundaki tezi, Ş. Güzel tarafından kimi maddi hatalarla birlikte «kıssadan hisse»nin doğru olduğu şeklinde, Y. Koç tarafından ise olgusal hataların yanısıra temel fikrin de yanlış olduğu şeklinde değerlendirildi. Tartışma ne yazık ki Y. Koç'un, *Onbirinci Tez*'dekinin ön çalışması sayılabilecek yazısıyla daha da derinleşmeden noktalandı.

kiye'deki tezahür biçimlerini sorgulayan etraflı incelemesi, bir yandan gerçekten de somut olguların yapı ve dinamiğinin kavranmasına esaslı bir çaba teşkil ederken, diğer yandan bu soruna ilişkin kavrayışımızda bazı yanılsamalar yaratıyor; bu da bana göre işçi haklarının tepeden verildiği tezleriyle yeterince tartışılmamasından kaynaklanıyor.

SINIF MÜCADELESİNDE GENELLEŞTİRME

İşçi haklarının hep bir mücadelenin sonucu olduğu görüşü, kuşkusuz ki bütünüyle temelsizdir ve bu görüş Koç'un yazısında etraflı bir şekilde ve somut olgularla eleştiriliyor. Sorunun genelleme yapmak değil, olguların «kendi yapı ve dinamiğini doğru kavramak (olduğu), yapısı ve dinamiği doğru kavranılmayan bir sürece yapılacak müdahaleler(in) hiçbir zaman arzulanan sonuçları verme»yeceği[3] başka bir bağlamda elbette ki son derece haklı olarak savunulabilir. Ancak, tek tek belli haklar ya da gelişmeler ile hepsinin arkasında bir fiili mücadele arasında mutlaka bir ilişki kurmakta anlamsızca ısrar etmek başka şeydir, sürecin bugün ulaştığı aşamayla şu ya da bu ölçüde var olan ve gelişen bir sınıf mücadelesi arasında genel bir ilişkiyi kavramlaştırmak ve bunu tekrar tekrar vurgulamak yine başka bir şeydir. Bu ikincisi açısından önemli olan, tek tek belli kazanımlarla veya belli bir dönemin kazanımlarıyla, sanki ille de bunlara öngelmesi gereken fiili bir mücadele arasında mutlak bir illiyet, hatta sadece bir illiyet, tespit etmek değildir. Önemli olan, örgütlenme ve mücadele geleneği görece düşük de olsa sınıf mücadelesinin halihazır düzeyin oluşumunda her zaman en büyük paydaş değil belki ama belli bir noktadan sonra tarihi olarak temel faktör olduğudur. Özgüllükler bunun üzerine gelir.

Evcilleştirme politikalarında olsun, sanayileşme politikalarının niteliğinden ve sermayenin akıllılığından türeyen diğer mücadele verilmeden sağlanan haklarda olsun, bu hakların sağlanması kuşkusuz ki doğrudan bir mücadelenin ürünü değildir. Ama bütün bunlar, aralarında hiçbir fiili nedensellik olmasa da, şu ya da bu ölçüde geleceğe ilişkin tehdit işaretleri veren bir fiili mücadelenin ve/veya gelişme eğilimindeki bir sınıf mücadelesi potansiyelinin varlığıyla anlam ve gerçeklik kazanır. Olguların yapı ve dinamiğinin etraflıca araştırılması çabası ile birlikte bu temel kavrayışa ihtiyaç vardır. Bu açıdan sınıf mücadelesinin tarihi olarak görece geri dönemlerindeki hiçbir somut kazanım getirmeyen, cılız ve sıradan, ta-

3) Y. KOÇ, *Onbirinci Tez*, s. 34.

leplerin «net biçimde formüle edilip sunul»madığı[4] hareketler o anki hakların nasıl kazanıldığı ve ayakta durduğunu açıklamaz, ama mücadele birikiminin belki de en ilkel parçaları olarak bile tespit edilmeleri gerekir. Bu da sınıf mücadelesinin, sosyal gelişmenin tarihi olarak temel iticisi olması sürecini açıklamamızda yardımcı olabilir.

Genel bir kavrayış olarak, sınıf mücadelesinin ve geleneğinin sürecin farklı aşamalarında göreli geriliği ve göreli ileriliğinden sözediyoruz. Bu genel kavrayışın, sosyal sürecin karmaşıklığı ve zigzagları karşısında, her anın bir öncekinden mutlaka fiilen ileri olduğu anlamına gelmediği açıktır. Bununla birlikte, mücadele geleneği her halükârda bir birikimdir ve her an daha ileriye gitmenin ve hatta objektif koşullarla birlikte belki de bir sıçramanın potansiyelini içinde taşır. «Bazı dönemlerde geri kalış, bir sonraki dönemin atılımının maddi temelini oluşturabilir».[5]

FİİLİ MÜCADELELER VE HAKİM SINIFLARIN ÖDÜNLERİ

Diğer taraftan «işçiler lehine sağlanan her olumlu gelişmenin ille de işverenler aleyhine olduğu biçimindeki bir mantık»[6] elbette ki doğru değildir. Ancak işverenlerin akıllılıkları ve deneyimleriyle uzun vadeli çıkarları için ödün vermesi de, bunlara hiçbir zaman etkili bir fiili mücadelenin öngelmediği biçiminde görülemez. Kaldı ki, Avrupa sosyal tarihinde bile işçi sınıfı kazanımlarına bu anlamda pekala «kapitalizmin uzun vadeli çıkarları için verilen ödün» gölgesi verilebilir. Ekim Devrimi sonrası dönemde Avrupa devletleri sınıf mücadelesine karşı, denilebilir ki tarihin en büyük akıllılıklarından birini sergilediler; «sistemin temellerinin korunması için belirli uzlaşmaları ve ekonomik sıkıntıların yaşandığı dönemde bunları telafi edecek biçimde temel sendikal hak ve özgürlükleri tanımayı seçtiler».[7] Ama, bu, gelişmelerin esas faktörünün fiili sınıf mücadeleleri olduğu gerçeğini değiştirmez.[8] Şimdi burada objektif-tarihsel koşulları bir yana koyup, sözkonusu mücadeleleri, talepleri ve ısrar gücü sermayenin akıllılığı kadar olamadı diye herhalde suçlayamayız

---

4) Y.KOÇ, *Saçak*, s. 46.
5) Y. KOÇ, *Onbirinci Tez*, s. 34.
6) Y. KOÇ, aynı yerde, s. 44.
7) Y. KOÇ, aynı yerde, s. 51.
8) Türkiye gibi ülkelerde sermayenin her zaman kolayca ödün verme şansı pek yoktur. Gelişmiş kapitalist ülkelerde ise bu olguhun sınıf mücadelesini ve hak alma geleneğini kontrol altına tutma fonksiyonu, emperyalist iktisadi ilişkilerin istikrarı ölçüsünde çok daha olanaklıdır.

ya da değerinden bir şey eksiltemeyiz. Vardığımız nokta, mutlak bir mücadele teorisi olur.

HAKLARIN TEPEDEN VERİLDİĞİ TEZLERİ

Tepeden inme fikriyatı böyle bir kavrayışla akrabadır. Ya her şey, bütün kazanımlar sadece mücadelelerin ürünüdür; ya da hiçbir şey! Tepeden verilen haklar madem ki mücadele ederek kazanılmamışlardır, kolayca geri alınabilirler! Bu mutlak teori, her hakkın mutlaka bir mücadeleyle kazanıldığı iddiası gibi, sosyal süreci kavramayı imkânsızlaştırır. Aslında aralarında ilginç bir benzerlik olduğu da düşünülebilir. Biri, saf ve her halükârda somut bir hak alma işleviyle yüklü bir mücadeleyi kavramlaştırır, mücadele dışı etkenleri yok sayar. Diğeri ise, olguların göreli işlev ve anlamlarını yok ederek sosyal tarihi biribirini ikame eden iki faktörden (mücadele ve bağışlama) ya biriyle ya da ötekiyle açıklamaya çalışır.[9] Türkiye'de işçi haklarının tepeden verildiği savı da, (a) Türkiye'de esasen burjuva devrimi ve sanayileşme olguları temelinde göreli olarak tarif edilebilecek bir özgüllüğü, sınıf mücadelesi dinamiğinin neredeyse sıfıra eşitlendiği sözümona bir özgüllük biçiminde formüle eder. (b) Sosyal sürecin görece geri bir noktasındaki görece geri bir sınıf mücadelesinin, sürecin ilerlemesiyle daha ileri boyutlara evrileceği gerçeğini, hiçbir fiili zorlama ve ciddi bir potansiyel etken yokken tepeden verilen hakların bile bu ilerlemeyi bir süre için ille de donduracağı ya da yavaşlatacağı şeklinde bir kural olmadığını kavrayamaz. Bunun yanında objektif-tarihsel koşullar gereği henüz olamayacak bir şeyi, diyelim ki 1960 sonrası demokratik çerçevenin genişlemesinin doğrudan doğruya mücadeleyle kazanılmış olmasını, sanki öyle olması gerekirmiş de öyle olmamış gibi keşfeder. (c) Bu kavrayış sosyal tarihin zig-zaglarını ve sınıf mücadelesinin fiilen yükselme ve yavaşlama süreçlerini de göremez. «Mücadeleyle alınmayan haklar kolayca geri alınır», «Türkiye'de madem ki bu haklar kolayca geri alınmıştır, o halde bunlar tepeden verilmiştir», «Mücadeleyle alınan haklar geri alınamaz» şeklinde türetilebilecek önermelerin anlamı budur. Mücadeleyle alınan hakların geri alınamaya-

---

9) Hakların ille de mücadeleyle alındığı ve ille de mücadeleyle alınması gerektiği (yoksa bahşedileceği) biçimindeki bu iki kaba görüşe, şu satırlar başka bir noktadan cevap sayılabilir: «...güçlerin karşılıklı durumu bir çatışma çıkmadan da bir hakkın sağlanması sonucunu doğurabilir. Gücün büyüklüğü gücün kullanılmasını gereksiz kılabilir. Bu durumda, görünüşte uğrunda hiç mücadele verilmeden bir hak sağlanmış olabilir. Ancak bu görünüş gerçek durumu yansıtmamaktadır.» Y. KOÇ, aynı yerde, s. 61-62.

cağı tezi, sosyal tarihin düz bir çizgi olduğu anlayışından kaynaklanan iyimser bir sol kendiliğindencilik olarak; tepeden verilen hakların kolayca geri alınabileceği tezi ise, hakların savunulabilmesi için ille de mücadeleyle kazanılması gerektiğini kavramlaştırdığı için bir mutlak durgunluk teorisi olarak görülebilir ve her ikisinin birden çok kaba bir tür determinizm taşıdığı söylenebilir.

1960 SONRASI GENİŞLEME VE HAKLARIN GERİ ALINMASI SORUNU

Her şeyden önce, 1960 sonrası genişlemenin esasen fiili bir sınıf mücadelesinin ürünü olmadığı doğrudur. Tersi de kanımca «henüz» beklenemezdi. Ama 1960 sonrasında işçi sınıfının örgütlenme ve mücadele geleneğinde büyük bir gelişmenin gerçekleştiğini kim inkâr edebilir? «Her 'hak' veya 'reform' iki tarafı keskin bir kılıçtır. 'Verilen ya da alınan' her 'hak veya reform' kısa ya da uzun vadede görüldüğünden ve umulduğundan çok farklı sonuçlar doğurabilir».[10] İşçi sınıfı 1960 sonrası dönemde bu hakların büyük bir bölümünü kullanma ve savunma performansını göstermiştir. Bu çerçevede 1961 ve 1963 düzenlemelerinin, esas itibarıyla hakim sınıfların evcilleştirme insiyatifini temsil ettiğini düşünsek bile, önemli olan bu çerçeve genişlemesinin objektif olarak «ne ölçüde köklü siyasal-ekonomik-toplumsal dönüşümlere (radikal bir biçimde veya süreç içinde) yardımcı olacağı»dır.[11] Bütün bunlar bana göre 1960 sonrası hukuki genişlemenin kısa sürede ve ciddi ölçüde fiili boyuta yansımasının, tarihi bir ayıraç olarak kullanılması gerektiğini düşündürüyor. Türkiye tarihinin bu noktasında işçi sınıfının bu hakları fiili mücadeleyle kazanması henüz mümkün değilken, birikimi açısından böyle bir durumun belki daha düşük ölçüde de olsa yakın olduğu; bu anlamda sözkonusu genişlemenin, sınıf mücadelesinin Türkiye'de tarihi olarak temel faktör oluşuyla örtüştüğü kanısındayım. Buna karşılık, nasıl olsa mücadeleyle alınacak olan hakların mücadele edilmeden verilmesi ve hak alma geleneğinin engellenmesi şeklindeki bir hakim sınıf insiyatifini de ihmal etmiyorum ve bu çapta bir evcilleştirme siyasetinin ancak bu kavramlaştırmanın ifade ettiği zemin üzerinde anlam ve geçerlik kazanacağını düşünüyorum. Kavramsal bir katkı iddiasında değilim ama bu olgunun açıklanması gerekir. 1930'ların İş Kanunu tek parti ideolojisinden beslenen, «sınıf şuurunun» gelişmesini engelleme çabasındaki bir evcilleştirme siya-

10) Y. KOÇ, aynı yerde, s. 35.
11) Y. KOÇ, aynı yerde, s. 36.

setidir. 1960'lardaki hukuki genişleme ise o anki maddi koşullardan ve hemen ardından bunların hukuki çerçeveyi doldurması olgusundan kopuk bir evcilleştirme siyaseti fikriyle açıklanamaz.

Hakların geri alınması sorunu ve 12 Eylül'le birlikte işçi haklarının esaslı bir şekilde budanması, kanımca iki farklı düzlemde birden tahlil edilmelidir. Birincisi, işçi sınıfının örgütlenme ve mücadelesinin vardığı göreli nokta, diğer etkenlerle birlikte hakim sınıfları daha geriye gidemeyecekleri bir duruma getirebilir veya iktisadi buhran sınıf mücadelesinin daha gerilere itilmesini gerektirebilir ve bu hiç de kolay olmayabilir. Türkiye'de hakim sınıfların ağır basan seçeneği de uluslararası yeni işbölümü çerçevesinde yeni bir birikim modeli için sendikal ve demokratik hakları gerileterek kurumlaştırmaktı. İkincisi, sınıf mücadelesinin birikimi her zaman fiilen tezahür etmeyebilir. Kitle mücadelesi çeşitli etkenlerle geri çekilebilir ve hakların budanmasına tepki göstermeyebilir. Birincisiyle birlikte 1980 öncesi koşulların üzerinde önemle durulması gereken bir boyutu budur, 12 Eylül 1980 bir yanıyla bu zamanlamanın tarihidir. Bir açıklama değil sadece bir gözlem olarak bu olgu, kanımca, genel olarak kitle mücadelesinin fiili boyutundaki gelişmenin, 1970'lerin sonlarına doğru gerilemesi ve yerini teröre bırakması şeklinde tarif edilebilir.

GENEL DEĞERLENDİRME

Türkiye'de sol, bir yanıyla işçi sınıfının hep mücadele etmesini istemiş, bir yanıyla da sanki onun yerine mücadele etmiştir. Her ikisi de sınıfı tanımamanın ve sol hareketle işçi hareketi arasındaki ilişkiyi doğru kavrayamamanın (sol hareketin rolünü azaltarak ya da abartarak) sonucudur. Kuşkusuz işçi hareketi ile sol hareket kategorik olarak ayrı şeylerdir. Ancak «kendiliğinden» mücadele ve örgütlenme konusunda, (a) teorik olarak aşırı bir kavramlaştırmaya gitmemek,[12] (b) Türkiye gerçeğinde sosyo-politik unsurların sosyo-ekonomik unsurlardan görece önde olması temelinde, sol hareketin örgütlenmenin gücü ve izlenen siyasetlerin doğruluğu ölçüsünde işçi hareketini «boyutlandırma» veya yanlış siyasetlerle tersine etkileme, kitle mücadelesini zayıflatma rolüne görece fazla bir önem atfetmek gerekir. Bu ikincisinin, Türkiye'de burjuva devrimi ve sanayileşmenin gecikmesi olgusuyla ilişkili olduğu düşüncesindeyim. «Sanayileşmenin ve işçi sınıfı birikiminin gecikmiş olması ...ve de-

---

12) Bu konuda teorik bir sorgulama için bkz. R. HYMAN, Sendikal Bilincin sınırları, *Onbirinci Tez*, 5. kitap, Şubat 1987.

mokrasinin bu temel belirleyici unsurların yeterince varlık kazanmadığı bir ortamda boyvermiş olması»[13] Türkiye için bir özgüllüktür. İşçi sınıfının burjuva devriminde belirleyici bir rol almış olmaması, tarihi bir tecrübenin yaşanmamış olması demektir. Ama bu özgüllük iyi tarif edilmelidir. Türkiye'de Batıya kıyasla gecikmiş burjuva devriminin Milli Kurtuluş Savaşı'yla örtüşmesi ve işçi sınıfının o dönemlerdeki sadece nicel büyüklüğü hesaba katılırsa Türkiye'nin işçi sınıfı açısından tarihi olarak erken bir burjuva devrimi yaşadığı düşünülebilir.

Sınıf mücadelesi ve işçi haklarına ilişkin bir tartışmanın verildi-alındı türünden bir şablonla yürütülmesi mümkün görülmemektedir. Bunlardan herhangi biri temelinde yapılacak bir açıklama çabası, her şeyden önce hayatın karmaşıklığı karşısında anlamlı olmamaktadır. Bu yöntemle, sınıf mücadelesinin gelişme seyrini ve aşamalarını kavramak imkanı da ortadan kalkmaktadır. Buna karşılık, sağlanan hakları tek tek ve bütün etkenleriyle incelemek gereklidir. Ama bu kadarı yeterli olmamakta, sınıf mücadelesinin bir süreç olarak kavranmasında kopukluk yaratmaktadır. Yıldırım Koç'un incelemesi de kanımca bu noktada eksiklik taşımaktadır. Farklı dönemlerde sınıf mücadelesinin fiili görünümü ve hakların sağlanmasındaki fiili rolü çeşitli etkenlerle değişiklikler arzedebilir. Ama bir sosyal varlık olarak, örneğin 1963'deki sınıf mücalesi ile 1983'deki sınıf mücadelesi iki ayrı şey değildir. Tek tek hakların sağlanmasında fiili mücadelelerin rolünden başka, genel olarak sınıf mücadelesinin deyim yerindeyse «toplam etki»sini ve bunun gelişmesini incelemek, sosyal sürecin temel iticisi oluşuna dair bir dönemeç aramak gerekir. «...demokrasinin sınırlarını daraltmak yönünde gerçekleştirilen her hareketin, öncelikle işçi hareketini hedef alma gereğini duymuş olması»[14] böyle bir perspektifle bence daha da anlamlı görünecektir.

1980 sonrası sendikal ve demokratik haklardaki gerileme, Türkiye'de sınıf mücadelesinin sol'un bir kesimi nezdinde itibar kaybına uğramasına yolaçtı. Hakların tepeden verildiği yolundaki fikirler de esas olarak böyle bir temelden beslendi. Kuşkusuz yaşanan tepkisizlikte, mücadele geleneğinin düşüklüğüne ilişkin bir uyarıcı nokta tespit edilmelidir. Ama, «işte bu yüzden, zaten mücadele etmeden kazanılan haklar kolayca geri alındı» demek, ne 1970'lerdeki yükselen kitle hareketlerini, ne de bu olgunun nasıl olup da bir tepkisizliğe dönüşebildiğini açıklar. 1970'lerdeki ivmenin 1980'lerin taarruzu-

---

13) A. IŞIKLI, *Onbirinci Tez*, s. 18.
14) A. IŞIKLI, aynı yerde, s. 20.

nu etkisiz kılacak güçte olduğu iddiasında değilim ama «tepkisizliğe» giden süreci açıklamak önemli bir sorundur.

Bu kısa notun öne çıkarmak istediği tartışma noktaları şunlardır: (i) Olguların yapı ve dinamiğinin detaylı analizinin yanısıra, sınıf mücadelesi ve haklar konusunda kavramsal ve teorik bir bakışa özel olarak ihtiyaç olup olmadığı, (ii) bu çerçevede, tek tek belli hakların sağlanmasında fiili mücadelelerin esas rolü oynayıp oynamaması ile, sınıf mücadelesinin maddi birikiminin belli bir düzeye ulaştıktan sonra tarihi olarak temel faktör olması şeklinde iki ayrı düzlemin sözkonusu edilip edilemeyeceği ve bu ikincisinin Türkiye'de nasıl tespit edileceği, (iii) işçi haklarının nasıl kazanıldığı ile bunların geri alınabilmesi ya da alınamaması arasında her zaman bir determinizmin mi bulunduğu, yoksa hakların geri alınması olgusunu genel olarak zik-zaglı bir sosyal tarih kavrayışı ve sınıf mücadelesinin fiili ve potansiyel boyutunun her zaman örtüşmediği temelinde mi açıklamak gerektiği, (iv) Türkiye'de işçi hareketi ile sol hareket arasındaki ilişki.

DEĞİNMELER

Amerika, Avrupa ve Japonya: Birlik mi Rekabet mi?

Şevket PAMUK

Bu kısa yazıda son dönemin siyasal ve iktisadi gelişmelerinin Batı kapitalizmi ve onun temel unsurları olan ulus-devletler üzerindeki etkilerini tartışacağım. Esas olarak ileri kapitalist ülkelerdeki sermaye grupları, devletler ve bunlar arasındaki güç dengeleri üzerinde duracağım. Birlik mi rekabet mi diye sorarken bir yandan Amerika Birleşik Devletleri, öte yandan da bir bütün olarak Batı Avrupa ve Japonya arasındaki ilişkileri ve dengeleri kastediyorum.

Bilindiği gibi benim burada sorduğum soru daha önce farklı tarihsel koşullar altında da sorulmuştu. Örneğin 20. yüzyılın başlarında, Batının en güçlü kapitalist ülkeleri İngiltere, Almanya ve Fransa'nın güçleri birbirlerine oldukça yakındı. O dönemde Marksistler arasında gelişen tartışmalarda iki olasılık üzerinde duruluyordu:

Birinci olasılığı savunanlara göre ileri kapitalist ülkelerin ulusal burjuvazileri dünyayı paylaşma kavgası içindeydi. Ulusal sermaye grupları arasındaki çelişkiler giderek derinleşmekteydi. Kendi ülkelerindeki sermaye gruplarının çıkarlarını korumak amacıyla devletler de bu rekabet ortamının içine çekilecek ve emperyalist devletler arası bir savaş, bir paylaşım savaşı, kaçınılmaz olacaktı. Bu birinci olasılık ve o tarihsel koşullarda doğru çıkan görüş. Kısaca rekabet olarak adlandıracağım bu olasılığı.

Bu görüşe karşılık Marksistler arasında bir başka olasılık daha öne sürülmekteydi. Bu ikinci

---

Bu yazı Şubat 1987'de İstanbul'da Bilsak'da yapılan bir konuşmanın gözden geçirilmiş metnidir.

görüşü savunanlara göre ulusal burjuvazilerin kendi aralarında anlaşabilmeleri ve dünyayı barışçı yollarla paylaşabilmeleri mümkündü. Bu tür bir çözüm ulusal burjuvazilerin ve tekil devletlerin üzerinde bazı kurumsal örgütlenmeler gerektirecekti. Ama bu tür düzenlemeler gerçekleşebilirdi. Böylece bir politik çözüm etrafında ulusal burjuvaziler arasındaki rekabet sınırlandırılabilir hatta ortadan kaldırılabilirdi. Bu ikinci olasılığı o dönemin deyimiyle ültra-emperyalizm olarak adlandıracağım.

Bilindiği gibi bu ikinci olasılığın en hararetli olarak savunanların başında Kautsky geliyordu. O yıllarda bazı uluslararası kartellerin kurulması, farklı ülkelerden sermaye gruplarının bu kartellerde biraraya gelerek uzlaşmaları Kautsky'nin bu görüşü benimsemesinde önemli bir etken olmuştur. İlginçtir. 1914 yılının Eylül ayında, yani Dünya Savaşı başladıktan sonra Almanya 'da yayınlanan bir makalesinde bile Kautsky'nin bu iyimserliğini kaybetmediği görülüyor. Kautsky'e göre başlayan çatışma, ki bunun bir Dünya Savaşı olduğunu kabul ediyordu, kısa süreli olacaktı ve ulusal burjuvaziler ergeç anlaşma yolunu bulacaklardı.

İlginç olan bir başka nokta da şu: Birinci Dünya Savaşından yarım yüzyıl sonra, 1960larda da bazı Marksistler bu tür ültra-emperyalist eğilimlerin ağırlık kazanacağını düşündüler, öngördüler. Ulusal burjuvazilerin üzerinde bir örgütlenmeyi bu kez de çokuluslu şirketlerin gerçekleştireceğini öne sürdüler. Çokuluslu şirketler karşısında ulus devletlerinin giderek önemlerini yitireceğini savundular. Bugün bu eğilim Üçüncü Dünya ülkeleri için geçerli olabilir. Ancak gelişmiş ülkelere bakıldığında ulus devletlerinin çokuluslu şirketlerden daha güçlü olduğu görülüyor

Ayrıca, Birinci Dünya Savaşı öncesindeki yılların, sermaye grupları veya ulus devletleri arasındaki güç dengeleri açısından özgül bir tarihsel dönem oluşturduğunu unutmamak gerekir. Birinci Dünya Savaşı öncesinde tartışılan iki olasılıkdan farklı durumlar da çıkabilir ortaya. Nitekim İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra ortaya bir üçüncü durum çıktı. İkinci Dünya Savaşı sonrasında bir kapitalist ülkenin sermayesi diğerlerinden çok daha güçlü bir duruma gelmişti. Ve Amerikan devleti gücünü diğer devletlere kabul ettirebilmişti. Ortaya çıkan bu üçüncü durumu hegemonya, Amerika Birleşik Devletlerini de hegemonyacı güç olarak adlandıracağım.

Burada önemli bir noktaya işaret etmek gerekiyor. Hegemonyacı güç, eşitler arasında birinci olan ülke değil. Sadece en güçlü burjuvazinin olduğu ülke veya sadece en güçlü devlet anlamına gelmiyor hegemonyacı güç. Bütün bunlardan ötede hegemonyacı güç, dünya kapitalizminin nasıl

işleyeceğine karar veriyor. Örneğin dünya ticaretine, uluslararası sermaye hareketlerine ilişkin kuralları da saptıyor. Bu konuda gerekli gördüğü kurumları yerleştiriyor, düzenlemeleri yapıyor. Örneğin İkinci Dünya Savaşı sonrasında oluşturulan kurumların, Bretton Woods para sisteminin, IMF'nin, Dünya Bankasının öncülüğünü hep Amerika yaptı, kuralları hep Amerika koydu.

İşin siyasal ve askeri boyutları da var tabii. Savaş sonrasında Amerika, Batı dünyasının siyasal önderiydi. Artık kliseleşmiş bir deyimle, bu düzenin jandarmalığını da Amerika yapıyordu. Üçüncü Dünyada ve sosyalist ülkelere karşı.

Biraz gerilere gidecek olursak, 19. yüzyıl ortalarında da İngiltere benzeri düzenlemeleri gerçekleştirmişti. Bu nedenle İkinci Dünya Savaşı sonrasındaki Pax Americana ile 19. yüzyıl ortalarındaki Pax Britannica arasında önemli benzerlikler vardır. Sosyalist ülkelerin varlığı ise önemli bir fark bu iki dönem arasında.

İkinci Dünya Savaşı sonrasında, 1960'ların sonuna 1970'lerin başına kadar dünya ekonomisi hızlı bir büyüme ve genişleme dönemi yaşadı. Bu dönemde Amerika iktisadi olarak rakipsiz durumdaydı. Savaştan büyük kayıplarla çıkmış olan Batı Avrupa, Japonya veya Doğu Avrupa, Amerika ile rekabet edebilecek durumda değillerdi. Hem otomotiv, demir-çelik, petrol-kimya gibi standard dallarda, hem de daha ileri teknoloji gerektiren üretim dallarında Amerikanın kesin üstünlüğü vardı. Uluslararası yatırımlara da Amerikan sermayesi egemendi. Amerikan kökenli şirketler bir ölçüde Üçüncü Dünyada ama esas olarak Avrupada önemli yatırımlara giriştiler bu yıllarda.

Ancak bu genel büyüme döneminin Amerika açısından olumsuz bazı sonuçları da oldu. Herşeyden önce Amerika'daki yatırım oranı ve sermaye birikim hızı çok düşük kaldı. Buna karşılık Avrupa ve Japonya'da yatırımlar ve sermaye birikimi çok hızlı gelişti. Özellikle standard sanayi dallarında büyük verimlilik artışları sağlandı, üretim maliyetleri düşürüldü. İleri teknoloji gerektiren sanayi dallarında Amerika üstünlüğünü sürdürdü. Ancak demir-çelik, otomotiv, dayanıklı tüketim malları gibi standard sanayi dallarında Avrupa ve Japonya ilkönce dünya pazarlarında sonra da Amerika'nın kendi pazarlarında Amerika ile rekabete giriştiler, Amerika'yı gerilettiler. Bu konuda çarpıcı bir örnek vermek mümkün. Bilindiği gibi 1950'li hatta 1960'lı yıllarda Amerikan otomotiv sanayii dünya pazarlarında rakipsizdi. Bugün ise Amerika'da tüketilen otomobillerin yarısı Japonya'da üretilmektedir.

Öte yandan Amerikan çokuluslu şirketleri özellikle Güneydoğu Asya'daki bazı Üçüncü Dünya ülkelerinde önemli yatırımlar yapmaya başlamışlardı. 1970'li yıllar-

da bu ülkelerin sanayi ürünleri ihracatına yönelmeleri, Amerika'yı daha da güç duruma düşürdü. Bugün Amerikan demir-çelik sanayii sadece Japonya'dan değil esas olarak Kore ve Brezilya gibi ülkelerden gelen rekabet karşısında gerilemektedir.

1970'lerin başından bu yana dünya ekonomisi uzun dönemli bir bunalımın içinde. Amerikan hükümetleri bir yandan bu bunalımı aşamaya çalışıyor, bir yandan da gerilemeyi durdurmaya çalışıyorlar. Bugün geriye doğru baktığımızda, Amerikan hükümetlerinin son 15 yılda izlediği politikaları iki ana strateji etrafında toplamak mümkün. 1970'li yıllarda Nixon ve Carter yönetimlerinin izlediği politikalar bir küme oluşturuyor. 1980'li yılların farklı koşullarında Reagan yönetiminin izlediği politikalar ise ikinci kümeyi.

Nixon ve Carter yönetimlerinin 1970'lerde izledikleri strateji uluslararası planda detanta ağırlık veriyordu. Vietnam Savaşındaki yenilgiden sonra Sovyetler Birliği ve Çin'le yakınlaşma sağlandı. Askeri harcamalar azaltıldı. Ekonomide ise ağırlık ülke içindeki standard sanayilerin güçlendirilmesine verildi. Amaç ülke içinde istihdam yaratan sanayileri desteklemekti. Bütün bunlar Keynesciliğin bir varyantı olarak yorumlanabilir. Nitekim 1970'lerin başında yılların sağcı politikacısı Nixon bile artık kendisinin de bir Keynesci olduğunu ilan etti. Böylece yapılmak isteneni pek güzel özetlemiş oluyordu.

Uluslararası planda ise Amerika, Dünya Savaşı sonrasında kendi eliyle kurduğu Bretton Woods para sisteminine son verdi. Doları temel para birimi olmaktan çıkardı. Doların değerini düşürmeye başladı. Doların değerinin düşürülmesi pek çok nedenle kaçınılmaz olmuştu. Ama bu politikanın bir amacı da sözünü ettiğim standard sanayilerin Avrupa ve Japonya rekabeti karşısındaki gücünü arttırmaktı. Nitekim bu uygulama 1970'li yıllarda Avrupa ve Japonya ile Amerika arasında önemli bir gerginlik konusu oluşturdu.

Bu politikaların Amerikanın inişini durdurduğu söylenemez. 1970'li yıllarda enflasyon hızlanırken, kârlar geriledi. Amerikan işçi sınıfı da sermaye karşısında giderek daha mücadeleci davranmaya başlamıştı. Siyasal planda ise Üçüncü Dünyadaki kopuşlar devam etti. Angola, Mozambik, Nikaragua, İran ve diğerleri bu dönemde Amerikan nüfuz alanından ayrıldılar.

Reagan yönetiminin 1980'lerde izlediği politikalar ise Amerika'nın gerilemesi karşısında farklı bir tepki, farklı bir strateji oluşturuyor. 1980'lerde izlenen politikalar birçok bakımdan daha önce uygulananlara taban tabana zıttır. Siyasal planda detant kaldırılmış, yerini soğuk savaş almıştır. Bugün Amerika Üçüncü Dünyanın herhangi bir yerinde müdahaleye

girişmeye, askeri güç kullanmaya çok daha hevesli gözüküyor. Bunlara bağlı olarak askeri harcamalar da hızla yükseldi 1980'lerin başında.

İktisadi politikalarda ise işçi sınıfına yüklenildi. işsizlik yaratılarak ücretler düşürüldü. Öte yandan doların değeri 1985 yılı başına kadar devamlı olarak yukarı çekildi. Böylece ülke içinde istihdam yaratan standard sanayiler gözden çıkarılmış oluyordu. Umutlar Amerikan çokuluslu şirketlerine ve ileri teknolojiye dayanan bilgisayar, savaş sanayii gibi dallara bağlanıyordu. Amerika bu dallardaki üstünlüğü sayesinde Avrupa ve Japonya'dan gelen rekabete karşı koyacaktı bu beklentilere göre. Askeri harcamaların arttırılmasıyla yeni teknolojiler daha hızlı gelişecek, Amerikanın teknolojik üstünlüğü pekiştirilecekti. İşte 1980'lerin başında Reagan yönetiminin oluşturduğu yeni stratejinin ardında yatan hesaplar bunlardı.

Ama evdeki hesaplar çarşıya uymadı Herşeyden önce Amerikanın teknolojik üstünlüğüne dayanan sanayiler yeterince istihdam, kâr ve sermaye birikimi sağlayamadılar. Kısacası, ekonominin lokomatifi olamadılar. Ekonomiyi sürükleyip götüremediler. Buna karşılık yüksek doların da etkisiyle standard sanayiler Japonya ve Üçüncü Dünya ülkelerinin malları karşısında büyük darbeler yediler.

Ortaya çıkan olumsuz tablo karşısında son iki yılda bu politikalardan geriye dönüldü. Amerika doların değerini tekrar düşürerek standard sanayilerini korumaya yöneldi. Amerikan yönetiminin ısrarları sonucunda ve Avrupa ile Japonya'nın itirazlarına rağmen doların değerinin düşürülmesi, Amerikanın gücünü kanıtlanması gibi gözükebilir. Ama bu gelişme aslında Reagan stratejisinin umulan sonucu sağlayamaması, tükenmesi anlamına geliyor. Çünkü 1980'lerin başında bel bağlanan sanayi dalları ve çokuluslu şirketlerin ekonominin lokomotifliğini yapamayacağı ortaya çıktı. Bugün Amerikan ekonomisi rekor düzeyde bütçe açıkları, rekor düzeyde dış ticaret açıkları, büyük dış borçlanmalar, işsizlik ve durgunlukla karşı karşıyadır. Yatırımlar düşük düzeylerde kalıyor.

Kısacası, Amerikanın iktisadi inişi devam etmekte. Buna karşılık ortada çözüm yok, çözümsüzlük var. Durum siyasal alanda da pek farklı değil. İran'a silah satışı ve diğer girişimlerin başarısızlıkla sonuçlanmasından sonra Reagan yönetimi siyasal olarak da tükenmiş durumda. Ortalıkta yeni bir alternatif gözükmüyor. Amerika en azından önümüzdeki iki yılı belirsizliklerle ve çözümsüzlüklerle geçirecek. Bugünkü konjonktür onu gösteriyor. Bir blok olarak Batı Avrupa da bu siyasal tükenişin farkında gözüküyor. Batı Avrupa ülkeleri Amerika ile olan ilişkilerini gözden geçiriyorlar. Amerikadan daha bağımsız, Amerika'ya

daha mesafeli siyasal, iktisadi ve hatta askeri alternatiflerin arayışı içindeler. Son günlerde eski Alman başbakanlarından Schmidt'in Amerika'dan bağımsız bir Fransız-Alman ordusunun kurulmasını önermesi bu arayışın en çarpıcı örneklerinden birini oluşturuyor.

Şimdi denilebilir ki Amerika hâlâ en güçlü ülke. İstediğini yaptırabiliyor. Örneğin 1980'lerin başında doların değerini yükseltmek istedi, yükseltti. Son iki yılda da doların değerini düşürmek istiyordu, onu da gerçekleştirdi. O halde gerilemeden söz etmek niye?

Amerikanın bugün en güçlü kapitalist ülke olduğu doğru. Ama 1960'lardaki konumu ile bugünkü arasında önemli bir fark var. 1950'lerde ve 1960'larda Amerika hegemonyacı güç durumundaydı. Dünya ekonomisinin nasıl işleyeceğine ilişkin kuralları saptıyor ve gerisine karışmak gereği duymuyordu. Buna karşılık gerek 1970'lerde, gerekse Reagan döneminde izlenen politikaların önemli bir ortak özelliği var. Amerika artık sistemin nasıl işleyeceğini düzenleyecek güce sahip değil. Kalın çizgilerle sistemin kurallarını saptamak yerine, kendi sermaye kesimlerinin çıkarlarını koruma amacında.

Bu konuda dünya para sistemi bir örnek iyi bir örnek oluşturuyor. Amerika kendi çıkarları açısından gerekli gördüğünde dünya para sistemini bir çırpıda rafa kaldırıyor. Ama yerine birşey koymuyor, koyamıyor. Avrupa'yı ve Japonya'yı 1970'lerde daha zayıf bir doları, 1980'lerin başında güçlü bir doları nihayet son iki yıldır yine zayıf bir dolar kabule zorluyor. Kısacası İkinci Dünya Savaşı sonrasında dünya ölçeğinde yeni bir para düzeni kuran ve bunu işletmek için çaba gösteren Amerika bugün herşeyden önce kendi başının çaresine bakıyor. Belki yarın aynı tavrı ticaret konusunda gösterecek. Japon ve Avrupa mallarına karşı korumacılık önlemlerine baş vuracak. Bu durumdan Amerikanın standard sanayileri kazançlı çıkar ama gelişmiş kapitalist ülkeler arasındaki ticaret önemli darbeler yiyebilir. Bütün bunlar belirli bir gücün ifadesi, hiç şüphesiz, ama hegemonyacı ülkenin izleyeceği politikalar değil. Daha önce değindiğim gibi. hegemonyacı bir ülke ile en güçlü ülke arasındaki fark da burada ortaya çıkıyor.

Şimdi ne olabilir? Önümüzdeki yıllarda bu dengeler nasıl değişebilir? Genel eğilim hangi yönde?

Önümüzde daha önce sıraladığım gibi, üç durum, üç olasılık var.

1 — Amerikan hegemonyasının geri dönüşü veya tekrar güçlenişi.

2 — Ültra-empèryalizm türü bir durum; Amerika'nın gücünün gerilemesi ancak Amerika, Avrupa ve Japonya'nın, bu ülkelerin sermaye gruplarının birlikte hareket etmesi veya

3 — Amerika'nın gücünün gerilemesi ve belirli sınırlar içinde

kalsa da, rekabet eğiliminin güçlenmesi.

İleriye dönük tahliller geliştirirken fazla deterministik olmamak, önceden hiçbir olasılığı dışlamamak gerekir. Uzun dönemde iktisadi eğilimlerin, iktisadi gelişmelerin ağırlığı açıktır. Ancak kısa ve orta dönemde siyasal gelişmelerin ve siyasal stratejilerin önemli olduğunu düşünüyorum. Önümüzdeki döneme bakarken gözden uzak tutulmaması gereken bir diğer nokta da dünya ekonomisinin durumu. Dünya ekonomisi yirmi yıla yakın bir süredir uzun dönemli bir buhranı yaşıyor. Bu buhran daha ne kadar sürer? Yeni bir büyüme ve genişleme dönemi ne zaman başlar? Hangi koşullarda başlar? Eğer bir yeni birikim dönemine girilirse, bu dönemin lokomotifliğini hangi sanayi dalları yapacaktır? Nerede, hangi mallar üretilecektir? Bütün bunlar devletler arasındaki güç dengelerini etkileyecek, hiç şüphesiz.

Önümüzdeki dönemde Amerika gücünü arttırabilir mi? Hegemonyasını tekrar kurabilir mi? Bu konuda Amerikanın elinde bazı kozlar var, hiç şüphesiz. Bugün herşeye rağmen hem iktisadi hem siyasal açıdan en güçlü ülke. Amerikanın elinde askeri güç de var. Ne Avrupa ne de Japonya askeri açıdan bir alternatif oluşturabilecek durumda değiller. Ayrıca, bugün Avrupa siyasal açıdan da dağınık ve güçsüz bir görünüm veriyor. Ancak bütün bunlara rağmen sözünü ettiğim uzun dönemli iktisadi eğilimlerin ağır basacağını, Amerikanın inişinin devam edeceğini düşünüyorum Şu anda Amerika'nın bu eğilimi tersine çevirebilecek ne iktisadi ne de siyasal gücü var.

Öte yandan, **ültra-emperyalizm** olasılığı, yani kapitalist devletler ve sermaye kesimleri arasında tam bir anlaşma ve bu anlaşmayla birlikte devletler-üstü yeni kurumların geliştirilmesi olasılığı da bugünkü koşullarda fazla güçlü gözükmüyor. Herşeyden önce uzun vadeli eğriler farklı yönlerde seyrediyor. Amerika inişte, Avrupa ve Japonyanın eğrileri ise tırmanıyor. Bu koşullarda **ultra-emperyalizmin** gerektirdiği siyasal çözüm çok zor gözüküyor.

Bu nedenlerle **rekabet eğiliminin** güçleneceği düşünülebilir. Daha önceki dönemlerle karşılaştırıldığında, sınırlı bir **rekabet** olacaktır bu. Batı bloğu içinde bir savaştan söz etmiyoruz. Ayrıca, yakın dönemde korumacılık talepleri artabilir, nitekim bunun somut örnekleri de görülmeye başladı. Ancak Amerika ile Avrupa ve Japonya arasında merkantilist ticaret savaşlarının çıkma olasılığı da bugün henüz zayıf. Bilindiği gibi 1930'larda böyle bir eğilim egemen olmuştu. Dünya ekonomisi İngiltere, Fransa, Almanya ve Amerika arasında ticaret bloklarına ayrılmıştı. Ama bugün dünya ekonomisinin parsellenmesine, ticaret bloklarına ayrılmasına karşı önemli bir güç var ortada· çokuluslu şirketler. Çokuluslu şirketler

daha bütünleştirici, kucaklayıcı alternatiflerden yana koyacaklardır ağırlıklarını. Daha serbest ticaretten, sermayenin daha kolay dolaşabilmesinden yana olacaklardır. Bu dengeler nedeniyle önümüzdeki dönem dünya ekonomisinin en önemli özelliğinin kuralsızlık olacağını düşünüyorum. Para sisteminde, ticarette, uluslararası sermaye hareketlerinde Amerika artık kuralları saptama görevini üstlenmiyor, üstlenemiyor. Bu işi yapacak başka güç de yok.

Bütün bunlar olasılıklar tabii ama eğer sözünü ettiğim eğilimler ağırlık kazanırsa, bu ne anlama gelecektir, biraz da diğer alt-birimler açısından düşünelim.

Bir olasılık Amerikanın gücü gerilerken Batı Avrupa ile Doğu Avrupanın yakınlaşması. Böyle bir yakınlaşma belki de 1980'lerin başında gerçekleşebilirdi. Ancak dünya iktisadi bunalımının ve Amerikan yönetiminin izlediği politikaların da etkisiyle Batı Avrupa'da siyasal iktidarlar el değiştirdi. Sosyal demokratların yerine gelen sağ iktidarlar ideolojik olarak henüz hazır değillerdi Sovyetler Birliği ile yakınlaşmaya. Ama önümüzdeki dönem için koşullar daha elverişli gözüküyor. Önümüzdeki dönemde böyle bir yakınlaşma Avrupa'da merkez sağ iktidarlar altında bile mümkün olabilir. Sovyetler Birliğinin iç reformlarla yönelmesi ve dışarda ittifaklar araması bu eğilimi kolaylaştırabilir.

Japonya'nın durumu ise biraz daha farklı. Bugün Japonya ile Amerika arasındaki iktisadi sorunlar ve ticari çıkar ayrılıkları ön plana çıkmış durumda. Bu rekabetin giderek tırmanma ve ikili ticarette büyük sarsıntılar yaratma olasılığı da var. Ancak, özellikle siyasal ve askeri konularda Japonya'nın Amerika ile olan ilişkilerini gevşetmesi ve Amerika'dan bağımsız davranması kolay olmayacak. Belki de bu nedenle, Amerika ticari konularda önemli ödünler koparabilir Japonya'dan.

Üçüncü Dünyaya gelince, eğer Amerikanın inişi devam ederse, bu herşeyden önce Nikaragua, Angola, İran gibi çıkışların, dünya ekonomisi dışına çıkmak, dünya ekonomisi ile bağları koparmak anlamında değil ama Amerikan nüfuzu dışına çıkış anlamında, devam etmesi demektir. Ortaya çıkacak rejimlerin niteliğini bu kısa yazıda ele almak mümkün değil. Olumlusu var, olumsuzu var. Önemli ama ayrı bir mesele.

Önemli bir diğer nokta da son yirmi yılda Üçüncü Dünya ülkeleri arasındaki farklılaşmanın giderek artmış olması. Bazı ülkelerde, özellikle Güneydoğu Asyada ihracata yönelik sanayileşme yönünde önemli aşamalar kaydedildi. Bu ülkelerdeki sermaye gruplarının diğer Üçüncü Dünya ülkeleriyle birlikte ortak tavır almaları giderek güçleşiyor. Dünya ekonomisinin bunalımı da ortak hareketleri güçleştiriyor. Ayrıca dış borçlar da pekçok azgelişmiş ülkenin üzerinde Demoklesin

kılıcı gibi sallanmakta. Gerçi bu borç olgusunu tersine çevirip, bankalara karşı bir ortak silah olarak da kullanmak mümkün ama şimdiye kadar yapılan bu değil. Şimdiye kadar görülen, son dönemde Türkiye'nin yaptığı gibi, tekil ülkelerin daha fazla borç alabilmek amacıyla dünya ekonomisine daha fazla açılmaları, daha fazla bütünleşmeleri.

Son olarak bu çerçeve içinde Türkiye'ye ilişkin bir iki temaya kısaca değinilebilir. Eğer Amerika'nın inişi devam ederse, Türkiye'nin Avrupaya yönelmesi kolaylaşabilir. Ancak bu olasılığın karşısındaki engelleri de küçümsememek gerekir. En az iki tür engel düşünülebilir. Birinci engel Avrupanın askeri bir alternatif oluşturamaması. Bu nedenle Amerika mı Avrupa mı ikilemi daha belirgin olarak ortaya çıktığında, Türkiye'deki askeri ve sivil kesimlerin tercihleri farklı olabilir. Egemen sivil kesimler Avrupa'yı tercih ederken, askerler Amerika'ya yönelebilir. Uzantıları ciddi olarak düşünülmesi gereken bir olasılık bu.

İkincisi ise iktisadi bir mesele. Türkiye'de dış iktisadi ilişkilerde hem sermaye kesimleri hem de devlet acısından en hassas konu dış borçlar. Bu böyle sürecek. Hem dış yönelişler hem de iç yönelişler dış borç olgusundan etkilenecek. Öyleyse siyasal iktidarların Avrupa'ya yönelişi Avrupadan fon sağlanabildiği ölçüde kolaylaşacak. Fonlar farklı kaynaklardan geldiği ölçüde de Avrupaya yöneliş güçleşecektir. Ama dış borçlarla hem dış hem de iç yönelişler arasındaki ilişkiler sadece sağ iktidarları ilgilendirmemeli. Türkiye'de siyasal iktidara aday olduğunu söyleyen sol kesimler ve özellikle sosyal demokratlar da bu konuda daha ciddi olarak düşünmek zorundadırlar.

YAYINLAR

Askeri Rejimden Demokrasiye : Latin Amerika Dersleri

Alain Rouquié, Latin Amerika'da Askeri Devlet, Alan Yayıncılık, 1986. Baskıya hazırlayan Şirin Tekeli.

Galip YALMAN

Parlamenter - demokratik rejimlerin, İkinci Dünya Savaşından sonra oluşturulan kapitalist dünya sistemi çerçevesinde yer alan gelişmiş sanayileşmiş kapitalist toplumların değişmez, hatta tanımlayıcı bir özelliği olarak görülmesi ilk bakışta kapitalist düzen yanlısı ya da karşıtı bir çok yaklaşımın ortak paydası gibidir. Bu paydayı paylaşan modernleşme yaklaşımında, modern yani gelişmiş kapitalist toplumun tanımlayıcı ögeleri arasında demokratik-parlamenter rejim özellikle vurgulanır. Buna karşı, çağdaş kapitalist devlet kuramı tartışmalarının çarpıcı bir yanı ise demokratik devlet biçimi ve/veya rejimin, kapitalist devletin «normal» yani genelde geçerli niteliği olarak görülmesidir. Bu varsayım sonucunda, demokratik olmayan devlet biçimleri ve/veya rejimler «istisnai» olarak nitelenmişlerdir. Modernleşme yaklaşımının öngörülerinin azgelişmiş kapitalist toplumlar için geçersizliğini kanıtlamayı amaçlayan çeşitli yaklaşımlarda ise yine bu varsayım temel alınmakla birlikte, azgelişmiş kapitalist toplumlar için tersine bir ilişki kurulması söz konusudur[1]. Gelişmiş ve azgelişmiş kapitalist toplumların ayırdedici bir özelliği olarak kapitalizm-demokrasi bir-

1) Bürokratik - Otoriter devlet modelinde olsun, indirgemeci bir bakışla azgelişmiş ülke devletini ele alan yaklaşımlarda olsun bu çok belirgindir.

likteliğinin birinciler için geçerli, ikinciler için geçersiz olduğu adeta veri kabul edilmektedir.

Demokratik siyasal biçimlenmenin kapitalist devletin «normal» biçimi olarak görülmesi, kendi sorunsalı içinde anlamlı bir kavramlaştırmadır. Ne var ki bu kavramlaştırmadan yola çıkarak demokrasi ile kapitalizm arasında bir özdeşlik ilişkisi kurmak olanaklı değildir. Diğer bir deyişle, demokrasi sadece kapitalist devletin «normal» biçimi olarak görülemez.

Demokrasinin kapitalizmle özdeşleştirilmesinin önemli bir sakıncası ise, kuramsal açıdan, sosyalizme geçiş sürecinde kapitalist üretim ilişkilerinin dönüştürülmesine bağlı olarak demokratik siyasal biçimlenmenin de tarihe karışacağı eleştirisine güç kazandırmasıdır. Halbuki demokratik siyasal biçimlenmenin, toplumsal sınıflar arasındaki hegemonya mücadelesinin alanını oluşturan kapitalist devletin iç çelişkilerinin emekçi sınıflar yararına kazanımlara dönüştürülmesinde vazgeçilmez işlevi olduğu kuşkusuzdur. Bu bağlamda iki noktaya dikkat çekmekte yarar görmekteyiz. İlki, hegemonya mücadelesinin salt bir ideolojik mücadele olarak algılanmasının yanıltıcı olduğudur. Hegemonya sorununun bir ideolojik mücadele boyutu olduğu gibi, bir siyasal ittifaklar ve siyasal önderlik boyutunun da olduğu unutulmamalıdır. İkincisi, devletin hegemonya mücadelesinin alanı olarak görülmesinin, «zor» kullanımını dışlamadığını ayrıca belirtmeye gerek bile yoktur. Bilindiği gibi Gramsci'ye göre kitlelerin desteğini (rızasını) sağlamaya çalışma ve zor kullanma, toplumsal sınıflar arasındaki siyasal ve ideolojik mücadelenin hiç değişmeyen unsurlarıdır. Değişen, farklı durumlarda hangi unsurun belirleyici olduğudur. Dolayısıyla, demokratik devlet biçimini, demokratik olmayan devlet biçimlerinden ayıran temel fark, ikinci durumda «zor» unsurunun öne çıkmasıdır. Diğer bir deyişle, demokratik olmayan devlet biçimleri bu anlamda hegemonik olmayan bir egemenlik biçiminin değişik ifadeleridir[2].

Gramsci'nin tanımladığı anlamda hegemonya mücadelesinin herhangi bir somut konjonktürde, teorik olarak, üç farklı olasılıkla sonuçlanması mümkündür. Egemen sınıflar hegemonyalarını sağ-

2) Burada Poulantzas'ın hegemonya kavramı ile Gramsci'ninki arasındaki fark önemlidir. Poulantzas, hegemonyayı salt iktidar blokuna ilişkin olarak tanımladığı ölçüde, demokratik olan ve olmayan devlet biçimleri arasında hegemonik olup olmama temelinde bir ayırım anlamını bir ölçüde yitirmektedir. Buna göre bir sınıfın veya toplumsal kesimin iktidar bloku içindeki hegemonyasını sağlamada demokratik olmayan devlet biçimleri de işlevsel olabilir. Gramsci ve Poulantzas'ın bu bağlamda bir karşılaştırması için bak. S. Hall, B. Lumley, G. Melennan, *Siyaset ve İdeoloji*, Birey ve Toplum Yayınları, 1986.

ladıkları ölçüde demokratik kurum ve kuralların işlerlik kazanacağı bir durumda kapitalist devletin demokratik biçimirden söz edilebilir. Bu hegemonyanın sağlanamadığı koşullar, demokratik kurumların ve özgürlüklerin ortadan kaldırılmasına yol açarsa, demokratik olmayan çeşitli devlet biçimleri gündeme gelebilmektedir. Burada şu noktanın vurgulanmasında yarar vardır. Hegemonya bunalımının yaşandığı durumların, mutlaka devletin biçiminde bir değişikliğe yol açacağı diye bir kural yoktur.

Üçüncü olasılık ise, emekçi sınıfların hegemonya mücadelesinde başarı sağlamalarıdır. Bunun gerçekleşmesi için gerekli iki önkoşuldan söz edilebilir. Birincisi, daha iktidar mücadelesi sürecinden başlayarak, yani siyasal iktidarın ele geçirilmesinden önceki aşamada, hegemonya sağlama yönünde adımlar atılmasının gerekliliği. İkincisi ise hegemonyanın sağlanmasında sadece güce dayanmanın olanaksızlığı karşısında[3], temsili ve katılımcı demokrasinin tüm kurum ve kuralları ile işletilmesinin zorunluluğu[4]. İşte sosyalizmle demokrasi arasındaki karşılıklı ve zorunlu bağ tam da bu noktada çarpıcı bir biçimde ortaya çıkmaktadır. Devlet salt ele geçirilecek ve sonradan parçalanacak bir aygıt olarak, algılanmadığı ölçüde, üretim ilişkilerindeki dönüşümlere koşut olarak, devletin kurumsal örgütlenmesinde radikal dönüşümlerin gerçekleştirilmesi de gündeme gelecektir. Burada karşılaşılan kritik sorun, bir yandan temsili demokrasinin sınırları demokratik hak ve özürlüklerin en geniş biçimde kullanımı sağlanacak biçimde genişletilirken, öte yandan doğrudan demokrasi ve öz yönetim ilkelerini yaşama geçirecek düzenlemelerin yapılabilmesidir. Gerek kuramsal gerekse pratik açıdan sosyalizm mücadelesinin gündeminde bu sorunların çözüm bekleyen yanlarının olması bir gerçeğin yadsınmasına neden olmamalıdır:

Demokratik siyasal biçimlenmenin sosyalist bir toplumun gerçekleştirilmesi sürecinde sadece geçici bir süre için katlanılması gereken değil, kalıcı ve sürekli yeri olmak zorundadır. Dolayısıyla demokrasiyi salt kapitalist devlete özgü bir biçimlenme olarak görmenin, sosyalizm mücadelesinin ufkunu daraltıcı etkileri söz konusudur.

Azgelişmiş kapitalist toplumlarda demokrasinin bir istisna olduğu şeklinde özetlenebilecek değerlendirmelere gelince. Latin Amerika'dan, Afrika ve Asya'ya, günümüzün azgelişmiş toplumlarının bağımsız devletler olarak tarihlerine bakıldığında, sivil ya

3) A. Gramsci (1971) *Selections from Prison Notebooks*, s. 57, Lawrence and Wishart, London.
4) N. Poulantzas (1980), *State, Power, Socialism*, s. 261, Verso, London.

da asker dikta yönetimlerinin, bu ülkelerin bir çoğunda değişik sürelerle de olsa varlıklarını sürdürdükleri gözlenebilir. Siyasal bağımsızlıklarını görece yeni kazanmış ve bir çoğu çoğulcu parlamenter rejim deneyimini hiç yaşamamış Afrika ve Asya ülkelerinden farklı olarak, Güney Amerika ülkelerinin yaklaşık 150 yıllık tarihleri parlamenter demokratik rejimlerle sivil ve asker dikta yönetimleri arasındaki sayısız değişikliğe tanık olmuştur. Belki de bu nedenle, 1970 li yıllarda gelişen, azgelişmiş ülke devletine ilişkin kuramsal çalışmalar arasında bölgesel farklılıkları da yansıtan önemli bir ayırım dikkati çekmektedir.

Asya ve Afrika'nın sömürgelikten yeni kurtulmuş toplumlarını temel alan «sömürge sonrası devlet» modeli tartışmalarında yani devletin niteliği ve sınıfsal temelleri çözümlenmeye çalışılırken mevcut demokratik olmayan rejimler veri kabul edilmekte ve ortaya çıkış nedenleri fazla sorgulanmamaktadır. Örneğin, Pakistan bu tür modellere temel alınan bir örnek oluştururken, bağımsızlığını kazandığı günden itibaren çoğulcu demokratik bir rejimle yönetilen Hindistan tartışma dışında bırakılmaktadır.

Öte yandan, yasal bunalımlarla ekonomik bunalımların iç içe yaşandığı günümüz Latin Amerika toplumlarına yönelik kuramsal çalışmalarda, vurgu daha çok görece demokratik rejimlerin istikrarsızlığı ile yerlerine geçen askeri yönetimlerin ortaya çıkışının toplumsal ve ekonomik nedenleri üzerinde olmuştur. Bu çalışmalarda dikkati çeken özellik, dünya kapitalist sistemine bağımlı azgelişmiş toplumlarda sermaye birikim süreçleri ile siyasal rejimler arasında doğrudan bir ilişki kurma eğiliminin çok güçlü olmasıdır. Dolayısıyla askeri dikta rejimlerinin, sermaye birikim süreçlerinin gereksinmeleri sonucu oluşup, işlev gördükleri savı ileri sürülmektedir. Bu ise söz konusu yaklaşımlaların gerek ekonomik gelişme düzeyleri, gerekse toplumsal ve siyasal özgüllükleri nedeniyle homojen olmayan azgelişmiş kapitalist toplumlarda siyasal «iktidar olgusunun hangi dolayımlardan geçerek kullanıldığı» konusunda açıklayıcılıktan yoksun kalmalarına yol açmaktadır. (LAAD, s. 18)

İşte bu temel saptamadan oyla çıkarak, Latin Amerika ülkeleri genelinde askeri rejimler olgusunu ele alan Fransız siyaset bilinci A. Rouquie'nin önemli çalışması **Latin Amerika'da Askeri Devlet**'in dilimize kazandırılması çok sevindiricidir. Özellikle, parlamenter rejimin on yıllık aralarla kesintiye uğraması üzerine yüzeysel olmaktan öteye geçmeyen yorumların çoğaldığı bir zaman kesitinde, Rouquié'nin çalışması uyarıcı bir örnek oluşturmaktadır.

Latin Amerika'da Askeri Devlet (LAAD), askeri rejimler gerçeğini açıklamaya çalışan farklı modellerin genel bir eleştirisi olduğu kadar, azgelişmiş ülke devleti-

ne ilişkin kuramlaştırma çabaları nın önündeki güçlüklerin ustaca sergilenmesidir de. 19. Yüzyıldan bu yana, batı yarımküresinin Latin olarak nitelenen toplumların yazgıymış gibi görünen askeri darbeleri kültürel, coğrafi ya da ekonomik tek bir başat etkene bağlayarak açıklama eğilimleri açıkça reddedilmektedir. Benimsenmeyen bir başka eğilim ise azgelişmiş toplumlardaki siyasal rejim değişikliklerini salt dış etkenlere, özel olarak da ABD'nin emperyalist dış politika uygulamalarına bağlayarak açıklamaya çalışmaktır. Tek boyutlu açıklama biçimlerinin reddedilmesi, söz konusu etkenlerin rejim değişikliklerini belirlemede hiç bir rolü olmadığı anlamı tabii ki gelmemektedir. Eleştiri konusu olan, mekanik, indirgemeci yaklaşımların «yanıltıcı bir takım kestirmeciliklere yol açtığı» gibi, «hiçbir nuansa yer vermeyen bir ekonomizme yaslanan... komplo-tarih yaklaşımlarının da... askeri kurumları, siyasal güçleri ve bunların devlet ve toplum içindeki yerlerini göz ardı etme»sidir. (LAAD, ss. 15-18).

Bu bağlamda Türkiye'de askeri müdahaleler olgusunu açıklamaya çalışan çeşitli modellerin, Rouquie'nin bu uyarıları ışığında yeniden gözden geçirilmesinde, sanırız çok yarar vardır.

Yazar kitabı yazmaktaki amacının, eleştirdiği çeşitli kuramsal modellerin yerine, yeni bir soyutlama yapmak olmadığını belirtiyor. Hatta, Latin Amerika'da devlet üzerine bir model kurmaya girişmenin «zamansız» olduğunu ileri sürmekte. (LAAD, s. 19). Buna karşın, kitabın amacı olarak belirtilen, Latin Amerika ordularının karşılaştırmalı bir perspektifle, hem toplumsal bütünlüğün hem de devlet aygıtının bir parçası olarak incelenmesi, yazarın «Latin Amerika devletinin» oluşum sürecine ve niteliklerine ilişkin temel düşüncelerini yansıtmasına olanak tanıyor. Buradan da yazarın, çok zengin bir çeşitliliği içinde barındıran Latin Amerika'yı hangi ortak temellerde birleşen bir «bütün» olarak algıladığını çıkarsamak mümkün olmakta. Bu aynı zamanda yazarın gerek azgelişmişlik gerekse devlet çözümlemelerinde hangi kavramsal çerçevelerden yararlandığının ipuçlarını da okuyucuya vermekte. Ortaya çıkan sentez, yazarın da açıkyüreklilikle, kitabının sonunda belirttiği gibi oldukça «eklektik» bir nitelik taşıyor. Ama bu da belki, karşılaştırmalı yöntemle siyasal araştırmalar yapmanın ve bu temelde azgelişmiş ülke devletine ilişkin kuramsal çalışmalara katkıda bulunmanın karşılaştığı zorlukların somut bir ifadesi.

Şimdi, söz konusu çalışmanın, kavramsal çerçevesinin kısmen örtük, kısmen belirtik biçimde ifade edilen temel taşları üzerinde kısaca duralım. Latin Amerika ülkeleri «toplumların türdeş olmayan iç yapıları ile, türdeş bir dış çevrenin birbirlerini tamamladıkları» bir bütün olarak kavram-

laştırılmaktadır. (LAAD, s. 20). «Bağımlılık» ilişkileri ile tanımlanan türdeş dış çerçevede oluşan iç yapılara ilişkin 1960'lı ve 1970'li yılların azgelişmişlik tartışmalarının ışığında şu gözlemler yapılmaktadır:

1) Latin Amerika toplumsal yapıları hem geleneksel hem de modern unsurların eklemlendiği yapılardır. «Arkaik ve geleneksel kutbun sürekliliğini, modern kutbun gelişmesi açıklamaktadır.» (LAAD, s. 31). Diğer bir deyişle, «ikili yapı» tezleri reddedilmekte, farklı üretim tarzlarının eklemlenmesi temelinde, tekil ülkelerin özgürlüklerinin anlaşılabileceği vurgulanmaktadır. Böylece bağımlı toplumların «asıl kendilerine özgü yanı, geleneksel yapılarını, sanayileşme süreci içinde korumaları» olmaktadır. (LAAD, s. 35).

2) Modern ve geleneksel yapıların eklemlenmesi sonucu ortaya çıkan egemen sınıflar açısından «toplumsal yeniden üretim, üretimin kendinden genellikle çok daha önemlidir.» (LAAD, s. 35). Burada vurgulanan, egemen sınıfların kendi toplumsal konumlarını korumak için gerektiğinde, kapitalist kârlarından bile vazgeçebilecekleri ve kapitalist üretim ilişkileri çerçevesinde «ekonomi dışı» zorlamalara başvurabilecekleridir. Bu ise patronaj ilişkilerine dayalı geleneksel hakimiyet biçimlerinin sürdürülmesini ve egemen sınıflar arası çelişkilerin keskinleşmesini sağlar. Dolayısıyla bu tip toplumların toplumsal dinamiklerinin anlaşılmasında, Avrupa kapitalist toplumlarının incelenmesinden türetilen temel sınıflararası çelişkiler ve egemen sınıflar içi çatışmalar gibi kavramların yeterli olmadığı sonucuna ulaşılmaktadır. (LAAD, s. 34)

Bu gözlem ya da saptamalara dayanılarak, devletin ve siyasal biçimlenmenin niteliğine ilişkin yapılan değerlendirme ise şöyle özetlenebilir. Tarihsel olarak Latin Amerika devletleri, sömürgeleştirme süreci içinde ortaya çıkmışlar ve ikili bir işlev görmüşlerdir. Bir yandan dışardan empoze edilen bağımlılık ilişkilerinin sürdürülmesinde önemli rol oynamışlar, öte yandan da yerleşik egemen güç ilişkilerinin oldukça dışında kaldıkları için, «mülk sahibi yerel gruplarla yabancı burjuvaziler arasında pazarlık ve anlaşmaların yapıldığı» düzlemi oluşturmuşlardır. Her ne kadar Latin Amerika çerçevesinde yerel ekonomik güçlerin üretim sürecini denetlediği ülkelerle, bu sürecin dıştan denetlendiği ülkeler arasında bir ayırım yapılması[5] önemli ise de; yazara göre, genel olarak «bağımlı toplumlarda devletin toplum içi kısmi çıkarlardan oldukça (görece GLY) bağımsız» olduğu kabul edil-

5) Latin Amerika ülkelerinin bu bağlamda bir sınıflandırılması için bağımlılık literatürünün Türkçeye çevrilmemiş önemli çalışması F.H. Cardoso ve E. Faletto, 1979, *Dependency and Development in Latin America*, temel kaynaktır.

melidir[6]. (LAAD, s. 42). Hatta tarihsel olarak devleti, bir egemenlik aracı olarak egemen sınıfların yaratmadığı. tersine devlet bu sınıfların gelişip güçlenmesinde önemli rol oynadığı için «başka yerlerde olduğundan daha ender olarak, egemen sınıfların belirli bir kesiminin aracıdır.» (LAAD. s. 42-43). Ama bu devletin sınıflarüstü olduğu ya da tam anlamı ile özerk olduğu anlamına gelmez. Devlet aslında, eşit konumda olmayan sınıflar arasında her an değişebilecek bir güç dengesinin sentezidir. (LAAD, s. 123)

Bu toplumsal yapı ve devlet analizinden çıkarsanabilecek ilk sonuç. yazara göre genelde azgelişmiş ülkelerin, özelde ise Latin Amerika ülkelerinin toplumsal yapılarının ve devletlerinin, gelişmiş kapitalist ülkelerinkinden farklı olduğudur. İkinci bir nokta, devletin görece özerkliği kavramının, kapitalist devletin tanımlayıcı bir özelliği olarak değil de, daha çok azgelişmiş ülke devletinin özgüllüğünün bir ifadesi olarak görülmesidir. Daha önemlisi, yazarın çeşitli devlet kavramlaştırmalarının bir bileşkesi niteliğinde bir devlet anlayışına sahip olduğu ortaya çıkmaktadır. Bu devleti, yerine göre egemen sınıfların aracı, yerine göre görece bağımsız[7], hatta yerine göre de, «sivil toplumu kendi içinde eriten» (LAAD, s. 298) bir nesne olarak görebilen bir anlayıştır. Ama bu eklektizmin gerekçesi, yazara göre incelenen nesnenin doğaşından kaynaklanmaktadır. Kapitalist ve prekapitalist yapıların eklemlenmesi temelinde ortaya çıkan Rouquié'nin «Latin Amerika devleti» ne kapitalist bir devlettir ne de pre-kapitalist.

İşin ilginç yanı, yazar soruna bir «geçiş süreçi» sorumsalı çerçevesinde de yaklaşmamakta, «Latin Amerika devleti»ni sürekliliği olan bir olgu olarak değerlendirmektedir. Böyle olunca da, mevcut kavramsal çerçevelerden hiçbirisi tek başına bu kendine özgü devleti incelemek için yeterli bulunmamaktadır. Bu özgürlüğün saptanması eğer doğru ise, önemli olmakla birlikte, kuramsal açıdan, eklektizmden başka bir yöntem önerilmemesi, bu özgüllüğün kavramlaştırılmasını kolaylaştırıcı değil, tam tersine zorlaştırıcı bir işlev görmektedir. Yazarın Latin Amerika ülkelerinin toplumsal ve siyasal yapı farklılıklarını yetkin bir biçimde sergilediği çalışmasında, genellemelere gitme çabaları, bu nedenle önemli sorunlarla karşılaşmaktadır. Bu genelleme çabalarında bir diğer göze çarpan husus, belirli ülkelerin deneyimlerinin esas alınmasıdır. Örneğin, aşağıda değineceğimiz ordunun iç ve dış güçlerden özerkliği kavramını, da-

6) Yazarın bu analizi ile sömürge-sonrası devlet modeli arasında bir koşutluk olduğu dikkat çekmektedir. Bk. H. Alavi, 1971, «The State in Post-Colonial Societies», *New Left Review* 74.

7) Bu noktada yazarın karşı çıktığını belirttiği bürokratik-otoriter devlet mode-

ha çok Güney Amerikanın büyük ülkelerini temel alarak geliştirmektedir. Ama öte yandan da, Orta Amerika'da, orduların dışa bağımlı birimler olarak kurulduğunu belirtmektedir. (LAAD, s. 138). Böylece tekil özgüllükleri vurgulama çabası ile genellemeler arasında açıklanmaya muhtaç boşluklar meydana gelmektedir. Bu bağlamda, Rouquié, Latin Amerika'da askeri rejimlerin sürekliliği olgusunu açıklamaya yönelik şu hipotezleri önermektedir:

— Geleneksel yapılar ve bunların türevi hakimiyet ilişkileri nedeniyle bu toplumlarda çoğulculuk yoktur. Böyle olunca da, bu toplumlarda siyasal sistemler temsili ve liberal olmaktan çok, despotik nitelikler göstermeye yatkındır. (LAAD, s. 31-35)

— Paradoksal olarak, «tüm kıtada egemen resmi ideoloji liberal ve çoğulcudur.» (LAAD, s. 357) Liberal ideoloji, dışa bağımlı egemen kesimlerin içerdeki iktidarlarının meşruiyetini sağlamakta önemli bir işleve sahiptir. Ama gerçekte, toplumsal iktidarın kullanılış biçimleri resmi meşruiyet anlayışıyla bağdaşmaz. Kitlelerin siyasal katılma süreçlerinin dışında bırakılması sonucunda, ortaya «demokrasiye karşı (bir) liberalizm» çıkar[8] (LAAD, s. 40)

— Latin Amerika genelinde ordunun zaman içinde niteliksel bir dönüşümü söz konusudur. 19. Yüzyılda, sömürge yönetimleri sona erip, bugünün Latin Amerika ulusları ortaya çıkarken, merkezi devletin henüz yeterince kurumlaşmamış olması, «caudillo» denilen kişisel dikta yönetimlerinin hemen her ülkede yaşanmasına yol açmıştır. Dışa bağımlı da olsa yeni toplumsal yapıların yeniden üretimi ise güçlü bir devlet aygıtını gerektiriyordu. «Tersine... uluslararası ticaretle bütünleşmeyi başaramayan... uluslarda devletin cisimleşmesi gecikti.» (LAAD, s. 70). Merkezi devletin kurumlaşmasına bağlı olarak profesyonel orduların, Avrupa (Fransız ya da Prusya) geleneklerine uygun biçimde kurulmaya başlaması, orduları siyasetin dışında tutmayı tasıdır. İktidara el koymak, «bu devletleşmiş ordular açısından,... bir tür iç yeniden düzenlemeden başka bir şey değildir.» (LAAD, s. 114). Amaç ise devleti toplumsal sınıflar arasındaki mücadelenin olumsuz etkilerinden kurtarmaktır. Bir bakıma, ordunun özerkliği amaçlamıştı. Ne var ki, orduların profesyonelleşmesi, egemen sınıfların ve devletin denetiminden çıkmalarına, «kendi örgütsel mantıklarına göre siyasallaşmalarına»

---

line çok benzer bir konumda olduğunu belirtelim. Bu modelin eleştirel bir değerlendirmesi için Bak. G. Yalman (1985), «Popülizm, Bürokratik-Otoriter Devlet ve Türkiye», *Onbirinci Tez* Kitap Dizisi 1.

8) Benzer bir yorum için Bak. Laclau, (1977), *Politics and Ideology in Marxist Theory*, s. 178. [Türkçesi için Bak. *İdeoloji ve Politika*, Belge Yayınları, 1985].

neden olmuştur[9]. (LAAD, s. 83) [Yazar bu durumun temel belirleyicisi olarak, toplumdaki siyasal örgütlenmelerin zayıflığını değil, doğrudan ordunun, siyasal düzeyde ağırlığını koymasını görmektedir.]

Bu önermelerden ortaya çıkan sonuç şudur: Latin Amerika'da geleneksel yapıların yeniden üretimi, kapitalist ilişkilerin giderek bu toplumlarda ağırlık kazanmasına karşın, devletin kapitalist bir nitelik kazanmasını engeller. Bu anlamda 19. yüzyıldan bu yana devlet toplum ilişkisinde bir devamlılık söz konusudur. Burada, farklı bir bağlamda geliştirilen, Asya tipi üretim tarzının egemen olduğu toplumlara özgü ceberrut devlet tezi ile bir ilginç bir paralellik göze çarpmaktadır Bu tezin günümüzdeki varyantı «sivil toplumcu» anlayıştan farklı olarak, devletin niteliğindeki devamlılık «sivil toplum»un gelişmişliği ile değil ordunun kendine özgü çıkarları ve hedefleri olan, özerk bir kurum olarak ortaya çıkması ile açıklanmaya çalışılmaktadır.

Modern orduların ortaya çıkışı, devletin özerkleşmesinin, aynı zamanda askeri devletin oluşum sürecinin önemli bir dönüm noktası ile devletin özerkliği arasında da bir ayırım yapılmakta, ordu, devletin özerkleşmesini sağlama işlevini yüklenmektedir. Daha doğrusu askerlerin kendilerini böyle bir misyonla yükümlü saydıkları öne sürülmektedir. (LAAD, s 123). Yazar, sivil yönetimlerin görece süreklilik kazandığı Latin Amerika toplumlarını ya ordunun özerk olmadığı örneğin Meksika ve Uruguay (LAAD, s. 215, s. 245) ya da ordu özerk olmakla birlikte devletin özerk olmadığı, örneğin Kolombiya, (LAAD, s. 223) toplumlar olarak görme eğilimindedir. Orduların tekil ülkelerdeki toplumsal ve siyasal konumlarının aydınlatılması kuşkusuz önemlidir. Orduların iç ya da dış güçlerin emriyle hareket eden bir araç olarak görülmesi de doğru değildir; Ne var ki, araçcı yaklaşımları reddetme çabası ile orduların özerk konumunu vurgularken, çubuğun fazla bükülerek, adeta sınıflardan bağımsız bir ordu-devlet ilişkisi kurulması eğilimi, Rouquié'nin çalışmasında yer yer öne çıkmaktadır. Yazar da bu eğilimin farkındadır. O nedenle, orduların siyasete müdahalesi «özellikle toplumsal iktidarın dağılımı ile kalkınma modellerini dışlamayan bir bağlama» (LAAD, s. 21) oturtularak anlaşılabilir diyerek kendisini de uyarmaktadır.

Askeri rejimlerin ortaya çıkış nedenleri arasında üzerinde dikkatle durulması gereken bir nokta da, askeri rejimlerin, çözümsüz kalan bir hegemonya bunalımının ertesinde gündeme gelmeleridir. 1930'lardan 1980'lere Latin Amerika toplumlarının tarihi incelendiğinde, bu olgunun da en az ser-

9) Bu durumu kavramlaştırmak için kullanılan terim «praetorianism»dir. Bak. LAAD s. 318 Dn. 12.

maye birikimi modellerinin bunalımı kadar önemli olduğu kolaylıkla görülebilmektedir. Genel olarak askeri rejimler, özel olarak da, 1960'lar ve 1970'lerde ortaya çıkan askeri diktatörlükleri tanımlarken vurgulanan bir husus ise bu rejimlerin hegemonya sağlamaktan uzak, daha çok zor unsuruna dayanan rejimler olduklarıdır. Rouquié de, eklektisizminin güzel bir örneğini sergileyerek, bu gerçeği, iki farklı sorunsalın terimleri ile ifade etmektedir. Yazara göre, bu rejimler «totaliter değil otoriterdirler. Çünkü tüm yurttaşlarını seferber edebilecek bir ideolojiden yoksundurlar.» (LAAD, s. 274). ABD'nin Latin Amerika'nın dikta yönetimlerine verdiği desteği rasyonalize etmek için sıkça kullanılan bu «totaliter-otoriter» ayırımını yazarın kullanması, en hafif deyimiyle bir talihsizliktir. Öte yandan, söz konusu rejimler, ne kadar süreklilik kazanırlarsa kazanırlarsa kazansınlar, «istisnai devlet biçimleri» olarak görülmektedir[10]. Nedeni, kendi meşruiyetlerini sağlayacak bir ideolojiden yok sun olmaları ve kitlelerin seferber edilmesini değil, siyaset dışında bırakılmasını (depolitizasyonunu) amaç edinmeleridir. Soğuk savaş koşullarının ürünü «ulusal güvenlik öğretisi» ise böyle bir işlevi yerine getirmekten uzaktır. Onun için temsili demokrasi bu rejimler için, uzak bir hedef olmaktan öte, kendi varlıklarının bir gerekçesidir de. Her zaman için onu «korumayı», «güçlendirmeyi» hedeflediklerini ileri sürerler. Rouquié'nin deyimiyle bu rejimler «ancak geleceklerinin dolayımından meşruluk» kazanma gayreti içindedirler. (LAAD, s. 357).

Ama gerçekte bu rejimlerin iktidarı kendi elleriyle sivillere teslim etmeye istekli olduklarını söylemek mümkün mü? 1980'lerde Latin Amerika'da askeri rejimlerin birbiri ardına yerlerini seçimle işbaşına gelen sivil yönetimlere bırakmaları nasıl açıklanabilir? Dış etkenlerin, özellikle ABD dış politikasındaki gelişmelerin bu süreçteki ağırlığı nedir?

Son soruya, Rouqué'nin kitabın Türkçe baskısına yazdığı önsözdeki yanıtı, kitaptaki tavrı ile oldukça çelişkilidir. Yazar kitabında, askeri rejimlerin ortaya çıkışını ya da yerlerini sivil yönetimlere bırakmalarını, ABD'nin uzaktan kumandasıyla gerçekleşen oluşumlar olarak görmenin, bu bağlamda açıklamalar geliştirmenin tutarsızlığına dikkati çekmekteydi. (LAAD, s. 17). Önsözde ise, Latin Amerika'da askeri rejimlerin sona ermeye başlamasında, ABD'nin «otoriter eğilimlere karşı tutum» alarak «demokrasileri kararlı bir biçimde desteklemesinin .....etkin bir rol» oynadığını söylemektedir. ABD'nin «yeni resmi politikası» olarak nitelediği bu tutumun nedeni, yazara göre, yeni «Nikaragua»ları önlemektir.

10) Yazarın bu kavramı kullanırken kelime oyunu mu yaptığı, yoksa belirli bir kavramsal çerçeveden mi esinlendiği bile tartışılabilir. Bak. (LAAD. s. 357).

El Salvador'dan Şili'ye ya da Güney Kore'ye bir dizi dikta yönetimi hala ABD'nin de desteği ile ayakta kalırken, Hati'de ABD'nin müdahalesi ile bir dikta bir başka diktaya yerini bırakırken, Filipinler'de son ana kadar Reagan yönetimi Marcos'u desteklemişken, ABD'nin demokrasileri kararlı biçimde desteklediğini söylemek çok inandırıcı gözükmemektedir. Öte yandan, eğer yazarın bu saptaması doğru kabul edilecek olursa, tüm çalışması boyunca ısrarla savunduğu, «askeri devletin özerkliği» tezine vurucu bir darbeyi kendisi indirmiş olmaktadır.

Latin Amerika deneyimleri, askeri rejimlerin sivil yönetime ancak yeni dönemin siyasal ve kurumsal düzenlemelerini kendileri belirledikleri ölçüde taraftar olduklarını göstermektedir. Ancak, olayların gelişimi askeri rejimlerin sona erişini belirleyen unsurların daha çok askeri rejimlerin dışında oluştuğunu kanıtlar gibidir. Her ülkenin kendi özel koşullarının da etkisiyle kimisinin apar topar çekilmeye zorlanması, kimisinin ise direnmeye çalışması söz konusu. Ama bir genelleme yapmak gerekirse, askeri rejimleri sonun başlangıcına getiren şu iki etkenin altını çizmek gerek: Dünya kapitalizminin genel bunalımını ülke genelinde iyice yoğunlaştıran, başarısız ekonomik politikalar ve bu politikaların da oluşumunda katalizör işlevi gördüğü kitle mücadeleleri. Bu aşamada şu soru güncellik kazanmakta: 1980'lerdeki sivilleşme süreci, 20. yüzyılda bir çok kez yaşanan, sarkaç hareketlerinin bir yeni evresi midir, yoksa çok daha köklü siyasal değişikliklerin bir habercisi mi?. Bir başka deyişle yeni sivil yönetimler, egemen sınıfların hegemonya sorununu çözebilecekleri bir çerçeveyi bu kez sağlayabilecekler midir? Yoksa askeri rejimleri iktidarı bırakmaya zorlayan ekonomik bunalımların yükü altında ezilip bir süre sonra ortaya çıkacak yeni askeri rejimlerin hazırlık dönemini mi oluşturacaklardır?

Bu sorulara başta tanımlamaya çalıştığımız farklı bakış açılarından farklı yanıtlar verilebilir. Bir bakış açısına göre bağımlı kapitalist toplumlarda, egemen sınıfların hegemonyalarını sağlayabilmeleri mümkün değildir. Dolayısıyla, demokratik rejimlerin bu toplumlarda süreklilik kazanmaları, devletin niteliğinde köklü dönüşümleri gerekli kılmaktadır. Bu dönüşümlerin bağımlılık ilişkisi devam ettiği sürece gerçekleşmesi ise olanaksız gibidir.[11] Bir başka bakış açısına göre ise, içinde bulunulan konjonktür Latin Amerika toplumlarında, egemen sınıfların hegemonyalarını sağlamalarına müsaittir. Dolayısıyla yeni si-

11) E. Herman ve J. Petras (1985): «Latin Amerika'da Canlanan Demokrasi» *Yapıt*, 12.
K. Roberts (1985): «Democracy and Dependent Capitalist State» *Monthly Review*, Ekim.

vil yönetimlerin. devamlılık şansı yüksektir. Ama bu rejimlerin başarılı olması emekçi kesimlerin hegemonya mücadelesinde yenilgiye uğramaları anlamına gelecektir.[12]

Sözün kısası, azgelişmiş kapitalist toplumların geleceği bu iki bakış açısından da pek parlak gözükmemektedir. Ya dikta rejimlerine dönüş, ya da egemen sınıfların hegemonyasının simgeleyen yönetimler. Seçenekler gerçekten bu kadar kısıtlı ve karamsar olmayı gerektirir cinsten midir? Sanırız önemli olan kurulan sivil yönetimlerin ne ölçüde demokratik olduğudur. Şu sorunun yanıtının mutlaka olumsuz verilmesi diye bir kural olduğuna inanmıyoruz: Tüm toplumsal sınıfların hegemonya mücadelesini sürdürebilmelerini sağlayacak bir siyasal biçimlenme, bağımlı kapitalist toplumlar için bir hayal midir, yoksa mücadele etmeye değer bir hedef mi?

Bitirmeden, bu çok önemli kitabın, çevirisi üzerinde de kısaca durmak istiyoruz.

Rouquié'nin İspanyolca ve İngilizce çeşitli sözcüklerin özgün kullanımlarını da içeren kapsamlı yapıtının akıcı bir dille Türkçeye kazandırılmış olması çok önemli. Bunu yetkin bir biçimde gerçekleştiren çevirmenleri kutlamak gerekir. Yalnız gözden kaçtığı anlaşılan bir iki noktanın, okuyucunun kavram kargaşasına düşmesini önlemek ve kitabın anlaşılması açısından, belirtilmesinde yarar var. Yazarın temel tezleri arasında önemli bir yeri olan, ordunun özerkliği tezini dayandırdığı; modern orduların bir «korporasyon» niteliği kazanmasıdır. Bunun sıfat hali olan Fransızca «corporatif» ya da «corporative» terimi de, yapıt boyunca sürekli kullanılmaktadır. Ne var ki Türk okuyucu, kitabın farklı yerlerinde bu terimin tam dört farklı karşılığı ile karşılaştığı için, büyük bir olasılıkla farklı şeylerden söz edildiğini düşünebilecektir. Bu karşılıklar «korporatif» «korporativ», «korporatist» ve «mesleki» terimleridir. İlk ikisi Fransızcaya özgü enil/dişi - maskülen / feminen farklılaşmasını ifade ettiğine göre, Türkçeye niye aynen aktarıldığı belli değildir. «Korporatist» terimi ise siyaset bilimi literatüründe yazarın kastettiğinin çok dışında özel bir anlama sahip olduğu için, kavram karışıklığı yaratmaya çok müsaittir. Eğer «mesleki» sözcüğünün «corporatif» sözcüğünü tam olarak karşıladığı düşünülüyorsa niçin tüm metin boyunca kullanılmadığı anlaşılır gibi değildir. Tek bir örnek, bu konuda gerekli titizliğin gösterilmediğini göstermek için sanırız yeterli olacaktır. Tam tamına aynı

12) P. Cammack (1986): «Resurgent Democracy: Threat and Promise» *New Left Review*, 157.

kelimeler, Türkçe metin s. 71 de «korporatif çıkarlar», s. 158 de «mesleki çıkarlar» olarak çevrilmiştir.

Bundan başka, bir takım İngilizce terim ya da kavramların Türkçe metinde aynen bırakılması, umarız, TRT ekranlarından en yetkili ağızlardan İngilizce sözcüklerin Türkçe'ye, hiçbir gerekçesi olmadan ithal edilmesi akımının bir sonucu değildir. Örnekler burada sayılamayacak kadar çoktur, ne yazık ki. Öte yandan, eğer bazı terimlerin karşılığının bulunmadığı düşünülüyorsa, o zaman da bu konuda okuyucunun uyarılması gerekirdi. Batılı siyaset bilimi literatüründe geliştirilen çok sayıda kavramın, Türkçe karşılıklarının olmayışı karşısında çevirmenlerin yapabilecekleri fazla bir şey yoktur. Burada eleştirilmesi gereken, tabii ki çevirmenler değildir. Yalnız, bu gibi bazı kavramlara karşılık bulma arayışına girişilecekse, o zaman da çok dikkatli olmak gerekmektedir. Bu konuda da çok tutarlı davranıldığını söylemek zordur. Bazı kavramların Türkçeleştirilerek yazılması yeterli görülürken, (Örnek: patrimonyal, pretoryanizm, ototarizm, kooptasyon, manikeen doktrini v.b.) bazı kavramlara da getirilen karşılıkların, kavramın içeriğini doğru yansıttığı çok kuşkuludur. (örnek: «clintlism» - yanaşmacılık, «patrönage» - himaye). Türkçeleştirilen kavramların bazısı hiç açıklanmadan geçilir ve okuyucunun bunları anlaması beklenirken, tek tük yapılan açıklamaların bazıları da yanıltıcı olabilmektedir. Örneğin «kooptasyon» kavramının açıklaması olarak verilen, «kendi adamını kayırma» doğru bir karşılık değildir. (LAAD, s. 38) Rouquié'nin kullandığı anlamda kooptasyon, toplumsal mücadelede, muhalif konumdaki kişilerin maddi çıkar ya da toplumsal statü karşılığında, muhalif konumlarını terketmelerinin sağlanması, diğer bir deyişle, sistemle bütünleştirilmeleri olgusunu ifade etmek için kullanılan bir terimdir. [Kooptasyon'un farklı bir bağlamdaki anlamı ise, bir örgütte, yönetime yeni kişilerin doğrudan seçimle değil, yönetimde bulunan kişiler tarafından seçilerek getirilmeleridir.]

Bu gibi hususlara dikkat edilmesi, kanımızca, bilim dili olarak Türkçenin geliştirilmesi açısından önem kazanmaktadır.